

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПІДГОРОДИНСЬКИЙ ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.631:34.05

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ
(ТЕОРЕТИЧНЕ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В.М. Підгородинський

Науковий консультант: СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович, доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

АНОТАЦІЯ

Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження). – Кваліфікаційна наукова праця.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020.

У дисертації вперше в Україні здійснено спеціальне комплексне теоретичне порівняльно-правове дослідження науково-прикладних проблем кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Провідною ідеєю дисертаційного дослідження є визначення на основі наукових ідей та законодавчих стандартів країн континентальної Європи науково обґрунтованих та нормативно визначених засобів кримінально-правової охорони честі та гідності особи, які можуть бути адаптовані до української національної правової системи. Розроблена власна авторська концепція українського кримінального законодавства, спрямованого на захист честі та гідності особи, що дозволило встановити алгоритм розподілу злочинів проти честі та гідності особи на окремі види, а також виділити коло посягань, в яких честь та гідність виступають в якості додаткових, кваліфікуючих та привілейованих ознак складу злочину.

З точки зору соціально-юридичної природи, структури, сутності та змісту понять «честь» і «гідність» та їх співвідношення, констатується, що оцінка честі надається суспільством, а оцінка гідності самою особою. Предметом такої оцінки честі є публічна діяльність особистості, детермінована її професійними якостями, а гідності моральні засади цієї особи; У дисертації розглянуто загальнотеоретичні та методологічні основи забезпечення кримінально-правової охорони честі та гідності особи шляхом компаративістського аналізу відповідного законодавства інших країн; встановлено місце вітчизняної правової системи як складової правових систем, що виникли в континентальній

Європі на основі християнських, романо-германських і місцевих правових традицій.

Традиційно, честь – це позитивна (зовнішня) оцінка ділових, морально-етичних якостей особи у певній сфері суспільного життя (професійній, громадській тощо), що формується у оточуючих учасників суспільних відносин, суспільстві диференційовано, стосовно конкретної особи з урахуванням її соціального статусу і соціальної ролі та має вираження у ставленні до неї як до носія індивідуалізованих цінностей. Гідність – це позитивна (внутрішня) оцінка конкретною особою власних морально-етичних якостей, відповідно до загально визнаних у суспільстві моральних якостей, що є суб'єктивно детермінованим елементом індивідуальної свідомості. Виокремлюють такі рівні гідності, як: індивідуальний, груповий, родовий.

Дослідження священних християнських текстів (Старого та Нового Завіту) та коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи, свідчить про те, що під поняттям «честь» у християнстві розуміється «пошана» з боку оточуючих, що має прояв у вчинках, словах, обставинах, в яких перебуває особа, і притаманна особі як за її життя, так і після смерті.

Ретроспективне дослідження охорони честі та гідності на підставі історичних пам'яток свідчить про існування в указаних актах декількох позитивних положень, які слід урахувати під час розробки проектів законів щодо охорони честі та гідності, зокрема такі, як: дії, в яких заподіяння психічних страждань «конкурувало» з нанесенням тілесних ушкоджень, при визначенні образи; наругу над могилою або тілом померлої особи відносили до посягань проти честі та гідності; не визнавались образою дії, завдані потерпілій особі у відповідь на рівну або більш тяжку образу; встановлювалось, що наслідком клевети може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або «позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»; «штраф», «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності» це ті види

покарання, що історично застосовувалися за злочини проти честі та гідності та які доцільно передбачити як види покарань за такі діяння у чинному КК України; провадження «проти честі та гідності» особи вирішувалися переважно шляхом примирення сторін та належали до проваджень приватного обвинувачення.

У дисертації визначено поняття, структуру та елементи об'єктів злочинів проти честі та гідності особи; охарактеризовано честь та гідність особи як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони, які мають фундаментальні істотні відмінності із загальними положеннями, що регламентують кримінально-правову охорону немайнових благ фізичної особи, моральності у суспільстві, авторитету держави, її органів та посадових осіб; визначено прийнятну з точки зору як європейської правової доктрини, так і вітчизняного законодавця позицію щодо визначення честі, гідності та ділової репутації особи.

Дослідження злочинів проти честі, гідності та суміжних немайнових цінностей (ділової репутації, авторитету, моральності та ін.) свідчить про необхідність криміналізації окремих діянь, спрямованих проти честі та гідності обумовлена, наприклад, тим, що лише в межах кримінального процесуального законодавства є можливим встановлення осіб, які вчиняють, зокрема, наклеп за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (через електронно-обчислювальні машини, системи та комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку). Отримання зазначеної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження, проте провести указані слідчі дії неможливо, оскільки наклеп не є злочином, у зв'язку із чим відсутніми є підстави для відкриття кримінального провадження. Позиція законодавця у діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні із кримінально-правовою охороною авторитету, моральності, навіть ділової репутації юридичних осіб, свідчить про

«зміщення акценту» кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб.

Наведена порівняльна характеристика кримінально-правової охорони немайнових прав фізичної особи, юридичної особи, держави, нації, суспільства свідчить про відсутність у КК України необхідних механізмів кримінально-правової охорони «честі та гідності фізичних осіб» порівняно з великою кількістю підстав кримінальної відповідальності за посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію юридичних осіб». Подібні правові механізми охорони «честі» та «гідності» свідчать про недотримання законодавцем у КК України антропологічного підходу, закріпленого, як вказувалось, у ст. 3 Конституції України, та про певну «безсистемність» кримінального закону, що, у свою чергу, призводить до «нехтування» прав індивідуума, як «первинної ланки» кожного колективного учасника суспільних відносин, та про превалювання у кримінальному законодавстві України колективного над індивідуальним, що є більш характерним для інших видів політичних устроїв, ніж тому, що існує зараз в Україні.

На основі аналізу суспільно небезпечних діянь проти честі та гідності особи у відповідному законодавстві інших країн, встановлено ознаки, які характеризують об'єктивну і суб'єктивну сторону складів цих злочинів, суб'єктів цих суспільно небезпечних діянь; встановлено можливість криміналізації окремих діянь проти честі та гідності особи, зокрема, клевети та образи, із відповідними кримінально-правовими наслідками.

У порівнянні з зарубіжною кримінально-правовою системою охорони немайнових прав у КК України передбачено підставу кримінальної відповідальності за більшість із діянь, що посягають на «моральність», «авторитет» та «ділову репутацію», проте відсутньою є кримінальна відповідальність за честь та гідність фізичної особи, що визначає нерівномірність рівня кримінально-правової охорони немайнових прав різних учасників суспільних відносин. У державах Західної Європи до злочинів проти

честі та гідності особи також відносять наклеп, що часто іменується як «дифамація» та «образа», а також посягання на гідність померлої особи, приватність фізичної особи, недостовірне повідомлення про вчинення злочину, посягання на відомості, що становлять різного роду таємницю (зокрема: лікарську, усиновлення тощо), докір за вчинення злочину, незаконне фотографування, погрозу вчиненням злочину, порушення рівноправності та інші діяння.

Суб'єктом злочинів проти честі та гідності згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки злочинних посягань на честь та гідність особи – вчинення зазначених дій службовою особою з використанням службового становища. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

При встановленні суб'єктивної сторони у злочинах проти честі та гідності особи необхідно враховувати спрямованість умислу. Такі злочини характеризуються прямим умислом :особа усвідомлює, що поширює завідомо неправдиві відомості, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, і бажає цього, а завідомість вимагає встановлення саме прямого умислу; або ж винний усвідомлює, що своїми діями принижує честь і гідність конкретної людини в непристойній формі і бажає цього. При заочному образі винний також усвідомлює, що його образливі слова, висловлювання, малюнки тощо дійдуть до потерпілого. При вирішенні питання про те, чи ганьблять поширювані завідомо неправдиві відомості честь і гідність іншої особи або підривають його репутацію, враховується як думка потерпілого, так і думка суспільства. У правовій літературі висловлена обґрунтована думка про те, що вирішальний критерій належить громадській думці, а століттями усталені уявлення про добро і зло, честь і безчестя, порядності і безсоромності повинні лежати в основі визначення того, чи ганьблять відомості потерпілого.

Визначено поняття та види кваліфікуючих ознак злочинів, пов'язаних з посяганням на честь та гідність особи в кримінальному праві інших країн та здійснено порівняння цих правових категорій із відповідними категоріями в кримінальному законодавстві України. Встановлено подібні та відмінні привілейовані ознаки злочинів, пов'язаних з посяганням на честь та гідність особи у кримінальному законодавстві України та інших країн.

Будучи привілейованою ознакою, посягання на честь та гідність суб'єкта злочину знижує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки обумовлює завдання винуватою особою злочинної шкоди джерелу вказаного посягання, а будучи кваліфікуючою ознакою підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки вказані цінності є додатковими безпосередніми об'єктами злочинів, способом завдання злочинної шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину або спеціальним обов'язковим мотивом вчинення злочину.

У структурі кримінального законодавства інших держав посягання на «честь» і «гідність» має різне значення. Якщо посягання є підставою виокремлення привілейованого складу злочину його виділено у самостійний склад злочину в окремій статті кримінального закону. Якщо посягання є підставою виокремлення кваліфікованого складу злочину його виділено у частині або пункті цієї ж статті, якою передбачено основний склад злочину.

Вчинення наклепу або образи особою, раніше судимою за зазначені діяння, а також вчинення зазначених діянь з використанням службового становища є не типовим діянням для кримінального законодавства України та практики його застосування. Корисливі або інші низькі спонукання є мотивом, що притаманний всім видам наклепу та образи, тому виокремлення мотиву як кваліфікуючої ознаки наклепу або образи є недоцільним, оскільки він жодним чином не буде підвищувати ступінь суспільної небезпеки окреслених діянь. До кваліфікованих ознак слід зараховувати особливий зміст наклепу (з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, із викривленням персональних даних, що становлять особливий ризик для особи),

вчинення наклепу щодо службової особи, а також заподіяння тяжких наслідків або під час виборчого процесу.

Здійснено обмежувально-порівняльний аналіз злочинів проти честі та гідності особи від посягань на честь та гідність особи в інших галузях законодавства національної правової системи з метою виявлення певних тенденцій і можливостей взаємного доповнення та використання досвіду законодавчої регламентації; встановлено соціальну обумовленість, структуру та види санкцій за злочини проти честі та гідності особи у законодавстві України та інших країн.

Зіставлення охорони честі та гідності у конституційному та кримінальному законодавствах свідчить, що, конституційне законодавство визначає лише місце честі та гідності серед інших прав і свобод людини та громадянина, серед суміжних цінностей, що охороняються державою; закріплює загальні засади охорони честі та гідності. Механізм охорони честі та гідності, крім конституційних норм-принципів, у Конституції України не передбачено, він міститься в інших галузях законодавства України.

В сучасних умовах поширення наклепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації наклепницької інформації або шляхом розсіпки електронних листів. Встановлення особи, що розповсюдила такі відомості, є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, яке може здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. В той же час, для відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Подальші будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що її поширили, у межах цивільного судочинства є неможливими через вищезазначені перешкоди.

У разі запровадження кримінальної відповідальності кримінальні провадження за наклеп та/або образу (як прості, так і кваліфіковані) необхідно віднести до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Припинення кримінальних проваджень у зв'язку з «примиренням з потерпілим» за вказаною категорією злочинів повинно здійснюватися лише при дотриманні обов'язкових умов, передбачених для звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною підставою.

Розв'язання проблеми визначення видів та міри покарання за злочини проти честі та гідності полягає у виборі законодавцем таких заходів кримінально-правового впливу, застосування яких було би найбільш ефективним за вчинення указаних діянь. При цьому, метою криміналізації окремих діянь проти честі та гідності є охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу честі та гідності, попередження вчинення указаних суспільно небезпечних діянь, а також припинення більш суспільно небезпечних діянь проти здоров'я, життя людини, громадського порядку, які вчиняються шляхом посягань на честь та гідність, а також виправлення осіб та попередження вчинення ними подібних злочинів у майбутньому.

На основі проведеного аналізу виявлено переваги та прогалини у нормах про відповідальність за заподіяння шкоди честі та гідності особи, що зробило можливим наукове обґрунтування теоретичних положень і запропонування конкретних практичних рекомендацій, спрямованих на подальший розвиток відповідного законодавства, внесення пропозиції щодо вдосконалення положень КК України і практики його застосування.

Ключові слова: кримінальне право, честь, гідність, компаративістика, наклеп, образа.

SUMMARY

Pidgorodinsky V. M. Crimes against the honor and dignity of the individual (theoretical comparative legal research). – Manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Law (Grand PhD) in the specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law». – National University «Odessa Law Academy». Odesa, 2019.

In the thesis, for the first time in Ukraine, a comprehensive special theoretical comparative legal study of the scientific and applied problems of the criminal law protection of the honor and dignity of the individual was carried out.

The author's own concept of Ukrainian criminal legislation aimed at protecting the honor and dignity of the individual has been developed, that made it possible to establish an algorithm for the distribution of crimes against the honor and dignity of an individual into separate types, as well as to highlight a circle of attacks, in which honor and dignity act as additional, qualifying and privileged signs of *corpus delicti*. From the point of view of the socio-legal nature, structure, essence and content of the concepts of “honor” and “dignity” and their correlation, it is stated that the assessment of honor is provided by society, and the assessment of dignity by the same person. The subject of such an assessment of honor is the public activity of an individual, determined by its professional qualities, and the dignity of the moral foundations of this person.

The dissertation discusses the general theoretical and methodological foundations of ensuring criminal law protection of the honor and dignity of the individual by means of a comparative analysis of the relevant legislation of other countries; the place of the domestic legal system as a component of the legal systems that emerged in continental Europe on the basis of Christian, Romano-Germanic and local legal traditions is established.

Traditionally, honor is a positive (external) assessment of the business, moral and moral qualities of a person in a certain area of public life (professional, social,

etc.), is formed in the surrounding participants in public relations, society differentially in relation to a specific person, taking into account its social status and social role and finds expression in relation to it as to the carrier of individualized values. Dignity is a positive (internal) assessment by a specific person of their own moral and ethical qualities, in accordance with the generally recognized moral qualities in society, is a subjectively determined element of individual consciousness. The following levels of dignity are distinguished, such as: individual, group, generic.

A study of sacred Christian texts (Old and New Testaments) and commentaries to them, which were made by famous theologians at different times, suggests that the term “honor” in Christianity means respect from others, which is manifested in actions, words, circumstances, in which the face is located, and inherent in the face both during her life and after death.

A retrospective study of the protection of honor and dignity on the basis of historical monuments indicates the existence of several positive provisions in these acts that should be taken into account when developing draft laws on the protection of honor and dignity, such as: actions in which the infliction of mental suffering competed with bodily harm, in defining images; abuse of the grave or body of the deceased was attributed to attacks against honor and dignity; the actions inflicted on the victim in response to an equal or more serious offense were not recognized as an insult; it was established that the consequence of libel may be “the impossibility of further professional activities of this person” or “deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities”; “Fine”, “deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain types of activities” are types of punishment that have historically been used for crimes against honor and dignity and which should be foreseen as types of punishments for such acts in the current Criminal Code of Ukraine; proceedings “against honor and dignity” of a person were decided mainly by reconciliation of the parties and belonged to a private prosecution.

The dissertation defines the concept, structure and elements of the objects of crimes against the honor and dignity of the individual; the honor and dignity of the

individual are characterized as independent objects of criminal law protection that have fundamental substantial differences with the general provisions governing the criminal law protection of the non-property benefits of an individual, morality in society, the authority of the state, its bodies and officials; an acceptable position has been determined from the point of view of both European legal doctrine and the domestic legislator to determine the person's honor, dignity and business reputation.

Investigation of crimes against the honor, dignity and related non-property assets (business reputation, authority, morality and others) demonstrates the need for the criminalization of certain acts against the honor and dignity due to, for example, the fact that only in the criminal procedural law it is possible to establish the perpetrators, in particular, libel through ICT (using electronic computers, systems and computer networks, telecommunication networks). Obtaining this information is possible only by removing information from the transport telecommunication networks and electronic information systems on the basis of the decision of the investigating judge in criminal proceedings, however, to carry out these investigative actions is impossible, because slander is not a crime, therefore no grounds for opening criminal proceedings. The position of the legislator in the current criminal code of Ukraine on the protection of honor and dignity of physical persons, in comparison with the criminal-legal protection authority, morality, and even business reputation of legal entities, evidence of "shift" of the criminal-law protection of the individual to protection of the state, society, legal entities.

Comparative characteristic of the criminal-law protection of moral rights of physical persons, legal persons, state, nation, society testifies to the absence in the criminal code are necessary mechanisms of criminal law protection of honor and dignity of individuals" in comparison with a large number of reasons for criminal liability for infringement of "morality", "credibility", "reputation of legal entities". Similar legal mechanisms for protection of "honour" and "dignity" are evidence of the failure by the legislator in the criminal code of the anthropological approach taken, as stated in article 3 of the Constitution of Ukraine, and about a certain "lack of

system" the criminal law, which in turn leads to a "trampling" the rights of the individual as the "primary care" of each collective participant of social relations, and the prevalence in the criminal law of Ukraine the collective over the individual, which is more typical for other types of political structures than what exists now in Ukraine.

Based on the analysis of socially dangerous acts against the honor and dignity of a person in the relevant legislation of other countries, signs are established that characterize the objective and subjective side of the elements of these crimes, the subjects of these socially dangerous acts; the possibility of criminalizing certain acts against the honor and dignity of the individual, in particular, slander and insult, with the corresponding criminal legal consequences.

In comparison with the foreign criminal legal system of protection of moral rights in the criminal code of Ukraine provides for criminal responsibility for most of the acts that infringe on "morality", "credibility" and "reputation", but absent any criminal responsibility for the honor and dignity of individuals, determines the uneven level of criminal-law protection of the moral rights of the different parties of public relations. In the States of Western Europe for crimes against the honor and dignity of the individual also include defamation, often referred to as "defamation" and "insult" and attacks on the dignity of the deceased, the privacy of individuals, inaccurate message about committing a crime, the infringement of information, constitute a different kind of secrecy (in particular: medicinal, adoption), a rebuke for the offence, unlawful photographing, the threat of committing a crime of violation of equality and other actions.

The subject of crimes against honour and dignity in accordance with the provisions of article 22 of the criminal code of Ukraine, is a physical responsible person (citizen of Ukraine, foreign citizen, person without citizenship or with dual citizenship), by which the crime was sixteen years old. In addition, the proposed as aggravating circumstance of criminal attacks on the honor and dignity of person -

such conduct is committed by an official using his official position. This corresponds to the gravity and public danger of these crimes.

In establishing the mental element in crimes against the honor and dignity of the individual is necessary to consider the intent. Such crimes are characterized by direct intention: the person understands that disseminates false information discrediting the honor and dignity of another person or undermines his reputation, and wants it, and requires the installation of this direct intent; or the offender is aware that his actions humiliating honor and dignity of a particular person in an indecent form and wants it. For distance way to blame also aware that his offensive words, expressions, figures will reach the victim. When deciding discrediting disseminated false information to the honor and dignity of another person or undermines his reputation, is taken into account as the opinion of the victim, and the opinion of society. In the legal literature expressed the reasonable view that the decisive criterion applies public opinion, and to centuries-old notions of good and evil, honor and disgrace, honesty and shamelessness should be the basis for the definition of defamatory information of the victim.

The concept and types of qualifying signs of crimes related to the encroachment on the honor and dignity of an individual in the criminal law of other countries are defined and these legal categories are compared with the corresponding categories in the criminal legislation of Ukraine; similar and distinctive privileged features of crimes related to the encroachment on the honor and dignity of the person are established in the criminal legislation of Ukraine and other countries.

Being a privileged attribute, an encroachment on the honor and dignity of the subject of a crime reduces the degree of public danger of the act, since it determines the tasks of the perpetrator of the criminal harm to the source of the specified encroachment, and being a qualifying sign increases the degree of public danger of the act, since these values are additional immediate objects of crime, by the way of assigning criminal harm to the main direct object of the crime or special the motive of the crime.

In the structure of the criminal legislation of other states, the encroachment on “honor” and “dignity” has different meanings. If the infringement is the basis for distinguishing the privileged corpus delicti, they are singled out as an independent corpus delicti in a separate article of the criminal law. If the infringement is the basis for the allocation of qualified corpus delicti, they are highlighted in part or paragraph of the same article, which provides for the main corpus delicti.

The commission of slander or insult by a person previously convicted of these acts, as well as the commission of these acts using official position is not a typical action for the criminal law of Ukraine and the practice of its application. Selfish or other low motives is the motive that is inherent in all types of slander and insult, therefore, highlighting the motive as a qualifying sign of slander or insult is inappropriate, since it does not in any way increase the degree of public danger of certain actions.

Qualified features should include the special meaning of defamation (with the charge of committing a grave or especially grave crime, with the distortion of personal data that pose a particular risk to a person), committing defamation of an official, as well as causing grave consequences or during the election process.

Restrictive-comparative analysis of crimes against the honor and dignity of the person from attacks on the honor and dignity of the person in other branches of the national legal system was carried out in order to identify certain trends and opportunities for complementing and using the experience of legislative regulation; established social conditionality, structure and types of sanctions for crimes against the honor and dignity of the individual in the legislation of Ukraine and other countries.

Comparison of protection of honor and dignity in constitutional and criminal law shows that constitutional law determines only the place of honor and dignity among other rights and freedoms of man and citizen, amongst the adjacent values protected by the state; establishes General principles for the protection of honor and dignity. The mechanism of protection of honor and dignity, in addition to the

constitutional rules, principles, the Constitution of Ukraine does not provide, it is contained in other branches of the legislation of Ukraine.

In modern conditions of dissemination of defamatory information mainly through the websites of the media by publishing defamatory information, or by a scattering of emails. Establish a person who has disseminated such information is possible only by removing information from the transport telecommunication networks and electronic information systems, which can be in accordance with part 1 of article 263 of the criminal procedure code of Ukraine on the basis of the decision of the investigating judge in criminal proceedings to establish the circumstances relevant for criminal proceedings. At the same time, for the opening of criminal proceedings there are no legal grounds, since slander is not a crime. Any further actions concerning the refutation of defamatory information, or prosecute the individuals, its spread in civil proceedings is impossible due to the aforementioned obstacles.

In the case of imposition of criminal liability criminal proceedings for defamation and / or image (simple or qualified) must be attributed to criminal proceedings of private accusation. Termination of criminal proceedings in connection with "reconciliation with the victims" for this category of crime should be carried out only in compliance with the mandatory terms provided for exemption from criminal liability under specified grounds.

The solution to the problem of the definition of and penalties for crimes against honor and dignity lies in the choice of the legislator of such measures of criminal and legal impact, the use of which would be the most efficient for the Commission of these acts. At the same time, criminalize certain acts against honour and dignity is the public relations arising in connection with the implementation by the parties of their right to respect of honour and dignity, and preventing the Commission of these crimes and the termination of more crimes against health, human life, public order, committed by encroachments on their honour and dignity, as well as fixes individuals and prevent them from committing such crimes in the future.

Based on the analysis, the advantages and gaps in the norms on liability for harming the honor and dignity of the individual were identified, which made possible the scientific substantiation of theoretical provisions and proposed specific practical recommendations aimed at further development of the relevant legislation, making suggestions on improving the provisions of the Criminal Code of Ukraine and its practice application.

Keywords: criminal law, honor, dignity, comparativistics, slander, insult.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Підгородинський В. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія* / Автухов К. та ін. ; за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 259–278 с.

2. Підгородинський В. М. Охорона честі та гідності в науці цивільного та кримінального права : монографія / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса, 2017.

3. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності в теорії кримінального права : монографія. Одеса : Юридична література, 2019. 350 с.

Наукові статті у фахових виданнях України:

4. Підгородинський В. М. Окремі питання визначення ознак об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Митна справа (Митний комплект) : Митні правила*. 2006. № 2. С. 53–57.

5. Підгородинський В. М. Аналіз кримінального законодавства окремих іноземних країн щодо відповідальності за торгівлю людьми. *Юридический вестник*. 2006. № 2. С. 119–123.

6. Підгородинський В. Генезис правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис: Щоквартал. наук. журн*. 2006. № 2. С. 45–47.

7. Підгородинський В. М. Окремі питання кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць*. 2007. Вип. 30. С. 254–257.

8. Підгородинський В. М. Окремі питання кваліфікації торгівлі людьми. *Актуальні проблеми держави і права : сб. ст.* 2007. Вип. 32. С. 135–138.

9. Підгородинський В. М. Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Юридический вестник*. 2008. № 1. С. 27–34.

10. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи як об'єкти злочинів за кримінальним правом України. *Митна справа (Митний комплект) : Митні правила*. 2009. № 1. С. 60–66.

11. Підгородинський В. М. Значення для кримінального права України рішень Європейського Суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо критики публічних осіб). *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 36. С. 110–119.

12. Підгородинський В. М. Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 47. С. 173–181.

13. Підгородинський В. М. Значення для кримінального права України рішень Європейського суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо прав ЗМІ). *Юридичний вісник*. 2009. № 3. С. 53–58.

14. Підгородинський В. М. Поняття честі та гідності особи. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2009. № 10. С. 88–94.

15. Підгородинський В. М. Значення деяких рішень Європейського суду з прав людини з питань захисту честі і гідності особи для кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. 2010. Вип. 54. С. 243–249.

16. Підгородинський В. М. Кримінальна відповідальність за розголошення відомостей, що принижують честь та гідність людини. *Митна справа*. 2012. № 5 (83). С. 78–85.

17. Підгородинський В. М. Прокуратура України напередодні реформування. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2012. № 8. С. 52–60.

18. Підгородинський В. М. Криміналізація клевети і свобода слова в Україні. *Право України*. 2013. № 6. С. 262–268.

19. Підгородинський В. М. Криміналізація клевети: дослідження останніх законодавчих ініціатив. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2014. № 8 (158). С. 118–128.

20. Підгородинський В. М. Честь та гідність в системі об'єктів кримінально-правової охорони за діючим КК України. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 110–114.

21. Підгородинський В. М. «Поражаючі честь (осрамительные)» покарання за уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р.. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 3. С. 138–144.

22. Підгородинський В. М. Кримінально-правові девіації проти честі та гідності на різних (макро-, мезо-, мікро-) рівнях. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Т. XVI. С. 301–308.

23. Підгородинський В. М. Зміст та значення понять «Честь» та «Гідність» у законах Божому та кримінальному. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. № 4. С. 87–90.

24. Підгородинський В. М. Охорона честь та гідність в конституційному та кримінальному законодавстві України. *Право та суспільство*. 2017. № 2–1. С. 180–185.

Наукові статті у зарубіжних виданнях:

25. Подгородинский В. Н. Честь и достоинство лица: к вопросу об эффективности уголовно-правовой охраны. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6 (28). Ч. 1. С. 114–117.

26. Podgorodinsky V. Honor, authority and morality as a uniform object of legal protection in Ukraine's Criminal Code. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. № 6. P. 246–251.

27. Подгородинский В. Н. Честь и достоинство как квалифицирующие и привилегированные признаки составов преступлений в законодательстве некоторых государств. *Leges si Viata*. 2017. № 12/2. С. 154–158.

28. Підгородинський В. М. Прийоми законодавчого визначення ознак наклепу у кримінальному законодавстві інших держав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4 (Ч. 2). С. 87–91.

Тези доповідей на наукових заходах:

29. Підгородинський В. М. Про криміналізацію образи в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю НУ «ОЮА» та 165-річчю Одеської школи права. Одеса, 2012. Т. 2. С. 173–175.

30. Підгородинський В. М. Громадянські (особисті) права як критерій виділення розділів Особливої частини КК України. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2012. С. 318–320.

31. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи як об'єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці: до постановки проблеми. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Івано-Франківськ, 2014. С. 96–100.

32. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи в системі об'єктів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2014. С. 517–520.

33. Підгородинський В. М. Поняття «честі» в роботі Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» та його вплив на доктрину кримінального права. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія. Одеса : Юридична література, 2014. С. 209–213.

34. Підгородинський В. М. Співвідношення дисциплінарної та кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність людини в Україні. *Закон, проступок, відповідальність* : збірка наукових праць. Одеса: Юридична література, 2014. С. 129–132.

35. Підгородинський В. М. «Відомості» як засіб кримінального посягання на честь та гідність особи. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. С. 77–80.

36. Підгородинський В. М. Порівняння посягань проти честі та гідності особи за КК України та КУПАП. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 175–177.

37. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності за часів Київської Русі. *Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 202–204.

38. Підгородинський В. М. Способи законодавчого закріплення злочинних посягань проти честі та гідності. *Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ. нац. ун.-т ім. Т. Шевченка С. 52–54. URL: http://www.iir.edu.ua/uploads/files/Publikacii/Materiالي%20H3%2015_10_2015_п_роект_11_10_2015.pdf (дата зернення: 11.12.2015).

39. Підгородинський В. М. Порівняльний аналіз злочинів проти честі та гідності за КК Молдови, України та держав ЄС. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С. 86–89.

40. Підгородинський В. М. Дослідження властивостей засобів кримінально-правового посягання на честь та гідність особи. *Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права* : матеріали Всеукр. інтернет-конф. Одеса, 2015. С. 70–73.

41. Підгородинський В. М. Криміналізація наклепу: «pro» та «contra» (дослідження ментальних перепон). *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі Євроінтеграції* : матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ : Юр. фак.-т Дніпроп. гум. ун.-ту, 2015. Ч. II. С. 107–110.

42. Підгородинський В. М. Відмінність «критики» від «наклепу» у практиці ЄСПЛ (в контексті кримінальної відповідальності). *«Integrarea Republicii Moldova i Ucrainei în UE : Aspectul juridic», conferință internațională tiinifico-practică* : Conferina internațională tiinificopractică. Chiinău: S. n., 2015 (Tipogr. „Cetatea de Sus”). P. 201–204.

43. Подгородинский В. Н. «Недостоверность» ведомостей как свойство средства посягательства на честь и достоинство. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Кишинев, 2015. Ч. 1 С. 178–180.

44. Podgorodynskiy V. The system of crimes against honour and dignity under Criminal Code of France. *Law Science and Practice in the Third Century* : International Scientific Conference. Košice, 2015. P. 164–167.

45. Підгородинський В. М. Наклеп в законопроектній діяльності з кримінального законодавства (проект В.С. Журавського). *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. Т. 2. Одеса : Юридична література, 2016. С. 178–180.

46. Подгородинский В. Н. Тенденции в определении «клеветы» в уголовном законодательства постсоветских государств. *Юриспруденция: современный взгляд на актуальные проблемы* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. № 1. Астрахань, 2016. С. 61–66.

47. Підгородинський В. М. Юридична освіта як гарантія процесуальної самостійності слідчого. *Сучасна юридична освіта: досвід минулого погляд у майбутнє* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2016. С. 20–22.

48. Підгородинський В. М. Криміналізація наклепу за різних підходів до праворозуміння. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового*

забезпечення законотворення та правозастосування : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2016. С. 57–61.

49. Підгородинський В. М. Наклеп в законопроектній діяльності з кримінального законодавства (проект А.В. Яценко). *Проблеми реалізації та забезпечення ефективності правових реформ* : зб. матеріалів Міжнар юридичної наук.-практ. конф. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 128–132.

50. Подгородинский В. Н. Системы преступлений против чести и достоинства в УК РФ и УК Украины : тенденции развития. *Тенденции развития уголовного и уголовно-процессуального законодательства* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. Москва : РУДН, 2016. С. 322–327.

51. Підгородинський В. М. Переслідування за критику: історія та сучасність підстави кримінальної відповідальності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали наук.-практ. конф. У 2-х т. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 216–218.

52. Підгородинський В. М. Кіберпростір: проблеми правового регулювання (в контексті охорони честі та гідності особи). *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса : ОДУВС, 2017. С. 43–44.

53. Підгородинський В. М. Ефективність кримінально-правової охорони честі та гідності (до питання дослідження суб'єктів-носіїв). *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : матер. наук.-практ. конф. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 375–382.

54. Підгородинський В. М. Честь та гідність в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої до 70-річчя д. ю. н., професора Юрія Павловича Аленіна. Одеса : Юридична література, 2017. С. 323–327.

55. Підгородинський В. М. Порівняльний аналіз злочинів проти честі та гідності за кримінальним законодавством Республіки Молдова, України та держав ЄС. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2017. С. 73–76.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	4
 ВСТУП.....	 6
 Розділ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....	 21
1.1. Особистість, честь, гідність: поняття, ознаки, співвідношення.....	21
1.2. Історико-правові аспекти розвитку кримінально-правової охорони честі та гідності особи на теренах України.....	43
Висновки до 1 розділу.....	72
 Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....	 77
2.1. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинних посягань проти честі, гідності особи у кримінальному законодавстві України.....	77
2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинних посягань проти честі і гідності особи у кримінальному законодавстві інших держав.....	105
2.3. Криміналізація окремих діянь проти честі та гідності особи як один із шляхів удосконалення системи відповідної кримінально-правової охорони...	135
Висновки до 2 розділу.....	192
 Розділ 3. ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИХ ДІЯНЬ ВІД ІНШИХ ПОСЯГАНЬ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....	 201
3.1. Охорона честі та гідності особи в кримінальному та інших галузях законодавства України: питання співвідношення та взаємозв'язку.....	201

3.2. Посягання на честь та гідність особи як обтяжуючі та пом'якшуючі ознаки інших злочинів.....	253
3.3. Покарання за злочинні діяння проти честі та гідності за законодавством України та інших держав.....	280
Висновки до 3 розділу.....	314
ВИСНОВКИ.....	324
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	343
ДОДАТКИ.....	396

Перелік умовних позначень

абз. – абзац

ВС України – Верховний Суд України, що діяв до 2017 р.

ВАС України – Вищий адміністративний суд України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – засоби масової інформації

КК – кримінальний кодекс

КК РСФРР 1922 р. – Кримінальний кодекс Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 23.08.1922 р.

КК РСФРР 1926 р. – Кримінальний кодекс Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 22.11.1926 р.

КК УСРР 1927 р. – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки від 08.06.1927 р.

КК УРСР 1960 р. – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 р.

КК України – Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р.

КПК України 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 р.

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р.

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р.

КЗпП України – Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. м. – місто

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

р. – рік

рр. – роках/ки

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (1937-1991)

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (1918-1937)

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ст. – стаття

СК України – Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р.

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (1937- 1991 рр.)

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (1917- 1937 рр.)

ЦК УСРР 1922 р. – Цивільний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки від 16.12.1922 р.

ЦК УРСР 1963 р. – Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 18.07.1963 р.

ЦК України – Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р.

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р.

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. До числа найважливіших моральних потреб людини і громадянина належить запит на визнання її суспільного значення та важливості. Саме тому честь і гідність, поряд із життям та здоров'ям людини, згідно із ст. 3 Конституції України визнані найвищою соціальною цінністю, а у ст. 68 Конституції України закріплений обов'язок дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь та гідність інших людей.

Академік С. В. Ківалов зазначає, що важливою умовою вирішення завдань, пов'язаних із втіленням у життя конституційного положення щодо того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України), є створення дієвого механізму захисту основних прав та свобод людини і громадянина. Це завдання повністю відповідає і іншим основним положенням Конституції України, зокрема сформульованим у ст. 55, де вказується, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [101, с. 7]. Враховуючи значущість та важливість прав і свобод людини, вважаємо, що одним із найдієвіших механізмів забезпечення вищезазначених цінностей, зокрема честі та гідності, має бути кримінально-правовий механізм охорони.

Академіки В. В. Сташис та М. І. Бажанов звертали увагу на те, що суспільна небезпека злочинів проти честі та гідності полягає у тому, що вказані діяння знаходяться у різкій невідповідності до вимог моралі, грубо посягають на честь та гідність громадянина, є несумісними з правилами співжиття. Охорона указаних благ забезпечує гармонійний розвиток особи, рівні можливості для творчої праці та освіти кожному члену суспільства [376, с. 199].

В цілому, злочини проти честі та гідності є, образно кажучи, більше ніж «просто» суспільно небезпечні діяння, оскільки вони у певних умовах кардинально змінюють світосприйняття особою оточуючого середовища, а за наявності певних «акцентуацій» у характерові особи та за негативної життєвої ситуації ці діяння є причиною подальшої кримінальної агресії, спрямованої проти себе або іншої особи, що є джерелом образи або клепу, або сторонніх осіб, ступінь віктимності поведінки яких є високим (малолітні особи, особи похилого віку та інші особи). Посягання на честь та гідність є причиною більшості «побутових» злочинів таких видів, як вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості.

Більшість вчених при дослідженні питань кримінально-правової охорони честі та гідності доходять висновку, що для декриміналізації таких вербальних суспільно небезпечних діянь проти честі та гідності, як, наприклад, образа та клепа, не було жодних підстав, і тому вони мають бути криміналізованими. Проте, на думку консультативних органів Верховної Ради України, одним із доводів відсутності підстав криміналізації клепа є, на їх думку, достатня захищеність честі і гідності цивільним законодавством. У зв'язку із цим актуальними є питання, чи в повній мірі забезпечується захист честі та гідності положеннями цивільного, адміністративного, трудового та інших галузей законодавства України, а також інші проблеми відсутності кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність в кримінальному законодавстві України, які залишаються за межами законопроектної діяльності та оцінки консультативних органів Верховної Ради України.

Питання честі та гідності досліджували у своїх роботах такі вчені, як М. А. Акімова, О. І. Анісімов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, А. В. Белявський, В. І. Борисов, С. В. Бородин, В. А. Бортник, О. О. Володіна, Ю. В. Ганжа, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Ерделевський, М. І. Загородніков, М. Г. Заславська, В. О. Іващенко, І. І. Качала, В. А. Козак, М. Й. Коржанський, К. Б. Левченко, Я. Г. Лизогуб, І. М. Лисенко, С. Л. Ліпатова, В. І. Мархотін,

Т. Ю. Орешкіна, В. І. Павликівський, П. П. Сердюк, В. О. Сідоров, Л. М. Сугачов, М. І. Хавронюк, Г. В. Чеботарьова, К. А. Шахманаєв, В. І. Шмаріон та інші.

Разом із тим у роботах указаних вчених проблематика кримінально-правової протидії посяганням на честь та гідність в основному досліджувалась у контексті злочинів проти волі, або в напрямку порівняльного аналізу зазначених злочинів, або стосувалася кримінального законодавства, що діяло до прийняття діючого Кримінального кодексу України 2001 року (далі – КК України).

У зв'язку із цим вважаємо, що дослідження сучасного стану правової та кримінально-правової охорони честі та гідності особи, його різних аспектів, а також перспектив удосконалення положень кримінального законодавства України щодо підстав кримінальної відповідальності за посягання на указані цінності, виглядає конче необхідним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011–2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні і практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також теми наукових досліджень Південного

регіонального центру, затверджених Президією Національної академії Правових наук України: № 86/16 «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України» на 2013–2018 роки; № 148/3-Б-Б «Регіональна юридична наука: спадкоємність і модернізація» на 2019–2024 роки.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є порівняльно-правова характеристика кримінального законодавства України та інших країн, переважно континентальної Європи, яке встановлює відповідальність за діяння, спрямовані проти честі та гідності особи, й моделювання на його підставі можливих напрямів удосконалення вітчизняної системи кримінально-правової охорони честі та гідності особи в умовах зближення та адаптації національної правової системи до законодавства країн романо-германської правової сім'ї.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

розглянути загальнотеоретичні основи забезпечення кримінально-правової охорони честі та гідності особи шляхом компаративістського аналізу відповідного законодавства інших країн;

встановити місце вітчизняної правової системи як складової правових систем, що виникли в континентальній Європі на основі християнських, романо-германських і місцевих правових традицій;

визначити поняття, структуру та елементи об'єктів злочинів проти честі та гідності особи;

охарактеризувати честь та гідність особи як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони, які мають фундаментальні істотні відмінності із загальними положеннями, що регламентують кримінально-правову охорону немайнових благ фізичної особи, моральності у суспільстві, авторитету держави, її органів та посадових осіб;

визначити прийнятну з точки зору як європейської правової доктрини, так і вітчизняного законодавця позицію щодо визначення честі, гідності та ділової репутації особи;

на основі аналізу суспільно небезпечних діянь проти честі та гідності особи у відповідному законодавстві інших країн, встановити ознаки, які характеризують об'єктивну і суб'єктивну сторону складів цих злочинів, суб'єктів цих суспільно небезпечних діянь;

встановити можливість криміналізації окремих діянь проти честі та гідності особи, зокрема, наклепу та образи, із відповідними кримінально-правовими наслідками;

визначити поняття та види кваліфікуючих ознак злочинів, пов'язаних з посяганням на честь та гідність особи в кримінальному праві інших країн та порівняти ці правові категорії із відповідними категоріями в кримінальному законодавстві України;

встановити подібні та відмінні привілейовані ознаки злочинів, пов'язаних з посяганням на честь та гідність особи у кримінальному законодавстві України та інших країн;

здійснити обмежувально-порівняльний аналіз злочинів проти честі та гідності особи від посягань на честь та гідність особи в інших галузях законодавства національної правової системи з метою виявлення певних тенденцій і можливостей взаємного доповнення та використання досвіду законодавчої регламентації;

дослідити соціальну обумовленість, структуру та види санкцій за злочини проти честі та гідності особи у законодавстві України та інших країн;

на основі проведеного аналізу виявити переваги та прогалини у нормах про відповідальність за заподіяння шкоди честі та гідності особи, що надасть можливість науково обґрунтувати теоретичні положення і конкретні практичні рекомендації, спрямовані на подальший розвиток відповідного законодавства, внести пропозиції щодо вдосконалення положень КК України і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правового забезпечення охорони честі та гідності особи в інших країнах у

порівнянні з відповідними інститутами вітчизняної правової системи, теоретико-прикладні засади та закономірності їх розвитку та функціонування.

Предметом дослідження є теоретичне порівняльно-правове дослідження злочинів проти честі та гідності особи.

Методи дослідження. Дослідження проводилося з використанням низки загальнонаукових і спеціальних методів. З урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження застосовувався насамперед порівняльно-правовий метод при порівнянні положень законодавства України про злочини проти честі та гідності особи з відповідними положеннями кримінального законодавства інших держав, переважно континентальної Європи (Австрії, Азербайджану, Бельгії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Голландії, Грузії, Данії, Естонії, Іспанії, Казахстану, Киргизстану, Латвії, Литви, Молдови, Німеччини, Польщі, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Франції, Швейцарії, Швеції). Порівняльно-правовий метод використовувався двома способами шляхом дослідження обумовленості відповідних правових систем зовнішніми, суспільними чинниками та встановлення і порівняння змісту та складу норм, які є елементами порівнюваних правових систем (у нашому випадку це норми кримінального законодавства, що встановлюють відповідальність за посягання на честь та гідність особи) (розділи 1, 2, 3). За допомогою історико-правового методу досліджено історію розвитку вітчизняного кримінального законодавства, що встановлювало відповідальність за злочини проти честі та гідності особи та відповідних норм країн континентальної Європи з метою виявлення взаємного впливу та запозичень. Дослідження вимагало вивчення кримінального законодавства в процесі його розвитку, в тому числі кримінальних кодексів УСРР 1922, 1927 і УРСР 1960 років, та деяких законів про кримінальну відповідальність країн континентальної Європи, які були чинними у попередні роки. Також у роботі аналізуються необхідні для дослідження положення постанов, а також інформаційних листів вищих судових інстанцій, які діяли в Україні на різних

етапах її розвитку (підрозділи 1.2, 3.3). Діалектичний метод пізнання, який є загальним методом пізнання для пояснення цілої низки явищ, використовувався при розгляді питань причинного зв'язку, трактування вини та її форм, стадій вчинення злочину тощо (розділи 1, 2). За допомогою юридичного (догматичного) методу та методу системного аналізу розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів проти честі та гідності особи у законодавстві країн континентальної Європи, виявлені недоліки положень даних норм, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди честі та гідності особи (розділи 2, 3).

Емпіричною основою дисертаційного дослідження є дані офіційної статистики за період з 2010 року до 2019 року, зокрема МВС України щодо стану та структури злочинності, Генеральної прокуратури України щодо єдиного звіту про злочинність в державі; опублікованої судової практики. Також були використані статистичні звіти та огляди судової практики Верховного Суду України, вищих судів низки зарубіжних країн (країн СНД, Європейського Союзу).

Комплексності та системності підходу до вивчення злочинів проти честі та гідності особи сприяло ознайомлення з літературою інших наукових галузей: філософії, логіки, психології, загальної теорії права, кримінології, міжнародного права.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним теоретичним порівняльно-правовим дослідженням складних науково-прикладних проблем кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

За результатами дослідження одержано наукові результати, які мають наукову новизну:

вперше:

з позицій компаративістського аналізу відповідного законодавства України та інших держав континентальної Європи розроблена і запропонована власна авторська концепція українського кримінального законодавства, що дозволяє встановити як алгоритм розподілу злочинів проти честі та гідності особи на відокремлені види, так і коло посягань, в яких честь та гідність виступають в якості додаткових, кваліфікуючих та привілейованих ознак складу злочину;

встановлена соціально-юридична природа, структура, сутність та зміст понять «честь» і «гідність», їх співвідношення, зокрема: оцінка честі надається суспільством, а оцінка гідності надається самою особою, предметом такої оцінки честі є публічна діяльність особистості, детермінована її професійними якостями, а гідності – моральні засади цієї особи;

на підставі компаративістського та системного аналізу сутності та змісту понять «честь» та «гідність» і з урахуванням положень Конституції та інших нормативно-правових актів України сформульовані нові авторські дефініції понять: «*честь*» – це позитивна (зовнішня) оцінка ділових, морально-етичних якостей особи у певній сфері суспільного життя (професійній, громадській тощо), яка формується оточуючими учасниками суспільних відносин та суспільством диференційовано стосовно конкретної особи з урахуванням соціального статусу та соціальної ролі і повідомляється ними особі як носієві індивідуалізованих цінностей; «*гідність конкретної людини*» – це позитивна оцінка конкретною особою власних морально-етичних якостей (внутрішня) відповідно до загальновизнаних у суспільстві моральних якостей, яка є суб'єктивно детермінованим елементом індивідуальної свідомості. Виокремлюють такі рівні гідності, як: індивідуальний, груповий, родовий;

встановлено, що честь та гідність, як об'єкти кримінально-правової охорони забезпечуються не тільки нормативними приписами, закріпленими у Розділі III Особливої частини КК України (честь та гідність у вузькому розумінні), але й нормами інших розділів КК України, які також сприяють

забезпеченню охорони честі та гідності особи в інших сферах (честь та гідність у широкому розумінні): у сфері охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи (Розділ IV КК України), у сфері охорони виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (Розділ V КК України), у сфері охорони моральності (Розділ XII КК України), у сфері охорони авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (Розділ XV КК України), у сфері охорони засад правосуддя (Розділ XVIII КК України) тощо. Позиція законодавця у діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні із кримінально-правовою охороною авторитету, моральності, навіть ділової репутації юридичних осіб, свідчить про «зміщення» так званої переваги кримінально-правового захисту з людини (особи) на захист держави, суспільства, юридичних осіб;

доведено, що механізм кримінально-правової охорони «честі» та «гідності» слід створити шляхом запровадження матеріальних конструкцій складів злочинів або таких формальних конструкцій діяння об'єктивної сторони складів злочинів, як «...створило загрозу заподіяння шкоди...»;

з урахуванням зарубіжного досвіду законодавчого визначення злочинів проти честі та гідності особи, проектів законодавчих актів, в яких пропонувалася криміналізація зазначених діянь, пропонується авторське визначення клевети та образи як суспільно небезпечних діянь, спрямованих на заподіяння шкоди безпосередньо честі та гідності особи, а саме, під *клеветою* слід розуміти умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших дій, що принижують іншу особу, якщо таке діяння вчинено у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження або спричинило позбавлення права займатися певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння. Під *образою* слід розуміти умисне приниження особи, виражене в

непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження;

розроблено групу ознак, що сприяє відмежуванню злочинів проти честі та гідності особи від інших злочинів. До таких ознак належать: 1) честь та гідність як додатковий об'єкт злочину (наприклад, у ст.ст. 120, 152-154 КК України тощо); 2) честь та гідність як ознака кваліфікуюча (наприклад, у ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 372, ч. 3 ст. 387, ч. 2 ст. 406 КК України тощо); 3) честь та гідність як ознака привілейованості діяння (наприклад, у ст.ст. 116, 123 КК України);

вдосконалено:

розуміння того, що охорона честі та гідності «у контексті» ознак злочину за КК України здійснюється через закріплення зазначених цінностей як безпосередніх додаткових об'єктів злочинів або як способу вчинення злочину, зокрема: «людська гідність» (ч. 1 ст. 120 КК України), «національна честь та гідність» (ч. 1 ст. 161), «особиста гідність» (ч. 2 ст. 365 КК України). Указані види гідності та честі обумовлені їх належністю як безпосередніх додаткових об'єктів до тих чи інших родових об'єктів злочинів;

положення, що у випадку, коли кваліфікуючою ознакою є «національна честь і гідність», відповідні цінності виступають в якості «мотиву» як підстави виокремлення кваліфікуючої ознаки складу злочину. У випадках, коли кваліфікуючою ознакою є честь та гідність особи, посягання на відповідні цінності виступають в якості «способу вчинення діяння» як підстави виокремлення кваліфікуючої ознаки складу злочину. Ділова репутація та авторитет не виступають привілейованими або кваліфікуючими ознаками складів злочинів;

позиція, що у ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України законодавець повинен був передбачити виключно «гідність», а не «честь» та «гідність», оскільки виконання правоохоронними органами своїх повноважень призводить до

зниження громадсько-політичної думки щодо суб'єкта злочину, що є допустимим явищем під час здійснення кримінальних проваджень;

висновок, що підставою для розгляду кримінального провадження у закритому судовому засіданні, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, має бути не стільки загроза завдання шкоди «гідності», скільки загроза завдання шкоди саме «честі», як це передбачено в абз. 12–13 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

положення, що штраф за своїм розміром має перевищувати розмір грошового відшкодування моральної шкоди, що, як правило, присуджується у цивільному судочинстві за діяння проти честі та гідності;

набуло подальшого розвитку:

висновок, що суб'єктами-носіями «честі» та «гідності» є не лише фізичні особи, але й інші учасники суспільних відносин: юридичні особи, держава та суспільство. Проте «честь та гідність» у зазначених учасників має вираження в інших цінностях, зокрема: у юридичних осіб - це «ділова репутація», у держави - це «авторитет її органів», у суспільства - це «моральність», а також повага до існуючих правил поведінки. В той же час, з нашої точки зору, захист «моральності» суспільства, «авторитету» державних органів, «ділової репутації» юридичних осіб залежить від захищеності «честі та гідності» фізичних осіб.

позиція, що ефективність механізмів (цивільно-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового) захисту честі та гідності, авторитету, моральності суб'єктів-носіїв залежить від того, наскільки суб'єкту-носієві є притаманною позитивна характеристика (умовна «гідність»);

положення, що честь та гідність не охороняються положеннями адміністративного деліктного законодавства, проте ці правові цінності й не повинні охоронятися положеннями КУпАП за предметом правового регулювання;

висновок, що зайвою є деталізація у ч. 1 ст. 172 КК України змісту критики, а тим більше зайвим є зазначення назви конкретного законодавчого акта, який втратив чинність, і це зробило неможливим застосування цього положення КК України у частині звільнення через повідомлення про корупцію;

В цілому, провідною ідеєю дисертаційного дослідження є визначення на основі наукових ідей та законодавчих стандартів країн континентальної Європи науково обґрунтованих та нормативно визначених засобів кримінально-правової охорони честі та гідності особи, які можуть бути адаптовані до української національної правової системи.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні в цілому, проблем кримінальної відповідальності за окремі види таких злочинів, а також загальної концепції правового регулювання охорони честі та гідності особи;

правотворчій діяльності – запропонована модель злочинів проти честі та гідності особи може бути використана в ході наступної кодифікації кримінального законодавства, а окремі пропозиції щодо вдосконалення цього законодавства у поточній правотворчості;

правозастосовній діяльності – при вирішенні проблем кваліфікації злочинів проти честі та гідності особи у слідчій і судовій практиці (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Херсонського апеляційного суду від 28 листопада 2019 року, Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Херсонської місцевої прокуратури від 14 листопада 2019 року);

у навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Кримінальне право», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», «Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства», спецкурсів, присвячених

проблемам кримінальної відповідальності за злочини проти честі та гідності особи, при підготовці підручників, у науково-дослідницькій роботі студентів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Херсонського державного університету № 13-30/1670 від 25 листопада 2019 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертаційної роботи апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України (2019 р., м. Одеса) та на 27 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах, серед яких: «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (2012 р., м. Одеса), «Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (2012 р., м. Харків), «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (2014 р., м. Івано-Франківськ), «Правове життя сучасної України» (2014 р., м. Одеса), «Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини» (2014 р., м. Одеса), «Закон, проступок, відповідальність» (2014 р., м. Одеса), «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (2015 р., м. Львів); «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (2015 р., м. Київ), «Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі Євроінтеграції» (2015 р., м. Дніпропетровськ), «Integrarea Republicii Moldova i Ucrainei în UE» (2015 р., м. Кишинів, Молдова), «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (2015 р., м. Кишинів, Молдова), «Law Science and Practice in the Third Century» (2015 р., м. Кошице, Словаччина), «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (2016 р., м. Одеса),

«Юриспруденция: современный взгляд на актуальные проблемы» (2016 р., м. Астрахань), «Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє» (2016 р., м. Одеса), «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення законотворення та правозастосування» (2016 р., м. Харків), «Проблеми реалізації та забезпечення ефективності правових реформ» (2016 р., м. Київ), «Тенденции развития уголовного и уголовно-процессуального законодательства» (2016 р., м. Москва), «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (2017 р., м. Запоріжжя), «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (2017 р., м. Одеса), «Концептуальні основи кримінальної законотворчості» (2017 р., м. Одеса), «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (2017 р., м. Одеса); 4 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях і семінарах, круглих столах, серед яких: «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (2015, м. Одеса), «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (2015 р., м. Одеса), «Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання» (2017 р., м. Одеса), «Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства» (2017 р., м. Одеса); звітних конференціях науково-викладацького складу та методологічному семінарі Національного університету «Одеська юридична академія».

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у п'ятдесяти п'яти публікаціях, у тому числі, трьох монографіях, одна з них – одноособова, двадцяти одній науковій статті, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, чотирьох статтях, опублікованих у зарубіжних виданнях, та двадцяти семи тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох

розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (478 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації 400 сторінок, основний текст дисертації 344 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

1.1. Особистість, честь, гідність: поняття, ознаки, співвідношення

Згідно з положеннями ст. 3 Конституції України, честь і гідність є однією із найголовніших соціальних цінностей в Україні, при цьому держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Чесць та гідність необхідно одночасно розглядати із двох різних точок зору: як предмет інших наук (соціологія, філософія, релігієзнавство) та як предмет права, а також і як об'єкт кримінально-правової охорони. Постає питання встановлення змісту та властивостей вказаних понять на рівні інших наук для врахування способів їх охорони в положеннях КК України. При цьому результати встановлення сутності (якісного виміру) завдання шкоди честі та гідності, яких визначено з обох точок зору, підлягають зіставленню і, у разі наявності підстав криміналізації, закріпленню як складу злочину у положеннях КК України.

Перш ніж розпочати дослідження злочинів проти честі і гідності особи, необхідно зрозуміти, яке місце посідає поняття честі та гідності у філософії, соціології, релігії, теорії права та, відповідно, в теорії кримінального права.

Чесць і гідність у філософії та соціології. Вважається, що особистість складається із біологічного (матеріального), соціального (усього, що поєднує людину із суспільством: її близькі, майно тощо) та психічного елементів, або ж груп елементів, сфер, структу [166, с. 50–51]. Крім того, не виключено, що існують підстави виокремлювати духовну структуру (сферу) особистості. Так, А. А. Тер-Акопов стверджував, що духовність є окремим компонентом людини, а мотивація є психо-духовним процесом людської діяльності [384, с. 6], тобто

цей вчений зазначав, що духовна сфера кожної людини, зокрема, її честь та гідність, визначають мотивацію її вчинків, діянь, а у разі вчинення суспільно небезпечних діянь – характеризують ознаки суб'єктивної сторони.

Категорія «честь», на відміну від категорії «гідність», яка являє собою площину універсальної, індивідуальної моральної свідомості, «висвітлює» в ній площину особливого, а саме диференційовану оцінку індивіда з боку суспільства, визнання його гідності. Честь, як форма моральної самосвідомості, санкціонує певний моральний статус людини, усталену шкалу її оцінки, враховуючи належність до тієї чи іншої конкретної групи – соціальної, національної, професійної, статево-вікової, за уподобаннями. Етимологічно слово «честь» пов'язане зі словом «частина», що вказує на історичні підвалини розвитку цієї форми моральної самосвідомості: наші пращури уявляли себе перш за все частинкою конкретного родового колективу, а тому власне індивідуальне буття розглядали через призму надбань спільноти [78, с. 711–712].

Повертаючись до різновидів суспільної свідомості, доцільно згадати, що виокремлюють такі форми «суспільної свідомості»: «політична свідомість», «правова свідомість», «мораль», «мистецтво», «релігія і філософія», а також такі рівні суспільної свідомості, як ідеолого-теоретичний і побутово-практичний. При цьому будь-яка із зазначених форм є єдністю різних зазначених рівнів [90, с. 247].

Б. Мандевіль підкреслив тісний зв'язок поняття «честі» з поняттям «репутації», тобто загальної думки, що складається у суспільності щодо морального обличчя певної особи або колективу. «Людиною честі» слід називати того, хто піклується як про репутацію своєї групи, так і про власну репутацію, що залежить від відповідності поведінки людини вимогам честі – умови належності до даної групи. Зародження поняття «честь» можна зарахувати до зрілого родового ладу. Серед племені виокремлювалися особи, що мали найбільш цінні за даного способу життя якості (мужність, сміливість,

кмітливості). Поняття «честь» стосувалося тільки вільних громадян. У Середньовіччі поняття «честь» складалося під впливом корпоративної «спаяності» усередині соціальних станів і груп та ієрархічної їх підпорядкованості. В умовах гуманізації суспільної світобудови стає очевидним зв'язок честі як форми моральної самосвідомості із совістю: «честь» – це зовнішня «совість», а «совість» це внутрішня честь (А. Шопенгауер). Звичайно, у громадській думці, повага до конкретної людини виникає за сукупності притаманних їй здібностей, проте ставлення самої людини до своїх вчинків із точки зору «честі» не є вищою формою прояву моральної самосвідомості, тому з розвитком моральної культури на передній план висувається поняття гідності, що орієнтує індивідуальне «Я» на загальнолюдські потенції, цінності та ідеали [78, с. 711–712].

У «суспільствознавчій літературі» зазначається, що «честь та гідність» – це дотримання людиною професійного обов'язку і моральних норм ділового спілкування; варті поваги і гордості моральні якості, принципи людини [366, с. 128].

Філософський словник зазначає, що поняття «честь», як і поняття «гідність», розкривають ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства [433, с. 112, 519]. Проте, як впливає із зазначеного джерела, якщо поняття «гідність» характеризується рівністю усіх людей у моральному відношенні, то поняття «честь» характеризується диференційованою оцінкою людей, оскільки воно пов'язується із соціальним статусом та соціальною роллю особистості.

Честь і гідність є властивостями особи, при цьому сама особа визначається з позиції біологічної (натуралістичної) або соціологічної концепції [373, с. 181–182], а особистість – це відбиток суспільних відносин, які відбиваються крізь призму індивідуальних потреб, цілей, ідеалів. Спосіб буття особистості є її індивідуальність, що відрізняє одну людину від іншої в біологічному, соціальному та психологічному відношенні [371, с. 471].

Особистість в соціології – це соціальна якість людини (здатність здійснювати соціально значущу діяльність), яка визначає її зв'язки з іншими людьми в цей час [210, с. 107–108.].

До структури особистості належать свідомість, самосвідомість, пізнавальні процеси, емоції та вольові якості; їй притаманні такі властивості, як: темперамент, інтуїція, ціннісна організація, світогляд, переконання, ідеали [207, с. 340]. Інші вчені до структури особистості зараховує: діяльність особи; соціальний статус та роль; норми та цінності людини; систему знаків комунікації, які використовуються; сукупність знань, які дозволяють виконувати свої ролі; рівень освіти та спеціальної підготовки; соціально-психічні особливості [372, с. 103–105.]. Честь і гідність з указаних структурних елементів належать до самосвідомості, цінностей особи. Як зазначає І. М. Нєвлева, вилучення із духовної структури особистості якого-небудь компонента призводить до руйнування особистості [207, с. 340]. Французький соціолог Е. Дюркгейм у книзі «Самогубство» звернув увагу на те, що «зведенню рахунків із життям», як правило, передуює аномалія (беззаконність), ціннісно-нормативна криза особистості, стан, коли для особи нічого не є святим і відсутніми є будь-які життєві принципи [20, с. 344]. Функціональним призначенням «честі», згідно з ідеями Ч. Беккарія є забезпечення рівності між усіма людьми, а не лише між особами, які займають відповідальне правове становище, мають особливий статус тощо [13, с. 97].

«Гідність» не може бути елементом загального блага, яке було передано людьми верховній владі згідно із «суспільним договором». Використання поняття «честь» свідчить про інстинктивне повернення до природного стану, для того, щоб хоча б тимчасово скинути з себе тягар законів, не здатних у даному разі достатньою мірою захистити громадянина. Виходячи із цього, «честь» упорядковує суспільні відносини, що забезпечує короткочасне повернення до природного стану та нагадує володарю про стародавню рівність між людьми [13, с. 99].

«Гідність» – одна з основних позитивних ознак людини як особистості; міра ствердження в людині особистісного начала. Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою припустимого та неприпустимого для неї. Відповідно до різних «соціокультурних автономностей свідомості» [148] (модальностей) людського буття розрізняють «особисту гідність», «жіночу» чи «чоловічу гідність», «професійну гідність», «національну гідність», «гідність громадянина», «людську гідність». У структурі особистості і в практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність, відповідальність, критичність і вимогливість до себе та інших тощо [213, с. 119].

А. І. Прусак виокремлює такі види «гідності», як особиста та людська гідність. Він вважає, що «гідність індивідів» – це генералізована мотиваційна підстава індивідуальної поведінки, відбиття в індивідуальній і масовій свідомості стану людей у просторі їх людського існування, взаємодії одне з одним і з природою, діалектична єдність їх здатностей та інтересів, індикатор і джерело самооцінки особистості, характеристика соціального самопочуття і соціальної якості людей, показник їх екзистенціальної ангажованості ідеями консенсусалізму і дисенсусалізму [342, с. 145].

Отже, з позиції соціології «честь та гідність» належать до такого структурного елементу особистості як «самосвідомість особи», «цінність особи», а їх втрата приводять до руйнування особистості.

Також через соціальний конфлікт, однією із функцій є негативний вплив на зміни у владі, що сприяє розколу у групах, класах та інших спільнотах, часто відбувається на пониження честі та гідності певної особи шляхом формування негативної громадської думки з метою дискредитації особи, позбавлення її соціальних статусів, соціальних ролей. [372, с. 140–141].

Честь і гідність у релігійних нормах. Сучасні вчені М. І. Хавронюк [440], В. П. Коваленко [103], І. Г. Швидченко [460] та інші визначають, що християнські традиції є основою вітчизняного права, а Біблія – джерелом

Кримінального кодексу України. Так, М. І. Колос зазначає, що ідеї кримінально-правового характеру з'явилися на основі іудейських релігійних традицій, а саме, – за часів діянь пророка Мойсея ще у XIII ст. до Різдва Христового та заклали основи кримінального права християнської цивілізації [108].

Разом з цим, здійснений В. Є. Ткачуком порівняльний аналіз Біблії та вітчизняних кримінально-правових положень свідчить про необхідність урахування результатів сучасних досліджень у різних сферах знань та християнського вчення про людину, в яких вона розглядається як цілісна система, яка складається з тіла, душі та духу, тобто як біосоціодуховна істота. Такий підхід дає змогу криминологам розглядати особу злочинця як триєдину біосоціальну систему, яка зазнає внутрішніх і зовнішніх змін під дією зовнішніх і внутрішніх біогенетичних факторів. Саме на цю систему необхідно спрямовувати дію усіх способів та засобів регулювання з метою формування та коригування поведінки людини, адже особа не вчиняє злочину у більшості випадків не через страх покарання, а через внутрішнє духовно-моральне несприйняття протиправної поведінки [387]. Отже, при визначенні системи злочинів законодавцеві необхідно орієнтуватися на формування духовно-морального несприйняття злочинів, а не на суворість розмірів та видів покарань, що за них передбачаються. Адже релігійні норми, у порівнянні з кримінально-правовими, є обмеженими у регулюванні суспільних відносин, оскільки вони не забезпечені примусом. А духовно-моральне несприйняття злочинів забезпечується, зокрема, і кримінально-правовою охороною честі та гідності осіб, моральності суспільства, авторитету органів влади.

На зорі історії людства, коли у господарському та культурному житті діяли родові принципи, пануючою формою світогляду була міфологія. Міфологія, будучи у своєму зародку наївною філософією, відіграла роль позанаукової форми пізнання. Зміст міфу для звичайної людини був предметом

віри, а не формою реального знання, який містив у собі зародки виникнення релігії [374, с. 23–24].

Ю. В. Тіщенко, досліджуючи правовий міф, дійшла висновку: «Міфологічне коріння мають також положення про наклеп, які закріплені у багатьох законодавчих актах різних правових систем. Заборона вимовляти чужі імена знайшла своє логічне продовження у сучасних нормах, які закріплюють право кожного на недоторканність приватного життя. Ім'я стародавньої людини було настільки інформативно насиченим поняттям, що воно цілком могло служити інформацією про приватне життя особи. Саме тому наклеп, передовсім, пов'язаний з неправомірним використанням імені, коли про людину говорять без її відома, очорнюють її магічне «я» [385, с. 7]. Тож наклеп, як каране діяння, мало міфологічне коріння ще, навіть, до виникнення релігії, а з її виникненням, було нею сприйнято.

Поняття «релігія» (від лат. «religare» – благочестя, совість) є вираженням визнання «Абсолютного початку», тобто Бога, від якого залежить усе, зокрема, і людина, та прагнення узгодити наше життя з волею Абсолюту. Виокремлюють, як правило, такі світові релігії: християнство, іслам та буддизм [374, с. 668].

Кожна релігія має багато джерел, особливостей, а тому складно повною мірою розглянути «честь та гідність» в усіх релігіях, їх течіях, а особливо їх значення для кримінального права у кожній з них, крім того, вплив ісламу, наприклад, на кримінально-правову охорону «честі та гідності» за законодавством України, є незначним. Тому пропонується дослідити «честь і гідність» та їх значення у кримінальному праві лише у християнстві, у таких його джерелах як Старий та Новий Завіти Біблії. Перед цим слід зазначити, що взаємодія між людиною та Богом здійснюється через релігійні обряди або культу. Релігійні обряди – це сукупність визнаних внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на встановлення двосторонніх відносин між людиною і надприродними

об'єктами. У релігійних обрядах використовуються ім'я, волосся, предмети домашнього вжитку тощо [214].

До змісту поняття «честь» у Старому Завіті вкладено таке. «Честь» людини визначається за змістом як «пошана» («Яків забрав усе, що було в нашого батька. І з того, що було в батька нашого, зробив собі всю оцю честь...») у Книзі Буття (31:1). У подібних значеннях честь згадується також у Другій книзі Хроніки (26:18) та у Книзі Естер (6:3, 6:6, 6:7, 6:9, 6:11) [16, с. 616].

Указане поняття розглядається не лише як честь людини, але і як «честь Бога» («виспівуйте честь Його Йменню, честь для слави Його покладіть») у Книзі Псалмів (65:2), у подібному ж значенні вживається у Книзі Пророка Ісаї (42:12), у цій же Книзі як «...честь сонця...» (17:5; 27:9), у Книзі Пророка Даниїла «...віддавати честь Богові....., віддаватиме честь золотом, і сріблом, і дорогоцінним камінням, і речами коштовними» (11:38) [16, с. 860, 892].

У Книзі Пророка Даниїла «А якщо ви розповісте сон та його розв'язку, одержите від мене дари й нагороду та велику честь» (2:6). Як честь жінки стосовно чоловіка («...всі жінки віддадуть честь своїм чоловікам...») у Книзі Естер (1:20) [16, с. 611].

До змісту поняття «честь», крім вищезазначених понять, входить «честь померлих осіб» («...честь по смерті...»), згадка про таке розуміння міститься у Другій книзі хроніки (33:32) Старого Завіту. Яскраво видно релігійний контекст співвідношення понять «честь» та «гординя» у Книзі притч Соломонових: «Гординя людини її понижає, а честі набуває покірливий духом» (29:23) [16, с. 815].

Указані випадки використання поняття «честь» у Старому Завіті свідчать про те, що під цим поняттям розуміється «пошана» з боку оточуючих. У релігійних нормах виокремлюються такі види честі, як: «честь особи», «честь народу», «честь Бога», окремо виділяється «честь жінки» та «честь померлої особи».

«Честь або гідність» стосовно влади не згадується у положеннях Нового та Старого Завітів. Проте у Першому Посланні Петра (5:13) вказано: «Отже, будьте покірні всякому людському начальнику, для Господа: царю, як верховній владі, ...», «Всіх почитайте, братство любіть, Бога бійтесь, царя почитайте», що є своєрідним проявом пошани, що, як вище з'ясовано, і включає зміст «честі».

У положеннях Нового завіту до поняття «честь» вкладається такий зміст: 1) пошана до Бога (18:13. Дії Святих Апостолів «...Богові честь віддавали...»); 1:25 Перше послання святого Апостола Павла до римлян – «...і честь віддавали»; 2) пошана до Ісуса Христа (1:7. 1-е Петра. Перше соборне послання святого Апостола Петра: 2:17 Друге соборне послання святого Апостола Петра); 3) пошана до жінки (1:7. 3-е Петра, Перше соборне послання святого Апостола Петра «...виявляти їм честь...»); 4) пошана народу (21:26) «Апокаліпсис» – «І принесуть до нього славу й честь народів») [16, с. 1522].

Яскравим відображенням змісту честі є опис цього поняття у Біблії від Луки (14:10) вказано: «Але як ти будеш запрошений, то приходь, і сідай на останньому місці, щоб той, хто покликав тебе, підійшов і сказав тобі: Приятелю, сідай вище! Тоді буде честь тобі перед покликаними з тобою» [16, с. 1288]. Зміст поняття «честь» у Новому Завіті є подібним до змісту цього поняття у Старому Завіті, проте сформульовано стосовно більш широкого кола суб'єктів – Ісуса, народу.

Поняття «гідність» у Новому Завіті вживається у такому значенні: «...Вірне це слово, і гідне всякого прийняття...» (1:15. Тимофія 1); «...бо гідний Він вищої слави...» (3:3 До євреїв); «...Хто гідний розгорнути книгу, і зламати печатки її?...» (5:2. «Апокаліпсис»); «...не знайшовся ані один гідний розгорнути й прочитати книгу...» (5:4 Апокаліпсис); «...силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганим, що вірно навчає науки правди...» (2:15 Друге послання від Тимофія) [16, с. 1459]. Зміст гідності у

контексті цих положень сприймається як властивість особистості, що характеризує її праведність та високі моральні якості людини.

У КК України охороняються поняття «честі» та «гідності» стосовно різних суб'єктів, аналогічних тим, які згадуються у релігійних нормах. В положеннях Розділу XII Особливої частини КК України регламентується відповідальність за посягання проти «моральності суспільства» як одного із видових об'єктів, зокрема, в таких статтях, як: ст. 297 «Наруга над могилою...», ст. 298 «Незаконне проведення пошукових робіт...», ст. 299 «Жорстоке поводження з тваринами», ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів».

В нормах, що закріплені у Розділі XV Особливої частини КК України регламентується відповідальність за посягання проти «авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів», зокрема, в таких положеннях як ст. 338 «Наруга над державними символами», ст. 340 «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій», ст. 353 «Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи», ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ст. 356 «Самоуправство» КК України [16, с. 563–600]. Ознака національної або расової ворожнечі є ознакою, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України), кваліфікуючою ознакою вбивства (ст. 115 КК України), тілесного пошкодження (ст. ст. 121, 122, 126 КК України), катування (ст. 127 КК України) погрози вбивства (ст. 129 КК України) та інших складах злочинів, а саме поняття «національної честі та гідності» згадується у ч. 1 ст. 161 КК України.

Честь та гідність Бога не є об'єктом кримінально-правової охорони КК України, оскільки предметом правового регулювання є суспільні відносини між людьми, а духовні цінності охороняються релігійними нормами. Крім того, в релігійних нормах Бог проявляється в усьому, що існує у світі. Наприклад, у

Посланні до Єфесян (4:6) вказано, що «...Отець всіх, який над всіма і через всіх, і во всіх нас». Тому, охорона існуючого порядку суспільних відносин забезпечує своєрідну охорону честі та гідності Абсолюту [16, с. 1441].

«Чесць» та «гідність» є не лише цінностями, які підлягають правовій та кримінально-правовій охороні. У разі надання надмірного значення указаним цінностям особою, за певних обставин та неособистісних умов, указані властивості часто бувають первинними спонуками, які впливають на вчинення злочину такими особами. О. В. Мазяр зазначає, що при нестійкому релігійному досвіді віруючий не досягає рівня декалогічної релігійності, оскільки його релігійність є стихійною, ситуативно-захисною. Індивід не схильний, навіть отримавши ресурсну підтримку із трансцендентної сутності, позбавляти себе суб'єктивності і приписувати позитивний результат лише трансцендентній сутності, що іменується богословами як прояв «гордині» [165, с. 144], іншими словами надання надмірного значення своїм досягненням призводить до гордині.

У релігійних нормах поняття «гординя» як риса особи, в релігійному розумінні гордість не робить честі людині, а лише принижує її, а честь особи формує покірливий дух особи. Поняття «гідність» у Старому Завіті згадується набагато рідше, ніж поняття «чесць», і вживається у Книзі пророка Єзекіїля як «...досягти царської гідності...» (16:13), як властивість людини у Першій книзі царів (1:42), у Книзі Естер (6:3), що відповідає сучасному розумінню [16, с. 616].

Никодимъ Святогорец до спокус людини зараховував «тчеславие» та зазначав: «...не допускай вниманию своему останавливаться на себе и своїм и вдаваться в довольство собой и делами своими, хотя бы ты преуспевал в добродетелях паче всех святых. Но довольство твое все да будет в Боге и уповай всецело на одно милосердие Его и страдания Господа Спасителя, да спасешься, всячески уничижая себя пред очами своими до последнего издыхания своего. И если случится, что тебе придет на ум какое-либо твое

доброе дело, помышляй, что это Бог совершил его в тебе и тобой, а не ты и что оно от Него единого произошло...» [363, с. 186–187], тобто релігія відрізняє «гордість» («гординю», «тчеславія») від гідності та честі та розуміється як гріх, почуття власної кращості, невідповідної самооцінки, пиха, якої необхідно уникати, а усвідомлення своєї значимості необхідно розуміти як добра справа Бога через людину.

І. М. Луцький, досліджуючи правовий та релігійний підхід до розуміння людської гідності, дійшов такого висновку: «Концепція людської гідності має два чіткі взаємозалежних визначення – правове (світське) та релігійне. Якщо правове розуміння людської гідності має суто практичне значення, відносячи гідність до одного ряду із такими моральними атрибутами, як свобода совісті, віросповідання, честі тощо, то релігійне трактування розкриває виключно духовний аспект. Відмінність між правовим та релігійним розумінням визначається на індивідуальному рівні, оскільки кожна людина, створюючи саму себе, формує свій індивідуальний світогляд, життєві принципи, цілі, а також внутрішній духовний світ шляхом скеровування людини до колективного духовного світу, де людська гідність визначається межами її релігійності та віри» [164, с. 24]. Звідси можна зробити висновок, що, визначаючи цілі та принципи, людина та великі групи людей (суспільство, нація, народ, держава) визначають духовну складову своєї діяльності та свого існування, а кримінальне право повинно забезпечувати її охорону.

В. В. Шаблистий, зазначає, що КК України є крайнім і найбільш дієвим засобом захисту безпеки людини, зокрема, духовної, має застосовуватися насамкінець. Для цього має бути розроблено дієвий механізм регуляції та утримання у межах допустимого (допустимість має встановлюватись суспільством) будь-яких форм девіації, адже замовчування чи бездіяльність можуть призвести до незворотних процесів морально-релігійного занепаду людини, суспільства, держави [455, с. 260]. Із цього приводу Я. І. Гілінський цілком слушно зазначає, що одним із найважливіших критеріїв прогресивного

розвитку системи, підвищення рівня її організованості (а, отже, зменшення ентропії) є диференціація, ускладнення структури, різноманітність складових системи [55, с. 24]. У зв'язку із цим, вважаємо, що «честь та гідність» потребують належної кримінально-правової охорони.

Отже, дослідження Старого та Нового Завіту свідчать, що під поняттям «честь» у християнстві розуміється «пошана» з боку оточуючих, яка має прояв у вчинках, словах, обставинах, в яких перебуває особа, і притаманна особі як за життя, так і після смерті. Невід'ємною ознакою честі особи в релігійних нормах є покірність духом перед Богом. Акцентуація особи на своїх заслугах як власних досягненнях, а не проявах трансцендентного Абсолюту, призводить до трансформації честі особи у гординю, що є одним із людських гріхів. У Старому та Новому Завіті честь згадується як «честь особи», «честь Бога», виокремлюється «честь жінки», «честь померлої особи», «честь народу», «честь Ісуса Христа». Із зазначеного можна виокремити такі умовні види «честі» за суб'єктами-носіями, як: 1) «честь Бога» (Ісуса Христа); 2) «честь об'єднань людей (народ, нація, юридична особа)»; 3) «честь особи»; 4) «честь влади». Особливою за змістом є «честь жінки». Під поняттям «гідність» розуміється властивість людини, яка характеризує її праведність та високі моральні якості як людини [260, с. 88].

«Честь народу», «честь влади» охороняються кримінально-правовими нормами як моральність та авторитет. Ім'я особи із давніх часів було інформативно насиченим поняттям, а на теперішній час в релігійних традиціях продовжує використовуватись як «ключ» впливу на духовний світ. У КК України відсутніми є норми, які безпосередньо захищають честь та гідність живої фізичної особи, разом із тим, ст. 229 «Незаконне використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару» КК України охороняє ділову репутацію юридичної особи, а ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» КК України охороняє суспільні відносини у сфері моральності, а

саме повагу до померлих і місця їхнього поховання [126, с. 488]. Порівняння релігійних та кримінально-правових норм свідчить про те, що «честь та гідність» усіх суб'єктів-носіїв регулюються і релігійними і кримінально-правовими нормами, крім честі та гідності фізичних осіб, які не охороняються положеннями КК України. При цьому складається ситуація у вибірковості з боку законодавця у кримінально-правовій охороні честі та гідності фізичних осіб: «честь та гідність померлих фізичних осіб» перебуває під кримінально-правовою охороною, а «честь та гідність живих фізичних осіб» не охороняється КК України. У зв'язку із цим, вищезазначене свідчить, що «честь та гідність живих фізичних осіб» потребує правової охорони від кримінально-правових посягань.

«Честь» перебуває на межі регулювання моральних норм та правових норм. Ч. Беккарія зазначав, що ці два види регуляторів тримають під контролем самі «темні сили», що містяться в окремій особі, середовищі та завжди готові «вибухнути», навіть, при повній «цивілізованості» суспільства. Перепоною цьому є міцність юридичних та моральних принципів, а не смертна кара [13, с. 8–13].

В. А. Бортник доходить висновку, що «честь» – це сукупність морально-етичних принципів, якими особа керується у своїй суспільній та особистій поведінці. Водночас, «честь» є оцінкою, яку суспільство «дає» (або «може дати») особі за її поведінку. Така подвійність поняття «честь особи» свідчить про те, що воно формується за участю двох чинників – зв'язків (відносин) особи із суспільством та суспільства з особою [22, с. 88], тобто таке тлумачення дає можливість виокремити зовнішню та внутрішню сторони честі.

Оскільки поняття «честь» і «гідність» використовуються у праві та кримінальному праві, вони є правовими поняттями. Пройшовши юридизацію, указані поняття в юриспруденції визначаються через поняття «право особи на повагу честі». Законодавство не містить дефініцій поняття «честь» та «гідність» особи, вони згадуються у ст. 201, ч. 2 ст. 289, ст. 297 ЦК України. Завдання

формулювання таких визначень покладається на юридичну науку, проте поняття, які за своєю правовою природою є моральними, належать до найбільш складних для визначення.

Юридичний закон «не вигадується» законодавцем, законодавець лише «аранжує» зміст юридичного закону із життя, як композитор аранжує музику із природи [380, с. 143]. Тому при визначенні підстави кримінальної відповідальності за посягання на «честь» та «гідність» особи, а також за наявності або відсутності підстав криміналізації відповідних діянь, необхідно виходити із понять «честь» і «гідність», оскільки формально-позитивні джерела права під час їх створення «підпорядковуються» матеріальним джерелам права, тобто всьому тому, на підставі чого формується позитивне право – суспільним відносинам, природі людини, природі речей тощо, а потім, під час тлумачення законодавства, відбувається зворотне звернення [212, с. 399–400].

К. А. Шахманаєв зазначає, що поняття честі має три сторони: 1) це характеристика самої особистості як внутрішньої моральної гідності людини, звитяги, чесність, благородство душі та «чиста совість»; 2) це суспільна оцінка особистості тобто відображення якостей особи у суспільній свідомості; 3) це суспільна оцінка, яка прийнята самою особистістю, здатність людини оцінювати власні вчинки, діяти у моральному житті у відповідності до прийнятих у суспільстві моральних норм, правил та вимог [458, с. 41].

О. К. Сімонов, М. В. Горбаневський визначають «честь» як супроводжуване позитивною оцінкою якості особи (фізичної або юридичної) у суспільній свідомості. При захисті честі та гідності діє презумпція, згідно якої розповсюджені порочащі відомості вважаються такими, що не відповідають дійсності. Це свідчить про те, що доводити достовірність таких відомостей повинен той, хто їх розповсюдив [299, с. 12], тобто друге розуміння честі («зовнішня честь»). Третє розуміння честі, запропоноване К.А. Шахманаєвим є близьким до поняття «гідність».

Слід погодитись із К. А. Шахманаєвим щодо того, що, на відміну від «честі», «гідність» є не просто оцінкою відповідності своєї особистості та своїх вчинків соціальним (моральним) нормам, а перш за все це відчуття: 1) своєї цінності як людини взагалі (людська гідність); 2) людиною себе як конкретної особистості (особиста гідність); 3) належності до певної соціальної групи (наприклад, професійна гідність); 4) своєї цінності через належність до певної спільноти (наприклад, національна гідність) [457, с. 30].

«Честь» є складним поняттям, яке складається із сукупності інших понять, що то висвітлюють, то приховують різні елементи свого змісту. Причому, в усіх визначеннях поняття «честь» є присутніми елементи, що містять у собі спільні складові, які об'єднують більшість визначень, що пропонувалися вченими [13, с. 97].

Існуючі точки зору вчених на співвідношення понять «честь» і «гідність» можна поділити на дві групи. Відповідно до поглядів вчених першої групи «честь» і «гідність» особи є тотожними поняттями або визначається одне через інше. Відповідно до поглядів вчених другої групи, «честь» і «гідність» особи є різними поняттями (при цьому інколи виокремлюють наявність у них спільних ознак). Розглянемо точки зору зазначених груп.

У «Словнику української мови» зазначається, що «честь» – це сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці [367, с. 316], а «гідність» – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, а також усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку [367, с. 65].

У «Великому тлумачному словникові» В. Т. Бусела «честь» визначається як: 1. сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській та особистій поведінці. Виокремлюються такі види честі як громадська, станова, професійна (офіцерська) тощо гідність людини (наприклад, добра незаплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я); 2. повага, пошана, визнання кого-, чого-небудь (наприклад, знак уваги, пошани,

виявлений кому-небудь); 3. те, що дає право на шану, повагу, визнання (наприклад, маю честь); 4. той, хто є характеристикою величі, гордості якого-небудь місяця, середовища тощо [30, с. 1600].

В іншому випадку, честь – це внутрішня етична гідність людини, звитяга, чесність, благородство душі, чиста совість, незаплямована честь, умовне, світське, житейське благородство, нерідко несправжнє, уявне, а гідність людини – це шанована людина, а гідність пов'язується із пристойністю, відповідністю, належним рівнем, тим, що є вартим чогось, повагою [65, с. 494 ; 64, с. 617].

Т. Ф. Єфремова визначила честь як моральну, професійну, соціальну гідність, яка викликає повагу до особи з боку оточуючих, а також як повага, знаки уваги до когось, цінність, те чим пишаються, а гідність – як повагу до себе, усвідомлення своїх прав, своєї значущості, незалежність поглядів, суджень, зовнішній прояв поваги до себе [77, с. 121, 614].

В юридичній літературі висловлюється думка щодо того, що «честь» – це певна соціальна оцінка громадянина, об'єктивне суспільне ставлення до нього, яке утворює його моральну і ділову репутацію, а «гідність» – усвідомлення особою своїх якостей, здібностей, світогляду і суспільного значення [368, с. 111].

Деякі вітчизняні вчені ототожнювали честь із гідністю [229, с. 126]. Так, В. І. Осадчий зазначає, що «честь» необхідно розглядати із двох боків – зовнішнього (об'єктивного) та внутрішнього (суб'єктивного). Зовнішній бік – це моральна оцінка (визнання) гідності (діяльності, поведінки) особи іншими людьми, тобто репутація, а внутрішню характеристику поняття «честь» визначає усвідомлення самим індивідом власної моральної репутації, саме цей суб'єктивний (внутрішній) вияв честі і є гідністю людини [229, с. 126]. В. І. Осадчий також визначає «гідність» як сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку, а «честь» як сукупність вищих моральних принципів,

якими людина керується у своїй громадській та особистій поведінці (громадська, професійна і т. ін. гідність людини) [229, с. 127].

На думку В.І. Осадчого, терміни «гідність» та «честь» є ідентичними, при цьому гідність як об'єкт кримінально-правового захисту, є сукупністю моральних якостей особи, оцінкою цих якостей самим індивідом та оточуючими [229, с. 127].

Звернімося до точок зору, за яких «честь» та «гідність» людини розглядаються як різні поняття.

С. П. Рабінович тлумачив гідність людини у «суб'єктивному» розумінні як її особистісну цінність, відображення її самооцінки, суб'єктивно детермінований елемент індивідуальної свідомості [346, с. 648], а Б. В. Здравомислов як повагу високих моральних якостей у самому собі [395, с. 74]. Гідність людини у «об'єктивному» розуміння розглядали М. Й. Коржанський, А. Ауер, Й. Месер, Ж. Мартен, Дж. К. Мюррей, на думку яких гідність людини – це соціальна значущість людини. Так, М. Й. Коржанський визначав гідність особи як право на громадянську повагу, що ґрунтується на визначенні суспільством громадської цінності цієї особи [117, с. 223].

«Проміжний» погляд на розуміння поняття «гідність» висвітлювали в своїх роботах С. М. Братусь, О. А. Красавчиков, В. М. Капіцин, Ю. І. Скуратов, М. С. Малєїн, при якому гідність відображає винятково або серед іншого самооцінку особою її суспільної оцінки. Як зазначає С. П. Рабінович, у першому і третьому підходах йдеться про «гідність» як про почуття власної цінності людини (емоційний момент), усвідомлення людиною своєї цінності (інтелектуальний момент) та прагнення завоювати, підтримати і захистити свою добру репутацію (вольовий момент). С. П. Рабінович дійшов висновку, що «гідність людини» – це її самоусвідомлена цінність, тобто відображення об'єктивної цінності людини в її суб'єктивній свідомості [346, с. 649].

М. А. Придворов, Г. Д. Бандзеладзе, С. П. Рабінович та О. В. Грищук виокремлюють такі аспекти «гідності людини» як індивідуальний (відображає цінність індивідуальних якостей конкретної людини), груповий (гідність жінки, дитини, працівника тощо) та родовий (гідність «члена людської сім'ї») [312, с. 15; 9, с. 12; 346, с. 648; 60, с. 321].

М. С. Малєїн вважає, що «гідність» – це внутрішня самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення [167, с. 32.]. М. С. Малєїн, Р. О. Стефанчук, О. В. Грищук виокремлюють такі елементи гідності, як гідність власна (особиста), гідність соціальної спільноти і людська гідність [167, с. 32; 377, с. 10; 59, с. 9].

О.В. Грищук розуміє гідність людини як внутрішнє усвідомлення людиною власної самоцінності, яка ґрунтується на об'єктивно існуючій значущості конкретної людини для інших суб'єктів [59, с. 10].

С. П. Рабінович, О. В. Грищук вважають, що людська (антропна) гідність – це самоцінність людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, який уособлює найвищий рівень розвитку буття на землі [61, с. 7].

«Людська гідність» – самоцінність людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, який уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі. Саме «людська гідність» «породжує» певний якісний рівень відносин людини і суспільства, визнання людини вищою його цінністю, що передусім потребує визнання певних прав людини [60, с. 322]. Тому потрібно враховувати, що права людини є не лише універсальним, але й соціокультурним явищем, якого зумовлено національними культурними, релігійними умовами існування людини. Саме тому вивчення цих умов може суттєво доповнити розуміння змісту як людської гідності, так і прав людини.

С. В. Потапенко приводить такі визначення поняття «честь»: визнання, яке оточуючі добровільно виражають людині як носію здійснених у ній та нею самою індивідуалізованих цінностей (пошана); певна соціальна оцінка особистості, її об'єктивна суспільна якість; певна соціальна оцінка особи;

оцінка суспільством якостей особистості; відбиття якостей особи у суспільній свідомості, яке супроводжується позитивною оцінкою суспільства. С. В. Потапенко наводить також такі визначення поняття «гідність»: самоповага, з якою людина ставиться до себе як до особистості; самооцінка особистості, усвідомлення нею своїх особистих якостей, здібностей, світогляду, виконання обов'язку і свого суспільного значення; відома самооцінка особистістю своїх моральних, ділових та інших соціальних якостей; відображення якостей особи в її свідомості, яка супроводжується власною позитивною оцінкою. На думку С. В. Потапенка, а також К. І. Голубева і С. В. Наріжного, «честь» і «гідність» пов'язані між собою як оцінка і самооцінка, як пошана і самоповага [308, с.157]. Ця точка зору підтверджується, зокрема, існуванням такого поняття як відчуття власної гідності.

Д. І. Мейер зазначає, що під «суспільною честю» слід розуміти людську гідність особи і відношення до неї самої особи та оточуючих [177, с. 117].

М. Л. Гаскарова пише, що, на відміну від поняття «гідність», моральна цінність особистості у понятті «честь» пов'язується з конкретним суспільним становищем людини, родом її діяльності і заслугами, які за нею визнаються [54, с. 11].

К. Б. Ярошенко вважає, що «честь» і «гідність» громадянина – його моральні якості, моральна цінність відмінність між якими полягає у тому, що якщо мається на увазі оцінка з боку оточуючих – мова йде про честь громадянина, а якщо самооцінка – про його гідність [471, с. 11].

Ю. В. Молочков визначає «честь» як певне зовнішнє ставлення до людини, як межу позитивної репутації, а суттю судового захисту гідності є встановлення відповідності суб'єктивної самооцінки себе особистістю об'єктивній суспільній оцінці [196, с. 3–4.]. Це означає, що Ю. В. Молочков зводить інтелектуальний момент гідності до інтелектуального моменту честі. І робиться це з тих мотивів, що самооцінка може бути завищеною (втім, вона

може бути і заниженою). Але так само й оцінка певної особи з боку третіх осіб (суспільства) може бути як завищеною, так і заниженою. У контексті вирішення справи судом викладене означає, що інтелектуальний момент гідності не можна зводити до інтелектуального моменту честі, як і навпаки. Натомість суд при встановленні характеристик певної особи повинен враховувати серед іншого як точку зору щодо таких характеристик самого їх носія, так і точку зору щодо таких характеристик третіх осіб (суспільства).

І. О. Кириченко зазначає, що честь є об'єктивною оцінкою особистості, що визначає ставлення суспільства до громадянина, соціальною оцінкою моральних та інших якостей особистості [99, с. 124].

На думку О. В. Синегубова, предмети оцінки для «честі» та «гідності» співпадають, а відмінність між ними полягає у тому, що «честь» – це об'єктивний підхід, а «гідність» – це суб'єктивний підхід при оцінці якостей людини [365, с. 8].

Існує точка зору, відповідно до якої «честь» – це сукупність моральних принципів, якими керується людина у своїй поведінці, а «гідність» людини передбачає усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних тощо якостей своєї суспільної цінності, що формує у неї підстави для самоповаги [204, с. 334].

А. О. Церковна визначає «гідність» як найвищу соціальну цінність, яка свідчить, з однієї, об'єктивної сторони, про значущість людини для суспільства з точки зору її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, тобто значущість індивіда як людини, як представника людства, незалежно від належності до тієї чи іншої соціальної спільноти, групи, становища у суспільстві, і, з іншої, суб'єктивної сторони, – про особисту значущість для особи її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей незалежно від соціальної належності до тієї чи іншої спільноти людей і становища у суспільстві, про усвідомлення і почуття цієї значущості [448, с. 16].

«Честь» – це найвища соціальна цінність, яка свідчить, з однієї, об'єктивної сторони, про значущість особи для суспільства, що визначається у процесі суспільної життєдіяльності людей у зв'язку з її належністю до тієї чи іншої конкретної групи: соціальної, професійної, національної тощо; а з іншої, суб'єктивно сторони – про особисту значущість особи як представника соціальної, професійної, національної та іншої конкретної групи людей, що визначається на основі власного внутрішнього духовного світу, суспільної та індивідуальної свідомості та самосвідомості [448, с. 17].

Із зазначеного видно, що А. О. Церковна пропонує вбачати відмінність між «честю» та «гідністю» особи не в суб'єкті оцінки (ставленні), а в предметі оцінки (ставленні), пов'язуючи гідність із характеристиками людини як такої (Людини з великої літери) з точок зору як конкретного носія гідності, так і суспільства, а «честь» – з конкретними характеристиками певної людини з точок зору як самої такої людини, так і суспільства.

Викладене свідчить, що є підстави розрізняти такі поняття, як «честь» і «гідність». Крім того, у ч. 1 ст. 3 Конституції України використовуються обидва зазначені поняття (як окремі соціальні цінності).

Висновки. «Честь» та «гідність» розглядаються або як тотожні поняття або як такі, що визначаються одне через інше або як відмінні поняття. Вважаємо, що остання точка зору є більш обґрунтованою. «Честь» – це позитивна (зовнішня) оцінка ділових, морально-етичних якостей особи у певній сфері суспільного життя (професійній, громадській тощо), яка формується оточуючими учасниками суспільних відносин та суспільством диференційовано стосовно конкретної особи з урахуванням соціального статусу та соціальної ролі, і повідомляється ними особі як носієві індивідуалізованих цінностей.

«Гідність конкретної людини» – це позитивна оцінка конкретною особою власних морально-етичних якостей (внутрішня) відповідно до загально визнаних у суспільстві моральних якостей, яка є суб'єктивно детермінованим

елементом індивідуальної свідомості. Виокремлюють такі рівні гідності, як: індивідуальний, груповий, родовий.

Відмінність полягає у тому, що: 1) у «честі» оцінка надається суспільством, а у «гідності» – самою особою; 2) предметом оцінки «честі» є публічна діяльність особистості, детермінована її професійними якостями, а – гідності – моральні засади цієї особи; 3) «честь» – диференційована оцінка, а «гідність» – суб'єктивно детермінована самооцінка себе у відповідності до загально визнаних моральних якостей.

Таким чином, вищевказаний опис змісту та характеристик понять «честь» та «гідність» як міждисциплінарних та міжгалузевих понять, сприятиме зрозумінню та вірному використанню указаних категорій під час дослідження оптимальних засобів їх кримінально-правової охорони у наступних підрозділах роботи [285, с. 93].

1.2. Історико-правові аспекти розвитку кримінально-правової охорони честі та гідності особи на теренах України

На думку А. Ф. Кістяківського, «тільки історія може дати пояснення причин, сучасного стану кримінального права» [100, с. 10]. Поняття «честі» та «гідності» виникло набагато раніше, аніж поняття держави та права. Історія розвитку законодавства будь-якої держави, що існувала і змінювалася впродовж значного часу на одній території, має окремі пам'ятки права, які у подальшому визначали розвиток її законодавства. Розуміння «честі» та «гідності» та їх кримінально-правовий захист склалося на підставі тих поглядів, ідей та законодавчих актів, які супроводжували розвиток суспільства.

Дослідження історії розвитку певних правових понять здійснюється у межах певних періодів державного та історичного розвитку, що обумовлено періодом дії основних правових пам'яток, пануванням одних держав над другими та іншими чинниками.

У працях фахівців мова йде про декілька підходів до періодизації історії кримінального права, що діяло на території України. Так, А.П. Чебишев-Дмитрієв, виходячи з класифікації видів джерел права, розрізняв період звичаєвого права і період законного права, а період від XIV до початку XVII ст. називав перехідним періодом [452, с. 94]. Навряд чи вказана класифікація сприятиме дослідженню особливостей розвитку кримінального права у питанні охорони «честі» та «гідності».

О. М. Комісаров виокремлював чотири періоди у розвитку кримінального законодавства: 1) кримінальне законодавство Стародавньої Русі; 2) кримінальне право централізованої Російської держави; 3) кримінальне законодавство радянського періоду; 4) кримінальне право після розпаду СРСР [109, с. 23–47]. Остання періодизація розвитку кримінального законодавства є найбільш виразною, оскільки розуміння злочину та покарання в указаних історичних періодах є істотно різним, тому варто її врахувати.

Перші уявлення про «гідність» виникли за періоду ранньої епохи та зрілої первісності як результат формування моральних засад родової спільності. Ці уявлення найтіснішим чином пов'язувалися з категоріями належної поведінки (прийнятної у конкретній спільності), а також категоріями сорому та совісті. У змісті гідності на відповідному етапові головну роль відігравало почуття «совісті», єдності та солідарності з родом. Образа конкретної людини асоціювалась з образою усього племені або роду. Подальший розвиток категорії «гідність» обумовлений неолітичною революцією, соціальною диференціацією та утворенням держави.

У Стародавньому Римі поняття «честь» змішувалось із громадянством (честь мали лише римські громадяни), а в руському стародавньому праві поняття «честь» зливалось з поняттям «родово-служива гідність». «Антропологічна» (тим більше – «трансцендентна») гідність людини, саме з огляду на її природу, є абсолютною, об'єктивно недоторканною, незайманою; вона сама по собі не може будь-яким чином принижуватись, не може бути

об'єктом порушення. Тому її навряд чи можна безпосередньо пов'язати з правом людини на компенсацію моральної шкоди, спричиненої приниженням «антропологічної гідності людини». Шкода цьому виду гідності людини завдається завжди, коли порушується будь-яке право будь-якої людини. І лише за певних умов, внаслідок такого приниження антропної гідності людини може виникати право на компенсацію моральної шкоди [91, с. 294, 295].

Однією з основних пам'яток першого періоду є Руська Правда. До цієї пам'ятки права часто звертаються вчені у своїх дослідженнях для з'ясування передісторії розвитку того чи іншого поняття, шляхів вирішення певних сучасних колізій правового регулювання.

У Древньоруському праві не існувало розмежування норм про встановлення різних видів відповідальності, проте в законодавстві Київської Русі закріплювалися різні форми правових наслідків, які наставали у разі торівглі людьми, завдання шкоди честі та гідності особи [245, с. 45].

Л. П. Барташук, зазначав, що того часу залежні люди розглядались як «знаряддя, що розмовляє» («instrumentum vocale»), повністю виключались зі сфери свободи, а отже, не могли бути носіями таких моральних якостей, як «честь» та «гідність». Простежувався такий зв'язок: чим вищий був соціальний стан людини у суспільстві, тим ціннішими були її моральні якості. За часів Київської Русі залежні люди прирівнювались до речей, а завдана їм шкода прирівнювалася до шкоди завданої речам [12, с. 23].

На думку Н. Б. Жукровської, в основу найдавнішої редакції Руської Правди (XI ст.) – «Короткої редакції» – покладено давньоруське звичаєве право, що поділялося на чотири частини: 1) правові норми про вбивство (ст. 1); 2) правові норми про тілесні пошкодження (ст. ст. 2–7); 3) правові норми про образу (ст. ст. 8–10); 4) правові норми по порушення права власності (ст. ст. 11–18). Інші статті «Правди Ярослава» врегульовували порядок відшкодування шкоди, завданої потерпілим у разі порушення права власності на челядь, коней, зброю, одяг та інше майно, порядок повернення їх господарю [79, с. 139–141].

О. Е. Радутний зазначав, що в Короткій та Просторовій редакціях Руської Правди існувала така норма: «А во усе 12 гривень, а в бороте 12 гривне», що у перекладі означало: «А за (висмикнутий) вус (сплатити) 12 гривень, а за (пошкоджену) бороду – 12 гривень». Указане положення Руської Правди передбачало відповідальність не за образу у сучасному розумінні цієї форми протиправної поведінки, тобто приниження «честі» й «гідності особи», вчинене у непристойній формі, а за завдання більш суттєвої шкоди. Як це не звучить дивно за теперішніх часів, але на той час борода та вуса мали функцію не стільки елементу чоловічого декору, скільки були візитною карткою, підтвердженням соціального статусу, засобом взаємодії з навколишнім світом.

На думку, О. Е. Радутного, стає зрозумілим, чому грошове стягнення з кривдника честі та гідності становило досить значну на той час суму – 12 гривень, оскільки це було мірою відповідальності не лише за образливі, ганебні вчинки, а було мірою відповідальності за посягання на соціальний статус особи, якому за тих часів приділялася дуже велика увага [348].

З указаного випливає, що одним із наслідків злочинів, що посягали на «честь» та «гідність» за часів Київської Русі, було передбачено зміну соціального статусу особи. У сучасних умовах соціальний статус має прояв не в існуванні «станів», а в професійній діяльності. Наслідком наклепу чи образи потерпілої особи у сучасному кримінальному законодавстві України у професійній діяльності може бути втрата права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

У положеннях ст. ст. 3, 4 Короткої редакції «Руської Правди» також передбачалося грошове стягнення у розмірі 12 гривень лише за удари різними предметами, які не приводили до серйозних функціональних порушень здоров'я.

У ст. 3 зазначалося: «Если же кто кого ударит батоном, жердью, пястью, чашей, рогом или мечом плашмя, то платитъ 12 гривен; если его не настигнут, то он платит, и на этом дело кончается». У ст. 4 Короткої Правди зазначалося:

«Если кто-либо ударит мечом, не вынул его (из ножен), или рукоятью, то платить 12 гривен вознаграждение потерпевшему.»

Н. П. Карагодіна зазначала, що згідно із положеннями «Руської Правди» розмір грошового викупу за вищезазначені діяння був набагато більшим за грошовий викуп за тілесні пошкодження. Наприклад, згідно зі ст. 6 Короткої редакції Руської Правди за відрубання пальця передбачалася грошова компенсація у розмірі 3 гривні [93]. Для визначення поняття компенсація використовувались, зокрема, і термін «продаж» [257]. Вищенаведене свідчить, що у положеннях Руської Правди розмір покарання за тілесні пошкодження був у 4 рази меншим за розмір покарання за образу. Особистою образою визнавалася лише тілесна образа, а відповідальність за образу словом не існувало. Подібний погляд на співвідношення покарання за образу та тілесні пошкодження обґрунтовано Ю. В. Оспеніковим [234].

Уперше на законодавчому рівні відповідальність за образу словом було закріплено в Уставі князя Ярослава Володимировича (Мудрого) про церковні суди. Устав передбачав тільки один злочин такого роду, – назва чужої жінки розпутною. У ст. 25 зазначалося: «Аже кто зоветь чюжу жену б... великих бояр, за сором ей 5 гривен золота, а епископу 5 гривен золота; а будеть меньших бояр, за сором ей 3 гривни золота, а епископу 3 гривны золота; а буде городцких люди за сором ей 3 гривни серебра, а епископу 3 гривны серебра...».

Н. П. Карагодина, коментуючи ці положення Уставу князя Ярослава Володимировича, зазначала, що за факт образи словом уперше було запроваджено юридичну відповідальність, яка полягала у відшкодуванні шкоди потерпілій особі, а також у штрафній виплаті на користь церкви. Розмір штрафу залежав від соціального статусу жінки, стосовно чоловіків указана норма не могла застосовуватися. Великі розміри штрафів було обумовлено тим, що образа стосувалася не лише жінки, але й її чоловіка та усієї сім'ї [93].

В результаті дослідження положень Руської Правди та позицій вчених стосовно тлумачення посягань проти честі та гідності можна зробити висновок

щодо того, що посягання проти честі та гідності особи згідно з положеннями Руської Правди визначалися злочинами, що актуалізує увагу до криміналізації цих діянь на теперішній час.

Враховуючи характер злочинних наслідків посягання проти честі та гідності за Руської Правди, вважаємо, що у разі запровадження кримінальної відповідальності за образу та клепа, одним із наслідків посягань проти честі та гідності особи може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цією особою» або «призвело чи створило загрозу позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю». Аналіз злочинних посягань проти честі та гідності особи в історичних пам'ятках Київської Русі свідчить, що вказані посягання уособлювали собою приниження честі та гідності не лише особи, а й усієї сім'ї, общини.

Семантичний аналіз терміна «образу» свідчить, що поняття «злочин» за часів Київської Русі у першу чергу сприймалось як таке, що принижує та ображає «честь» та «гідність особи». Вважаємо, що наведені особливості ознак злочинів проти честі та гідності особи у праві Київської Русі мають бути врахованими при конструюванні підстав кримінальної відповідальності за клепа та образу у сучасному кримінальному законодавстві України [259, с. 202–204].

На другому етапові становлення кримінальної відповідальності за посягання проти честі та гідності, у «Судебниках» 1497 р., 1550 р., «Соборному уложенні» 1649 р., «Литовських статутах» 1529 р., 1566 р., 1588 р., збірнику законів Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та в інших нормативних актах, що діяли на території України, передбачалася відповідальність за образу, завдану не тільки діями, як проголошувалось у Руській правді, але й словом [239], виокремлювалася не тільки проста образа, але й кваліфікована образа [446, с. 123].

У Литовському статуті містилася така норма, що передбачала відповідальність за посягання на честь та гідність особи: «...если бы кто

оговором обвинил кого-нибудь и обвиняемый должен был бы подвергнуться бесчестью или смертной казни, или конфискации имения, или какому-либо другому наказанию, тогда тот, кто оговорит другого, не представит доказательств, сам должен понести такое наказание» [446, с. 56].

І.О. Малиновський зазначав, що в Литовських статутах окремими нормами охоронялась виключно честь «шляхтичів», в той час як честь «селян» від образи не охоронялася. Честь «людей простого стану» охоронялася лише у тих випадках, коли честь у складному об'єкті злочину була другим об'єктом злочину. Образа в Литовських статутах іменувались як «оскорбленіє на судь» і в першій редакції Литовських статутів за неї передбачалося «безчесті водле стану». Указане положення, за твердженням І.О. Малиновського, з одного боку, захищало суд, а, з іншого – честь фізичної особи «шляхетського стану» або «людей простого стану».

«Образа» могла бути вчиненою у вигляді проголошення образливих слів («голі слова») або у вигляді дій. Разом з цим, проголошення певних слів не вважалось образою, якщо особа, яка їх висловила, доведе достовірність (за текстом Литовського статуту, – «справедливість») своїх слів. Усна образа визнавалася караною у випадках висловлення її у присутності потерпілого («очевисте») (крім випадків, коли образою було висловлено щодо «короля»).

Згідно з Литовськими Статутами за образою «честі» винувата особа виплачувала ображеному «нав'язку» та піддавалась особистому покаранню – тюремному ув'язненню або тілесному покаранню. Застосовуючи покарання, суд тим самим відновлював честь.

До видів образи належали «образа дією» та «образа словом».

«Образою дією» визнавалися тілесні пошкодження (в яких приниження, психічна образа конкурувала із фізичним болем), побої, завдані шляхтичові у суді, побої у вигляді виривання волосся, бороди, самовільне позбавлення свободи.

«Образа словом» іменувалася в Литовських статутах як «примовка о шляхетстві». За тих часів «честь» поділялася на «учтивость шляхетскую», «вольность шляхетскую», яка розглядалась як державний інститут та не залежала від громадської думки. «Примовка шляхетська» містила у собі в себе не визнання шляхетського стану, привілей наданих шляхтичові, за це для шляхтичів передбачалось тюремне ув'язнення до 12 тижнів та виплата подвійної нав'язки, для винуватих не шляхтичів – вирізання язика (у пізніших редакціях – тілесне покарання у ганебного стовпа) та вигнання із міста. «Шляхетська учтивість» визнавалася і за померлим шляхтичем. За безпідставне звинувачення у тому, що особа є незаконно народженою («бенкартом») або повією («вшетечницею»), винувата особа піддавалася покаранню у вигляді публічного спростування своїх слів. Крім указаних видів образи «словом», у Литовських статутах І.О. Маліновський виокремив «примовки о иншие речи почтivosti и доброй славе доткливые», до яких зараховувалися: 1) не визнання свідка гідним давати свідчення («хто бы кому светковъ ганиль»); 2) образа короля («оскорбление въ позвахъ»); 3) недостовірне звинувачення у вчиненні будь-якого злочину («соромотечи а ку зельживости»); 4) інші випадки образи словом («отступивши речи свое одинъ на другого словом неучтивымъ», «однословне обельжилъ») [169, с. 106–111].

У «Судебниках» 1497 і 1550 рр. було посилено залежність покарання за образу від стану потерпілої особи. За «безчестя» «дітям боярським» визначалось в розмірах їх платні; дяків і палацовим «безчестя» визначалось у розмірах, що цар і великий князь вкаже; «Гостям великим (купцям)» у розмірі 50 рублів; торговим людям і посадським у 5 рублів; селянам та міщанам – в 1 рубль. В усіх випадках сума безчестя жінці визначалася вдвічі більшою у порівнянні із сумою безчестя, встановленою для їх чоловіків [74, с. 205–206].

Надалі, у 1649 р. відбувається перша повна кодифікація російського кримінального права, – видається загальновідоме «Уложення царя Олексія Михайловича» (надалі – Уложення 1649 р.). В Уложенні 1649 р. була

передбачена відповідальність не тільки за образу дією, але і образу словом. «Образа» могла полягати як у проголошенні «образи», так і в неналежному позначенні прізвища, назві зменшувальним титулом, назві чоловіка «Жонка» тощо. Безчестя за образу коливаються в Уложенні не тільки в залежності від станового положення потерпілого, але і від його чину, звання і посади. Згідно із ст. 73 Уложення безчестя містило не тільки усі класи громадян, але й окремих посадових осіб. Так, наприклад, визначається різна плата за «безчестя» архімандрита, келаря, скарбника Троїцько-Сергієва монастиря від архімандрита Володимирського, Рождественського, Чудова та інших монастирів. Особлива увага зверталась на місце образи. Образу, завдану на царському дворі, у церкві, у суді, було передбачено більш суворе покарання: тюремне ув'язнення, биття кийками або батогом [74, с. 207].

За аналогічні діяння в інших місцях було передбачено, як правило, грошові стягнення. Цікавим є той факт, що образа жінки згідно із Уложення 1649 р. вважалася кваліфікованою образою, і за це діяння стягувалася подвійна плата. Так, згідно із ст. 99 Глави 10 Уложення 1649 р. передбачалось: «А будет, кто ни буди, обесчестит непригожим словом, чью жену, или дочь девку... и женам и дочерям девкам по суду и по сыску правити за их бесчестья: жене против мужня оклада вдвое; дочери девке против отцова оклада в четверо» [74, с. 212–215].

У Соборному уложенні 1649 р. захистові честі та гідності суддів також було приділено великої уваги. Так, за «образу судді» до наклепника застосовувалось безчестя і тюрма, – «А будет такое дело, что челобитьчик на судью затеет напрасно, и обвинен он по делу, а не по посулом, и того челобитьчика за ложное его челобитье самого по тому же бити кнутом нещадно. Да на нем же тому, кого он поклеплет, доправити бесчестие втрое, да его же посадити в тюрьму до государева указа».

Крім того, у «Соборному уложенні» 1649 р. було передбачено відповідальність за образу у суді: «А кого судьи велят поставить к суду и истцу

и ответчику, став перед судьями искати и отвечать вежливо и смирно и не шумко, и перед судьями никаких невежливых слов не говорить и межь себя не бранитися. А будет перед судьями истец или ответчик межь себя побранятся, и кто кого из них обесчестит словом, за судейское бесчестие посадити в тюрьму на неделю» [446, с. 135].

Так, ст. 1 Гл. 3 Соборного уложения 1649 р. встановлювала відповідальність за «безчестя словом», а ст. 2 цього документа – за «безчестя» ділом.

Подальший розвиток кримінального законодавства пов'язаний із діяльністю Петра I. За словами дослідників, його Артикул Військовий 1715 р. – це частиною німецьке, частиною шведське законодавство, взяте без будь-якого з'ясування щодо придатності його для російської землі. Більше того, вважалося, що законодавча діяльність Петра I призвела до повної плутанини у справах про «злочин проти честі». Попередні значення та розуміння «честі», які виникли в середовищі місцевого народу, повинні були зникнути під законодавчими нововведеними західноєвропейськими поглядами. Проте нові погляди на честь та гідність не могли бути сприйнятими. Завдяки цьому у наступний за Петром I період неможливо було визначити, що слід називати «честю» і коли може бути здійснена «образа» [74, с. 212–215]. Проте слід зазначити, що кримінальну відповідальність за посягання проти честі та гідності було збережено.

Військовий Артикул 1715 р. до злочинів проти честі і гідності відносив «наклеп» і «образу». Цим злочинам присвячено гл. XVII «О поносительных письмах, бранных и ругательных словах». Згідно з арт. 151 Військового Артикулу 1715 р. наклеп поділявся на усний і письмовий. Письмовий наклеп згідно з арт. 149 називався «пасквілем». «Усний наклеп» карався піврічним тюремним ув'язненням, крім того, винний зобов'язаний був публічно заявити перед судом про те, що він поширив недостовірні відомості. У разі відмови зробити таку заяву, винний піддавався тюремного ув'язненню і штрафу у великих розмірах: «Ежели оный поупрямица, который приговорен себя

обличить, то может он денежным наказанием и заключением к тому принужден быть, и ему иной срок ко исполнению приговора положить. И ежели сему учинитца противен, то тюрьмою крепчае, а дачею денежною в двое прибавить, и иной срок назначен будет» [235, с. 292].

Сам «пасквіль», як помилковий, так і справедливий, необхідно було спалити під шибеницею. Артикул Військовий 1715 р. передбачав кримінальну відповідальність і за образу дією, відповідальність за яку було передбачено поряд із побоями. Удар рукою по щоці карався таким же ударом по щоці з боку «профоса» (ката) в присутності всієї роти (арт. 145 Артикул Військовий 1715 р.). За побої, нанесені рукою, належало тюремне ув'язнення на три місяці, відрахування піврічної платні і прохання прощення у потерпілого на колінах [235, с. 292].

Н. Г. Іванова зазначав, що формально-правове закріплення ідей прав окремої особи і гідності людини розпочалось ще з часів Декларації прав штату Вірджинія 1776 р.. По суті, Декларація прав Вірджинії 1776 р. була першим державним визначенням прав людини. У документі зазначалось, що: «всі люди володіють природженими правами, яких вони не можуть позбавити себе і своїх нащадків будь-якою угодою». Вказане положення набуло подальшого розвитку у статтях Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р.: «люди народжуються і залишаються рівними у правах» [91, с. 298].

Отже, до кримінальної відповідальності притягувались особи не тільки у тому разі, коли в наклепі повідомлялися неправдиві відомості, але й тоді, коли в наклепі повідомлялися цілком достовірні відомості. За такі діяння було передбачено «порочащі» або тілесне покарання шпіцрутенами, або тюремне ув'язнення, або заслання на каторгу. Тому слід не погодитись із поглядом В. А. Бортник, який за результатами свого дисертаційного дослідження дійшов висновку щодо того, що у кримінальному законодавстві ніколи не були відомими покарання, які ганьблять або пов'язані із тортурами чи знущаннями над особою злочинця [22, с. 96].

За часів існування Запорозької Січі та в епоху Гетьманщини кримінальне законодавство, яке діяло на території сучасної України, щодо питань охорони честі та гідності особи особливих відмінностей не зазнало. Окремих законодавчих актів, які регулювали би питання кримінального процесу, не існувало, покарання призначались, як правило, на підставі «звичаєвого права» [186, с. 135].

У законодавчих пам'ятках середини XIX–початку XX століття розвиток кримінального законодавства щодо злочинів проти честі та гідності набуває особливої уваги. До законодавчих актів того часу належали Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., а також Кримінальне уложення 1903 р.

Н. А. Неклюдов до злочинів, що завдавали шкоди честі та гідності за вказаними законодавчими актами зараховував: 1) безпосередньо особисту образу, або як її прийнято іменувати «обіду»; 2) зневагу та грубість – діяння, яке каралося лише у деяких випадках; 3) наклеп; 4) розголошення відомостей, що принижують честь, отриманих таємно або отриманих протизаконним чином; 5) погрози (до яких вчений зараховував діяння, в яких мав прояв умисел на вчинення злочину) [209, с. 5].

На думку Ю. В. Ганжи, усі злочини проти честі та гідності (в той час мова йшла про злочини проти честі) цього періоду поділялися на два загальних види: 1) «образу» або «образливе ставлення», «вираження неповаги»; 2) «осоромлення особи», тобто протизаконне розголошення відомостей про проступки або які-небудь обставини, розголошення фактів взагалі, які стосуються особи та спроможні зганьбити її добре ім'я [51, с. 32].

Н. А. Неклюдов, надаючи тлумачення образи, відповідальність за яку встановлювалася ст. 1534 Уложення 1866 р., зазначав, що образою є особисте принизливе ставлення, виражене у вчиненні активних дій, а не бездіяльність, вчинена у присутності потерпілого (образа не могла бути заочною). При цьому не визнавалася караною та не тягнула за собою кримінальну відповідальність

образа, вчинена щодо близького родича, а також образа щодо потерпілої особи за її згодою [209, с. 5].

Ю. В. Ганжа, під поняттям «осоромлення» розуміла лише саме розголошення, проте не обов'язково, щоб указане розголошення призвело до «осоромлення» потерпілої особи. Обов'язковими ознаками образи вважалися: 1) *умисність*. Для наявності складу образи не обов'язковими є намір або бажання образити, достатньо щоб винувата особа усвідомлювала, що її слова або дії можуть образити, тобто по суті мова йде про притягнення до відповідальності за образу за наявності у діяннях особи непрямого умислу; 2) *протизаконність* (якщо особа, що образила, не виходила за межі своїх професійних прав або обов'язків, то ці діяння не є образою, навіть у тому разі, якщо потерпілий сприйняв таке звернення як образу; 3) образа повинна була мати *безпосередній характер*, особистісний характер, у тому числі і в разі, якщо для її передання використовувалася неосудна особа. Проте законодавству того часу були відомі такі поняття, як опосередкована образа; 4) звернення мало бути завідомо образливим. Крім цього, за законодавством середини ХІХ–початку ХХ ст. виокремлювали два види образи – дією та словом [51, с. 33].

До образи дією належали ті символічні дії, які вчинялись за допомогою знаків та жестів, а також посягання або погрози посяганням на тілесну недоторканість. Поняття образи дією було суміжним із заподіянням тілесних пошкоджень. Так, за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. образа дійсно містила безпосередньо легке порушення тілесної недоторканності (ст. 1553).

У Кримінальному уложенні 1903 р. у ст. 530 згадувалося про образу словом: «Особа винувата в особистій образі ставленням або відгуком, який ганьбить особу або члена її сім'ї, хоча б померлого, за цю образу карались: арештом або грошовою пенею не вище п'ятисот рублів». У Кримінальному уложенні (1903 р.) окремих положень, якими б встановлювалася відповідальність за образу дією, не було передбачено. Окремі випадки образи

дією (жестами, знаками) укладачі Уложення зарахували до поняття «ставлення», проте під це поняття підпадали тільки такі дії, які не тягли порушення тілесної недоторканності ображеного та не завдали йому фізичних страждань [209, с. 40–49].

Другим видом злочинів за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. проти честі є «опозорення» – оголошення обставин, що ганьблять особу, які поділялися на два види: 1) наклеп (ст. ст. 1535–1539); 2) опозорення або диффмація (ст. 1039). Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у ст. 1535 визначало «наклеп» як проголошення завідомо недостовірних обставин, що ганьблять іншу особу. Наклеп міг бути вчинений усно, письмово, символічно або в друкованих виданнях і визначався як умисний злочин, який є закінченим з моменту, коли особа, до якої було спрямовано звернення, почула, сприйняла, усвідомила відомості, що повідомлялися. Відповідно до ст. 1039 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. під диффмацією розумілось оголошення у пресі про приватну або посадову особу, або розголошення такої обставини, яка могла зганьбити їх честь, гідність або добре ім'я.

Відмінність наклепу від диффмації за Уложенням 1845 р. полягає у наступному: по-перше, розголошені відомості під час наклепу повинні бути недостовірними, тоді як при диффмації розголошенні відомості можуть бути як достовірними так і недостовірними, за деякими виключеннями; по-друге, диффмація могла бути вчинена тільки шляхом друку певних відомостей, а наклеп, у свою чергу, міг бути вчинений шляхом проголошення слів, розповсюдження листів, друку певних відомостей, за допомогою знаків, зображень тощо; по-третє, під час наклепу обов'язок доказування, що поширені відомості були достовірними або що суб'єкт обґрунтовано вважав їх достовірними, покладався на обвинуваченого. При цьому можливим було використання доказів будь-якого роду, які згодом оцінювалися судом. Під час диффмації доказування справедливості оголошеного не допускалося, оскільки

поширення саме по собі визнавалося караним. Виключення було можливим лише у тому разі, якщо оголошення відомостей стосувалося службової особи або громадського діяча, які займали посаду за призначенням уряду або виборну посаду. Проте доказувати достовірність ганебних відомостей у цьому випадку можна було шляхом використання тільки письмових доказів, під якими розумілись будь-які офіційні та неофіційні документи, які могли мати в кримінальній справі значення доказів та не містили в собі показів свідків. У тому разі, якщо винувата особа доказувала достовірність розголошених відомостей, то вона звільнялась від покарання [51, с. 33].

У справах щодо образи, які були підвідомчі мировим судам, згідно із ст. ст. 20 та 22 Уставу про покарання кримінальні та виправні 1845 р. могло застосовуватися примирення з ображеною особою, що тягло за собою відміну покарання.

У справах, які розглядались у судах, примирення допускалось відповідно до ст. 157 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. лише до звернення вироку до виконання. Примирення сторін не позбавляло потерпілого права звертатися з вимогою про відшкодування завданої шкоди та збитків. У ч. 1 ст. 138 Уставу зазначалося, що винувата особа не піддавалася покаранню «коли сам ображений заподіяв образнику рівну або більш тяжку образу» [381, с. 203].

Через 3 роки після скасування кріпосного права у 1861 р. було розпочато судову реформу. Так, в 1864 р. було видано «Судові статuti», які склалися з чотирьох законів, серед яких був новий Статут кримінального судочинства 1864 р.. В положеннях ст. 705 Статуту кримінального судочинства 1864 р. передбачалась можливість для чоловіка чи дружини обвинуваченої особи, або її родичів за прямою лінією (висхідною чи низхідною) усунути себе від свідчень щодо обвинувачення, а якщо вони не бали скористатись цим правом, то допитуватись без складання ними присяги. Однак «гідність особи» в її прямому тлумаченні не надто цінувалась, оскільки реформа проводилася у державі з

абсолютистською формою правління, з становим устроєм, в якій ззовні демократичний суд засновувався урядом Олександра II не стільки з метою удосконалення судового порядку, скільки з метою збереження самодержавства. Про захист особи, а також визнання її гідності не могло бути й мови, оскільки не закріплювались первинні громадянські права та свободи, на яких ґрунтується визначення гідності особи [Немытина М. В. Суд в России. Вторая пол. XIX–нач. XX века. Саратов: СЮИ МВД, 1999. 245 с., с. 156].

Стосовно причин поширення наклепів, то вважаємо, що вони були подібними для більшості губерній, що входили до Російської імперії в досліджуваний період часу. Наприклад, у Казахстані у 2-й половині XIX статті наклеп та завідомо недостовірний донос отримали поширення серед знаті після запровадження в 1867–1868 рр. «виборних засад» для формування органів управління. Шляхом таких дій відбувалася боротьба за посади волосних управителів, аульних старшин та бієв. Історик Абай говорив: «... ми обираємо волосних правителів на три роки.... Правителі піклуються про те, як би опорочити свого суперника, щоб той не міг сісти на це місце після нього у наступних виборах» [451, с. 32]. Вважаємо, що «наклеп» у громадсько-політичній сфері держави Україна також часто використовуються з аналогічною метою.

У Кримінальних Уложеннях царської Росії відсутніми були окремі норми, які охороняли б «честь та гідність» безпосередньо суддів, що, з позицію В.В. Мульченко, було обумовлено консервативним характером тодішнього кримінального законодавства [199, с. 50].

Проте потерпілою від образи могла бути виключно фізична особа, оскільки юридична особа не могла усвідомити образу, а звідси, не могла бути ображеною. Як виключення Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. передбачало можливість образи і юридичних осіб, зокрема, у ст. 1040 цього Уложення говорилося про образу в друкованих виданнях, зокрема, і юридичної особи. Кримінальне уложення 1903 р. по загальному правилу

потерпілим визнавало фізичну особу, проте, як виключення, у ч. 4 ст. 532 говорилося про образу «військового караулу, часового, військової частини або команди» [51, с. 33].

Н. А. Неклюдов [208, с. 92], М.С. Таганцев [382, с. 178–180] у своїх роботах виокремлювали такі групи покарань, як покарання «поражаючіє честь (осрамительныя)», до яких названі криміналісти зараховували: 1) позбавлення та обмеження прав; 2) поліцейський нагляд; 3) обряд публічної страти.

Виокремлення в історії кримінального права «ганебних» покарань, які принижували честь винуватих осіб є одним із чинників, що обумовив негативне сприйняття у суспільній свідомості категорій «кримінальна відповідальність» та «покарання». Застосування кримінальних покарання до винуватої особи сприймається таким, що принижує честь особи. У зв'язку із цим, у ч. 3 ст. 50 КК України законодавець обґрунтовано згадує лише «людську гідність» [250, с. 140]. Розглянемо більш детально кожен з видів ганебних покарань.

До *позбавлення та обмеження прав* Н. А. Неклюдов згідно з Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. зараховував: а) позбавлення усіх прав стану; б) позбавлення всіх особливих прав та пільг особистих та по стану засудженого наданих; с) втрата деяких переваг та особливих прав.

Позбавлення усіх прав стану указаний вчений розглядав як наслідок кримінального покарання. Зазначений вид покарання згідно зі ст. 24 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. був особистим та не поширювався на інших членів сім'ї [208, с. 93–95].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у наступних редакціях передбачало відповідальність за протиправні діяння, які на теперішній час є не лише злочинами, але й являють собою адміністративні, цивільні, дисциплінарні правопорушення. Указані протиправні діяння синкретично відображають усі посягання проти честі та гідності особи, а тому і наслідки указаних протиправних діянь також є не лише кримінально-правовими.

Кримінальне уложення 1903 р. містило уже згадане поняття «зганьбити», в якому об'єднувались обидва види цих посягань, які раніше були відомими Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. – «наклеп» та «дифамація». «Зганьбити» – це умисне розголошення обставин про особу, які принижують її в очах інших осіб, принижують її ім'я. Предметом «ганьби» може бути репутація не тільки окремої людини, але і юридичної особи, яка, як така, є відомою у суспільстві та може втратити це значення у суспільстві завдяки поширенню вказаних відомостей.

Для складу цього злочину не має значення, була присутньою при проголошенні сама потерпіла особа чи ні. З боку суб'єктивної сторони «осоромлення» особи має бути умисним. Засоби та способи ганьби могли бути самими різними – проголошення слова, дії (знаки), розповсюдження листів, розповсюдження через друковані ЗМІ тощо. Поряд із ганьбою ст. 540 Кримінального уложення 1903 р. містила як особливий різновид посягання на честь – розголошення завідомо недостовірних обставин, які підривали довіру до промислової або торгової діяльності особи, установи, або здібностей особи виконати певні обов'язки, звання або заняття особи. За цією статтею діяння кваліфікувалось, якщо його: 1) вчинено у поширюваних або публічно виставлених друкованих творах, листах, зображення або в публічній промові; 2) якщо вчинено з метою завдати майнової шкоди або отримати майнову вигоду [51, с. 33].

Як за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р., так і за Кримінальним уложенням 1903 р., поряд з образою було передбачено ще ряд злочинів, які були пов'язані з поширенням конфіденційної інформації (Глава 2), у тих випадках, коли оголошені відомості могли зганьбити особу, якої вони стосуються, або коли проголошення здійснено з метою «принизити честь». В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., крім того, передбачався і такий вид діяння, який посягав на честь як «виявлення

неповаги», зміст якого полягав у невиконання обов'язку передбаченого законом щодо прояву зовнішніх ознак поваги [51, с. 33].

Вітчизняне кримінальне законодавство про охорону приватних таємниць виходить із середини XIX ст., коли уперше в нормах Укладення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, буде встановлено кримінальну відповідальність за порушення таємниці листування та інші подібного роду діяння. Так, в Укладенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. були норми, що передбачали відповідальність за порушення у сфері поштового та телеграфного зв'язку, а Глава 11 мала назву «Про порушення Статутів Поштових та Телеграфічних». Зокрема, ст. 1102 Укладення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. кримінально караним визнавалося «...діяння будь-якого службовця пошти, який з необережності, а також будь-яких інших спонукань, погодиться кому-небудь передавати листи, адресовані на ім'я іншої особи, без дозволу останнього» [111, с. 30–35].

Отже, дослідження ганебних покарань за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та Кримінальним уложенням 1903 р. свідчить, що:

1) окремі елементи указаних покарань існують у діючому кримінальному законодавстві України у вигляді окремих видів покарань («позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу» та «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю»), судимості та у вигляді обмеження прав та свобод засудженої особи згідно з положеннями інших галузей законодавства. Ганебність форми виконання вказаних покарань не є притаманною діючому кримінальному, кримінально-виконавчому, кримінально-процесуальному законодавству;

2) у разі запровадження кримінальної відповідальності за наклеп, однією з можливих його кваліфікуючих ознак має бути «вчинене службовою особою з використанням службового становища»;

3) у положеннях ч. 3 ст. 50 КК України обґрунтовано не зазначено, що покарання має не завдавати фізичних страждань та не принижувати людську гідність, проте покарання більшою чи меншою мірою приводить до приниження честі винуватої особи – «визнання поведінки указаної особи негативною», а саму особу негідною суспільної поваги. Указана межа має дотримуватись, в іншому ж випадку покарання руйнує в ній «людські» якості.

Принциповою має бути відмінність покарань у намаганні зганьбити особу, тобто позбавити її «честі», а саме поваги із боку оточуючих, визначити якості конкретної особи як негативні, як такої, що вчинила злочин. Проте покарання не повинно принижувати людську гідність особи, руйнувати внутрішні цінності особи, деформувати внутрішній світогляд.

У разі приниження людської гідності або завдання фізичних страждань, особа зазнає не виправлення, а починає протиставляти себе суспільству: вчинений нею злочин починає сприйматися не як негативний вчинок, а як «бунт», «виклик» закону, владі; вона знаходить собі прихильників у злочинному середовищі, які об'єднуються не лише за поглядами, а за мовою спілкування – «феня», за зовнішніми відмінностями – «татуюванням». У цьому середовищі злочинна поведінка шанується, а ганебні у минулому покарання – «клейміння», «татуювання», фіксують «досягнення» особи у злочинній діяльності [264, с. 279].

Таким чином, до Жовтневої революції 1917 р. кримінально-правова охорона честі та гідності мали яскраво виражений становий характер. З огляду на це, люди оцінювалися диференційовано – зазначена «честь» була прерогативою окремих станів, які володіли багатствами, певним соціальним статусом, були наближені до государя або мали славу чи володіли іншими заслугами перед державою. Особи не визнавалися рівними у моральному сенсі, тому суто «людська гідність», яку людина здобувала з народження, не визнавалась. Інтереси держави завжди стояли вище за інтереси особи, суспільство жорстоко регламентувало поведінку кожного індивіда, а будь-яке

ухилення від норми каралося разом із спонуканням людини до певних дій [67, с. 26–27]. Слід також згадати про кримінально-правову охорону приватних таємниць у Кримінальному укладенні 1903 р. у ст. 542 Глави 29 «про оголошення таємниці» кримінально караним визнавалось ознайомлення із чужими листами, депешами або іншими паперами, а ч. 2 цієї статті передбачала відповідальність за їх розголошення [111, с. 32–33]. У подальшому також буде звернено увагу на вказаний склад злочину в інших періодах розвитку кримінального законодавства.

Т. С. Ківалова зазначала, що у цивілістиці Російської імперії існували такі два підходи до визначення зобов'язань з відшкодування не договірної шкоди як: 1) зобов'язання, які виникають із правопорушень; 2) зобов'язання щодо відшкодування недоговірної шкоди. Указані види зобов'язань знайшли своє відображення в радянській цивілістиці, проте закріплювалися по-різному. У ЦК УРСР 1922 р. не договірним зобов'язанням було присвячено Главу XIII «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння іншому шкоди» (ст. ст. 403–415). Відповідальність із відшкодування моральної шкоди, зокрема, за наклеп та образ, сприймалась у двох розуміннях: 1) відповідальність за якої було необхідно встановлювати умисел або необережність; 2) відповідальність без необхідності встановлення вини. Указані підходи зберігались і в Главі 40 ЦК УРСР 1963 р., яка отримала назву «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди» [102]. У законодавстві радянського періоду не передбачалося відшкодування шкоди, заподіяної образою та наклепом, оскільки вважалося, що ідея відшкодування моральної шкоди за своєю природою є буржуазною, а тому не може бути присутньою в радянській правосвідомості [239, с. 57].

Після Жовтневої революції 1917 р. у вітчизняному праві почали закладатися основи нового розуміння честі та гідності. Так, уже у перших нормативних актах радянської держави, зокрема, в Декларации прав трудящихся и эксплуатируемых народов було проголошено такі важливі

принципи, як ліквідація усіх станових, національних та релігійних привілеїв і обмежень [447, с. 14].

М. Мікуліна зазначає, що до ХХ ст. за завдання моральної шкоди застосовувались покарання, які у більшості випадків були кримінально-правовими [193, с. 110].

У Главі 5 «Інші посягання на особистість та її гідність» КК РСФРР 1922 р. встановлювалася відповідальність за усну, письмову образу, а також образу через друковані ЗМІ або з використанням зображення особи згідно із ст.ст. 172, 173. Відповідальність за простий та наклеп із застосуванням друкованих ЗМІ встановлювалася положеннями ст.ст. 174, 175 КК РСФРР 1922 р. [416, с. 20]. У 1922 р. на територію України було поширено дію КК РСФРР 1922 р. як перший кримінальний кодекс УСРР [427, с. 65]. На це указувалось у вступі до Постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23 серпня 1922 р., що мала назву «Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР». Законодавчі органи УСРР зберегли однакову з КК РСФРР нумерацію і зміст статей [192, с. 113].

УСРР 1927 р. передбачав відповідальність за усну або письмову образу та кваліфіковану образу (дією) згідно із ст. 159 та за простий і кваліфікований (через друковані ЗМІ) наклеп згідно із ст. 169 КК [136, с. 73].

ЗМІ брали активну участь у побудові радянської держави. Було розгорнуто кампанію на захист сількорів та робкорів від посягань на них через їх діяльність. Верховний Суд РСФРР у Циркулярі від 31 січня 1925 р. рекомендував керівникам редакцій за розголошення імен авторів заміток у газетах (сількорів та робкорів) притягувати до кримінальної відповідальності за п. «в» ст. 104 або за ст. 117 КК РСФРР 1925 р. [222], а вбивство або спробу вбивства робкора або сількора, який належав до робочо-селянської організації (Комінтерну, КП, комітету взаємодопомоги тощо) в контр-революційних цілях (ч. 2 ст. 58 КК РСФСР) необхідно кваліфікувати за ст. 64 КК РСФРР 1922 р. [219]. Зазначалось, що найбільш поширеними злочинами проти кореспондентів

були такі злочини, як вбивство, замах на вбивство, побиття, підпали, образа, звільнення, погрози, незаконне звільнення [106]. І. Зільберман, зазначав, що біля 35% судових справ проти антисемітизму кваліфікувалися судами, як образа (ст. 159 КК РСФРР 1926 р.), інші – як хуліганство (ст. 74 КК РСФРР 1926 р.) або побої (ст. 156 КК РСФРР 1926 р.). Проте автор зазначає, у практичній діяльності судів є відсутнім розуміння політичного значення указаних справ, значення «змазується», уся суть справи зводиться до типової справи приватного обвинувачення, що виникло на ґрунті «кухонних сварок» [84].

Як зазначав І. Ростовський, в окремих випадках, публікації були дійсно недостовірними. Притягнення за наклеп кореспондента у цьому випадку було можливим, якщо це повідомлення було свідомо недостовірним і з метою опорочити іншу особу. Зустрічалися випадки засудження лише за факт недостовірного повідомлення про вчинення злочину іншою особою, проте указані рішення у касаційній інстанції скасовувалися [355].

В.В. Мульченко зазначав, що відсутність у радянському кримінальному праві на перших етапах розвитку соціалістичної держави норм про захист честі та гідності суддів обумовлювалось усе тими ж класовими інтересами з позиції диктатури пролетаріату, а у подальшому, коли було сформовано достатньо стійку систему кримінального права – надмірною його ідеологізацією та політизацією [199, с. 50].

Тенденція демократизації кримінального та кримінально-процесуального законодавства яскраво виявилась у Конституції СРСР 1936 р., яка, спираючись на досягнення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, закріпила на конституційному рівні принципи забезпечення обвинуваченому права на захист, недоторканності особи й житла, таємниці листування тощо. Але усі вищезазначені зміни мали відверто декларативний характер, про що свідчить практика радянського правосуддя 30-х років.

Прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 р. знаменувало собою новий етап в демократизації кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

У КК УРСР 1960 р. запроваджено кримінальну відповідальність за наклеп та образу. Згідно із ст. 125 КК УРСР 1960 р. наклепом визнавалося «поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять іншу особу». Вказані діяння каралися виправними роботами на строк до трьох місяців або штрафом у розмірі до тридцяти карбованців, або громадською доганою. Кваліфікованими ознаками наклепу були вчинення наклепу його особою раніше судимою за наклеп, поєднання його з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину або тяжкого злочину, за який передбачено позбавлення волі до 8 років і більше або смертної кари. Покарання та кваліфіковані ознаки наклепу протягом дії КК УРСР 1960 р. змінювалися та доповнювалися тричі, а в другій редакції змін до ст. 125 вказану статтю було доповнено ще одним кваліфікованим складом злочину – «у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі» (ч. 2 ст. 125 КК України 1960 р.), а таку ознаку як «такого іншого тяжкого злочину, за який згідно з законом може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісім років і більше чи смертної кари», виправдано виключено [322].

Поширені вигадки мали бути такими, що принижують потерпілого серед громадськості, загально визнаних «правил співжиття» та «принципів людської моралі» та повинні стосуватися фактів теперішнього або минулого часу життя потерпілої особи [420, с. 482], розповсюджені хоча б одній сторонній особі, а у разі їх повідомлення самому потерпілому у непристойній формі, подібні дії кваліфікувалися за ст. 126 КК УРСР як «образа» [205, с. 362]. У кримінальному законодавстві УРСР, кримінальну відповідальність було запроваджено лише в 1960 рр., а положення ст. 131 КК УРСР у першій редакції передбачало відповідальність за «порушення таємниці листування, вчинене посадовою

особою». Із 13 серпня 1983 р. редакцію ст. 131 КК УРСР було змінено шляхом встановлення відповідальності за порушення таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень будь-якою особою, а з 01 жовтня 1996 р. положення ст. 131 КК УРСР знову було викладено у новій редакції, в якій передбачалася відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень, що передавалися засобами зв'язку [111, с. 34–35].

Образою згідно із ст. 126 КК УРСР 1960 р. визнавалось «умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі», яке каралося виправними роботами до трьох місяців або штрафом або громадською доганою, а протягом дії КК УРСР 1960 р. покарання змінювалося двічі та в останній редакції збільшено строк виправних робіт до одного року, проте кваліфікованих складів злочину не передбачалось у жодній із редакцій ст. 126 КК УРСР. Головною ознакою образи було приниження честі та гідності в непристойній формі, тобто з використанням нецензурної лексики, насильницьких дій іншим шляхом, що суперечило прийнятому спілкуванню між людьми.

Указані категорії злочинів належали до справ приватного обвинувачення, тобто кримінальна справа порушувалася судом виключно за скаргою потерпілої особи. Встановлення того, що відомості є недостовірними та ганьблять особу, а також встановлення непристойної форми приниження честі та гідності – це оціночне питання факту, яке вирішується у кожному конкретному випадку окремо [420, с. 484].

Міжнародні документи другої половини ХХ ст., ратифіковані багатьма державами, закріпили людську гідність як ідеал, якого інтернаціональне співтовариство повинно досягти. Наприклад, у ст. 1 Загальної Декларації прав людини 1948 р. зазначено, що: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні поводитися один щодо одного в дусі братерства».

Безумовною правовою кульмінацією ідей гідності і людських прав є принцип 7 Завершального акта Наради з безпеки і співпраці в Європі 1975 р., який стверджує, що «...існуючі держави сприятимуть ефективному здійсненню людських прав і свобод...», а також Ухвала преамбули Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1973 р., де зазначається, що «...права людини прямо виникають з властивої людській особі гідності...», а «...визнання гідності, рівних і невід'ємних прав (людини) є основою свободи і справедливості» [91, с. 298].

В.В. Мульченко звертав увагу на роздвоєність суспільних відносин щодо охорони честі та гідності суддів (ст. 176-3), а також здоров'я суддів (ст. 189-4) та майна суддів (ст. 189-5) полягала у тому, що вказані норми перебували у різних Главах (VIII, IX) КК України 1960 р., що було, за твердженням вченого, недоліком [199, с. 49].

З 01 вересня 2001 р. набув чинності КК України від 05 квітня 2001 р., яким не передбачено кримінальної відповідальності за образу чи наклеп. У КК України «честь та гідність особи» згадуються у положеннях таких статей, як: ст. 120 «Доведення до самогубства», ч. 2 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», ч. 2 ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», ч. 2 ст. 387 «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування».

У порівнянні із КК України 2001 р., КК України 1960 р. містив як загальні кримінально-правові норми, такі, як ст. 125 «Наклеп», ст. 126 «Образа», так і спеціальні кримінально-праві норми: ст. 176-3 «Образа судді», ст. 189 «Образа представника влади або представника громадськості, що охороняє громадський порядок», ст. 189-1 «Образа працівника правоохоронного органу, члена громадського формування по охороні громадського порядку або

військовослужбовця» та ін., що забезпечували захист честі та гідності особи [420, с. 481–485, 711; 763–765]. Проте із прийняттям КК України вказані злочини проти честі та гідності особи було декриміналізовано. Із 2001 р. по 2015 р. тричі пропонувалося запровадити кримінальну відповідальність за наклеп та образу, проте вказані законодавчі пропозиції не були сприйнятими. Що стосується політико-правового аспекту формування підстав для кримінально-правової охорони, то вказані підстави формувались у руслі концепції прав людини, яка, у свою чергу, як стверджує Н.Г. Іванова, відбувалася на базі відомих положень про гуманізм і природність прав людини. Ідея про права людини і про її гідність несе в собі логіку і принципи загальноєвропейської політичної і правової філософії. Опорою формулювання понять «особа», «гідність» і «людина» в Європі стали перш за все протестантська етика з її індивідуалізмом і раціоналізмом, а також наявність і самодостатність громадських інститутів. Поширеними були погляди, що європейську концепцію гідності людини та її прав створили «Бог, церква, цивілізація, наука і сучасні технології» [91, с. 298].

Отже, з урахуванням викладеного слід зазначити, що протягом усієї історії розвитку кримінального законодавства посягання на «честь та гідність» було злочином та розглядалось як підстава кримінальної відповідальності. На кожному етапові розвитку законодавчих актів, якими передбачалася відповідальність за злочини проти честі та гідності, вказані злочини мали свої особливості.

На першому етапові відповідальність передбачалась лише за образу «честі» дією, а відповідальність за образу «честі» словом – лише щодо образи жінки. У цей період потерпілою від образи могла бути лише вільна людина. Образа честі та гідності фізичної особи сприймалась як така, що принижує честь та гідність не лише вільної людини, але й честь та гідність сім'ї, роду, до яких належала вільна людина. Позначення злочину терміном «образа» свідчить, що кожне злочинне діяння опосередковано завдавало шкоди честі та гідності

потерпілій особі. За образу честі та гідності особи за часів Київської Русі передбачалися майнові покарання, вид та розмір яких залежали від належності людини до певного стану.

Розмір майнового покарання за образу був набагато більшим, ніж за тілесні пошкодження. Семантичний аналіз терміна «образа» свідчить, що в цілому поняття «злочину» за часів Київської Русі у першу чергу сприймалось як таке, що принижує честь та гідність особи, тобто діяння, яке ображало особу, родину, общину та завдавало їм певної шкоди.

На другому етапові становлення кримінальної відповідальності за посягання проти честі та гідності особи кількість підстав відповідальності збільшилася. Не лише покарання, а самі посягання проти честі та гідності поділялися вже чітко залежно від родового стану потерпілого.

Окремими кримінально-правовими нормами охоронялися честь та гідність судді. За посягання проти честі та гідності на цьому етапові розвитку кримінального законодавства застосовувалися не лише майнові покарання, але й тюремне ув'язнення, тілесні покарання, вигнання з общини. Образа словом визнавалася злочином лише у випадках оприлюднення її у присутності потерпілої особи, винятком із цього була образа короля.

У період розвитку кримінального права за радянської доби, честь та гідність зазнали належного захисту. Передбачались як загальні кримінально-правові норми за посягання на честь та гідність (ст.ст. 172–175 КК України 1922 р., ст.ст. 159, 160 КК України 1927 р., ст.ст. 126, 127 КК України 1960 р.), так і спеціальні кримінально-правові норми (ст.ст. 176-3, 189, 189-1 КК України 1960 р.).

Недоліком кримінально-правового захисту цього періоду є ідеологічне «політичне забарвлення» та визнання першопричиною охорони гідності людини не як природної потреби людини, а як досягнення боротьби пролетаріату.

На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства України у питанні охорони честі та гідності, як зазначалося раніше, неодноразово пропонувалось запровадження кримінальної відповідальності за наклеп. Указані неодноразові законодавчі ініціативи підтверджують актуальність запровадження кримінальної відповідальності. Аналіз означених проектів законодавчих актів в інших публікаціях свідчать, що вказані проекти законодавчих актів мали ряд істотних недоліків [266, с. 127]. Дослідження історико-правових аспектів охорони «честі» та «гідності» в історичних пам'ятках указує на ряд корисних положень, які слід урахувати у проектах кримінально-правових норм:

дії, в яких психічні страждання конкурували з тілесними пошкодженнями, визнавались образою;

наругу над могилою або тілом померлої особи, відносили до посягань проти честі та гідності;

не визнавались образою дії, завдані потерпілій особі у відповідь на рівну або більш тяжку образу;

наслідком «наклепу» може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або «позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»;

«штраф», «позбавлення права обіймати певні посади або займатись певними видами діяльності» – це ті види покарання, які історично застосовувалися за наклеп та образу, доцільно передбачити їх як види покарань за наклеп у чинному КК України;

справи проти честі та гідності особи часто вирішувалися шляхом примирення сторін, про що свідчить існування декількох підстав припинення переслідування, а притягнення осіб до відповідальності за вчинення злочинів проти честі та гідності належало до справ приватного обвинувачення.

Висновки. В цілому, ретроспективне дослідження охорони честі та гідності на підставі історичних пам'яток свідчить про існування в указаних

актах декількох позитивних положень, які слід урахувати під час розробки проектів законів щодо охорони честі та гідності, зокрема такі, як: дії, в яких заподіяння психічних страждань «конкурувало» з нанесенням тілесних ушкоджень, при визначенні образи; наругу над могилою або тілом померлої особи відносили до посягань проти честі та гідності; не визнавались образою дії, завдані потерпілій особі у відповідь на рівну або більш тяжку образу; встановлювалось, що наслідком наклепу може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або «позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»; «штраф», «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності» це ті види покарання, що історично застосовувалися за злочини проти честі та гідності та які доцільно передбачити як види покарань за такі діяння у чинному КК України; провадження «проти честі та гідності» особи вирішувалися переважно шляхом примирення сторін та належали до проваджень приватного обвинувачення.

Висновки до 1 розділу

Таким чином, за існуючими поглядами фахівців-суспільствознавців щодо визначення понять «честь» та «гідність», честь – це позитивна (зовнішня) оцінка ділових, морально-етичних якостей особи у певній сфері суспільного життя (професійній, громадській тощо), що формується у оточуючих учасників суспільних відносин, суспільстві диференційовано, стосовно конкретної особи з урахуванням її соціального статусу і соціальної ролі та має вираження у ставленні до неї як до носія індивідуалізованих цінностей. Гідність – це позитивна (внутрішня) оцінка конкретною особою власних морально-етичних якостей, відповідно до загально визнаних у суспільстві моральних якостей, що є суб'єктивно детермінованим елементом індивідуальної свідомості. Виокремлюють такі рівні гідності, як: індивідуальний, груповий, родовий. Відмінність між поняттями «честь» та «гідність» полягає у тому, що: 1) у

понятті «честь» оцінка якостей «здійснюється суспільством», а у понятті «гідність» самою особою; 2) предметом оцінки у понятті «честь» є публічна діяльність особистості, детермінована її професійними якостями, а у понятті «гідність» предметом оцінки є духовні якості цієї особи, які співвідносяться з уявленням щодо вказаних якостей у суспільстві; 3) честь диференційована оцінка, а гідність суб'єктивно детермінована самооцінка себе у відповідності до загально визнаних моральних якостей. Вказані характеристики більш повно та всебічно визначають зміст понять «честь» та «гідність» та сприяють визначенню способів їх кримінально-правової охорони.

Дослідження священних християнських текстів (Старого та Нового Завіту) та коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи, свідчить про те, що під поняттям «честь» у християнстві розуміється «пошана» з боку оточуючих, що має прояв у вчинках, словах, обставинах, в яких перебуває особа, і притаманна особі як за її життя, так і після смерті. При цьому потрібно підкреслити, що невід'ємною ознакою «честі» особи в релігійних нормах є «покірність» особи духом перед Богом. Акцентуація особи на своїх заслугах як власних досягненнях, а не проявах трансцендентного Абсолюту, приводить до трансформації «честі особи» у «гординю», що, за релігійними нормами, є одним із людських гріхів. У Старому та Новому Завіті «честь» згадується як «честь особи», «честь Бога», виокремлюються «честь жінки», «честь померлої особи», «честь народу», «честь Ісуса Христа». Тож виокремлюються такі види «честі» за суб'єктами-носіями, як: 1) «честь Бога» (Ісуса Христа); 2) «честь об'єднань людей» (народ, нація, юридична особа); 3) «честь особи»; 4) «честь влади». Особливою за змістом є честь жінки. Під поняттям «гідність» у релігійних нормах розуміється властивість людини, яка характеризує її праведність та високі моральні якості як людини.

«Честь народу», «честь влади» трансформуються, при їх охороні кримінально-правовими нормами, в такі об'єкти як «моральність» та «авторитет». У праві, зокрема кримінальному, безпосередньо охороняється

лише «честь фізичної особи». «Честь народу», «честь нації» також згадуються у законодавчих актах, проте зазначені поняття є «умовними», оскільки кримінально-правова охорона та захист зазначених цінностей здійснюються через захист «честі» та «гідності» фізичних осіб.

У кримінальному праві «честь» та «гідність» вважаються або тотожними поняттями, при цьому часто визначається одне поняття через інше, або як різні, проте взаємопов'язані поняття.

На основі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів встановлено, що умовно можна виділити чотири послідовних етапи розвитку законодавства про кримінально-правову охорону честі та гідності особи на теренах України.

Перший, давньоруський етап характеризується тим, що за часів Київської Русі кримінальна відповідальність передбачалась лише за образу «честі» безпосередньою дією, а відповідальність за образу «честі» – словом лише за вчинення указаних дій щодо жінки. У цей період потерпілою від образи могла бути виключно вільна людина. Образа честі та гідності фізичної особи сприймалась як така, що принижує честь та гідність не лише вільної людини, але і честь та гідність сім'ї, роду, до яких належала вільна людина. Позначення суспільно небезпечних дій терміном «образа» свідчить, що кожне злочинне діяння «опосередковано» завжди завдавало шкоди честі та гідності потерпілої особи. За образу честі та гідності особи за часів Київської Русі передбачалися майнові покарання, вид та розмір яких залежали від належності людини до певного стану. Розмір майнового покарання за образу був набагато більшим, аніж за тілесні ушкодження. Семантичний аналіз терміну «образа» свідчить, що, у цілому, поняття злочину за часів Київської Русі у першу чергу сприймалось як таке, що принижує честь та гідність особи, тобто діяння, що ображало особу, родину, общину та завдавало їм певної шкоди.

На другому, імперському етапі розвитку державності становлення кримінальної відповідальності за посягання проти честі та гідності особи

кількість підстав відповідальності збільшилась. Не лише покарання, але й самі посягання проти честі та гідності залежали від родового стану потерпілого. Окремими кримінально-правовими нормами охоронялися честь та гідність судді. За посягання проти честі та гідності на цьому етапі розвитку кримінального законодавства застосовувалися не лише майнові покарання, але й тюремне ув'язнення, тілесні покарання, вигнання з общини та інше. Образа словом визнавалася злочином лише у випадках її оприлюднення у присутності потерпілої особи, винятком із цього була образа вищих представників держави.

На третьому, радянському етапі, кримінальне законодавство, яким охоронялися честь та гідність, набуло значного розвитку. У цей період запроваджено як загальні кримінально-правові норми за посягання на честь та гідність (ст. ст. 172-175 КК УСРР 1922 р., ст. ст. 159, 160 КК УСРР 1927 р., ст. ст. 126, 127 КК УРСР 1960 р.), так й спеціальні кримінально-правові норми (ст. ст. 176-3, 189, 189-1 КК УРСР 1960 р.). Недоліком кримінально-правової охорони честі та гідності цього періоду є «політичне забарвлення» та визнання першопричиною охорони гідності людини «досягнення боротьби пролетаріату», а не «природня потреба людини».

На четвертому, сучасному етапі розвитку кримінально-правової охорони честі та гідності зазначені цінності не охороняються положеннями КК України як окремі блага, проте, наприклад, здійснювалися неодноразові спроби криміналізації клевети та образи (проекти законів України № 2086 від 22.02.2008 р., № 11013 від 19.07.2012 р., № 3879 від 14.01.2014 р.). Указані проекти мали низку істотних недоліків у запропонованих законодавчих визначеннях клевети та образи.

В цілому, ретроспективне дослідження охорони честі та гідності на підставі історичних пам'яток свідчить про існування в указаних актах декількох позитивних положень, які слід урахувати під час розробки проектів законів щодо охорони честі та гідності, зокрема такі, як: дії, в яких заподіяння психічних страждань «конкурувало» з нанесенням тілесних ушкоджень, при

визначенні образи; наругу над могилою або тілом померлої особи відносили до посягань проти честі та гідності; не визнавались образою дії, завдані потерпілій особі у відповідь на рівну або більш тяжку образу; встановлювалось, що наслідком наклепу може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або «позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»; «штраф», «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності» це ті види покарання, що історично застосовувалися за злочини проти честі та гідності та які доцільно передбачити як види покарань за такі діяння у чинному КК України; провадження «проти честі та гідності» особи вирішувалися переважно шляхом примирення сторін та належали до проваджень приватного обвинувачення.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

2.1. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинних посягань проти честі, гідності особи у кримінальному законодавстві України

Кожний етап історії розвитку кримінального законодавства України, яким передбачались підстави відповідальності за наклеп та образу, мав свої особливості. В чинному КК України, у порівнянні з КК України 1960 р., злочини проти честі та гідності декриміналізовано.

КК України 1960 р. передбачав кримінальну відповідальність за наклеп (ст. 125) та образу (ст. 126), а також відповідальності за образу осіб з особливим статусом (ст. 176-3, ст. 189, ст. 189-1) [282]. З прийняттям КК України 2001 р. зазначену систему злочинів проти честі та гідності особи було декриміналізовано, проте окремі злочинні посягання проти вказаних цінностей залишились (зокрема, торгівля людьми [273], незаконне позбавлення волі та інші діяння).

Україна є державою, що інтегрована у міжнародне співтовариство, міжнародні регіональні організації як в політичному, економічному, так і в правовому сенсі. Співробітництво в кримінальній юстиції останнім часом посилилось із країнами ЄС, окремими країнами СНД (Республікою Казахстан, Республікою Азербайджан, Грузією та ін.). Тому під час розгляду питання кримінально-правової охорони честі та гідності в КК України, як вказує В. П. Паліюк, необхідно враховувати досвід кримінально-правової охорони честі та гідності вказаних держав, запозичити позитивний досвід та не повторювати негативний [240, с. 90].

Для всебічного розуміння значення відсутності кримінальної відповідальності за наклеп та образу фізичних осіб, вважається доцільним розглянути стан кримінально-правової охорони ділової репутації, авторитету, моральність, як немайнових прав різних колективних суб'єктів (юридичних осіб, держави, нації, суспільства), що охороняються КК України, у порівнянні із кримінально-правовою охороною честі та гідності фізичної особи, а також стан захищеності вказаних цінностей у кримінальному законодавстві інших держав та КК України.

В. А. Бортник в своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що учасниками суспільних відносин із охорони честі та гідності фізичних осіб у вказаних суспільних відносин з одного боку є суспільство, його частина чи форма організації, держава в особі державного апарату, юридична та фізична особа, а з іншого боку таким учасником може виступати тільки фізична особа (носій честі та гідності) [21, с. 145]. Вважається, що, позиція В.А. Бортника не узгоджується з отриманими раніше результатами дослідження щодо поняття та видів честі і гідності, а також приводить до спрощеного розуміння системи злочинів проти честі та гідності особи [476, с. 248].

О. С. Субботенко під час дослідження питань захисту честі та гідності національним законодавством прийшов до висновку, що вказані цінності охороняються положеннями статей Розділу III Особливої частини КК України, в якому вони є факультативними об'єктами злочинів, крім ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» та ст. 151 «Незаконне поміщення в психіатричний заклад», а також положеннями ст.ст. 116, 123, 161 КК України [379, с. 83]. При зазначеній позиції О. С. Субботенко не враховано різні значення та зміст поняття честі та гідності, а також стан кримінально-правової охорони аналогічних немайнових прав інших учасників суспільних відносин (юридичних осіб, держави, нації, суспільства) [286, с. 112].

Більш точним є погляд В.А. Бортник, який зазначив, що ідея честі і гідності пронизує багато норм та інститутів чинного кримінального

законодавства, а всю сукупність цих норм, необхідно поділяти на норми, якими: 1) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на особисту гідність громадян України (ст.ст. 365, 373, 296 КК України); 2) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на професійну гідність громадян (працівників правоохоронних органів, суддів, народних засідателів чи присяжних, службових осіб чи громадян, які виконують громадський обов'язок, державні діячі, захисники – ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК України); 3) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на національну та релігійну гідність громадян (ст. 161 КК України); 4) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на жіночу честь (ст.ст. 152, 153, 154, 303 КК України); 5) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на сімейну честь (ст. 167 КК України); 6) передбачено кримінальну відповідальність за посягання на особисту честь (суспільну репутацію) громадянина (ст.ст. 383, 384 КК України) [21, с. 111–112].

Запропонована В.А. Бортником система діянь є правильною, проте в ній, на наш погляд, трактуються неповно види гідності. Наприклад, злочин відповідальність за який передбачено ст. 296 «Хуліганство» КК України вчений відносить до злочинів, що посягають на особисту гідність. Проте хуліганство – це порушення громадського порядку з мотивів «явної неповаги до суспільства» тобто посягання, що у першу чергу заподіює суспільно небезпечну шкоду громадському порядку та моральності, а у другу чергу – особистій гідності фізичним особам. Вченим упущено інші діяння, що посягають на честь та гідність фізичної особи, а також порівняння із схожими немайновими колективними правами (правом на авторитет, правом на повагу національної гідності, моральність) на різних рівнях кримінально-правової охорони вказаних благ.

В. А. Бортник [21], О. С. Субботенко [379] у своїх дисертаційних дослідження, а також іншими вченими у наукових статтях, зокрема, О. М. Храмцовим [445, с. 494], В. В. Мульченко [198], Л. В. Багрій-

Шахматовим [6, с. 63–64] пропонувалось доповнити кримінальне законодавство України новими складами злочинів проти честі та гідності.

Вважається доцільним визначити підстави криміналізації або декриміналізації вищезазначеної системи злочинів, використовуючи різні підходи до розуміння злочинних посягань проти честі та гідності.

З позиції *системного підходу* необхідність криміналізації клепу та образи обумовлена тим, що лише в межах кримінального процесуального законодавства можливе встановлення осіб, які здійснюють клеп через Інтернет. В сучасних умовах поширення клепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації клепницької інформації, можливе також шляхом розсилки електронних листів. Наприклад, особа створила електронну скриньку, з певних джерел отримала перелік адрес електронних поштових скриньок працівників певної установи, на які було розіслано недостовірну інформацію клепницького характеру. Вказані дії призвели, наприклад, до звільнення потерпілої особи. Встановити з якої IP-адреси поширено відомості, місцезнаходження точки доступу до Інтернет-мережі, факт поширення відомостей неможливо без спеціального обладнання та програмного забезпечення, а також надання персональних даних провайдером [296].

Слід погодитись з С. Я. Лиховою, яка зазначає, враховуючи інтеграційні процеси, що сьогодні надзвичайно активно протікають в Європі, процеси гармонізації правових систем європейських держав, що стосуються не лише тих держав, що вступили до ЄС, а і тих держав, що лише прагнуть цього, процес європейської глобалізації, доцільно звертатись до європейських норм і стандартів у галузі гарантій безпеки людини. Права та свободи людини мають реальну цінність лише тоді, коли існують реальні гарантії їх захисту і реалізації. Щоб права та свободи особи були реальними і дотримувались в житті, необхідно не лише проголосити їх, але й забезпечити дійсними і дієвими гарантіями, тобто засобами захисту права від порушень, або, якщо право вже

порушене, встановити засоби його відновлення і відшкодування заподіяної шкоди [163, с. 6–7.].

Отримання зазначеної інформації можливе лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем на підставі ухвали слідчого судді в межах кримінального провадження. Проте відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Наступні будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що їх поширили в межах цивільного судочинства є надмірно ускладненими через вищевказані перешкоди у встановленні джерела розповсюдження наклепницьких відомостей [270, с. 271]. Стосовно інших способів поширення наклепницьких відомостей, то притягнення до відповідальності в порядку цивільного судочинства винуватих осіб за наклепницькі дії перешкоджають такі процесуальні труднощі: 1) «розмитість» територіальної юрисдикції (важко визначити територіальну підсудність, у зв'язку з чим позовні заяви, як правило, повертаються позивачам); 2) використаний порядок фіксації, оприлюднення або поширення наклепницьких відомостей не врегульовано (частими є випадки визнання зафіксованого факту оприлюднення наклепницької інформації недопустимим доказом) [296]. Спроби притягнути до цивільної відповідальності винуватих осіб, враховуючи вищевказані процесуальні труднощі, а також існуюче у побутовій та компетентній правосвідомості переконання «Хто себе виправдує, той себе звинувачує» («Qui se excusat, se accusat», вислів Ієронія Стридонського), будуть малоефективними, і як говорить І. Кириченко «...судитись собі дорожче буде» [99, с. 124]. Якщо поширення наклепницьких відомостей можна сприйняти як жарт, а саме оприлюднення та поширення не мало ніяких наслідків, то на такі діяння не порібно звертати уваги, проте в багатьох випадках наклеп здійснюється цілеспрямовано та має багато віддалених небезпечних наслідків. Наприклад, в Казахстані у 2-й пол. ХІХ ст. наклеп та завідомо недостовірний

донос отримали поширення серед знаті після запровадження у 1867-1868 рр. «виборних засад» для формуванні органів управління. Шляхом наклепу дій відбувалась боротьба за посади волосних управителів, аульних старшин та бієв. Історик Абай зазначав: «... ми обираємо волосних правителів на три роки.... Правителі піклуються про те, як би опорочити свого суперника, щоб той не міг сісти на це місце після нього у наступних виборах....» [451, с. 32]. Як вказує М. А. Бучин, доволі поширеним правопорушенням у виборах є, зокрема, масове поширення анонімних агітаційних матеріалів, що містять наклепницьку інформацію та інші способи [25, с. 365.], тобто наклеп в громадсько-політичній сфері України також часто використовуються з аналогічною метою.

З позиції *інтераціоналістського підходу*, в інтерпретації Н. Крісті, за яким порушення закону розглядається в якості частини ціни, яку суспільству має сплатити за те, яким чином в ньому організовано всі інші соціальні системи. Зміст цього підходу, на думку Н. Крісті, полягає у тому, що якщо порушення закону може бути попереджене шляхом утримання порушників від певних дій, то можна відразу вбити двох зайців одним пострілом. Це означає, що можливим є збереження нашої основної соціальної структури та уникнення плати за такий устрій суспільства [140, с. 158]. Крісті Н. обґрунтовував необхідність заміни покарань на інші заходи кримінально-правового впливу. Проте одним з можливих способів попередження небезпечних наслідків, що заподіюються шляхом вчинення наклепу є встановлення відповідальності безпосередньо за порушення, що призводить до вказаних небезпечних наслідків тобто встановлення відповідальності за наклеп як спосіб заподіяння небезпечних наслідків (самогубство, порушення рівноправності тощо).

Наприклад, військовослужбовець через приниження честі та гідності зі сторони своїх колег 16.06.2016 р. у Військовій академії (м. Одеси) вчинив самогубство [26]. Це один із небагатьох випадків, в яких причина самогубства стала відомою, через що було проведено перевірку наявності ознак злочину передбаченого ст. 120 КК, проте винних осіб не притягнуто до відповідальності

[429]. М. Й. Коржанський, ще у 1960 р. зазначав, що підвищення відповідальності за злочини проти честі та гідності за загальною тенденцією радянського кримінального законодавства до зниження заходів покарання, обмеження та економії кримінальної репресії пояснюється порівняно великою поширеністю вказаних злочинів та їх високим ступенем суспільною небезпеки в умовах будівництва суспільства [115, с. 39].

У випадку наявності кримінальної відповідальності за наклеп, цей злочин могло б бути попереджено, як і інші злочини, які вчиняються шляхом наклепу (діяння передбачені ст.ст. 120, 132, 145, ч. 1 ст. 161, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 387 КК України).

З *антропологічного підходу* людина як біосоціальний індивідуум є головним носієм правовідносин, первиною ланкою суспільства, а держава існує для забезпечення існування людини. Зазначений підхід відображений в ст. 3 Конституції України, проте честь та гідність людини в КК України у порівнянні з юридичною особою, державою, суспільством – є незахищеною. Як вказує В.В. Мульченко, закони та інші нормативно правові акти повинні не лише прийматись на засадах Конституції України, відповідати останній, а також вирішувати завдання, що сформульовано в Основному законі (ст. 8 Конституції України) [198, с. 41]. Таким чином, новий КК України має відповідати Конституції України, охороняти визначені нею найвищі соціальні цінності, до яких віднесено честь та гідність особи, що не передбачено у діючому кримінальному законі.

Традиційно вважається, що ділова репутація юридичних осіб – є своєрідною «честю та гідністю», що охороняється ч. 1 ст. 353, ст.ст. 354, 355, 356 КК України; авторитет держави в особі її органів є «своєрідною формою прояву» відповідної честі та гідності держави, що охороняються ч. 2 ст. 353, ст. ст. 338, 340 КК України; моральність також є «своєрідною формою прояву» честі та гідності суспільства, що охороняється ст. ст. 297, 298, 299, 301, 302, 303

КК України. Разом з цим, КК України не містить самостійних норм, що захищали б честь та гідність фізичної особи [253, с. 14].

Кримінально-правова охорона національної (переважно державної) безпеки є актуальною. Н. А. Савінова запропонувала встановити кримінальну відповідальність за інформаційну експансію, як умисне захоплення з метою подальшого використання на свою користь інформаційного простору, або значного сегмента інформаційного простору певної держави, або групи держав [360, с. 51].

Слід не погодитись із тим, що посягання на інформаційний простір загрожують державній безпеці, а наклеп щодо державного чи громадського діяча ні. В таких пропозиціях відображається превалювання захисту інформаційної безпеки держави (зокрема, її авторитету) на захистом фізичної особи, проте, на нашу думку, наклеп щодо державного діяча завдає більш істотної шкоди державній безпеці, ніж абстрактне «захоплення інформаційного простору». Вважається, що посягання на честь та гідність державних діячів, є одним із найпоширених способів захоплення інформаційного простору.

Наприклад, автори однієї з теорій державних переворотів А. Грамши, Я. Козака зазначають: «Разлагайте все хорошее, что имеется в стране Вашего противника. Вовлекайте видных представителей Вашего противника в преступные предприятия. Подрывайте их престиж и выставляйте в нужный момент на позор общества. Используйте также самых подлых и грустных людей. Разжигайте ссоры и столкновения среди граждан вражеской страны. Мешайте всеми средствами деятельности правительства...» [56, с. 151, 153–154].

Наведені рекомендації в контексті антропологічного підходу підтверджують, що захищеність безпеки суспільства, держави залежить більше від захищеності державних та громадських діячів, захищеності кожного з членів суспільства, а ніж від «абстрактної» кримінально-правової охорони малих та великих соціальних груп.

Такий підхід законодавця до охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні з авторитетом, моральністю, навіть, діловою репутацією юридичної особи, свідчить про зміщення кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб [269, с. 307].

Суміжними цінностями за змістом та властивостями до честі та гідності фізичних осіб, є ділова репутація у юридичних осіб, авторитет у держави в особі її органів, а також моральність у суспільства, а отже й кримінально-правова охорона зазначених цінностей має бути порівняно однакою [476, с. 248]. Моральність суспільства не лише згадується у назві Розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК України, проте й безпосередньо охороняється положеннями ст.ст. 297-304, а також опосередковано положеннями ст. 296 «Хуліганство» КК України, що підтверджується наявністю обов'язкового мотиву «явна неповага до суспільства». М.Й. Коржанський вказував, що: «Дії, які посягають на честь та гідність особи, в окремих випадках входять в об'єктивну сторону інших складів злочинів. До таких належать, наприклад, перевищення влади або службових повноважень, які супроводжується діями ображаючими особисту гідність потерпілої особи (ч. 2 ст. 171 КК РСФСР), хуліганство (ст. 206 КК РСФСР) та деякі інші. Аналогічні норми містяться і в кримінальних кодексах інших союзних республіках» [115, с. 39].

Охорона та захист честі і гідності так саме як і авторитету та моральності суспільства повинна забезпечуватись системою органів державної влади. Підтвердженням цього є те, що вищі органи державної влади України (ст.ст. 16, 15 Закону України «Про захист суспільної моралі») віднесено до суб'єктів, які визначають та контролюють політику у сфері захисту суспільної моралі [331].

В конституційному праві права людини поділяють на чотири групи. До третього покоління прав людини належать колективні права засновані на солідарності: право на розвиток, мир, незалежність, самовизначення, позбавлення від колоніального пригноблення, гідне життя, на здорове

навколишнє середовище, спадщину людства, а також комунікацію [159, с. 566–567]. Звичайно, що реалізація вказаних колективних прав можлива лише через колективних суб'єктів – суспільство та його територіальні громади.

В ч. 1 ст. 167 ЦК України передбачено, що держава має рівні права із іншими учасниками суспільних відносин, а згідно з положеннями ст. 1191 ЦК України, держава, у випадку відшкодування моральної або будь-якої іншої шкоди, завданої їй посадовими особами або органами, фізичним особам, має регресне право вимоги до таких посадових осіб. Проте, сама держава, відповідно до судової практики щодо захисту честі та гідності, у випадку подання позову до суду про захист своєї честі та гідності має право лише вимагати спростування недостовірних відомостей [338].

Зазначене дає можливість зробити висновок, що авторитет держави як певна «нематеріальна цінність» є подібним до «честі та гідності» фізичної особи. Назва Розділу XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян та злочини проти журналістів» КК України підтверджує, що держава забезпечує захист поваги до своїх органів та посадових осіб.

Попередні дослідження поняття «честі» та «гідності» свідчать про те, що на повагу честі мають право особи, які дійсно володіють внутрішніми властивостями та моральними якостями тобто мають гідність. Зазначена проблема на рівні великих соціальних груп проявляється в тому, що держава має право захищати авторитет своїх органів та здійснювати охорону та захист поваги до суспільства, проте такий захист буде ефективним лише у випадку, якщо держава та її посадові особи будуть володіти «чесною та гідністю» [258, с. 381].

Посадова особа не спроможна буде реалізувати своє об'єктивне право на захист честі, якщо вона буде вчиняти образу щодо громадян-відвідувачів, спонукатиме громадян до надання їй неправомірної вигоди або іншої протиправної поведінки щодо себе. Такою ж є ситуація щодо держави та

суспільства. Навряд чи та чи інша територіальна громада буде поважати посадову особу та прийняті нею рішення, якщо така посадова особа повністю ігноруватиме права цієї територіальної громади [294, с. 116].

В.В. Мульченко відзначає, що: «Мірилом суспільної оцінки особи, з точки зору моралі, є поведження людини, її ставлення до соціальних і духовних цінностей, суспільства та оточення, вміння у будь-якій життєвій ситуації залишатися людиною; з іншого боку, через ставлення держави й інших громадян до честі та гідності особи. Звідси – висновок, що така незахищеність негативно впливає на психологічний стан громадян і не сприяє стабілізації суспільного спокою.» [198, с. 43].

Якщо органи державної влади, не притримуватись певних правил поведінки, що встановлені ними для всіх учасників суспільних відносин, та виконувати зобов'язання, вказаними діями держава, в особі її органів, зводить «нанівець» свій авторитет, поважати, який мають її громадяни. А звідси і охорона власного авторитету у вигляді вимог до інших суб'єктів суспільних відносин, буде не ефективною [476, с. 249].

Співвідношення різних немайнових благ подібних до честі та гідності (ділової репутації, авторитету, моральності) у різних учасників суспільних відносин можна відобразити у такій схемі:

Немайнові блага	Чесць та гідність	Ділова репутація	Авторитет	Моральність
Учасники суспільних відносин	фізична особа	фізична та юридична особа	держава в особі її органів	суспільство в особі територіальних громад

Поняття «гідність» в тексті КК України згадується в ч. 2 ст. 50, ч. 1 ст. 120, ч. 1 ст. 161, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 387 КК України, а поняття «чесць» – в ч. 1 ст. 161, ч. 2 ст. 387 КК України. Зазначені цінності не згадуються в інших

статтях КК України, проте вони нерозривно поєднанні з багатьма іншими безпосередніми об'єктами злочинів. Наприклад, поряд з «волею», «честь» та «гідність» є додатковими безпосередніми об'єктами злочинів у ст.ст. 146-151 КК України.

Як вказував М.Й. Коржанський, оскільки дії, що посягають на честь та гідність особи входять в об'єктивну сторону інших складів злочинів, то до злочинів проти честі та гідності особи належать службові злочини (ч. 2 ст. 171 КК РСФСР), хуліганство (ст. 206 КК РСФСР) та деякі інші [115, с. 39].

В. А. Ботрик зазначав, що ідея всебічної охорони честі і гідності особи отримала закріплення в нормах, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя (ст.ст. 371, 372, 375, 387 КК України). Розголошення таких даних попереднього слідства чи дізнання може заподіяти шкоду репутації громадянина, а також принижують його честь та гідність. Забезпечуючи правильну діяльність органів правосуддя, відповідні норми сприяють охороні прав і інтересів громадян [22, с. 104].

В ч. 2 ст. 387 діючого КК України передбачено, що розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування є кваліфікованим видом злочину, «якщо такі дії розголошують дані, що ганьблять людину, принижують її честь і гідність». У зазначеній нормі КК України честь та гідність закріплені як додаткові обов'язкові об'єкти злочинів [268, с. 83].

В інших нормах КК України заподіяння шкоди вказаним відносинам здійснюється через інші ознаки злочину.

У доведенні до самогубства (ст. 120 КК України) об'єктом злочину є відносини щодо охорони життя та здоров'я особи, проте посягання на цей об'єкт може здійснюватися шляхом «систематичного приниження людської гідності» тобто приниження людської гідності в цьому випадку є способом вчинення злочину.

За ч. 2 ст. 154 КК України примушування до вступу в статевий зв'язок може здійснюватися шляхом «розголошення відомостей, що ганьблять особу».

Щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканності В.А. Бортник взагалі відносив діяння передбачені ст.ст. 152, 153, 154, 155, 156 КК України до злочинів, що посягають на жіночу честь від подібних суспільно небезпечних дій [22, с. 104].

Вважається, що таке розуміння зазначених злочинів є дещо неповним, оскільки, по-перше, потерпілими від таких злочинів можуть бути не лише особи жіночої, а й чоловічої статі, а по-друге, за таким підходом відбувається «підміна» «антропної гідності» людини злочинна шкода якій заподіюється будь-яким злочином таким поняттями, як «честь та гідність» в усіх аспектах розуміння вказаних понять.

В ст. 161 КК України зазначено, що порушення рівноправності громадян за різними ознаками може здійснюватися «шляхом приниження національної честі та гідності».

В ч. 2 ст. 365 КК України, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу може супроводжуватись «... діями, що принижують особисту гідність потерпілого». Подібним способом вчинення злочину може бути спосіб в таких статтях, як: ст.ст. 132, 182, 189, 232, 258-1, 303 КК України.

Зазначені положення КК України свідчать, що за способом законодавчого закріплення охорони честі та гідності в КК України необхідно виокремити такі способи, як: 1) текстуальний; 2) не текстуальний (смісловий або змістовний).

Кримінально-правова охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку із реалізацією особою своїх права на повагу до честі та гідності здійснюється шляхом закріплення вказівки на зазначений вид відносин у якості безпосередніх додаткових об'єктів злочинів або у якості способу вчинення інших видів злочинів [287, с. 111].

Наведені норми КК України свідчать про те, що законодавцем виокремлено такі «види» «гідності» та/або «честі» як: людська гідність (ч. 1 ст. 120 КК України), національна честь та гідність (ч. 1 ст. 161), особиста гідність

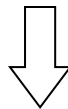
(ч. 2 ст. 365 КК України). Виокремлення вказаних видів честі та гідності обумовлені їх належністю у якості безпосередніх додаткових об'єктів до тих чи інших родових об'єктів злочинів.

Вивчення зазначених законодавчих способів закріплення охорони честі та гідності, а також подібних немайнових цінностей колективних учасників суспільних відносин свідчить про можливість виокремлення таких їх видів, як: 1) залежно від безпосередньої згадки в тексті КК України (можна виділити текстуальні та не текстуальні); 2) залежно від зв'язку із ознаками злочинів (можна виділити закріплення вказаних цінностей у якості безпосередніх додаткових об'єктів злочинів та способів вчинення злочинів); 3) залежно від суб'єктів-носіїв (слід виокремити злочинні посягання проти честі та гідності фізичних осіб, юридичних осіб, держави, суспільства) [284].

Дослідження злочинних посягань проти честі та гідності свідчить про те, що посягання на вищезазначені об'єкти може бути притаманним не лише злочинам проти волі, честі та гідності особи, а й злочинам проти життя та здоров'я, проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, проти статевої свободи та статевої недоторканості, проти власності, проти громадської безпеки, у сфері службової діяльності та професійної діяльності (ст. 377 КК України передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, ст. 345 КК України передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу [230, с. 89], ст. 350 КК України – за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, ст. 405 КК України, – за погрозу або насильство щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби. Законодавець враховує велику суспільну цінність професійної гідності зазначених посадових осіб [115, с. 39; 198, с. 92], яка пов'язана з наданням публічних послуг, в сфері правосуддя.

Такий підхід до визначення способів законодавчого закріплення злочинних посягань проти честі та гідності фізичних осіб, суміжних цінностей інших учасників суспільних відносин розкриває порівняльне значення кримінально-правової охорони досліджуваних цінностей в кримінальному праві України, яке візуально є такою системою:

Чесць, гідність, а також подібні немайнові цінності (ділова репутація, авторитет, моральність)

Охорона кримінально-правовими нормами за діючим КК України

Фізична особа	Юрид. особа	Держава	Нація	Суспільство
ст. 120	ст. 229	ст. 338	п. 14 ч. 2 ст.	п. 7 ч. 2 ст.
ст. 116	ст. 356	ст. 339	115	115
ст. 123		ст. 340	ч. 2 ст. 121	ст. 296
ст. ст. 146-151		ст. 344	ч. 2 ст. 122	ч. 3 ст. 297
ч. 2 ст. 154		ст. 345	ч. 2 ст. 126	ч. 1 ст. 299
ст. 168		ст. 349	ч. 2 ст. 127	ст. ст. 297-304
ч. 2 ст. 365		ст. 351	ч. 2 ст. 129	
ч. 2 ст. 373		ст. 352	ст. 161	
ст. 383		ст. 353	ст. 442	
ст. 384		ст. 354		
ч. 2 ст. 387		ст. 355		
ч. 2 ст. 406				

Порівняльна характеристика зазначених статей діючого КК України, а також синтез характеристик складів злочинів, їх ознак, взаємозв'язок, а також взаємовплив з честю та гідністю, діловою репутацією, авторитетом та моральність свідчить про те, що у діяннях, відповідальність за які передбачено вищевказаними нормами посягання проти честі та гідності фізичних осіб є кримінально-караними лише тому, що воно є способом вчинення інших злочинів (ст. 120, ч. 2 ст. 154, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ст. 383, ст. 384, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 406 КК України), а в окремих випадках зазначені охоронювані відносини відіграють (ст.ст. 146-151 КК України) або можуть відігравати роль факультативного додаткового об'єкту злочину (ст. 168 КК України).

Поряд з цим, ділова репутація юридичних осіб є основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ст. 229 [126, с. 341], ст. 356 [133, с. 694]; авторитет органів державної влади є основним безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. 338 [133, с. 664], ст. 339 [126, с. 565], ст. 340 [133, с. 666], ст. 343 [132, с. 921], ст. 344 [132, с. 924], ст. 345 [133, с. 676], ст. 349 [133, с. 683], ст. 351 [133, с. 687], ст. 352 [132, с. 943], ст. 353 [133, с. 689], ст. 354 [133, с. 690], ст. 355 [126, с. 597]. Національна гідність та честь є безпосереднім об'єктом діяння, відповідальність за яке передбачено ст. 161, а також є мотивом вчинення діянь передбачених у п. 14, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, а у ст. 442 КК України вказані цінності є додатковим безпосереднім об'єктом злочину [204, с. 1251]. Суспільні відносини, що виникають щодо внутрішніх установок кожного члену суспільства діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі (моральність) виступають у якості основного безпосереднього об'єкту злочинів у ст.ст. 297-304 КК України [126, с. 488–504], а також у якості обов'язкового мотиву вчинення діянь, відповідальність за які передбачено положеннями п. 7, ч. 2 ст. 115, ст. 296, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299 КК України.

Тенденцією сучасного кримінального права та інших галузей правового знання деліктної спрямованості, які запроваджено Концепцією реформування кримінальної юстиції від 08.04.2008 р. № 311/2008, є гуманізація кримінального законодавства [341]. Проте останніми роками в окремих категоріях кримінальних правопорушень спостерігається зворотна тенденція. Наприклад, в п. 3 ст. 4 Закону «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» № 1699 передбачено суттєве обмеження застосування інститутів Загальної частини КК України стосовно корупційних правопорушень [326].

Згідно з ст. 3 «Концепцією про боротьбу з тероризмом» затвердженої Указом Президента України від 25.04.2013 р. № 230/2013 одним з напрямків протидії тероризму є усунення та мінімізації наслідків терористичної діяльності, що має забезпечуватись інформаційним та науковою підтримкою вказаної протидії тероризму [333]. Реалізація вказаних напрямків відобразилась, зокрема, у доповненні ст.ст. 258-1–258-4 КК України новими видами покарань «з конфіскацією майна» [318]. А тому запровадження підстав кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність відповідатиме вищезазначеним тенденціям розвитку кримінального законодавства України.

Стосовно удосконалення кримінально-правового впливу на особу за наклеп (тобто криміналізацію наклепу) в законодавчому органі України це питання розглядалось у таких законопроектах, як: 1) проекті Закону України № 2086 від 22.02.2008 р. (народний депутат України А. В. Яценко) [319]; 2) проект Закону України № 11013 від 19.07.2012 р., який було подано народним депутатом України В. С. Журавським [320]; 3) проекті закону України № 3879 від 14.01.2014 р. (народними депутатами В. В. Колесніченко, В. М. Олійник) [318].

Вченими також здійснювались спроби обґрунтувати те або інше визначення наклепу або образи. Л. В. Багрій-Шахматов пропонував значно розширити в новому КК України перелік підстав кримінальної відповідальності

за посягання на честь та гідність громадян не тільки у виді наклепу та образи, а й передбачити подібного роду відповідальність за діяння, що безпосередньо посягають на честь та гідність особистості [6, с. 63–64].

Л. В. Багрій-Шахматов пропонував посилити каральний вплив та швидкість кримінально-процесуального реагування на всі випадки посягання на честь та гідність особи, відмовитись, від яких-небудь пільг в процесі кримінально-виконавчої справи стосовно злочинів подібного виду [6, с. 63–64], проте конкретних законодавчих пропозицій щодо удосконалення тексту КК УРСР 1960 р. вказаним вченим не пропонувалось.

М. Й. Коржанський, В. В. Мульченко, В. А. Бортник (2004 р.), В. А. Бортник (2013 р.), О. М. Храмцов [445], С.О. Субботенко, Н.К. Рудий, Ю.В. Ганжа, К.А. Шахманаєв та іншими пропонувались власні законодавчі визначення діянь, що посягають на честь та гідність.

Отже, дослідження злочинних посягання проти честі, гідності та суміжних немайнових цінностей, а також способів їх законодавчого закріплення у КК України, можна зазначити, що з позиції системного підходу необхідність криміналізації наклепу та образи обумовлена тим, що лише в межах КПК України можливе встановлення осіб, що вчиняють наклеп через Інтернет. Отримання зазначеної інформації можливе лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) або електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) на підставі ухвали слідчого судді в межах кримінального провадження, проте провести такі слідчі дії неможливо, оскільки відсутні підстави для відкриття кримінального провадження.

З позиції інтеракціоністського підходу порушення закону розглядається як частина ціни, яку суспільству приходится «сплатити» за те, яким чином в ньому організовано всі соціальні системи. Одним з можливих способів попередження небезпечних наслідків (самогубство, порушення рівноправності

тощо), що заподіюються шляхом вчинення наклепу є встановлення відповідальності за саме «наклеп», як спосіб заподіяння небезпечних наслідків.

З антропологічного підходу людина, як біосоціальний індивідуум, – є головним носієм правовідносин, первиною ланкою суспільства, а держава існує для забезпечення існування людини. Такий підхід відображений в ст. 3 Конституції України.

Зазначені рекомендації в контексті антропологічного підходу підтверджують, що захищеність безпеки суспільства, держави залежить більше від захищеності державних та громадських діячів, захищеності кожного з членів суспільства, аніж від «абстрактної» кримінально-правової охорони малих та великих соціальних груп. Позиція законодавця в діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні з авторитетом, моральністю, навіть, діловою репутацією юридичної особи, свідчить про «зміщення» (перекіс) кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб.

За способом законодавчого закріплення посягання проти честі та гідності в КК України можна виділити такі способи, як: 1) текстуальний; 2) не текстуальний (смісловий або змістовний). Кримінально-правова охорона суспільних відносин, що виникають у зв'язку із реалізацією прав особи на повагу до її честі та гідності здійснюється через їх закріплення в КК України у якості безпосередніх додаткових об'єктів злочинів або способів вчинення інших злочинів. Законодавцем виділені такі види гідності та/або честі, як: «людська гідність» (ч. 1 ст. 120 КК України), «національна честь та гідність» (ч. 1 ст. 161 КК України), «особиста гідність» (ч. 2 ст. 365 КК України).

Чесць та гідність фізичної особи є кримінально-караними лише у випадках, коли вони є способом (ст. 120, ч. 2 ст. 154, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ст. 383, ст. 384, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 406 КК України) посягання на інші безпосередні об'єкти злочинів, а в окремих випадках відіграють (ст. ст. 146-151 КК України) або можуть відігравати роль факультативного додаткового об'єкту

злочину (ст. 168 КК України) [286, с. 519]. Так, наприклад, В. А. Бортник обґрунтовує, що взаємодія і єднання юридичного і етичного чітко прослідковується в нормах, які прийняті з урахуванням найважливіших моральних вимог, що гарантують право громадян на необхідний захист честі та гідності, до яких належать, зокрема, такі статті, як: ст.ст. 36, 114, 120, 132, 136, 146, 149, 151, 165 КК України [22, с. 91].

Взаємодія, єдність юридичного та етичного також вбачається в нормах, які прийняті з урахуванням найважливіших моральних вимог, що містять право громадян на необхідний захист, встановлюють відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів або утримання дітей, примус до проституції і доведення до самогубства, розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, незаконне влаштування до психіатричного закладу, торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини [274, с. 56], ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному стані, ненадання допомоги хворому медичним працівником, за ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків тощо (ст.ст. 36, 114, 120, 132, 136, 146, 149, 151, 165 КК України).

Ділова репутація юридичних осіб є основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ст.ст. 229, 356 КК України, а авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування є основним безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст.ст. 338-340, ст.ст. 343-345, ст.ст. 349-355 КК України. Національна честь та гідність є безпосереднім об'єктом діяння відповідальність за яке передбачено у ст. 161 КК України, а також є мотивом вчинення діянь передбачених у п. 14, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України, а у ст. 442 КК України досліджувані цінності виступають в якості додаткового безпосереднього об'єкту злочину. Моральність виступає у якості

основного безпосереднього об'єкту злочинів у ст.ст. 297-304 КК України, а також у якості обов'язкового мотиву вчинення діянь, відповідальність за які передбачено положеннями п. 7, ч. 2 ст. 115, ст. 296, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299 КК України.

Порівняльна характеристика кримінально-правової охорони немайнових прав фізичної особи, юридичної особи, держави, нації, суспільства свідчать про нехтування прав індивідуумів, як первинної ланки кожного колективного учасника суспільних відносин, та превалювання колективного на індивідуальним.

Суб'єктивні ознаки будь-якого злочину складаються з двох основних елементів – суб'єкта злочину та суб'єктивної сторони злочину.

І хоча всі елементи складу є рівними у своєму загально змістовому визначенні, але, саме протиправна поведінка фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, і є підставою для виникнення кримінально-правових відносин. Тому правильне встановлення ознак суб'єкту злочину є важливим обов'язком правоохоронних органів та гарантією додержання прав та свобод особи, що вчинила злочин. Слід зазначити, що до прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 року поняття суб'єкта злочину законодавцем не формулювалося, тому фахівцями давалися різні за формою визначення цього поняття та ознаки загального та спеціального суб'єктів. Незважаючи на приділення достатньої уваги науковців дослідженню суб'єкта злочину, його і дотепер не можна визнати досконало вивченим, що зумовлено не лише наявністю у КК України певних новел, що стосуються суб'єкта злочину, а й тим, що чимало питань, пов'язаних із ним, як і раніше, залишаються дискусійними. Це стосується, зокрема, визначення змісту ознак суб'єкта злочину, його місця у складі злочину, визнання суб'єктом злочину юридичних осіб тощо [364, с. 289]. Не менш складними є й окремі аспекти практичного застосування положень про суб'єкта злочину стосовно конкретних

кримінально караних діянь, у нашому випадку – стосовно посягань на честь та гідність особи.

Слід зазначити, що в деяких передбачених законом випадках суб'єктом злочину може бути більш вузьке коло осіб; так, наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого статтею 319 КК України може бути лише лікар, а за статтею 366 КК України лише службова особа. У низці статей Особливої частини кримінального закону дається обмежений перелік осіб, які можуть виступати в якості суб'єктів злочинів.

Юридичне, кваліфікуюче значення суб'єкта злочину міститься в тому, що, по-перше, він є елементом складу злочину, що дозволяє, поряд з іншими елементами складу злочину, встановити характер і ступінь суспільної небезпеки діяння; по-друге, встановлення обов'язкових ознак суб'єкта злочину дозволяє притягти особу, що скоїла суспільно небезпечне діяння, до кримінальної відповідальності; при відсутності хоча б одного з обов'язкових ознак суб'єкта, не може йти мова про кримінальної відповідальності даної особи; по-третє, обов'язкові ознаки суб'єкта злочину (досягнення віку кримінальної відповідальності, осудність) є визначальними при встановленні вини особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння; якщо особу визнано неосудним у відношенні інкримінованого суспільно небезпечного діяння, то це означає, що особа не може усвідомлювати суспільну небезпечність вчиненого діяння і тяжкість її наслідків, тобто у нього відсутня вина (аналогічний підхід у законодавця до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, але не досягли віку кримінальної відповідальності); по-четверте, при визнанні особи страждають психічним розладом, не виключає осудності, суд обов'язково враховує цю обставину і може призначити замість кримінального покарання примусові заходи медичного характеру виходячи з характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння.

Не слід виключати можливості вчинення злочинів проти честі та гідності іноземними громадянами та особами без громадянства.

У частині першій статті 6 КК України зазначено, що особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Таким чином, йдеться і про громадян України, і про іноземних громадян, і про осіб без громадянства або із подвійним громадянством.

Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом злочинів проти честі та гідності згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

У злочинах проти честі та гідності особи особливості безпосереднього об'єкта посягання та механізм заподіяння шкоди даному об'єкту такі, що використання службовою особою свого службового становища в якості способу вчинення злочину значно підвищує типовий ступінь суспільної небезпеки [369, с. 7]. Також нерідко саме службове становище значне полегшує вчинення злочину або взагалі робить його можливим [11, с. 4]. З цього виходить, що питання, пов'язане з посиленням кримінальної відповідальності за злочинні посягання на честь та гідність особи, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища є своєчасним.

Згідно із ст. 62 Конституції України, кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведена вина особи у вчиненні злочину [113]. Дане положення знайшло своє логічне продовження в ч. 2 ст. 2 КК України 2001 року, де підкреслюється, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду. З іншого боку, законодавець ч. 1 ст. 11 КК підкреслює, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), яке вчинив суб'єкт злочину.

При встановленні суб'єктивної сторони у злочинах проти честі та гідності особи необхідно враховувати спрямованість умислу.

Такі злочини характеризуються прямим умислом :особа усвідомлює, що поширює завідомо неправдиві відомості, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, і бажає цього, а завідомість вимагає встановлення саме прямого умислу; або ж винний усвідомлює, що своїми діями принижує честь і гідність конкретної людини в непристойній формі і бажає цього. При заочному образі винний також усвідомлює, що його образливі слова, висловлювання, малюнки тощо дійдуть до потерпілого.

Щодо мотиву як складової суб'єктивної сторони, слід зазначити, що традиційно прийнята класифікація мотивів на низинні (суспільно небезпечні), суспільно нейтральні та суспільно корисні мотиви [123, с. 59–61]. Уявляється, що злочини проти законної професійної діяльності журналіста можуть характеризуватися суспільно нейтральними мотивами (образа у зв'язку з діями потерпілого, сором, жалість і жаль тощо) [123, с. 60]. Такі мотиви здебільшого особистісні та виникають у двох- чи багатобічних інтеракціях, коли винній особі протистояли інші особи. Таке протистояння може спостерігатися у злочинах проти законної професійної діяльності журналіста, але навряд чи вони будуть пов'язані із здійсненням цим журналістом цієї діяльності. Мотивами злочинів проти честі та гідності особи в основному є соціально негативні (користь, кар'єризм, байдужність до виконання службових обов'язків тощо).

Мета злочинів проти честі та гідності є завжди приниження честі і гідності особи, поєднане з його моральними переживаннями. І тут дуже важливо розрізняти такі поняття як моральні переживання і моральна шкода, так як про моральних переживаннях ми можемо вести мову, ймовірно, у всіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. І велику роль в цьому випадку грає суб'єктивне сприйняття людиною протиправного посягання, в результаті вчинення якого вона став потерпілим. Образа як умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі, не завжди заподіює моральну

шкоду (моральні страждання), так як може висловитися тільки в моральних переживаннях.

Висновки. Таким чином, дослідження злочинів проти честі, гідності та суміжних немайнових цінностей (ділової репутації, авторитету, моральності та ін.) свідчить про те, що з позиції системного підходу необхідність криміналізації окремих діянь, спрямованих проти честі та гідності обумовлена, наприклад, тим, що лише в межах кримінального процесуального законодавства є можливим встановлення осіб, які вчиняють, зокрема, наклеп за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (через електронно-обчислювальні машини, системи та комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку). Отримання зазначеної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження, проте провести указані слідчі дії неможливо, оскільки наклеп не є злочином, у зв'язку із чим відсутніми є підстави для відкриття кримінального провадження.

З позиції інтеракціоністського підходу порушення закону (вчинення суспільно небезпечного діяння, злочину) є частиною «ціни для суспільства» за те, яким чином у ньому організовані усі системи суспільних відносин. Одним із можливих способів попередження небезпечних наслідків (самогубство, порушення рівноправності тощо), які завдаються шляхом вчинення «наклепу», є встановлення відповідальності саме за «наклеп» як спосіб заподіяння небезпечних наслідків.

Згідно з антропологічним підходом людина як біосоціальний індивідуум є головним носієм правовідносин, первинною ланкою суспільства, а держава існує для забезпечення існування людини. Указаний підхід відображено у ст. 3 Конституції України. Указані визначення у контексті антропологічного підходу свідчать, що захищеність безпеки суспільства, держави є залежною більшою мірою від захищеності державних та громадських діячів, захищеності кожного

із членів суспільства, аніж від «абстрактної» кримінально-правової охорони малих та великих соціальних груп. Позиція законодавця у діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні із кримінально-правовою охороною авторитету, моральності, навіть ділової репутації юридичних осіб, свідчить про «зміщення акценту» кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб.

«Чесць та гідність» фізичної особи є (може бути ?) кримінально караними лише у випадках і тоді, коли посягання на зазначені цінності є способом вчинення таких діянь, що завдають шкоди іншим безпосереднім об'єктам злочинів, а в окремих випадках є або може бути факультативним додатковим об'єктом злочину.

«Ділова репутації юридичних осіб» є основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ст. ст. 229, 356 КК України, а «авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування» є основним безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. ст. 338-340, 343-345, 349-355 КК України. «Національна гідність та честь» є безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. 161 КК України. Посягання на зазначені об'єкти злочинів є мотивом вчинення діянь, передбачених у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 442 КК України. Указані цінності одночасно є додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів. Також, «моральність» є основним безпосереднім об'єктом злочинів у ст. ст. 297-304 КК України, а також обов'язковою ознакою (мотивом) суб'єктивної сторони діянь, відповідальність за які передбачено положеннями п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 296, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299 КК України.

Наведена порівняльна характеристика кримінально-правової охорони немайнових прав фізичної особи, юридичної особи, держави, нації, суспільства свідчить про відсутність у КК України необхідних механізмів кримінально-правової охорони «честі та гідності фізичних осіб» порівняно з великою

кількістю підстав кримінальної відповідальності за посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію юридичних осіб». Подібні правові механізми охорони «честі» та «гідності» свідчать про недотримання законодавцем у КК України антропологічного підходу, закріпленого, як вказувалось, у ст. 3 Конституції України, та про певну «безсистемність» кримінального закону, що, у свою чергу, призводить до «нехтування» прав індивідуума, як «первинної ланки» кожного колективного учасника суспільних відносин, та про превалювання у кримінальному законодавстві України колективного над індивідуальним, що є більш характерним для інших видів політичних устроїв, ніж тому, що існує зараз в Україні.

Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом злочинів проти честі та гідності згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки злочинних посягань на честь та гідність особи – вчинення зазначених дій службовою особою з використанням службового становища. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

Злочини проти честі та гідності особи характеризуються прямим умислом: особа усвідомлює, що поширює завідомо неправдиві відомості, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, і бажає цього, а завідомість вимагає встановлення саме прямого умислу; або ж винний усвідомлює, що своїми діями принижує честь і гідність конкретної людини в непристойній формі і бажає цього. При заочному образі винний також усвідомлює, що його образливі слова, висловлювання, малюнки тощо дійдуть до потерпілого.

При вирішенні питання про те, чи ганьблять поширювані завідомо неправдиві відомості честь і гідність іншої особи або підривають його

репутацію, враховується як думка потерпілого, так і думка суспільства. У правовій літературі висловлена обґрунтована думка про те, що вирішальний критерій належить громадській думці, а століттями усталені уявлення про добро і зло, честь і безчестя, порядності і безсоромності повинні лежати в основі визначення того, чи ганьблять відомості потерпілого.

Деякі юристи вважають за можливе вчинення злочинів проти честі і гідності ще й з непрямым умислом. На нашу думку, така позиція вчених про те, що злочини проти честі і гідності може бути вчинені з непрямым умислом представляється помилковою, адже спростовується цілеспрямованістю умислу на заподіяння шкоди та її відтворенням у характері вчинюваних винним дій.

Мотив злочинів проти честі та гідності може бути будь-який, наприклад: помста, заздрість, усунення конкурента, кар'єризм, корисливість, прагнення принизити в очах оточуючих тощо.

Мета злочинів проти честі та гідності є завжди приниження честі і гідності особи, поєднане з його моральними переживаннями. І тут дуже важливо розрізняти такі поняття як моральні переживання і моральна шкода, так як про моральних переживаннях ми можемо вести мову, ймовірно, у всіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. І велику роль в цьому випадку грає суб'єктивне сприйняття людиною протиправного посягання, в результаті вчинення якого вона став потерпілим.

Як правило, при вчиненні злочинів проти честі та гідності емоції не впливають на кваліфікацію вчиненого, але повинні враховуватися судом при призначенні покарання. Так, відповідно до п. 7 ст. 66 КК, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, визнається обставиною, яка пом'якшує покарання. Однак, коли емоційний стан суб'єкта злочину тим чи іншим чином пов'язаний з посяганням на його честь чи гідність або навпаки, в такому випадку йде мова про посягання на честь та гідність особи як обтяжуючі та пом'якшуючі ознаки інших злочинів.

2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинних посягань проти честі і гідності особи у кримінальному законодавстві інших держав

Питання подальшого удосконалення деліктів проти честі та гідності фізичних осіб має вирішуватись обов'язково з врахуванням системи кримінальних правопорушень проти честі та гідності у кримінальному законодавстві інших держав, а також з врахуванням співвідношення ступеню кримінально-правової охорони таких об'єктів як авторитет і моральність у кримінальному законодавстві інших держав.

Оскільки порівняльно-правове дослідження кримінально-правової охорони честі та гідності обумовлено необхідністю: а) усунення суттєвих недоліків у законодавстві країни (усунення колізій норм права, прогалин у праві); б) вдосконаленням техніки законотворчої діяльності та правозастосування; в) подальшого розвитку та прогресу суспільних відносин, що досягається, зокрема, завдяки запозиченню іноземного правового досвіду [15, с. 16.].

Дослідимо зарубіжний законодавчий досвід та судову практику його застосування. Об'єктом порівняльно-правового дослідження є тексти кримінального законодавства інших держав, якими охороняється честь та гідність, ділова репутація, а також їх співвідношення з кримінальним законодавством, яким охороняється авторитет та моральність, а також практика його застосування з конкретно-теоретичною (виявлення законодавчих підходів до формування підстави кримінальної відповідальності) та конкретно-прикладною метою (визначення діянь та їх ознак, які б забезпечували найоптимальніше формулювання підстави кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність).

На думку О. Л. Бигич при проведенні порівняльно-правового дослідження, порівнювати необхідно на різних рівнях, подібні та відмінні механізми захисту честі та гідності, а також звертати увагу на можливість

використання виявлених особливостей правової охорони честі та гідності в кримінальному законодавстві інших держав для законодавчої діяльності в Україні [15, с. 16.]. У зв'язку із цим, дослідимо подібні властивості та відмінності предмету дослідження з врахуванням загальних тенденцій розвитку кримінального законодавства інших держав, оскільки певні явища можуть бути схожими випадково і зовсім не обумовлені загальними причинами.

Можуть виникнути випадки, коли в інших правових системах превалюватиме те або інше джерело права, проте як зазначає Л. О. Корчевна під час кореляції різних джерел права важливіше орієнтуватись на принцип універсалізму науки права і основний закон компаративістики: «одні й ті самі правові проблеми однаково чи здебільшого однаково вирішуються в усіх розвинених правоустроях світу» (К. Цвайгерт, Х. Кьотц) [120, с. 36].

М. І. Хавронюк прийшов до висновку, що порівняння структур і текстів кримінального законодавства держав Європи свідчить, що у XIX–XX ст. кримінальне законодавство Французької Республіки, ФРН, Республіки Австрія, Королівства Швеції, Італійської Республіки, РФ суттєво вплинуло на кримінальне законодавство усіх інших європейських держав, інколи вплив виражався у прямому запозиченні. Тому є підстави стверджувати, що і в подальшому кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде розвиватись паралельно і все більш гармонійно в напрямках його гуманізації і систематизації [441, с. 11–12]. В. П. Паліюк вказує, що Україна є державою, яка інтегрована у міжнародне співтовариство, міжнародні регіональні організації, як в політичному, економічному, так і в правовому сенсі. Співробітництво в кримінальній юстиції останнім часом посилилось із країнами ЄС, окремими країнами СНД (Республікою Казахстан, Республікою Азербайджан та ін.) [240, с. 89–92].

Тож найбільшого впливу на розвиток КК України здійснило кримінальне законодавство країн Західної Європи та Російської Федерації, тому звернемо увагу на кримінальне законодавство держав континентальної Європи та держав

пострадянського простору. Звернемо увагу на досліджувані системи кримінальних правопорушень в окремих країнах ЄС та СНД, співставимо об'єктивні та суб'єктивні ознаки основних видів кримінальних правопорушень. Таке дослідження здійснимо з врахуванням аксіоматичного твердження С. Я. Лихової стосовно того, що законодавство європейських країн важко порівнювати із вітчизняним законодавством і законодавством інших постсоціалістичних країн хоча б тому, що більшості з них діють ще й інші нормативні кодифіковані і не кодифіковані акти, у яких встановлена кримінальна відповідальність за злочини, проступки та правопорушення [163, с. 90].

Дисертаційна робота О. С. Субботенко не позбавляє актуальності дослідження зазначених систем злочинів, оскільки автор намагався ретельно розглянути такі склади злочинів, як «наклеп» і «образа» [379, с. 86]. Кримінальні кодекси держав «пострадянського простору» під час розробки були орієнтовані на Модельний кримінальний кодекс держав-учасниць СНД [220]. Це одна з основних причин схожості цих законодавчих актів, їх структури, а також систем злочинів, відповідальність за які в них перебачено, зокрема, схожості ознак торгівлі людьми [251, с. 120] та інших злочинів. Однак відповідні акти містять і суттєві відмінності, зокрема, в таких злочинах, як злочини проти честі та гідності.

В Модельному кримінальному кодексі держав-учасниць СНД та кримінальному законодавстві самих держав-учасниць СНД честь та гідність має різне місце серед ознак складів злочинів, зокрема, відіграє роль: 1) основного безпосереднього об'єкту злочину; 2) мотиву; 3) способу вчинення діяння. В останньому випадку честь та гідність також одночасно відіграють роль додаткового безпосереднього об'єкту злочину. Для комплексного дослідження кримінально-правової охорони честі та гідності особи, розглянемо стан захищеності вказаних цінностей в контексті кримінально-правової

охорони моральності, авторитету, ділової репутації, як подібних цінностей, проте притаманних різним учасникам суспільних відносин.

Моральність суспільства в державах-учасницях СНД охороняється низкою положень кримінального законодавства, при цьому зазначені підсистеми діянь істотно відрізняються між собою.

В. А. Бортник вказує, що моральні норми і вимоги не можуть бути ототожені з кримінально-правовими заборонами. Охороняючи особу і правопорядок від злочинних посягань, кримінальне право і законодавство закріплює моральні вимоги поважати честь і гідність не безпосередньо, а опосередковано – шляхом засудження протиправних антисуспільних дій.

Характерним моментом, який показує взаємодію норм кримінального права, законодавства та моралі є конструювання окремих складів злочинів з урахуванням необхідності захисту моральних цінностей сучасної людини. До їх числа належать норми, які охороняють честь і гідність особи від образ, побоїв та мордування, приниження особистої честі і гідності (ст.ст. 116, 123, 126, 154, 168, 189, 386, ч. 2 ст. 387 КК України) [22, с. 91]. Вважається, що зазначені В. А. Бортник кримінально-правові норми у першу чергу охороняють честь та гідність фізичних осіб, а моральність, як об'єкт кримінально-правової охорони охороняється іншими положеннями КК України.

Наприклад, Ю. Лівшиц вказував, що «...состав хулиганства играет роль защиты человеческого достоинства от грубых форм посягательства на него» [161, с. 70]. Вказана характеристика відобразилась в об'єктивних ознаках хуліганських дій в ст. 296 КК України та інших посягань на громадський порядок.

В. П. Власов зазначав, що образа дією складає об'єктивну сторону хуліганства у 80% випадків, а нецензурні слова, що грубо принижують людську гідність, супроводжують всі випадки хуліганських проявів. Дрібне хуліганство, що характеризується нецензурними висловлюваннями в громадських місцях, протиставлянням іншим громадянами принижує честь та гідність таких осіб, а

законодавець під час встановлення відповідальності за такі діяння виходив з того, що такі дії не тільки порушують громадський порядок, але й принижують честь та гідність громадян [40, с. 120.].

Моральність, як «своєрідний аналог» честі та гідності, носієм якого є суспільство, охороняється положеннями таких статей, як: ст. 187 «Порушення національної, расової або релігійної ворожнечі», ст. 234 «Хуліганство», ст. 238 «Знищення або пошкодження пам'ятників історії та культури», ст. 239 «Наруга над тілами померлих або місцями їх захоронення», п. д, ч. 2 ст. 252 «Знищення майна» з мотивів національної або расової ворожнечі або через релігійний фанатизм Модельного КК держав-учасниць СНД [220], більшість кримінальних кодексів кожної із держав-учасниць СНД, як і Модельного кримінального кодексу держав-учасниць, містять вказані або подібні злочини:

1) відповідальність за хуліганство передбачено у КК РФ (ст. 213), КК Республіки Азербайджан (ст. 221), КК Республіки Білорусь (ст. 339), КК Республіки Вірменія (ст. 258), КК Республіки Молдова (ст. 287), КК Республіки Таджикистан (ст. 237), КК Республіки Туркменістан (ст. 279), КК Республіки Казахстан (ст. 293), КК Латвії (ст. 231), КК Грузії (ст. 239), КК Республіки Узбекистан (ст. 277), КК Естонської Республіки (ст. 195) та інших державах;

2) відповідальність за наругу над тілами померлих осіб та місцями їх поховання передбачено у КК РФ (ст. 244) [417], КК Республіки Азербайджан (ст. 245), КК Республіки Білорусь (ст. 347), КК Республіки Вірменія (ст. 265) [409], КК Республіки Казахстан (п. 3 ч. 2 ст. 314), КК Киргизької Республіки (ст. 263), КК Литві (ст. 311 «Наруга над тілом», ст. 312 «Наруга над могилою», ст. 313 «Наруга над пам'яттю про померлого»), КК Республіки Молдова (ст. 222), КК Республіки Таджикистан (ст. 243), КК Республіки Туркменістан (ст. 165), КК Латвії (ст. 228), КК Грузії (ст. 258 «Неповажне ставлення до померлого»), КК Республіки Узбекистан (ст. 134 «Наруга над могилою»), в КК

Естонської Республіки (ст. 199 «Руйнування могил або інша наруга над пам'яттю похованих», ст. 199-1 «Наруга над трупом»);

3) відповідальність за порушення національної, расової або релігійної рівноправності передбачено в КК РФ (ст. 136 КК РФ), в КК Республіки Азербайджан (ст. 154), в КК Республіки Білорусь (ст. 190), в КК Республіки Вірменія (ст. 143), в КК Республіки Казахстан (ст. 145), в КК Киргизької Республіки (ст. 134), в КК Киргизької Республіки (ст. 299, 299-1) [405], в КК Литви (ст. ст. 169-170) [407], в КК Республіки Молдова (ст. 176), в КК Республіки Таджикистан (ст. 143, ст. 189), в КК Республіки Туркменістан (ст. 145) [414], в КК Латвії (ст. 78), в КК Грузії (ст. 142 «Порушення рівноправності громадян» КК Грузії), в КК Республіки Узбекистан («Порушення рівноправності громадян» (ст. 141), в КК Естонської Республіки (ст. 72-1);

4) знищення об'єктів культурної або культурно-історичної спадщини передбачено в КК РФ (ст. 243), КК Республіки Азербайджан (ст. 246) [398], КК Республіки Білорусь (ст.ст. 344-346) [410], КК Республіки Казахстан (п. 3 с. 2 ст. 203) [412], КК Республіки Молдова (ст. 199-1), КК Республіки Таджикистан (ст. 242), КК Республіки Туркменістан (ст. 166), КК Латвії (ст.ст. 79, 229) [406];

5) розпалювання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті та ворожнечі шляхом образи передбачено в КК Республіки Азербайджан (ст. 283), КК Республіки Білорусь (ст. 130), КК Республіки Казахстан (ст. 174), КК Республіки Молдова (ст. 346) [413], КК Республіки Узбекистан (ст. 156) [415], а також, інколи, окремо виділяється така підстава кримінальної відповідальності як расова дискримінація (в КК Грузії ст. 142-1 [401], КК Естонської Республіки (ст. 72) [424], ст. 226 КК Республіки Вірменія [409];

6) відповідальність за вандалізм передбачено у КК РФ (ст. 214) [417], КК Республіки Казахстан (ст. 294), КК Киргизької Республіки (ст. 235), КК Республіки Молдова (ст. 288), КК Республіки Таджикистану (ст. 237).

В кримінальних законодавствах окремих досліджуваних держав є такі підстави кримінальної відповідальності, як: переслідування (ст. 109 в КК Республіки Азербайджан), примушування (ст. 134 в КК Республіки Таджикистан) [414], якими також охороняється моральність як немайна правова цінність суспільства.

Авторитет держави охороняється положеннями кримінального законодавства інших держав, разом із цим вказані системи діянь істотно відрізняються між собою. В. А. Бортник зазначав, що під час побудови диспозицій кримінально-правових норм законодавець виходить з особливої значимості певної спільності людей. Так, ідея захисту гідності і авторитету держави Україна знаходить відображення в нормі, що передбачає відповідальність за наругу над державними символами, тобто публічну наругу над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України (ст. 338 КК України). Ці злочинні дії проявляються в глумі над державною символікою і Державним Гербом України [22, с. 110–111]. В.А. Бортник, звертаючи увагу на авторитет, а також виділяючи певні види честі та гідності осіб, а також подібних правових благ, не проведено порівняльного дослідження стану кримінально-правового захисту вказаних правових цінностей.

В Модельному кримінальному кодексі держав-учасниць СНД авторитет органів державної влади охороняється положеннями ст. 323 «Наруга над державними символами» [220] Система злочинів проти авторитету більшості держав у кримінальному законодавстві держав-учасниць СНД обмежена вказаним діянням, до них, зокрема, належать: КК Республіки Азербайджан (ст. 324) [398], КК Республіки Білорусь (ст. 370) [410], КК Російської Федерації (ст. 329) [417], КК Республіки Вірменія (ст. 331) [409], КК Республіки Казахстан (ст. 372) [412], КК Киргизької Республіки (ст. 352) [405], КК Литви (ст. 127, ст. 128 «наруга над символами іноземної держави або міжнародної громадської організації»), КК Республіки Таджикистан (ст. 342) [414], КК Республіки

Туркменістан (ст. 178) [419], КК Республіки Узбекистан (ст. 215) [415], КК Грузії (ст. 343) [401], КК Естонської Республіки (ст. 194-2) [424], КК Республіки Молдова (ст. 347) [41].

Як правило зазначені діяння віднесено законодавцями до злочинів проти порядку управління або проти держави, а в КК Республіки Литва, надруга над державними символами належать до Глави XVI «Злочини проти незалежності» Литовської держави, територіальної цілісності і конституційного ладу, а також виділено такий злочин як втрата або наруга над прапором частини (ст. 329 КК Литви) [407]. Певні особливості є також в КК Республіки Білорусь, в якому передбачено такий склад злочину як «дискредитація Республіки Білорусь (ст. 369-1) [410].

Ділова репутація юридичних осіб охороняється рядом положень кримінального законодавства інших держав, разом з цим вказані переліки діянь істотно відрізняються між собою.

В Модельному кримінальному кодексі держав-учасниць СНД до зазначених діянь належать: незаконне використання товарного знаку (ст. 267), завідомо неправдива реклама (ст. 268), незаконне отримання інформації, що становить комерційну або банківську таємницю (ст. 269), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 270) [220], проте більшість законодавців держав-учасниць СНД по-різному інтерпретували зазначену систему діянь у власному кримінальному законодавстві.

Найпоширенішим є **незаконне використання товарного знаку**, відповідальність за зазначене діяння передбачено у кримінальному законодавстві таких держав, як: КК Республіки Азербайджан (ст. 197), КК Грузії («Протиправне використання товарного знаку (знаку обслуговування) або іншого комерційного позначення» (ст. 196), КК Республіки Вірменія (ст. 197), КК Республіки Казахстан (ст. 222), КК Киргизької Республіки (ст. 191), КК Литви (ст. 204) [407], КК Республіки Туркменістан (ст. 247) [419].

В ст. 248 КК Республіки Білорусь зазначене діяння іменується як «незаконне використання ділової репутації конкурента», в ст. 180 КК Російської Федерації, як незаконне використання засобів індивідуалізації товарів (робіт, послуг) [417], а в КК Грузії, як «незаконне використання товарного знаку або будь-якого іншого позначення, що ідентифікує юридичну особу (ст. 196) [401].

Другим найбільш поширеним злочином проти ділової репутації є незаконне отримання та розголошення певних відомостей, які є комерційною або банківською таємницею у: КК Республіки Білорусь (ст. 255), КК Республіки Молдова (ст. 245-10), КК Республіки Азербайджан (ст. 202) [398], КК Республіки Вірменія (ст. 199) [409], КК РФ (ст. 183) [417], КК Турмєністану (ст. 250) [419], КК Республіки Таджикистан (ст.ст. 278, 277) [414], КК Естонської Республіки (ст. 148-12) [424], КК Латвії (ст. 200) [406].

Серед злочинів проти ділової репутації в багатьох кримінальних кодексах інших держав-учасниць СНД передбачена відповідальність за хибну рекламу, зокрема, у кримінальному законодавстві таких держав, як: КК Республіки Вірменія (ст. 198) [409], КК Республіки Білорусь (ст. 250) [410], КК Киргизької Республіки (ст.192) [405], КК Республіки Туркменістан (ст. 249) [419], КК Республіки Таджикистан (ст. 276) [414], КК Грузії (ст. 201) [401].

В КК Республіки Узбекистан зазначені діяння узагальнені як дискредитація конкурента (ст. 192) [415], проте у КК Республіки Білорусь також передбачено відповідальність за дискредитацію ділової репутації конкурента (ст. 249) [410] у якості окремого складу злочину, поряд з хибною рекламою та іншими вищевказаними злочинами.

До злочинів проти ділової репутації належить примушування до вчинення угоди чи до відмови від її здійснення (ст. 179 КК РФ) (під погрозою поширення відомостей, які можуть заподіяти істотну шкоду) [417], у КК Республіки Молдова (ст. 247) [413].

В кримінальному законодавстві окремих держав поряд з зазначеними підставами кримінальної відповідальності передбачено також відповідальність за недобросовісну конкуренцію (ст. 246-1 КК Республіка Молдова, ст. 211 КК Латвії) [406].

Посягання на честь та гідність у кримінальному законодавстві багатьох держав, з позиції законодавчої техніки, є додатковими факультативними об'єктами або і способом вчинення діяння і додатковими факультативними об'єктами злочину.

Національна честь та гідність відіграють роль мотиву злочину у кримінальних законах таких інших держав, як: п. м), ч. 2 ст. 111 «Вбивство», п. м) ч. 2 ст. 119 «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», у пп. є, ч. 2 ст. 120 «Заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості», пп. ж, ч. 2 ст. 126 «Катування», у ч. 1 ст. 150 «Порушення рівноправності громадян», п. ж, ч. 2 ст. 252 «Умисне знищення або пошкодження майна» з мотивів національної або расової ворожнечі або релігійного фанатизму Модельного КК держав-учасниць СНД, а також національна гідність виступає як безпосередній об'єкт злочину згідно ст. 187 «Розпалювання національної, расової або релігійної ворожнечі» та ст. 325 «Недостовірне повідомлення про вчинення злочину» Модельного КК, при цьому в ст. 142 «Примушування» та в ст. 166 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» поширення наклепницьких відомостей є способом вчинення злочину в Модельному КК Держав-учасниць СНД [220].

У вказаних випадках посягання на честь та гідність може бути здійснено у вигляді посягання на національну честь та гідність, у зв'язку із чим вказані випадку розглядатимуться нами нище при порівнянні вказаних діянь із подібними злочинами, що заподіюють шкоду моральності, тому звернемо більше уваги на випадки, коли «наклеп» або «образа» виступають саме способом вчинення основного складу злочину.

Наприклад, приниження честі та гідності особи є способом доведення потерпілої особи до самогубств в ст. 125 КК Республіки Азербайджан [398],

вст. 145 КК Республіки Білорусь [410], в ст. 110 КК Республіки Вірменія [409], в ст. 105 КК Республіки Казахстан [412], в ст. 102 КК Киргизької Республіки [405], в ст. 103 КК Киргизької Республіки (схиляння до самогубства) [405], в ст. 133 КК Литви (схиляння або доведення до самогубства) [407], в ст. 124 КК Латвії (приниження його особистої гідності) [406], у ст. 150 КК Республіки Молдова [413], у ст. 109 КК Республіки Таджикистану [414], в ст. 106 КК Республіки Туркменістан (схиляння і доведення до самогубства) [419], у ст. 103 КК Республіки Узбекистан [415], у ст. 115 КК Грузії [401].

Посягання на честь та гідність є способом вчинення *«завідомо неправдивого доносу»* у ст. 298 КК Латвії [406], у ст. 174 КК Естонської Республіки [424], у ст. 346 КК Республіки Таджикистану [414], у ст. 200 КК Республіки Туркменістан [419], у ст. 237 КК Республіки Узбекистан [415] у ст. 373 КК Грузії [401], у ст. 325 КК РФ [417], у ст. 400 КК Республіки Білорусь [410].

Поширення наклепницьких відомостей є способом вчинення такого злочину, як «примушування» у більшості держав-учасниць СНД, зокрема, таких, як: КК Республіки Білорусь (ст. 185) [410], КК Республіки Таджикистану (ст. 134) [414], КК РФ (ст. 142) [417], а також такого злочину як «надання завідомо недостовірних показів» у КК РФ (ч. 2 ст. 307) [417], КК Республіки Білорусь (ст. 401) [410] та в інших державах.

Наклеп є також способом вчинення інших злочинів, які виділяються лише у деяких державах-учасниць СНД, наприклад, «перешкодження законній діяльності журналіста» у КК РФ (ст. 144) [417], а також способом вчинення у КК Республіки Молдова такого військового злочину в рамках міжнародного збройного конфлікту як «поводження, що принижує людську гідність» (п. б ч. 1 ст. 137) [413] та «сексуальне домагання» (ст. 173) [413].

У КК Грузії наклеп є способом «незаконного перешкодження здійсненню релігійних обрядів» (ст. 155), «насильство в сім'ї» може здійснюватись шляхом шляхом систематичних образ (ст. 126-1) [401]. В КК Естонської Республіки

зловживання владою може бути скоєно шляхом вчинення дій, що ображають гідність особистості (ст. 161-1 КК Естонської Республіки) [424], разом з цим у більшості держав-учасниць СНД приниження честі та гідності у зазначеному злочині є кваліфікуючою ознакою, а не способом вчинення основного складу злочину. На випадки використання посягання на честь та гідність в якості кваліфікуючих ознак звернемо увагу у подальшому.

У кримінальному законодавстві більшості держав-учасниць СНД є склади злочинів подібні до злочинів проти честі та гідності за способом посягання.

В Модельному кримінальному кодексі СНД, подібним до клевети, є такі склади злочинів як «незаконне збирання та поширення інформації про приватне життя особи» (ст. 151), «розголошення таємниці усиновлення» (ст. 171) [220] проте зміст зазначених відомостей відрізняється від змісту відомостей у злочинах, що посягають на честь та гідність (вони є достовірними). У зв'язку з цим, зазначені злочини необхідно відрізнити від клевети, образи та суміжних злочинів проти честі та гідності, в яких зміст відомостей про особу не відповідає дійсності, а також спрямовано на приниження честі та гідності особи.

В КК Республіки Азербайджан, наприклад, це порушення недоторканості приватного життя (ст. 156), розголошення таємниці усиновлення (ст. 175), розголошення відомостей дізнання або попереднього слідства (ст. 300), оголошення відомостей про заходи безпеки (ст. 301) [398]. В КК Республіки Білорусь перелік злочинів, що посягають на приватність, а також інших злочинів подібних за способом посягання до клевети є значно більшим. До таких злочинів належать: розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)(ст. 177), розголошення лікарської таємниці (ст. 178); незаконне збирання або поширення інформації про приватне життя (ст. 179), переслідування громадян за критику (ст. 197), умисне розголошення службової таємниці (ст. 375), завідомо неправдивий донос (ст. 400), завідомо неправдиве показання (ст. 401), розголошення даних дізнання, попереднього слідства або закритого судового

засідання (ст. 407), умисне розголошення відомостей про заходи безпеки (ст. 408) [410].

Залежно від змісту відомостей, які незаконно розголошуються, в кримінальному законодавстві окремих державах-учасниць СНД, інколи виділяються такі злочини, як: а) незаконне отримання, розголошення або використання відомостей, що становлять таємницю надання мікrokредиту, таємницю колекторської діяльності, а також інформації, пов'язаної з легалізацією майна (ст. 223 КК Республіки Казахстан) [412], розголошення таємниці відомостей платника податків (ст. 194 КК Киргизької Республіки) [405].

В КК Російської Федерації до діянь, що направлені на розголошення відомостей належать діяння, відповідальність за які передбачена ст. 137 «порушення недоторканності приватного життя», ст. 144 «Перешкоджання законній діяльності журналіста» (у вказаному злочині, на відміну від Модельного кримінального кодексу держав-учасниць СНД відсутнім є пониження честі та гідності), ст. 155 «Розголошення таємниці усиновлення» КК Російської Федерації, розголошення відомостей попереднього слідства або стосовно осіб щодо яких застосовано заходи безпеки (ст.ст. 310, 311 КК РФ) [417]. В КК Республіки Вірменія до зазначених діянь належать: помилковий донос (ст. 333 КК Республіки Вірменія), дача неправдивих показань або неправдивого висновку або здійснення неправильного перекладу (ст. 338 КК Республіки Вірменія), розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 342 КК Республіки Вірменія) [409].

В КК Республіки Казахстан до діянь, що спрямовані проти розголошення відомостей належать такі, як: розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 138), розголошення лікарської таємниці (ст. 321), розголошення даних досудового провадження (ст. 423), розголошення відомостей про заходи безпеки, які застосовуються у відношенні осіб, які підлягають державному захисту та посадових осіб, які займають відповідальну державну посаду (ст.ст.

383, 424), завідомо недостовірне повідомлення про вчинення злочину (ст. 419), неправомірна модифікація інформації (ст. 206) [412].

В КК Киргизької Республіки до зазначених злочинів належать: порушення недоторканності приватного життя людини (ст. 135), розголошення лікарської таємниці (ст. 145), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 160), розголошення державної таємниці (ст. 300), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 329), розголошення даних слідства (ст. 333), розголошення відомостей про заходи безпеки, що застосовуються щодо судді та учасників кримінального процесу (ст. 334) [412].

В КК Литви до злочинів, які є подібними до злочинів проти честі та гідності належать: незаконне розголошення або використання відомостей про приватне життя особи (ст. 168), помилковий донос або повідомлення про уявний злочин (ст. 236), розголошення службової таємниці (ст. 297) [407].

В КК Республіки Таджикистан також є низка злочинів, які за способом вчинення є подібними до клевети: незаконне збирання та поширення інформації про приватне життя (ст. 144), розголошення лікарської таємниці (ст. 145), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 173), розголошення державної таємниці (ст. 311) [414].

В КК Республіки Туркменістан злочинами, що є подібними до злочинів проти честі та гідності є: порушення недоторканності приватного життя (ст. 146), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 157), розголошення даних попереднього розслідування або дізнання (ст. 204) [419]. В КК Республіки Узбекистан подібним злочином за способом вчинення є лише розголошення таємниці усиновлення (ст. 125) [415].

В КК Грузії до злочинів подібних до клевети є такі, як: розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 175), порушення таємниці приватного комунікації (ст. 158), розголошення даних розслідування (ст. 374), порушення таємниці наради і голосування суду присяжних засідателів (ст. 367-1), розголошення даних тимчасової слідчої комісії парламенту Грузії (ст. 351),

посягання на свободу слова (ст. 153), відмова в ознайомленні з інформацією або надання невірної інформації (ст. 167), розголошення даних тимчасової слідчої комісії парламенту Грузії (ст. 351) [401]. В КК Республіки Латвія до злочинів, що подібні до наклепу є такі, як: розголошення військових відомостей (ст. 352), розголошення даних досудового розслідування (ст. 304), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 169), розголошення чужий таємниці (ст. 145), свідоме розголошення державної таємниці (ст. 94), розголошення державної таємниці з необережності (ст. 95), розголошення відомостей, що не підлягають розголошенню (ст. 329) [406].

В КК Естонської Республіки до злочинів, що є подібними до злочинів проти честі та гідності належать: розголошення відомостей, що не підлягають розголошенню (ст. 167), порушення порядку ведення державного або муніципального банку даних або використання його відомостей (ст. 167-1), переслідування осіб за критику (ст. 134-1), подання недостовірних даних (ст. 148-6) [424].

В КК Республіки Молдова подібними до наклепу злочинами проти честі та гідності є: порушення недоторканності приватного життя (ст. 177), порушення таємниці листування (ст. 178), підробка інформаційних даних (ст. 260-5), цензура (ст. 180-2), розголошення таємниці усиновлення (ст. 204), помилковий донос або помилкова скарга (ст. 311), розголошення даних кримінального переслідування (ст. 315), розголошення відомостей про заходи безпеки, вжиті щодо судді, судового виконавця, учасника кримінального процесу або співробітника уповноваженого органу щодо захисту свідків (ст. 316), порушення режиму конфіденційності відомостей, що містяться в деклараціях про майно і особисті інтереси (ст. 330-1), розголошення державної таємниці (ст. 344) [413].

Вищезазначені злочини є тотожними до наклепу за механізмом кримінально-правового посягання на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством, відмінні за змістом відомостей, що

розповсюджуються. Однак позиція законодавця України є суперечливою: в кримінальному законодавстві вищезазначених державах поширення як достовірних конфіденційних так і недостовірних відомостей, які можуть бути як конфіденційними так і неконфіденційними створює підставу для притягнення до кримінальної відповідальності, а в КК України лише розголошення достовірних конфіденційних відомостей тягне за собою кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова охорона моральності, авторитету, ділової репутації, а також злочинних посягань в якості додаткового факультативного об'єкту злочину та способу посягання, а також подібність злочинів за механізмом посягання до наклепу у кримінальному законодавстві держав-учасниць СНД свідчить, що зазначені цінності охороняються законодавцями вказаних держав окремими кримінально-правовими нормами [281, с. 90]. Середньостатистична кількість окремих кримінально-правових норм, якими охороняють зазначені цінності становить: «моральність» – 6, «авторитет» – 1-2 (залежно від підходу законодавця до охорони державних символів), «ділова репутація» – 4, «наклеп або приниження особистої гідності, як спосіб вчинення злочину» – 6 кримінально-правових нормах.

У зв'язку із цим, потребує дослідження стан захищеності честі та гідності у кримінальному законодавстві згаданих держав у порівнянні із КК України.

Перше на що звернемо увагу, це чи передбачені окремі підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образа у Модельного КК та держав-учасниць СНД або вказані підстави взагалі відсутні, як в КК України.

У Модельному кримінальному кодексі держав-учасниць СНД передбачені окремі підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образу у ст.ст. 142, 143. Крім цього, у Модельному кримінальному кодексі передбачені такі спеціальні склади злочинів, як: «образу представника влади» (ст. 312), «неповага до суду», яка включає «образу учасників судового процесу» (ч. 1 ст. 333) та «образу судді» (ч. 2 ст. 333). Так, у такому складі злочину як «доведення

до самогубства» згідно ч. 1 ст. 117 Модельного кримінального кодексу держав-учасниць СНД, честь та гідність є альтернативними факультативними об'єктами злочину. Зазначений спосіб доведення до самогубства передбачено у кримінальному законодавстві більшості інших держав, що належать до СНД [220].

В КК Російської Федерації передбачено підставу кримінальної відповідальності за наклеп у ст. 128-1, а також наступні спеціальні склади злочинів проти честі та гідності: образа релігійних почуттів («Порушення прав на свободу совісті та віросповідання» 148), неповага до суду (образу учасників судового процесу ст. 297), наклеп щодо судді, слідчого, прокурора (ст. 298-1), образа представника влади (ст. 319), образа військовослужбовця (ст. 336) [417].

Підстава кримінальної відповідальності за наклеп та образу передбачено в КК Республіки Азербайджан (ст.ст. 147, 148). В КК Азербайджану також передбачено такі спеціальні види образи, зокрема, як неповага до суду (ст. 289), паплюження або приниження честі і гідності глави Азербайджанської держави—Президента Азербайджанської Республіки (ст. 323), образа, нанесення побоїв чи катування військовослужбовця (ст. 331) [398]. Тобто у порівнянні з КК Російської Федерації, а також іншими законодавчими актами інших держав передбачено окрему підставу кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність Глави держави Республіки Азербайджан.

В КК Республіки Вірменія також передбачена відповідальність як за наклеп (ст. 135) та образу (ст. 136), так і за окремі діяння такі, як: поширення наклепницьких відомостей про кандидата, партії (партійному блоці) при проведенні виборів (ст. 151), наклеп щодо судді, прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, або судового пристава (ст. 344), образа військовослужбовця (ст. 360), образа представника влади (ст. 318), неповага до суду (ст. 343), наклеп щодо судді, прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, або судового пристава (ст. 344) [409]. Правильним є виокремлення спеціальної кримінально-правової норми, такої як наклеп стосовно кандидата

на виборну посаду під час проведення виборів, оскільки в одній з сучасних технологій виборчого процесу є вчинення наклепу щодо опонентів у виборчому процесі.

В КК Республіки Білорусь передбачено такі загальні склади злочинів проти честі та гідності особи, як наклеп (ст. 188) та образа (ст. 189), а також низка таких спеціальних кримінально-правових норм: наклеп щодо Президента Республіки Білорусь (ст. 367), образа Президента Республіки Білорусь (ст. 368), образа представника влади (ст. 369), образа судді або народного засідателя (ст. 391) [410].

В КК Республіки Казахстан передбачено такі загальні склади злочинів проти честі та гідності особи, як образа (ст. 131) та наклеп (ст. 130), а також такі спеціальні склади злочинів, як: публічна образа і інше посягання на честь і гідність Першого Президента Республіки Казахстан–Єлбаси, осквернення зображень Першого Президента Республіки Казахстан–Єлбаси, перешкоджання законній діяльності Першого Президента Республіки Казахстан–Єлбаси (ст. 373), посягання на честь і гідність Президента Республіки Казахстан і перешкоджання його діяльності (ст. 375), посягання на честь і гідність депутата Парламенту Республіки Казахстан і перешкоджання його діяльності (ст. 376), образа представника влади (ст. 378), неповага до суду (ст. 410), наклеп щодо судді, присяжного засідателя, прокурора, особи, що здійснює досудове розслідування, експерта, судового пристава, судового виконавця (ст. 411) [412].

В КК Киргизької Республіки до 11.07.2011 р. передбачалась кримінальна відповідальність за наклеп (ст. 127) та образу (ст. 128), проте з вказаної дати Законом Киргизької Республіки № 89 зазначені статті було декриміналізовано, разом з тим спеціальна кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за неповагу до суду (ст. 321) залишилась [405].

В КК Литви передбачено як загальні склади злочинів проти честі та гідності особи, такі як наклеп (ст. 154) та образа (ст. 155), так і спеціальні склади злочинів, що посягають на честь та гідність, зокрема, такі як: неповага

до суду (ст. 232), образа державного службовця або особи, яка виконує функції публічного адміністрування (ст. 290). Разом з цим злочини, що безпосередньо посягають на честь та гідність виокремлено в окрему Главу XXII «Злочини та кримінальні проступки проти честі та гідності особи» КК Литви [407].

В КК Республіки Таджикистан, була передбачена кримінальна відповідальність за наклеп та образу до 2011 р., проте ст. ст. 135, 136 КК Республіки Таджикистан було виключено з тексту кримінального закону. Поряд з цим, законодавець залишив такі спеціальні кримінально-правові норми, як: публічна образа Президента Республіки Таджикистан або наклеп на його адресу (ст. 137), публічна образа Засновника світу і національної єдності–Лідера нації або наклеп на його адресу (ст. 137-1), образа представника влади (ст. 330), неповага до суду (ст. 355), образа військовослужбовця (ст. 372) [414]. Вказані зміни у КК Республіки Таджикистан є подібними до змін в КК Киргизької Республіки та є повторенням тих змін, які були прийняті в КК Російської Федерації.

В КК Республіки Туркменістан передбачено відповідальність, як за загальні злочини проти честі та гідності, такі як наклеп (ст. 132), образа (ст. 133), проте вказані діяння було декриміналізовано в 2011 р., так і спеціальні кримінально-правові норми, такі як: неповага до суду (ст. 191 КК), наклеп щодо судді, народного засідателя, прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання (ст. 192), образа представника влади (ст. 212), образа військовослужбовця (ст. 341) [419]. Тобто напрямок удосконалення кримінального законодавства в Республіці Туркменістан, Республіці Таджикистан, Киргизькій Республіці запозичено у Російській Федерації.

В КК Республіки Узбекистан передбачено кримінальну відповідальність за наклеп (ст. 139), образу (ст. 140), а також спеціально кримінально-правові норми, такі, як: образа підлеглим керівника або керівником підлеглого (ст. 284) [415].

В КК Грузії передбачено виключно спеціальні кримінально-правові норми, такі, як: зловживання службовими повноваженнями поєднане з образою особистої гідності потерпілого (п. 3 ч. 2 ст. 332), перевищення службових повноважень з образою особистої гідності потерпілого (п. 3 ч. 2 ст. 333), образа військовослужбовця (ст. 387), неповага до суду (ст. 366). Разом з цим, у ст. 144-3 КК Грузії передбачено відповідальність за «приниження або нелюдське поводження», що полягає у поставленні особи у нелюдське, принижуюче честь і гідність положення, що заподіює йому сильну фізичну, психічну біль або моральні страждання [401] Зазначений склад злочину за змістом ознак є образою або наклепом.

В КК Республіки Молдова було передбачено підстави кримінальної відповідальності за наклеп (ст. 170), наклеп стосовно судді (ст. 304) [413] проте вказані статті було виключено з кримінального законодавства Республіки Молдова Законом від 14.04.2009 р., разом з цим образа військовослужбовця (ст. 366) залишилась кримінально-карним діянням. Не дивлячись на легальну декриміналізацію, наклеп та образа тягнуть відповідальність згідно з ст. 166-1 «Тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження» [413].

В КК Латвії передбачено як відповідальність за наклеп (ст. 157), образу (ст. 156), проте зазначені положення виключено Законом від 19.11.2009 р., як і декілька спеціальних кримінально-правових норм: образа і наклеп в засобах масового спілкування (ст. 158), образа честі і гідності представника влади і іншого державного посадовця (ст. 271), яку було виключено законом від 22.01.2004 р., образа військовослужбовця (ст. 339), яку було виключено законом від 13.12.2012 р. [406], тобто законодавець Латвії дикриміналізував всі злочини, які посягають на честь та гідність особи.

В КК Естонської Республіки передбачено відповідальність за наклеп (ст. 129), образу (ст. 130), а також підстави кримінальної відповідальності стосовно окремих категорії осіб: поширення неправдивих відомостей про кандидата в Президенти Республіки, в члени Рійгікогу або в члени зборів місцевого

самоврядування або інших ганебних його вигадок або приниження його честі та гідності (ст. 132-1), образа представника влади або іншої особи, що виконує обов'язки з охорони громадського порядку (ст. 183) [424].

Отже, у кримінальних законах більшості держав-учасниць СНД передбачені самостійні підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образу. У 2008-2009 рр. після внесення змін в КК Російської Федерації, частина держав-учасниць СНД також декриміналізували підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Разом з цим, в КК Грузії, поряд із декриміналізацією наклепу та образи, ознаки вказаних діянь було об'єднано із ознаками інших злочинів. Поряд з цим, у кримінальному законодавстві більшості держав пострадянського простору перебачено спеціальні підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образу стосовно «спеціальних потерпілих» (військовослужбовців, Глави держави). Нелогічним є те, що у кримінальному законодавстві деяких держав при декриміналізації самого наклепу та/або образи було збережено підстави кримінальної відповідальності за наклеп та/або образу стосовно «спеціальних потерпілих» [293, с. 65–66].

Європейський напрямок суспільного розвитку України обумовлює необхідність дослідження стану захищеності честі та гідності в державах романо-германської правової сім'ї.

Романська і німецька підсистеми права – це дві правові підсистеми, які є родоначальниками континентальної правової сім'ї. Тому особливої уваги заслуговує кримінально-правовий захист честі та гідності в кримінальному законодавстві Французької Республіки [421, с. 245–249, 380–381] та Німеччини [478].

У КК Французької Республіки 1992 р. охорона честі та гідності фізичних осіб визначається Главою V «Про посягання на гідність людини» Книги II, Розділу II. Зазначена глава містить такі статті, як: «Про дискримінацію» (ст.ст. 225-1–225-4), «Про посягання на повагу померлого» (ст.ст. 225-17–225-19), «Про посягання на особистість», «Про посягання на приватне життя» (ст. ст.

226-1–226-7), «Про посягання на зображення обличчя» (ст.ст. 226-8–228-9), «Про недостовірне повідомлення про вчинення злочину» (ст.ст. 226-10–226-12), «Про посягання на таємницю» (ст.ст. 226-13–226-24) КК Французької Республіки [421, с. 380–381].

У КК Німеччини міститься Розділ 14 «Образа» (§§ 185 - 200), де передбачено підстави відповідальності за образу (§ 185), образу словом (§ 186), наклеп (§ 187), приниження пам'яті померлого (§ 189) та інші види образи [478].

В КК Республіки Австрія кримінально-правовій охороні честі та гідності регулюється Роділом 4 «Злочинні діяння проти честі», в якому передбачено відповідальність за: наклеп (§ 111), докір у вчинення злочину особою, яка засуджена за його вчинення (§ 113), образу (§ 115), публічну образу конституційного представницького органу, федеральних Збройних сил або адміністративних органів (§ 116) [397, с. 157–163.].

В КК Королівства Іспанії система злочинів проти честі та гідності міститься у Розділі XI «Злочини проти гідності особи», в якій передбачено відповідальність за такі діяння, як: наклеп (ст.ст. 206–208), образа (ст.ст. 209–211) [403, с. 69–71].

КК Швейцарії в Книзі II містить Розділ III «Злочинні діяння проти честі і пов'язані із таємницею і приватною сферою», згідно з яким караються такі діяння, як: наклеп (ст. 173), явний наклеп (ст. 174), наклеп або явний наклеп на померлого (або особи оголошеної безвісти відсутньою (ст. 17), образа (ст. 177). КК Швейцарії також визнається караним образа іноземної держави (ст. 296) та міждержавних організацій (ст. 297) [422, с. 196].

В КК Королівства Швеції кримінально-правовій охороні присвячена Глава 5 «Про дифомацію», в якій передбачено відповідальність за наклеп (ст.ст. 1–2 Глави 5), образу (ст. 3 Глави 5), дифомацію щодо померлого (ст. 4 Глави 5) [423, с. 50–53].

КК Королівства Іспанії містить розділ XI «Злочини проти гідності особистості», включає три підрозділи: I «Наклеп» (ст.ст. 206–208), II «Образа» (ст.ст. 209–211), III «Загальні положення» (ст.ст. 212–217) [403, с. 69–70].

В КК Королівства Бельгії декілька підстав кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність: наклеп (ст. 443), наклеп та дифамація стосовно юридичних осіб (ст. 446), наклеп щодо посадових осіб (ст. 447), образа (ст. 448) в Главі V «Про посягання на честь або на гідність особи»; а також передбачена відповідальність за такі діяння проти честі та гідності, як: образа членів Законодавчих палат (ст. 275), образа відносно публічної посадової особи (ст. 276), образа конституційних структур (ст. 277), в Главі II «Про образу та акти насилля у відношенні міністерств, членів законодавчих палат, представників влади та збройних сил» [399, с. 274–280, 181–183.].

В ст. 121 КК Королівства Данії передбачена відповідальність за образу представника органів державної влади та органів. В Главі 27 КК Королівства Данії «Злочини проти особистої честі та певних особистих прав» містяться такі злочини, як: незаконне ознайомлення з кореспонденцією (§ 263), незаконне проникнення у житло (§ 264), незаконне фотографування в приватному місці (§ 264a), незаконне збирання, розголошення відомостей про особисте життя (§ 264d), незаконне переслідування (§ 265), погроза вчиненням злочину (§ 266), публічна провокація вчинення злочину (§ 266a), поширення відомостей з метою залякування певної групи людей або порушення рівноправності через образу національної гідності (§ 266b), поширення відомостей у супереччя рішенням суду (§ 266b), наклеп поєднаний з образою (§ 267), дифамація (§ 268), наклеп щодо померлої особи (§ 274) [402, с. 201-202]. Якщо порівнювати КК Королівства Данії із кримінальним законодавством України, то частину з вищевказаних злочинів в положеннях КК України віднесено до злочинів проти приватності особи.

В КК Королівства Нідерландів охороні честі та гідності присвячено Розділ XVI «Дифамація», що містить наступні склади злочинів: наклеп (ст.

261), наклеп щодо представників органів влади (ст. 268), пасквільна дифамація стосовно померлої особи (ст. 270), публічний пасквіль щодо померлої особи (ст. 271) [400, с. 372–373].

В КК Республіки Болгарії в Розділі 7 Особливої частини передбачено відповідальність за образу (ст. 146), наклеп (ст. 147), кваліфіковані наклеп та образа (ст. 148 КК Республіки Болгарія), а також наклеп поєднаний із розголошенням відомостей архівів МВС (ст. 148а) [411, с. 227].

Отже, порівняння стану кримінально-правової охорони честі та гідності в інших державах з станом кримінально-правової охорони ділової репутації фізичних та юридичних осіб, авторитетом держави та моральністю свідчить, що у більшості країн пострадянського простору існує підстава кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність, так і за злочинні посягання на моральність, авторитет, ділову репутацію.

До злочинів проти моральності належать: 1) хуліганство; 2) наруга над тілами померлих осіб та місцями їх поховання; 3) порушення національної, расової або релігійної рівноправності; 4) знищення об'єктів культурної або культурно-історичної спадщини; 5) розпалювання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті та ворожнечі.

На авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування посягають наруга над символами власної держави та символами інших держав, а в кримінальному законодавстві деяких держав також дискредитація окремих вищих посадових осіб держави або самої держави.

До злочинів проти ділової репутації належать: 1) незаконне використання товарного знаку або ділової репутації; 2) незаконне отримання та розголошення відомостей, що є комерційною або банківською таємницею; 3) хибна або недостовірна реклама.

В КК України передбачено підстави кримінальної відповідальності за більшість з діянь, що посягають на моральність, авторитет та ділову репутацію.

Проте відсутня підстава кримінальної відповідальності за честь та гідність фізичної особи, що визначає нерівномірність ступеню кримінально-правової охорони немайнових прав різних учасників суспільних відносин.

У державах Західної Європи до кримінальних правопорушень проти честі та гідності особи також відносять наклеп, який іменують «дифомацією» та «образою», а також «посягання на гідність померлої особи», «посягання на приватність фізичної особи», «недостовірне повідомлення про вчинення злочину», «посягання на відомості, що становлять різного роду таємницю» (лікарську, усиновлення тощо), докір за вчинення злочину, незаконне фотографування, погроза вчиненням злочину, порушення рівноправності та інші діяння.

У випадку реформування структури Особливої частини КК України, до злочинів проти честі та гідності необхідно віднести такі злочини, як: 1) наклеп та образа; 2) розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132); 3) порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161); 4) незаконне розголошення лікарської таємниці (145); 5) розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168); 6) наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297); 7) погроза вбивством (ст. 129); 8) погроза знищення майна (ст. 195).

Коли мова йде про окремі елементи суб'єктивної сторони злочинів проти честі та гідності особи, то слід відзначити, що у законодавстві більше половини з двадцяти семи держав ЄС передбачена можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності. У США та Англії кримінальна відповідальність юридичних осіб і деяких інших корпорацій існує вже протягом декількох десятиліть. Також, кримінальна відповідальність до юридичних осіб застосовується й у інших країнах загального права, зокрема, у Канаді, Австралії, Ірландії, Індії тощо. Така відповідальність існує також у низці країн

романо-германської правової сім'ї, зокрема, Австрії, Бельгії, Естонії, Литві, Люксембурзі, Молдові, Нідерландах, Португалії, Румунії, Словенії, Угорщині, Франції, Японії тощо. Так само, у Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії та інших державах різних правових систем [58, с. 274]. В деяких країнах, таких як Іспанія, Італія, ФРН, Швейцарія, Швеція, встановлена так звана квазікримінальна (адміністративно-кримінальна) відповідальність юридичних осіб, ознакою якої є те, що законодавство не визнає юридичних осіб суб'єктами злочину, але у ряді випадків, зокрема, передбачених окремими нормативними актами, до них можуть застосовуватися різноманітні кримінальні санкції.

Л. І. Шеховцова, на підставі ґрунтовного вивчення зарубіжного законодавства визначила, що досвід деяких зарубіжних країн (не тільки англо-американської, але і континентальної правових систем) демонструє можливість ефективного впливу на криміногенну ситуацію встановленням кримінальної відповідальності юридичних осіб [462].

Однак, вітчизняна законодавча ініціатива внесла певний компромісний підсумок у цю багаторічну дискусію про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Так, з метою взятих Україною зобов'язань щодо приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, Верховна Рада України 23 травня 2013 року прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [317], згідно якого Загальну частину Кримінального кодексу України було доповнено розділом XIV –1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [317].

Крім того, вік суб'єкта злочину по-різному встановлюється у кримінальному законодавстві різних країн та піддається значним коливанням з урахуванням особливостей розвитку тієї або іншої країни окремо.

Однакова думка існує тільки с приводу визначення віку кримінального повноліття, так більшість держав встановлює його на рівні вісімнадцяти років.

Нижня межа віку кримінальної відповідальності коливається між десятьма і шістнадцятьма роками, а в окремих країнах ця різниця встановлюється ще нижче. У таких країнах як Італія, Швейцарія, Англія низький вік кримінальної відповідальності компенсується заборонаю застосування до неповнолітніх осіб звичайного кримінального покарання. За англійським кримінальним законом не підлягає кримінальній відповідальності дитина, що не досягла семи років. В подальшому, за Законом про дітей і підлітків 1969 року вік кримінальної відповідальності був підвищений до десяти років. При цьому, діти у віці від десяти до чотирнадцяти років також вважаються не здатними вчинити злочин. Ця презумпція не може бути непорушною, якщо обвинувачення без всяких розумних сумнівів доведе, що в діях дитини були присутні обидва елемента злочину *actus reus* і *mens rea*, а також усвідомлення нею факту заподіяння серйозної шкоди [394, с. 11]. Певні протиріччя у визначенні ознак суб'єкту злочину пов'язані, в першу чергу, з відсутністю в Англії кримінального кодексу та повноцінної систематизації кримінального законодавства, тому вік, з якого особа може вважатися суб'єктом злочину, визначається численними кримінальними законами. І як вже було вказано, кримінальне законодавство Англії, розрізняє три групи неповнолітніх – малолітні діти у віці до десяти років, діти у віці від десяти до чотирнадцяти років і підлітки у віці від чотирнадцяти до сімнадцяти років (при призначенні покарання до них прирівнюються молоді люди у віці від сімнадцяти до двадцяти одного року).

У кримінальному законодавстві США, загальний вік, з якого особа може відповідати за вчинений злочин як за федеральним кримінальним законодавством, так і за більшістю кримінальних кодексів штатів, передбачається на рівні шістнадцяти років. Так, статтею 4.10 Модельного Кримінального кодексу США встановлюється, що особа не може бути засуджена, якщо вона не досягла віку шістнадцяти років [313, с. 90]. Однак, у кримінальних кодексах деяких штатів, зокрема в параграфі 30 КК штата Нью-Йорк, мінімальний вік кримінальної відповідальності за тяжке вбивство

встановлений з тринадцяти років, хоча загальна відповідальність передбачена з шістнадцяти років. Найбільш низький вік кримінальної відповідальності встановлений у штатах Колорадо та Луїзіана – десять років. Разом з тим, злочини неповнолітніх розглядаються спеціальними судами, судами по справах неповнолітніх, у лише деяких випадках – судами загальної юрисдикції.

За КК Франції суб'єктом злочину визнається особа, що досягла тринадцятирічного віку. Хоча, якщо йому наповнилося шістнадцяти років, суд має право застосувати до нього скорочене наполовину покарання.

Суб'єктом злочину за кримінальним законом Німеччини є фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятирічного віку. Дане положення кримінальної відповідальності міститься не у Кримінальному кодексі ФРН, а в Законі про відправлення правосуддя по справах про неповнолітніх від 4 серпня 1953 року (у редакції 1974 р.) і вік кримінальної відповідальності встановлюються на рівні чотирнадцяти років. При цьому у законодавстві Німеччини закріплюється так звана вікова осудність – особа, що не досягла чотирнадцяти років, є, відповідно до норм параграфу 19, неосудною. У систему загальних судів включені, як самостійні підрозділи, суди по справах неповнолітніх, які розглядають справи про злочини, вчинені особами у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [313, с. 241].

Досить високий загальний вік кримінальної відповідальності встановлений у Кримінальному кодексі Іспанії, він складає вісімнадцять років. Однак, неповнолітні, які вчинили злочин, можуть притягатися до кримінальної відповідальності за спеціальним законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх (ст. 20 КК Іспанії) [403, с. 16].

Загальний вік кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством Китаю настає з шістнадцяти років. За ряд злочинів, таких як вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, грабіж, розповсюдження наркотиків, підпал, вибух, отруєння або інші злочини, що серйозно порушують громадський порядок підлягають кримінальній

відповідальності особи віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років (ч. 2 ст. 17 КК КНР). У даній нормі, крім положень визначення віку кримінальної відповідальності, міститься ряд особливостей, які стосуються кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин у цьому віці. Зокрема, такі особи підлягають більш м'якому покаранню або їм призначається покарання нижче нижчої межі, передбаченої нормами Особливої частини КК КНР. У тих випадках, коли особи не досягли шістнадцяти років, вони не піддаються покаранню, батьки або опікуни зобов'язані підсилити контроль над поведінкою таких осіб і їх вихованням; при необхідності ці особи можуть бути взяті державою на виховання [404, с. 21].

Таким чином, суб'єктом злочину в більшості закордонних держав, зізнається фізична особа, що досягла на час вчинення злочину встановленого законом віку. Це одне з необхідних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності. В основі встановлення віку суб'єкта злочину, як правило, лежить рівень свідомості неповнолітнього, тобто здатність даної особи практично усвідомлювати, що відбувається в об'єктивному світі та відповідно до цього свідомо та цілеспрямовано робити ті чи інші дії.

Щодо вини у злочинах проти честі та гідності особи, то, на відміну від українського законодавства, європейський законодавець у кримінальному законодавстві, зокрема, у КК Франції, Іспанії, ФРН, не дає загального визначення поняття вини, як передбачено пануючою в Європі кримінально-правової доктрини [31, с. 246–294]. Так, у доктрині європейського кримінального права виділяють вину «загальну» і «спеціальну». Загальну вину необхідно розуміти як усвідомлення вчиненого акту як злочинного, спеціальна вина передбачається нормами Особливої частини КК і виражається у формі умислу чи необережності [310, с. 63–64]. Наприклад, у ч. 1 параграфу 7 КК Австрії зазначено: «.. якщо закон не передбачає іншого, то покаранню підлягає тільки умисна дія» [397, с. 10], а у ст. 8 КК Польщі записано: «Тяжкий злочин може бути вчинений тільки умисно, менш тяжкий злочин може бути вчинено

необережно, якщо це встановлено законом» [408, с. 10]. Так само, у ст. 18 КК Швейцарії: «...якщо закон точно не встановив іншого, то карається тільки той, хто вчиняє злочин чи вчинки умисно» [422, с. 9]. У статтях 24 і 25 чинного КК України сформульовані поняття умислу і необережності, а також їх види. Однак зазначені ознаки суб'єктивної сторони більш предметно закріплені в положеннях Особливої частини кримінального законодавства, що стосується і злочинів проти честі та гідності особи.

Висновки. Порівняння стану кримінально-правової охорони «честі», «гідності» в інших державах із станом кримінально-правової охорони «ділової репутації фізичних та юридичних осіб», «авторитету держави» та «моральності» свідчить про те, що у більшості держав пострадянського простору існують підстави кримінальної відповідальності як за посягання на «честь та гідність», так і за злочинні посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію».

До злочинів проти «моральності», в українському кримінальному законодавстві, і, як правило, у законодавстві інших держав, належать: 1) хуліганство; 2) наруга над тілами померлих осіб та місцями їх поховання; 3) порушення національної, расової або релігійної рівноправності; 4) знищення об'єктів культурної або культурно-історичної спадщини; 5) розпалювання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті та ворожнечі. До злочинів проти «авторитету» слід зараховувати такі діяння, як наруга над символами власної держави та символами інших держав, а в кримінальному законодавстві деяких країн також дискредитацію окремих вищих посадових осіб держави або самої держави. До злочинів проти «ділової репутації» належать: 1) незаконне використання товарного знаку або ділової репутації; 2) незаконне отримання та розголошення відомостей, що є комерційною або банківською таємницями; 3) хибна або недостовірна реклама.

У порівнянні з зарубіжною кримінально-правовою системою охорони немайнових прав у КК України передбачено підставу кримінальної

відповідальності за більшість із діянь, що посягають на «моральність», «авторитет» та «ділову репутацію», проте відсутньою є кримінальна відповідальність за честь та гідність фізичної особи, що визначає нерівномірність рівня кримінально-правової охорони немайнових прав різних учасників суспільних відносин.

У державах Західної Європи до злочинів проти честі та гідності особи також відносять наклеп, що часто іменується як «дифамація» та «образа», а також посягання на гідність померлої особи, приватність фізичної особи, недостовірне повідомлення про вчинення злочину, посягання на відомості, що становлять різного роду таємницю (зокрема: лікарську, усиновлення тощо), докір за вчинення злочину, незаконне фотографування, погрозу вчиненням злочину, порушення рівноправності та інші діяння.

2.3. Криміналізація окремих діянь проти честі та гідності особи як один із шляхів удосконалення системи відповідної кримінально-правової охорони

У ч. 3 ст. 34 Конституції України передбачено, що реалізація права на свободу слова може бути обмеженою законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Указана конституційна гарантія повинна мати належні засоби правової та кримінально-правової охорони.

Поява «всесвітньої павутини» у ХХ ст. започаткувала цифрову інформаційну епоху, яка ввела на ринок інформаційних послуг сильного гравця – мас-медіа, лєвова частка якого постійно збільшується [98, с. 78]. Згідно з даними дослідження, здійсненого міжнародною консалтинг-компанією *J'son &*

Partners Consulting, Україна є світовим лідером за темпами збільшення аудиторії соціальних медіа: при чисельності приблизно в 6 млн осіб у 2009 р. її щорічний приріст становить близько 30% [225]. Наприклад, кількість користувачів мобільним стільниковим зв'язком з 2001 по 2014 р. зросла з 18 до 90 чоловік на 100 жителів України, а користувачів Інтернету з 9 до 40 чоловік на 100 жителів України [4, с. 257].

Із появою електронних мас-медіа змінюється розуміння «маси». Якщо у першій половині ХХ ст. масам був притаманний колективізм, люди взаємодіяли шляхом створення організацій, брали участь в акціях, страйках, то наприкінці ХХ століття та на початку ХІХ століття людина стає «автомізованим індивідом», яка залучається до суспільства за допомогою мас-медіа. Свідченням кризових явищ у сфері культури є поширення масової культури з її ідеалом «свободи інстинкту» та «свідомості споживача». Двосторонній (як від ЗМІ, так і від читача іншим читачам через форуми, пости, статті, коментарі тощо) спосіб розповсюдження інформації лише посилив кількість недостовірної та маніпулятивної інформації. Інтернет-користувачів, які поширюють провокативні або недостовірні та грубі коментарі, пости, статті, іменують «Інтернет-тролями» [227, с. 35].

Під зазначеним поняттям розуміють особливу групу користувачів, яка належить до випадкової аудиторії інтернет-видань, серед яких виокремлюють два види Інтернет-тролів: 1) розміщення образливих висловлювань з метою вивільнення негативних емоцій та перешкоджання конструктивній дискусії для отримання особою, що поширює такі відомості, морального задоволення; 2) цілеспрямоване розпалювання конфліктів, що використовується з метою штучного формування громадської думки під час «інформаційної війни» такими особами за винагороду. Обидва види тролінгу є небезпечним явищем, оскільки це призводить до порушення роботи веб-сайту ЗМІ й унеможливорює реалізацію головної функції двостороннього поширення інформації як засобу інтерактивної комунікації – вільному висловленню читачами своїх думок.

Окрім того, «тролінг», що має на меті штучне формування громадської думки, дезорієнтує і навіть «зомбує» звичайних читачів [392, с. 44].

Поряд із цим слід зазначити, що інформація є досить дієвим та швидким засобом впливу на суспільну свідомість, а також окремі її інститути. При формуванні суспільної свідомості та громадської думки як психологічного феномену широко використовуються такі прийоми, як: 1) «неймінг» (позиціювання), який схематично полягає у такому ланцюгу: «трансформація – перебільшення – переклад» [98, с. 70]; 2) «міфологізація» [98, с. 70]; 3) «емоціоналізація» [98, с. 71]; 4) візуалізація; 5) «впровадження моделей сприймання» [98, с. 72]. Використання недостовірної інформації про фізичну особу особливого змісту (певні персональні дані, звинувачення у вчиненні злочину тощо), а також поєднання таких відомостей з образою шляхом використання *вищезазначених прийомів* завдає істотної шкоди та є суспільно небезпечним, що й обумовлює необхідність більш глибокого дослідження підстав криміналізації таких посягань проти честі та гідності фізичної особи.

Питання криміналізації захисту честі та гідності у вигляді запровадження кримінальної відповідальності за «наклеп» і «образу» є дискусійним.

Серед противників криміналізації наклепу та образи поширеною є думка щодо того, що існування відповідного складу злочину є шкідливим для демократії, оскільки криміналізація наклепу «душить» «інакомислення і дебати» [71, с. 18]. Іншими вченими запровадження кримінальної відповідальності за наклеп та образу сприймається як протидія та перешкоджання діяльності журналістів або ототожнюється з обмеженням права на свободу слова [237, с. 245]. Наприклад, Т. Мендель зазначає, що кримінальні санкції за дифамацію протирічать міжнародному праву. Самі кримінально-правові норми, що регулюють питання дифамації, за самою своєю природою, незважаючи на застосування міри покарання, є порушенням права на свободу вираження думки. Використовувати закони, на думку Т. Менделя, для підтримання громадського порядку – неефективно. Більшість законів про

кримінальну відповідальність за дифамацію мають серйозні юридичні недоліки, і надають неприйнятний «стримуючий ефект» на свободу вираження поглядів [389, с. 25]. Б. Боев зазначає, що криміналізація клевети та образи буде використовуватися: для обмеження дискусії; для захисту почуттів замість репутації; для захисту громадського порядку замість захисту репутації; для створення перешкод у дотриманні та захисті стандартів свободи висловлювань [19, с. 11].

Інші вчені стверджують, що цивільно-правовий захист, у порівнянні із кримінально-правовим захистом не тільки юридично, але й фактично поширюється на всіх осіб незалежно від будь-яких ознак (посада, становище тощо) і тому є достатнім правовим засобом [73, с. 466–471].

В. А. Бортник також зазначає, що цивільно-правова охорона честі та гідності особи у цьому аспекті, є достатньою, оскільки самі суди йдуть шляхом зменшення суми відшкодування. У зв'язку із цим, говорити про існування реальної необхідності криміналізації образи чи клевети досить складно [22, с. 74].

Х. Вуокко, як представник Бюро ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, висловила думку щодо того, що існуючі норми про відповідальність за клевету та образи в кримінальному законодавстві держав-учасниць Ради Європи є застарілими. Разом із цим, передбачення указаних положень кримінального законодавства можуть застосовуватися. Як стверджує Х. Вуокко, можливо, всьому виною – лінощі законодавця. Законодавець не хоче витратити час на те, щоб позбавитися законів, які все одно не застосовуються [46, с. 39]. Вищезазначені погляди вчених та представників органів влади містять у собі доводи, якими оперують й інші супротивники запровадження кримінальної відповідальності за клевету та образи.

Разом із цим, навряд чи можна спростити проблему кримінально-правової охорони честі та гідності лише до тверджень щодо того, що норми кримінального законодавства, якими передбачено кримінальну відповідальність

за наклеп та образу, є просто застарілими і достатньо буде цивільної відповідальності за такі діяння.

Правильно зазначає М. Мілотінова з приводу того, що зазначена проблема має вирішуватися шляхом пошуку рівноваги між «свободою вираження власних думок» та «правами на захист честі та гідності осіб». При цьому, указаний парламентарій Національних зборів Республіки Болгарія зазначає, що зміна видів покарання з позбавлення волі лише на грошові штрафи за дифамацію та наклеп у КК Республіки Болгарія є позитивними [180, с. 36].

Поряд із критичними зауваженнями щодо криміналізації наклепу та образи багато вітчизняних вчених пропонують різні способи або підходи до запровадження кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Наприклад, О. С. Субботенко, пропонує порядок із запровадженням кримінальної відповідальності за наклеп та образу залучати журналістів [379, с.119], необхідність запровадження кримінальної відповідальності за наклеп та образу відстоювали Л. В. Багрій-Шахматов [6, с. 63–64], В. А. Бортник [20], Ю. В. Ганжа [52], М. Й. Коржанський [118], В. В. Мульченко [198, с. 43], І. В. Назаренко [201], Н. К. Рудий [359], О. М. Храмцов [444, с. 160–161], К. А. Шахманаєв [458], С. С. Яценко [472, с. 163] та інші вчені. Вважаємо за необхідне для подальшого дослідження підстав криміналізації діянь, що посягають на честь та гідність, звернути увагу також на поняття та підстави криміналізації в теорії кримінального права.

Питання підстав криміналізації у своїх роботах досліджували такі вчені, як М. О. Беляєв [14], Я. М. Брайнін [23], Д. О. Балобанова [7], П. С. Дагель, С. Г. Злобін, С. Г. Келіна, В. М. Кудрявцев [233], А. І. Коробєєв [119], Г. А. Крігер [125], Н. Ф. Кузнецова [149], А. А. Митрофанов [183], П. Л. Фріс [438] та в роботах інших науковців.

Засновником теорії криміналізації прийнято вважати Ч. Беккарія [278], яким було сформульовано ряд таких основних положень щодо обґрунтування

кримінально-правової заборони, таких як «небезпечність діяння», що підлягає криміналізації, та «економії мір кримінально-правової репресії» [13, с. 93].

Встановлення наявності підстав і меж криміналізації діяння, а також правильне відображення його ознак у кримінальному законі, є одним із найважливіших питань науки кримінального права. Вирішальне значення для криміналізації діяння має його матеріальна ознака – суспільна небезпека [241, с. 62], проте притаманність діянню указаної властивості є недостатньою для визнання цього діяння злочином.

Кримінальна відповідальність у вигляді негативних наслідків для особи настає лише у разі порушення останньою норм закону про кримінальну відповідальність. Обов'язковою передумовою настання кримінальної відповідальності у разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння є наявність у вчиненому фактичному діянні ознак складу злочину, передбаченого у КК України. До того, як суспільно небезпечне діяння не буде визнано протиправним та закріпленим у законі про кримінальну відповідальність, воно не є злочином. За відсутності відповідної норми закону діяння не може бути визнано злочином, а отже, і не може тягти притягнення особи до відповідальності за його вчинення. Визнання діяння злочинним у вигляді закріплення його як такого у КК України іменують криміналізацією [10, с. 67].

В юридичній літературі наводяться різні визначення поняття криміналізації, серед яких можна виокремити два підходи до визначення цього поняття. Представники першої трактують криміналізацію більш широко та розуміють під нею як закріплення на законодавчому рівні певних ознак конкретного складу злочину, так і підвищення верхніх меж санкцій у рамках існуючих норм, окремі обмеження у застосуванні інститутів звільнення від покарання, конструювання норм загального характеру, що викликають більш широкий спектр небажаних для суб'єктів правових наслідків [48, с. 41].

В. М. Кудрявцев під криміналізацією розуміє процес та результат визнання певних видів діянь злочинними та кримінально караними, що полягає

у з'ясуванні цілей, підстав та можливості встановлення кримінальної відповідальності за те або інше діяння, а також у прийнятті кримінальних законів, в яких закріплюється таке рішення. На думку цього вченого, результат криміналізації – це сукупність норм закону про кримінальну відповідальність, в якому міститься перелік визначених злочинів та передбачених за них конкретних покарань, а також містять підстави та умови притягнення винних до кримінальної відповідальності та звільнення від такої відповідальності [144, с. 17]. А. А. Митрофанов визначає криміналізацію як «процес виявлення суспільно небезпечних видів поведінки людини, визнання допустимості, можливості і доцільності кримінально-правової протидії їм, а також фіксації в кримінальному законі конкретних видів діянь осіб в якості злочинних та кримінально-караних» [183, с. 12–14].

П. Л. Фріс визначає криміналізацію (декриміналізацію) як процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у разі позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів і відповідно процес виявлення діянь, передбачених КК, які втратили суспільну безпеку, фіксацію на державному рівні необхідності відмови від подальшого визнання їх як злочинів та відсутності необхідності та доцільності продовження кримінально-правової боротьби з ними і, в наслідок цього, виведення їх з кола злочинів. П. Л. Фріс також підкреслює, що пеналізація (депеналізація) – це кількісний показник криміналізації, який є вторинною ланкою та самостійним поняттям [437, с. 11, 23].

Д. О. Балобанова визначає криміналізацію як процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних. При цьому вчена до процесу формування законодавчої волі зараховує прийняття рішення про

криміналізацію діянь, тому ця воля містить у собі підстави криміналізації і декриміналізації, пеналізації і депеналізації, це дає право зараховувати її як складову частину до теорії криміналізації [8, с. 56., 178–179], тобто за такого визначення пеналізація зараховується до поняття криміналізації. Зазначений підхід до поняття «криміналізація» вважаємо виправданим.

Для криміналізації діяння недостатньо того, що воно є суспільно небезпечним. Існує ціла низка факторів, необхідних для визначення суспільно небезпечних діянь злочинами. У вчених немає єдності думок відносно термінологічного визначення факторів криміналізації. Ці фактори називаються по-різному: підстави, принципи, умови, задачі, критерії. По мірі поглиблення дослідження проблем криміналізації перелік факторів, які служать підставами встановлення кримінально-правової охорони значно розширився. Зараз їх нараховується близько двадцяти [445, с. 493]. О. С. Субботенко при дослідженні підстав криміналізації честі та гідності звернув увагу на такі підстави криміналізації як соціальні та соціально-психологічні (перша група) та системно-правові підстави (принципи) криміналізації (друга група) (загально-правові та кримінально-правові системні принципи) [379, с. 128–130]. Такий підхід вважається правильним, проте занадто широким, оскільки дослідження усіх виокремлених підстав та принципів криміналізації призводить до об'єднання деяких принципів між собою та дублювання, у зв'язку з чим слід розглянути лише підстави криміналізації і зупинитися на окремих принципах криміналізації.

За твердженням О. М. Яковлєва, для з'ясування сутності теоретичної моделі криміналізації необхідно через такі складові, як підстави, засоби та способи криміналізації та декриміналізації. Надалі вчений зазначає, що для виявлення соціальних характеристик норми кримінального закону необхідно надати відповідь на запитання: «чому» створюється або скасовується відповідна кримінально-правова норма, а також за якими соціальними та психологічними законами («як») існує така норма у суспільстві [469, с. 119,

121]. Проте, автор не розкриває чітко, що саме ним розуміється під поняттям «засоби та способи» криміналізації. Аналіз інших положень указаної роботи свідчить про те, що під поняттям «спосіб» криміналізації необхідно розуміти прийоми законодавчої техніки, а під поняттям «засоби» – негативні наслідки, які запроваджуються законодавцем за вчинення криміналізованого діяння.

Під підставами криміналізації прийнято розуміти «ті процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей, тобто підстави криміналізації – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми» [85, с. 205–206].

Г. А. Злобін до основних та типових у науці кримінального права підстав криміналізації зараховував такі: 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не створювали спеціального складу злочину; 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбуваються на базі економічного чи технічного прогресу; 3) виникнення шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмеження форм та меж цієї діяльності; 4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі відповідні суспільно небезпечні дії отримають реальну поширеність; 5) такий розвиток суспільства, який визначає нетерпимість, особливу небезпеку певних дій, з якими раніше доводилося (або було можливим) миритися, але за нових умов подібні дії опиняються у протиріччі з пануючим ладом суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення; 6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [85, с. 205–206].

Дещо по іншому визначає підстави криміналізації Д. О. Балобанова, яка зараховує до них такі: 1) істотність шкоди; 2) типовість та достатня поширеність небезпечної поведінки; 3) необхідність застосування кримінально-

правових засобів; 4) урахування можливостей кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для їх діяльності; 5) співвіднесення позитивних та негативних наслідків криміналізації; 6) рівень суспільної правосвідомості; 7) історичні традиції тощо [7, с. 4]. Вважаємо за необхідне використати саме запропоновані підстави криміналізації у вирішенні питання наявності або відсутності підстав криміналізації клевети та образи.

Отже, криміналізація – це виявлення законодавчим органом держави суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки шляхом визначення допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії таким діям, а також фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних. Криміналізацію необхідно розглядати як процес (у динаміці) так, як результат діяльності правотворчих органів (у статичності), що має здійснюватися за наявності підстав для криміналізації того або іншого діяння.

Істотність шкоди. Ще І. С. Ной зазначав, що спричинені страждання особі від клевети можуть бути не меншими, ніж ті, яких вона відчуває при посяганні на її здоров'я або власність [216, с. 26]. За твердженням М.С. Домбровського «образ» є видом психічного насильства, спрямованим проти особи, яка надзвичайно тісно пов'язана з фізичним насильством [68, с. 65]. Основна особливість у посяганнях проти честі, гідності та ділової репутації особи, на думку Д.М. Кархальова, полягає у тому, що відновлення первинного стану після вчинення таких діянь є практично неможливим, оскільки спростування недостовірних і принижуючих честь та гідність особи відомостей не відновить стану, який існував до посягання на ці блага [96, с. 29].

Разом із тим, зустрічаються й протилежні погляди. Так, М.І. Хавронюк зазначає, що у випадках, коли наслідком вчиненого клевети (приниження, зганьблення людської гідності) є самогубство потерпілого або притягнення його до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, винна особа за наявності підстав притягується до кримінальної відповідальності за ст.ст. 120 або 383 КК України. У процесі реалізації цивільної відповідальності за клевету і

образу усі можливі і достатні види сатисфакції отримує саме та особа, чий честь та гідність постраждали. Найбільш ймовірні і тяжкі наслідки клевети або діянь, суміжних із клеветою, уже враховано законодавцем [442, с. 332–334].

При запропонованому М. І. Хавронюком тлумаченні підстав криміналізації, правоохоронним органам необхідно реагувати лише на самогубство при спробі його вчинення, тобто потерпіла особа повинна позбавити себе життя або хоча б спробувати, тільки в таких випадках таке діяння набуває суспільної небезпеки злочину. Крім цього, завідоме недостовірне повідомлення про вчинення злочину – це лише один із способів вчинення клевети, який є найменш поширеним. Зазначене розуміння досліджуваної підстави криміналізації клевети та образи вважається помилковим.

У юридичній літературі зазначається, що механізм спричинення шкоди при клеветі та образі набуває характеру руйнівного чинника, який шкідливо відбивається на стані здоров'я потерпілого і може призвести до втрати ним працездатності внаслідок психічної травми. Травмування особи відбувається навіть тоді, коли клевета та образа не призвели до певних шкідливих наслідків, але майже завжди залишає «поранення» через емоційні переживання, які можуть викликати різноманітні захворювання або стимулювати загострення прихованих захворювань [22, с. 120].

М.Й. Коржанський зазначав: «Дії, які посягають на честь та гідність особи, в окремих випадках належать до об'єктивної сторони інших складів злочинів. До таких належать, наприклад, перевищення влади або службових повноважень, які супроводжується діяннями, що ображають особисту гідність потерпілої особи (ч. 2 ст. 171 КК РФ), хуліганство (ст. 206 КК РФ) тощо. Аналогічні норми містяться і в кримінальних кодексах інших союзних республік» [115, с. 39]. Якщо тлумачити думку цього вченого у межах кримінально-правових норм діючого КК України, то до злочинів, в яких клевета та/або образа можуть бути одним із способів вчинення злочинів, необхідно

зарахувати діяння, відповідальність за які передбачено ст. ст. 120, 132, ч. 2 ст. 154, ст.ст. 161, 182, 189, 232, 258-1, 303, 345, 350, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ст.ст. 377, 383, 384, ч. 2 ст. 387, ст. 405, ч. 2 ст. 406 КК України. В окремих випадках честь та гідність можуть бути додатковим безпосереднім об'єктом злочину у діяннях, відповідальність за які передбачено у ст.ст. 146–151, ст. 168 КК України, тобто наклеп та образа у багатьох випадках передують та обумовлюють вчинення вищезазначених злочинів, а їх криміналізація унеможливить вчинення певної частини зазначених злочинів шляхом зменшення «інтенсивності формування ступеня суспільної небезпеки» та трансформації діяння з наклепу та образи у більш суспільно небезпечні зазначені злочини.

У ч. 1 ст. КК України зазначено, що основними завданнями цього законодавчого акта є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, до яких належать і право на повагу честі та гідності. Зустрічається точка зору щодо того, що в декриміналізації наклепу та образи у діючому КК України знаходить свій прояв такий принцип кримінального права, як «економія кримінальної репресії». Слід погодитись із О. М. Храмцовим щодо того, що застосовувати цей принцип щодо кримінально-правової охорони честі та гідності не слід [445, с. 495].

М. І. Хавронюк стверджує, що підстави криміналізації діяння відсутні, оскільки поняття «честі» та «гідності» є категоріями не правовими, а морально-філософськими і мають особисто-суб'єктивний характер. Наявність честі і ступінь гідності кожна особа визначає для себе індивідуально і суб'єктивно, і тільки самостійно може робити висновок щодо того, чи призвели дії інших осіб (зокрема, поширення недостовірної інформації) до приниження її честі та гідності. Використання морально-філософських категорій у кримінальному законодавстві є вкрай небажаним через їхню неконкретність, аморфність, адже відомо, що злочин завжди має визначатися конкретно [442, с. 332–334].

Вважається, що саме через вищезазначене С. С. Яценко стверджував, що ніхто не має ставити під сумнів необхідність правового захисту гідності людини, але цей захист має бути належним – кримінально-правовим [472, с. 163]. Визнання Конституцією України честі та гідності людини однією з найвищих соціальних цінностей, визнання необхідності кримінально-правової охорони честі та гідності у нормах міжнародного права, а також чисельний досвід кримінально-правової охорони честі та гідності особи шляхом встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу в кримінальному законодавстві інших держав [20, с. 27], свідчить про важливість зазначених цінностей, а також про істотність шкоди, що їм завдається, тобто шкода, яка завдається або може бути завданою честі та гідності особи, є істотною не через її суб'єктивне сприйняття потерпілою особою, а у разі наявності об'єктивно-суб'єктивних ознак у самого діяння (поширення недостовірної інформації), що свідчить про наявність зазначеної підстави криміналізації наклепу та образи.

Типовість та достатня поширеність небезпечної поведінки. О.С. Субботенко звертає увагу на те, що дослідження фактів завдання легких тілесних ушкоджень здоров'ю людини у більшості випадків супроводжується посяганнями проти честі та гідності. Із 86 матеріалів кримінальних проваджень, розглянутих місцевими судами з приводу завдання легких тілесних ушкоджень цим вченим встановлено, що застосування фізичної сили у 68% проваджень супроводжувалося актом психічного насильства, який посягає на честь і гідність людини. Фактично акцент кримінально-правового захисту від насильства переміщений на фізичне завдання шкоди, тим самим у суспільстві створюється ілюзія допустимості психічного насильства [379, с. 135]. Думка зазначеного вченого підтверджується позицією О.М. Волкової, яка зазначає, що останнім часом права другого покоління (соціально-економічні права) захищаються більшою мірою, ніж права першого покоління (права на повагу до життя, честі та гідності особи тощо).

Останнім часом у ЗМІ часто з'являються повідомлення про спалахи кримінальної агресії через образу та наклеп. В одному із селищ Одеської області чоловік 1950 р.н. після сварки із своїм сусідом 1974 р.н. через паління листя, не витримавши образи, застрелив його із мисливської рушниці ІЖ-54 [27]. У Військовій академії (м. Одеса) 16.06.2016 р. військовослужбовець через приниження честі та гідності з боку своїх колег вчинив самогубство [26]. Навряд чи літня людина вирішила просто врегулювати конфлікт шляхом вбивства сусіда, а у військовослужбовців було просто недружнє ставлення до нього його колег. Причиною вчинення указаних вбивства та самогубства є образа, що є більше ніж просто суспільно шкідливими діяннями, оскільки вони у певній обстановці кардинально змінюють світосприйняття особою оточуючих, свою роль серед таких оточуючих та у певному середовищі. За наявності певних акцентуацій у характерові особи (схильність до поми'сливості, надмірна самокритичність) та за негативної життєвої ситуації (напружені відносини, конфлікти у колективі тощо), образа та/або наклеп є причиною подальшої кримінальної агресії, спрямованої проти себе або іншої особи, що є джерелом образи або наклепу чи, навіть, сторонніх осіб, ступінь віктимності поведінки яких є високою (малолітні особи, особи похилого віку, залежні особи та ін.).

Першопричиною вбивств, різного роду тілесних пошкоджень, що вчиняються на ґрунті «побутових сварок», є наклеп та образа, які є початковою стадією доведення до самогубств. Отже, наклеп та образа є поширеними суспільно небезпечними діяннями, проте виявляються лише в тих випадках, коли указані діяння обумовлюють вчинення інших злочинів.

Необхідність застосування кримінально-правових засобів. Конституційне законодавство визначає лише місце честі та гідності серед інших прав та свобод людини і громадянина, серед інших цінностей (є однією з найвищих соціальних цінностей згідно із ст. 3 Конституції України), які охороняються державою та закріплює загальні засади охорони честі та гідності (ст.ст. 28, 62, 105

Конституції України). Самого механізму охорони честі та гідності (відповідальність, процесуальні норми, пільги, заохочення тощо), крім конституційних норм-принципів, у Конституції України не передбачено, вони містяться в інших галузях законодавства України.

У низці адміністративних правопорушень честь та гідність особи відіграють значення безпосереднього додаткового об'єкта адміністративного правопорушення, проте у положеннях КУпАП не передбачено жодної правої норми, яка охороняла б честь та гідність як безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення.

В трудовому законодавстві України, будь-яке посягання на честь та гідність працівника роботодавцем, яке не супроводжувалося грубим порушенням законодавства або угоди про працю, по суті є безкарним. З метою усунення цієї прогалини, І. В. Лагутіною пропонується у проекті Трудового кодексу України передбачити форми та способи захисту права працівника на трудову честь і гідність за прикладом інших держав [158, с. 85].

Цивільно-правовий захист честі та гідності, як зазначають А. А. Арямов та В. С. Пономаренко, не може виправдати виключення кримінально-правової охорони найвищих соціальних цінностей, а цивільний позов і кримінальне провадження не виключають один одного і можуть застосовуватися паралельно. Принцип пріоритетного захисту людської гідності, що проголошений світовою спільнотою та окремими державами, як зазначають названі вчені, зводиться на теперішній час до юридичної фікції, під прикриттям якої здійснюється діаметрально протилежний процес – послаблення механізму державно-правового захисту честі та гідності своїх громадян [5, с. 5].

М.І. Хавронюк стверджує, що в Україні встановлення кримінальної відповідальності обґрунтовувалось «нападками на політичних діячів». Цивільно-правовий інститут захисту честі і гідності особи в силу своєї неполітизованості, на відміну від аналогічного кримінально-правового інституту, не тільки юридично, але й фактично поширюється на всіх осіб

незалежно від їхніх політичних переконань, займаних посад та інших ознак і є достатнім правовим засобом для забезпечення захисту прав людини у цій сфері [442, с. 332–334]. Вважається, що вказана позиція є помилковою, оскільки: по-перше, основний склад кримінального правопорушення, як пропонується, передбачає підстави кримінальної відповідальності за посягання на будь-яку особу; по-друге, вважається, з урахуванням практики ЄСПЛ (наприклад, п. 33 «Справа Яновський проти Польщі»), що рамки допустимої критики щодо політиків, у деяких випадках і щодо державних службовців, повинні бути більш широкими, ніж стосовно приватних осіб [305]; по-третє, у цивільному судочинстві, незважаючи на те, що воно є менше «політизованим», як стверджує М. І. Хавронюк, у судовій практиці судів загальної юрисдикції часто застосовується таке правило: «чим вище посада особи, щодо якої поширено неправдиву інформацію, тим більшим має бути розмір компенсації моральної шкоди, завданої цій особі» [442, с. 332]. Разом із цим розміри моральної шкоди, відшкодування якої може бути покладено у цивільному судочинстві на відповідача, дорівнюють орієнтовно 3 000 грн. [425], що не відповідає рівневі заподіяних страждань, розмірові та характерові немайнової шкоди.

Вважається, що необхідність криміналізації клевети та образи обумовлена наявністю превентивного впливу дії кримінального закону, який є відсутнім при притягненні відповідачів до цивільної відповідальності [275, с. 402–422].

За твердженням Я. Лізогуба, цивільно-правова відповідальність за посягання на честь і гідність не має профілактичної функції, а сучасних умовах образа і клевет – це досить поширене явище [162].

П. А. Фефелов зазначав, що попереджувальний вплив кримінального закону ґрунтується на закономірностях впливу кримінально-правової заборони на психіку людини. Застосування або загроза застосування за вчинення злочину покарання створює асоціативні (нервові) зв'язки – усвідомлення невідворотності його застосування утримує особу від скоєння злочину, як

наслідок, створюється обстановка невідворотності покарання, яка є елементом соціального середовища, несприятливого для осіб, що можуть скоїти злочини – реалізується принцип невідворотності покарання [432, с. 6].

Поряд із цим, Х. Вуокко хоча у критичному розумінні, проте по суті наводить довід на користь криміналізації клевети та образи, зазначаючи, що в кримінальному законодавстві достатньо лише наявності норм про «дифамацію» та «клевету». До тих пір, поки ці норми будуть існувати в законодавстві західноєвропейських країн, вони будуть створювати прецедент та «служувати прикладом». Ці закони можуть бути у будь-який час «відродженими» і використовуватися знову – вони завжди можуть здійснювати «стримуючий вплив» [46, с. 40]. Проте критика або висловлення іншої позиції та клевету – це зовсім інші поняття, а правопорядок в інформаційній сфері не може бути забезпечено лише нормами моралі та цивільно-правовими засобами, а тому, на нашу думку, в державах континентальної Європи збережено кримінальну відповідальність за клевету та образи.

Урахування можливостей кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для їх діяльності. О. І. Назарук пропонує для захисту юридичних осіб від шкоди, завданої їх діловій репутації, удосконалити положення КПК України шляхом внесення таких доповнень та змін: 1) включення у предмет доказування також «немайнової шкоди та її розміру»; 2) передбачення можливості накладення арешту на майно, як спосіб забезпечення відшкодування немайнової шкоди; 3) передбачення права прокурора на пред'явлення цивільного позову в інтересах юридичних осіб про відшкодування немайнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) надання юридичній особі статусу потерпілого у КПК України [202, с. 233]. Запровадження указаних змін було б актуальним та відповідало б напрямкам реформування органів прокуратури України [248, с. 59]. Незважаючи на те, що вищезазвані ідеї пропонувалися ще до прийняття КПК України, розшукові

(слідчі) дії, що передбачені його положеннями, у порівнянні із цивільним процесуальним законодавством мають ряд таких переваг.

В сучасних умовах поширення наклепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації наклепницької інформації або шляхом розсилки електронних листів. Наприклад, особа створила електронну скриньку, з певних джерел отримала перелік адрес електронних поштових скриньок працівників певної установи, на які було розіслано недостовірну інформацію наклепницького характеру. Указані дії призвели до звільнення потерпілої особи. Встановити, з якої IP-адреси поширено відомості, місцезнаходження точки доступу до Інтернету, факт поширення відомостей не є можливим без спеціального обладнання та програмного забезпечення, а також надання персональних даних провайдером.

Отримання указаної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, яке може здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Для відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Подальші будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що їх поширили у межах цивільного судочинства, є неможливими через вищезазначені перешкоди.

Стосовно інших способів поширення наклепницьких відомостей (не через Інтернет), то притягненню до відповідальності у порядку цивільного судочинства винуватих осіб за вищезазначені дії перешкоджає ряд розглянутих в інших підрозділах процесуальних труднощів. У разі розміщення на веб-сторінці ЗМІ недостовірної інформації, щодо якої було пред'явлено позовну заявку про спростування недостовірних відомостей, суди, у разі відсутності зазначеної інформації на веб-сайті під час розгляду такої справи, відмовляють у

задоволені позову, оскільки є відсутнім предмет спору [41, с. 52]. І таких випадків велика кількість, тобто процесуально-правова складова для захисту честі та гідності від посягань через Інтернет-мережі не має заходів операційної дії, про які зазначає І. В. Саприкіна [361, с. 57], а сама «питома вага» застосування відповідного цивільно-правового способу захисту честі та гідності на практиці є досить низькою, що пов'язано зі сплатою значної суми судового збору [378, с. 13–14.]. Вищезазначене свідчить не лише про наявність можливостей кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для їх діяльності, а навіть підтверджує, що вказані ресурси є лише у правоохоронних органів.

Більше того, як зазначає Н.К. Рудий, вирок суду щодо відповідного кримінального провадження буде обов'язковим для суду, який у подальшому розглядатиме цивільну справу лише стосовно питань, чи мало чи ні місце саме діяння, і вчинено воно чи ні цією особою [358, с. 56], тобто криміналізація наклепу та/або образи лише буде сприяти цивільно-правовому захистові від таких посягань.

Одним із аргументів супротивників криміналізації є те, що поняття «честь» та «гідність» є оціночними морально-філософськими категоріями. Використання морально-філософських категорій у кримінальному законодавстві є вкрай небажаним через їхню неконкретність, аморфність, адже відомо, що злочин завжди має визначатися конкретно [442, с. 332–334]. Разом із тим, слід зазначити, що КК України містить багато оціночних понять, проте їх встановлення здійснюється за конкретними ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторони складів злочинів (тяжкі наслідки, істотна шкода тощо). Як зазначав Б. А. Міренський, правоохоронні органи повинні оцінювати суспільну небезпеку вчиненого у відповідальності до законодавчих приписів. Із точки зору оціночного змісту диспозиції норм кримінального закону є «багатошаровими», оскільки містить вказівку на зміст та структуру діяння, характер та ступінь суспільної небезпеки правопорушення. Оціночна діяльність

законодавця щодо визначення кола та ознак злочину обумовлена світоглядом та суспільною психологією [181, с. 9]. За такого визначення оціночних понять, «конкретність» або «неконкретність» зводиться до дотримання підстав криміналізації. Із цього приводу О. М. Храмцов обґрунтував, що при криміналізації наклепу дотримання усіх підстав криміналізації як загальносистемних (відсутність прогалин, процесуальна здійсненність, забезпеченість матеріальними ресурсами), кримінально-правових (відносна поширеність та інших), так і соціально-психологічних, є цілком можливим [444, с. 160–161].

Одним із доводів проти криміналізації наклепу та образи є те, що захист честі та гідності – це право кожної особи, а не обов'язок прокурора чи слідчого [73, с. 469]. Звісно, що це право кожної людини – захищати чи не захищати свою честь та гідність. Спосіб його реалізації у вигляді віднесення цієї категорії кримінальних діянь до проваджень приватного обвинувачення передбачався у ст. 27 КПК України 1960 р. Подібним чином можливо було би вирішити це питання і на теперішній час, зарахувавши наклеп до категорій злочинів, по яких кримінальні провадження здійснюються у формі приватного обвинувачення згідно із ст. 477 КПК України 2012 р. Такий підхід, зокрема, пропонувався у проекті Закону № 9603 від 20.11.2018 р. [317]. Проте криміналізація цього діяння надала б можливість використати процесульну самостійність слідчого та його повноважень у зборі доказів неклепу чи образи [290].

Стосовно тих випадків, коли потребує з'ясування питання «непристойної форми», то можуть використовуватися судова лінгвістична експертиза – це ефективна процесуальна діяльність з лінгвістичного дослідження мовленнєвої інформації (зафіксованої на будь-якому матеріальному носії), що має значення доказу. Об'єктами судово-лінгвістичних експертиз є мовленнєві твори у формі письмового тексту (від окремого мовленнєвого знаку до тексту будь-якого обсягу) або усної мови (зафіксованої на будь-якому матеріальному носії). Досить часто саме за результатами лінгвістичної експертизи вирішується

питання щодо наявності ознаки об'єктивної сторони [83, с. 36]. Завданням судово-лінгвістичної експертизи «наклепу» є вияв неправдивості мовленнєвих «координат» і характеру «відомостей, що ганьблять особу» [154, с. 42].

Для вирішення питання «Чи впливає інформація на ділову репутацію, чи посягає на честь і гідність?» та «Який є ступінь сприйняття цієї інформації?» (це питання відображається на визначенні розміру моральної шкоди) необхідно вирішувати шляхом залучення експертів комплексної психолого-лінгвістичної експертизи. Ідентифікація автора відомостей може бути вирішеною також за допомогою автотоварознавчої експертизи, яка призначається для аналізу тексту з метою встановлення конкретного автора або отримання відомостей про автора із ряду підозрюваних осіб у складанні певного тексту [83, с. 36].

Отже, така підстава, як «урахування можливостей кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для їх діяльності», існує для криміналізації наклепу та образи.

Співвіднесення позитивних та негативних наслідків криміналізації. Криміналізація наклепу та образи сприятиме протидії більш тяжким злочинам, в яких наклеп та/або образа є способом їх вчинення (ст. ст. 120, 132, ч. 2 ст. 154, 161, 182, 189, 232, 258-1, 303, 345, 350, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, 377, 383, 384, ч. 2 ст. 387, 405, ч. 2 ст. 406 КК України) або обумовлюють вчинення тяжких злочинів (вбивств, різних видів тілесних пошкоджень), забезпечить захист честі та гідності як найвищих соціальних цінностей, а також надасть можливість використати комплекс кримінально-процесуальних заходів для встановлення осіб винуватих у поширенні недостовірної інформації. Крім цього, встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу забезпечить превентивний попереджувальний вплив на всіх учасників суспільних відносин та сприятиме розвитку правової культури та свідомості.

Проблема співвідношення між «наклепом» та «свободою слова» повинна вирішуватися шляхом чіткого розмежування «критики» та «наклепу». Проте, неправильним є вирішення указаної проблеми шляхом декриміналізації

наклепу та образи та позбавлення кримінально-правового захисту честі та гідності як природних прав, благ, які є однією з найвищих цінностей. Відповідна ситуація, свідчить про невміння консолідувати зусилля на вирішення питання у визначенні «межі» між «наклепом» і «критикою», застосовуючи існуючі теоретичні напрацювання, практику, зарубіжний досвід [267, с. 267].

Неможливо охороняти одні проголошені цінності за рахунок ігнорування або неврахування важливості інших, через можливі випадки зловживання нормою, яка встановлюватиме кримінально-правовий захист таких невід'ємних прав, як честь та гідність [379, с. 137].

Рівень суспільної правосвідомості. На думку, А. Л. Анісімова, поняття «честь» є тотожним із поняттям «громадянська честь», яка походить від держави, тому «честь зникає у разі застосування до особи кримінального покарання» [3, с. 13]. Вважаємо, що здійснення будь-яких слідчих або оперативно-розшукових заходів щодо особи, яка поширила недостовірні відомості, матиме набагато більше негативний вплив на честь особи, ніж зазначає указаний вчений.

Слід погодитися з М. Є. Шуило щодо того, що честь та гідність особи зазнають шкоди у результаті доведення до відома громадськості інформації про те, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину або до неї застосовано запобіжні заходи або стосовно неї проводяться слідчі дії. Це породжує негативну думку про людину, підриває до неї довіру, знижує її авторитет. Усупереч презумпції невинуватості, ці заходи органів розслідування в очах недостатньо юридично освічених людей сприймаються як такі, що свідчать про вчинення злочину людини, і невинувато ототожнюються з обвинувальним вирокom суду. Із точки зору емоційного сприйняття така інформація у свідомості громадськості є надто «живучою» і вимагає значних зусиль від людини, щоб відновити своє добре ім'я [466, с. 260].

В уявленні суспільства (у моральних нормах), як зазначає В. О. Навроцький, співробітники правоохоронних органів та органів правосуддя сприймаються як репресивні органи, а не «правоохоронні» органи [200, с. 6].

Вищезазначене свідчить, в існуючій в Україні правовій системі, правосвідомість та правова культура є такими, що превентивна дія кримінального закону щодо особи, яка може бути звинуваченою у вчиненні клевети, є суттєвим утримувачем вчинення суспільно небезпечних діянь проти честі та гідності.

Разом із тим, спроби притягнути до цивільної відповідальності винуватих осіб, як зазначає І. О. Кириченко, у побутовій та компетентній правосвідомості сприймаються як «хто себе виправдовує, той себе звинувачує» («*Qui se excusat, se accusat*», вислів Ієронія Стридонського), будуть малоефективними, а «судитися собі дорожче буде...» [99, с. 125], тобто особа, яка вживає цивільно-правових цивілізованих способів захисту своєї честі та гідності сприймається як така, що сама себе звинувачує, визнає себе ображеною, слабкою.

Вищеописане сприйняття переслідування «клевети» та «образи» у кримінальному судочинстві, у разі його криміналізації як такого, що призводить до позбавлення «громадської честі» саму особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні зазначених діянь, а також діаметрально протилежне сприйняття у правосвідомості та правовій культурі цивільно-правових способів захисту від клевети та образи, як прояв слабкості та самозвинувачення, свідчить про необхідність криміналізації «клевети» та «образи» як суспільно небезпечних діянь.

О. С. Субботенко звертає увагу на необхідність для запровадження кримінальної відповідальності за клевету та образи запросити до участі в обговоренні законопроектів журналістську спільноту, визначити алгоритм складних та суперечливих питань у положеннях професійних правил, кодексу журналістської етики. Такий підхід, на думку О. С. Субботенко, сприятиме

наближенню журналістської діяльності до професійних стандартів журналістів та сприятиме створенню чітко прописаного нормативного забезпечення захисту журналістської діяльності. У діяльності журналістів увага має акцентуватись на відмінності між фактами, про які вони розповідають, і тим, що є власне думками, версіями та припущеннями, оціночними судженнями журналістів [379, с. 119]. Вчений має рацію у питаннях необхідності врахування професійних стандартів журналістів, проте представники ЗМІ завжди будуть чинити спротив запровадженню кримінальної відповідальності за «наклеп» та «образу», оскільки вона буде покладати на них обов'язок перевіряти достовірність поширених відомостей.

Перешкода у криміналізації наклепу, на нашу думку, полягає у тому, що це не відповідає світоглядіві та суспільній психології українців. Указана невідповідність має прояв в існуванні суперечностей у світогляді та психології українського суспільства: - з одного боку, у ментальності українців відбився гіркий досвід «радянської моделі» ЗМІ, які виконували функцію «рупору» політики правлячої партії, коли критика була можливою лише в рамках марксистсько-ленінської ідеології, проте вона здійснювалась у межах етичних норм та норм моралі, чому сприяло існування кримінальної відповідальності за наклеп та образу; - з іншого боку, сучасний світогляд та психологія широких верств населення жителів України живиться «смаженими» новинами, які не обтяжені нормами етики і моралі, а ЗМІ замість того щоб задовольняти потреби в отриманні об'єктивної інформації, беруть участь у «перегонах за рейтингами» та «обслуговують певні політичні сили». При цьому встановлення будь-яких вимог дотримання етичних норм та норм моралі розглядається як порушення ст. 24 Закону «Про інформацію», якою заборонено цензуру. Якщо Україна має намір впровадити «європейські цінності», то комунікація між владою та суспільством, інформаційний простір мають існувати у межах цивілізованих етичних норм, чому сприятиме криміналізація наклепу.

Історичні традиції. Дослідження історії виникнення кримінального законодавства, яким охоронялися честь та гідність, свідчить про існування кримінальної відповідальності за образу дією та за образу жінки словом за часів Київської Русі.

У наступних історичних пам'ятках різних періодів зародження держави Україна характеризувалося тим, що як покарання, так і самі посягання проти честі та гідності залежали від родового стану потерпілого, а за посягання проти честі та гідності застосовувалися не лише майнові покарання, але й тюремне ув'язнення, тілесні покарання.

У період розвитку кримінального права за радянської доби запроваджено, як загальні кримінально-правові норми за посягання на честь та гідність (ст. ст. 172–175 КК УСРР 1922 р., ст. ст. 159, 160 КК УСРР 1927 р., ст. ст. 126, 127 КК УРСР 1960 р.), так і спеціальні кримінально-правові норми (ст. ст. 176-3, 189, 189-1 КК УРСР 1960 р.). Проте недоліком кримінально-правової охорони честі та гідності цього періоду було «політичне забарвлення». На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства «наклеп» та «образу» було декриміналізовано.

Неодноразові спроби криміналізації наклепу та образи робились у проектах законів України № 2086 від 22.02.2008 р., № 11013 від 19.07.2012 р., № 3879 від 14.01.2014 р. Указані проекти мали низку істотних недоліків щодо визначення наклепу та образи. Декілька днів діяв закон України № 721-VII від 16 січня 2014 р., яким запроваджено кримінальну відповідальність за наклеп згідно зі ст. 151-1 КК України. Після цього також пропонувалося встановити відповідальність за наклеп у проекті закону України № 9603 від 20.11.2018 р. [317].

Отже, столітні історичні традиції кримінальної законотворчості свідчать про те, що в історичних пам'ятках права, які діяли на території сучасної України, існували підстави кримінальної відповідальності за «наклеп» та «образу».

Вищезазначене свідчить про наявність таких підстав криміналізації як: 1) істотність шкоди (заподіювана шкода належить до невідновлюваної шкоди; «образа» є видом психічного насильства); 2) типовість та достатня поширеність небезпечної поведінки («наклеп» та «образа» є готуванням до вчинення інших, більш тяжких, злочинів або обумовлюють вчинення вбивств різних видів тілесних ушкоджень); 3) необхідність застосування кримінально-правових засобів (забезпечить зменшення кількості злочинів одним із способів, вчинення яких є наклеп або образа); 4) урахування можливостей кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для їх діяльності (заходи кримінально-правової охорони честі та гідності – це право потерпілої особи, а не обов’язок слідчих органів; лише за допомогою слідчих та оперативно-розшукових заходів, передбачених КПК України, можна встановити осіб, які використовують Інтернет при вчиненні наклепу); 5) співвіднесення позитивних та негативних наслідків криміналізації (істотний превентивний вплив кримінального закону; ефективність та оперативність заходів кримінально-правової охорони); 6) врахування суспільної свідомості (цивільно-правові способи захисту у свідомості сприймаються як «самозвинувачення», є підтвердженням «визнання слабкості», а кримінально-правова охорона має істотний превентивний вплив на суспільну свідомість); 7) відповідність криміналізації історичним традиціям (відповідальність за вказані діяння існувала у всіх історичних пам’ятках права, що діяли на території сучасної України; зарубіжний досвід кримінально-правової охорони честі та гідності шляхом встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу) [266].

Положення КК України, якими охороняються моральність, авторитет, ділова репутація, відповідають практиці законотворення у цій сфері у державах Західної Європи та державах-учасниках СНД. Проте положення, які визначають правову охорону честі та гідності фізичних осіб у КК України, у порівнянні з кримінальним законодавством держав Західної Європи та держав-учасниць СНД, є взагалі відсутніми.

М. Й. Коржанський зазначав: «Наші законодавці визнали честь та гідність такими суспільними цінностями, які не варті кримінально-правової охорони, та й взагалі вони ніякі не цінності, а так «суспільні рудименти». Проте честь та гідність – це істотні суспільні цінності, вони важливіші за майно, речі, гроші – честь та гідність не можна продати, але і купити їх не можна». Разом з цим, М.Й. Коржанським пропонувалося доповнити кримінальне законодавство України підставами кримінальної відповідальності за наклеп та образу Президента України, священнослужителя, правоохоронця, судді, захисника [Коржанський М.Й. Чи має переваги новий Кримінальний кодекс України. Юридичний вісник України. 2001. 1-7 вересня. С.1–4., с. 4]. Як вказував С. С. Яценко КК України зараз є фактично єдиним серед кримінальних кодексів держав, що виникли на території колишнього СРСР, який не передбачає норм щодо відповідальності за посягання на честь та гідність особи [47, с. 78]. Погляди вищевказаних вчених обумовлюють необхідність дослідження поняття наклепу та образи, в кримінальному законодавстві інших держав, а також співставлення їх із пропозиціями у визначенні ознак наклепу та образи як підстав кримінальної відповідальності у проектах законодавчих актів, що вносились до Верховної Ради України.

У юридичній літературі зустрічаються висловлювання, відповідно до яких ефективність дій кримінального законодавства ставиться залежить від властивостей покарання, що ганьблять особу [362, с. 26], проте це твердження є правильним лише частково. У більшості випадків ефективність кримінально-правового захисту залежить від відповідності сформульованих ознак складів злочинів, що посягають на честь та гідність в тексті КК України, тому ступеню суспільної небезпеки, що притаманний для цього діяння та, який має відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину. В. А. Ботник для покращення охорони честі та гідності пропонувалось, навіть, ч. 1 ст. 1 КК України викласти в новій редакції [22, с. 112], обумовлюючи ці зміни важливістю виховного значення норм кримінального права, що сприяють

утвердженню впевненості у всього населення уявлень про високу моральну гідність громадян України, що виховують нетерпиме ставлення до фактів принизливої поведінки щодо певної особи [217].

Для визначення ознак таких діянь як наклеп та образа, потребують дослідження поняття наклепу та образи в кримінальному законодавстві інших держав.

На момент прийняття КК України, законодавець був орієнтований на Модельний кримінальний кодекс держав-учасниць СНД, у зв'язку, з чим вказаний кодифікований акт є подібним до кримінальних законів інших держав-учасниць СНД, проте є й суттєві відмінності, зокрема, в системі злочинів проти честі і гідності. У змінах, що вносились до положень кримінального законодавства держав-учасниць СНД, які стосуються охорони честі та гідності, прослідковуються наступні тенденції розвитку, що необхідно врахувати під час вдосконалення системи злочинів у КК України.

Структурно і КК України, і КК РФ містять таку систему злочинів як «Злочини проти волі, честі та гідності особи», в КК Російської Федерації це Глава 17 Особливої частини, а в КК України це Розділ III Особливої частини, проте в цьому схожість майже і закінчується. Основна концептуальна розбіжність в тому, що в системі злочинів передбаченої Главою 17 Особливої частини КК РФ міститься загальний склад «Наклеп» (ст. 128) і кілька спеціальних складів злочинів, а КК України не містить такого складу ні в якості загальної, а ні в якості спеціальної кримінально-правової норми.

Поряд із цим, до 07.12.2011 р. Федерального закону № 420-ФЗ в КК РФ діяли ст. 129 «Наклеп» і ст. 130 «Образа», які втратили чинність після його прийняття, а Кодекс про адміністративні правопорушення РФ було доповнено такими складами адміністративних правопорушень, як ст.ст. 5.60 «Наклеп», 5.61 «Образа», 17.16 «Наклеп з використанням службового становища» [217], що свідчить про переведення «Наклепу» і «Образи» в категорію адміністративних правопорушень. Однак вже через рік, ст. 5.60 «Наклеп»

Кодексу про адміністративні правопорушення РФ втратила силу, а КК РФ було доповнено ст. 128-1 «Наклеп» [218]. Зазначену тенденцію декриміналізації підтримали законодавці інших держав-учасниць СНД. Наприклад, у ст. 135 КК Республіки Таджикистан до 03.07.2012 р. була передбачена кримінальна відповідальність за наклеп, але цей склад злочину було декриміналізовано Законом від 03.07.2012 р. № 844 [414]. Разом із тим, не всі держави, що декриміналізували наклеп потім знову криміналізували це діяння [292, с. 325].

О. С. Субботенко зазначав, що дві третини із переліку держав-членів СНД і Балтійських країн передбачають кримінально-правову заборону наклепу. Лише кримінальне законодавство частини держав з цього переліку передбачає кримінальну відповідальність за образу (а саме, це КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Вірменія, КК Литовської Республіки).

До цього переліку також приєдналися і законодавці Грузії, Республік Таджикистану та Молдови, в яких було декриміналізовано наклеп та образу, а в КК Республіки Туркменістан декриміналізовано лише образу. У КК Киргизької Республіки наклеп визнали таким, що втратив суспільну небезпечність у 2011 р., а образу, як злочин, було декриміналізовано у березні 2015 р. [379, с. 87] В цілому, вченим правильно встановлені тенденції декриміналізації образи або наклепу, проте О.С. Субботенко неповно трактується положення КК Грузії, оскільки ознаки зазначених діянь приєднано до інших складів злочинів.

В попередній редакції ст. 170 КК Республіки Молдова, наклеп визначався, як «поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, поєднане з обвинуваченням у вчиненні особливо тяжкого або надзвичайно тяжкого злочину або призвело до тяжких наслідків» [413, с. 244].

Також в КК Республіки Молдова була передбачена кримінальна відповідальність за наклеп щодо спеціальних потерпілих, а саме: образа військовослужбовця (ст. 366), наклеп щодо судді, особи яка здійснює кримінальне переслідування, або особи, яка сприяє здійсненню правосуддя (ст.

304). Крім загальної та спеціальної кримінально-правових норм, посягання на честь та гідність могло здійснюватися також під час вчинення інших злочинів у випадку шантажу та/або примусу до певних дій (ст.ст. 173, 177, 204 КК Республіки Молдова) [413, с. 170, 210, 227, 239].

Однак законом № 985 від 14.04.2009 р. з КК Республіки Молдова було вилучено ст.ст. 170, 304, тобто два склади злочинів, що передбачали відповідальність за безпосереднє заподіяння шкоди честі та гідності фізичним особам. Декриміналізувавши наклеп, законодавець Республіки Молдова зберіг спеціальні кримінально-правові норм та включив наклеп та образу до такого складу злочину, як «Катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження» (ст. 166-1 КК Республіки Молдова) [279].

Наприклад, в ст. 366 КК Республіки Молдова передбачено кримінальну відповідальність за образу військовослужбовця. У першій редакції КК Республіки Молдова від 2002 р., за зазначений злочин було передбачено позбавлення волі до 3 (трьох) років, а за його вчинення у бойовій обстановці або у воєнний час до – 5 (п'яти) років, у редакції від 2009 р. – лише основний склад злочину за вчинення якого може бути застосовано позбавлення волі до 6 місяців. Крім того, честь та гідність виступають факультативним безпосереднім об'єктом сексуального домагання (ст. 173 КК Республіки Молдова), приниження національної честі та гідності (ст. 346 КК Республіки Молдова). Декриміналізація загальних складів злочинів наклепу та образи в КК Республіки Молдова та залишення спеціальних норм [413], є фрагментарним підходом законодавця до кримінально-правової охорони честі та гідності [291, с. 180].

У КК Грузії у попередній редакції ст. 148 наклеп визначено як у такий спосіб як «наклеп, поєднана з обвинуваченням у вчиненні злочину» [401, С. 149], проте Законом від 24.06.2004 р. вказану статтю було виключено із кримінального законодавства Грузії [300].

У ст. 144-3 КК Грузії, в якій передбачено відповідальність за приниження або нелюдське поводження, яке містить такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення: а) чиновником або прирівняною до нього особою; б) з використанням службового становища; в) неодноразово; г) щодо двох або більше осіб; д) групою осіб; е) з порушенням рівноправності людей, з огляду на їх ознаки; ж) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності, неповнолітнього, затриманого або іншим чином обмеженого в свободі, яка перебуває в безпорадному стані або матеріально або іншим чином залежить від винного особи; з) за наймом; і) у зв'язку із захопленням в якості заручника [401]. Виокремлення такої кількості кваліфікованих ознак у цьому злочині пов'язано з тим, що ознаки цього діяння є набагато ширшими ніж образа та наклеп (включає катування, побої, мордування, порушення рівноправності), тому виділення подібної кількості кваліфікуючих ознак щодо наклепу та образи є не виправданим.

Встановлення соціальної обґрунтованості декриміналізації «образи» свідчить, що цей зазначени напрямок кримінально-правової політики обумовлено, можливо, ступенем суспільної небезпечності цього діяння і окремими вченими, зокрема, І. В. Назаренко, відзначається, що декриміналізація образи є негативними змінами в КК РФ [201, с. 137], а Є. І. Замислін іменує як невдалий спосіб вирішення проблем, пов'язаних з кваліфікацією образи [82, с. 63].

О. С. Субботенко зауважує, що образа є діянням, яке є досить наближеним до наклепу за механізмом спричинення шкоди і вчиняється шляхом вербального впливу [379, с. 87], слід погодитись з висновками зазначених вчених.

З прийняттям 07.12.2011 р. Федерального закону № 420-ФЗ ст. 129 «Наклеп» і ст. 130 «Образа» КК РФ втратили чинність [217], проте через рік, ст. 5.60 «Наклеп» із КпАП РФ було виключено, а КК РФ було доповнено аналогічною статтею (ст. 128-1 «Наклеп») [218].

Н. О. Матвеева вважає, що «образа», як склад злочину, була декриміналізована в КК РФ оскільки лінгвістично-експертна та судова оцінка поняття «непристойної форми», та відповідно, поняття «образа» сприймалися зовсім по-різному. Зазначену суперечність ілюструють дві кримінальні справи: 1) Московський суд визнав «образою» застосування і ЗМІ стосовно одного з міністрів РФ слова «ВОР»; 2) працівники міліції Барнаульського Районного відділу Органів внутрішніх справ РФ подали заяву про порушення кримінальної справи стосовно пенсіонерки, яка повісила на двері їхнього відділку надпис: «Менты, вы когда пол на площадке мыть будете?». Непристойну форму мають нецензурні висловлювання, проте приниження честі та гідності можливе і засобами, що не мають непристойну форму. Це означає, що а ні слова літературної мови, що мають різко негативну семантику, а ні знижені розмовні слова не мають непристойної форми. Через те, що певні слова можуть бути визнані «образою» або не визнані, залежить від належності цих слів до інвективної образливої чи інвективної критичної (емоційно-експресивної) лексики, саме тому цей злочин було декриміналізовано в КК РФ [174].

Досвід законодавчої практики КК РФ щодо криміналізації лише наклепу, на нашу думку, є неправильним, оскільки за високої суспільної небезпеки образи, віднесення зазначених діянь до цивільно-правового правопорушення не забезпечить охорону честі та гідності фізичних осіб.

Важливими ознаками складу злочину «наклеп», а в кримінальному законодавстві деяких державах і «образа» є ті ознаки в описових диспозиціях правових норм кримінального законодавства зарубіжних держав, які визначають суспільну небезпеку таких діянь притаманну для цих злочинів. Саме це і обумовлює необхідність дослідження таких ознак цих складів злочинів, які визначають суспільну небезпечність зазначених діянь та, відповідно, необхідність їх криміналізації.

О. С. Субботенко прийшов до висновку, що підстава кримінальної відповідальності за наклеп «тиражована» у всіх, без виключення кримінальних кодексах пострадянських держав, в яких вона передбачена [379, с. 89]. Вважаємо, що це твердження, щодо ознак наклепу як підстави кримінальної відповідальності, є надмірно узагальненим. Особливості кримінальної відповідальності за наклеп та образу у різних державах світу, навіть, якщо вони належать до певних регіональних утворень (СНД, ЄС) відрізняються застосуванням різних прийомів юридичної техніки під час визначенні ознак вказаних діянь.

У ст. 143 Модельного кримінального кодексу держав-учасниць СНД поняття наклепу визначається, як «поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь та гідність іншої особи або підривають його репутацію» [220]. Зазначене визначення було сприйняте іншими державами учасниками СНД. Наприклад, таке ж визначення наклепу міститься у ст.ст. 128-1 КК РФ [417], 129 КК Республіки Казахстан [Уголовный кодекс Республики Казахстан / закон от 16.07.1997 г., № 167 / перевод И.И. Рогова. СПб.: Изд-во «Юр. центр Пресс». 2001. 466 с. С. 153.], ч. 1 ст. 127 КК Киргизької Республіки [405], ч. 1 ст. 135 КК Республіки Вірменія [409].

У деяких пострадянських державах дещо інші підходи щодо визначення поняття «наклеп» навідміну від цього поняття у кримінальному законодавстві більшості держав-учасниць СНД та держав, якими вказане визначення запозичено.

В кримінальному законодавстві інших держав визначення наклепу сформульовано по-іншому. У ст. 132 КК Республіки Туркменістан, у понятті наклеп, замість терміну «ганьблять» честь та гідність, використаний термін «принижують» честь та гідність.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «ганьба» тлумачиться як: 1. принизливе для кого-небудь становище; 2. недобра слава; безчестя; 3. вигук, що виражає осуд кого-, чого-небудь [30, с. 222], тобто

дієслово «принижує» та «ганьбить» є синонімами, тому принципового значення яке слово використовувати у визначенні немає.

У КК Республіки Туркменістан «здійснення засобами масової інформації» визначено як альтернативний спосіб вчинення наклепу [419]. Таким чином визначення поняття наклепу в КК Республіки Азербайджан: «Приниження честі та гідності іншої особи, виражене в непристойній формі у публічному виступі, публічно думонстрованому творі, засобах масової інформації або шляхом масового розповсюдження в інформаційному ресурсі Інтернет» [398].

Проте у кримінальному законодавстві більшості держав-учасниць СНД вказана ознака не є альтернативним способом вчинення діяння в основному складі злочину, а є кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою у вигляді поширення неправдивої інформації через засоби масової інформації, зокрема, у ст. 188 КК Республіки Білорусь [410], у ст. 130 КК Республіки Казахстан [412, с. 154], у ст. 139 КК Республіки Узбекистан [415], у ст. 135 КК Республіки Вірменія [409], у ст. 154 КК Литовської Республіки [407], у ч. 2 ст. 157 КК Латвійської Республіки, у ст. 128.1 КК РФ [406].

У КК Латвійської Республіки до 2009 р. існувала ст. 158, яка передбачала відповідальність за окремий склад наклепу та образи – образа та наклеп в засобах масової інформації [406].

Особливістю КК Литовської Республіки є наявність окремого розділу «Злочини проти волі людини» та «Злочини та проступки проти честі та гідності». Наклеп та образа визнаються литовським законодавцем як суспільно небезпечні діяння проти честі та гідності особи. КК Литовської Республіки, КК Республіки Казахстан є одними з перших серед кримінальних законодавств пострадянських держав, в яких виокремлюються злочини та проступки.

У КК Естонської Республіки (ст. 129) наклеп визначається, як «поширення завідомо неправдивих, таких, що ганьблять іншу особу вигадок»

[424, с. 129], тобто відсутня вказівка на об'єкти «честь та гідність», «ділова репутація».

У ст. 154 КК Литви наклеп визначається, як «поширення про іншу людину неправдивих відомостей, здатних зганьбити або принизити особу або підірвати довіру до неї» [407, с. 259], тобто в цих визначеннях відсутня згадка про «честь та гідність» особи, а ділова репутація виражена словосполученням «підірвати довіру до нього». З огляду на те, що одним з контраргументів криміналізації наклепу є розмитість понять «честь», «гідність», «ділова репутація» [73, с. 466–471], такий законодавчий прийом у визначенні складу злочину наклепу заслуговує на увагу.

О. С. Субботенко зазначає, що під час дослідження законодавства зарубіжних країн, привертає увагу зміст диспозиції ст. 154 КК Литовської Республіки, в який описані ознаки наклепу. На думку О.С. Субботенко, зазначений опис ознак більш прийнятний, оскільки є більш зрозумілим для пересічних громадян, до чого має прагнути кожен законодавець [379, С. 88].

В КК Литовської Республіки образа може бути як злочином, так і проступком, що залежить від способу, який був використаний під час вчиненні діяння. Так, відповідно до ч. 1 ст. 155 КК Литовської Республіки, особа, яка публічно ганебним способом принизила іншу людину дією, усно або письмово, притягується до кримінальної відповідальності за злочин. Санкція цієї норми передбачає покарання у вигляді штрафу, обмеження волі, арешту або позбавлення волі строком до одного року. У свою чергу, ч. 2 ст. 155 Литовської Республіки у якості кримінального проступку визнає непублічну образу людини, за що передбачається покарання у вигляді публічних робіт, штрафу або арешту [407]. Вказаний підхід законодавця в розподілі образи на види необхідно використати і в КК України, проте для криміналізації публічної образи і подальшого відмежування цього складу злочину від образи, як цивільно-правового правопорушення.

У КК Латвійської Республіки закріплено акцент на способах вчинення наклеп, зокрема, у ст. 157 визначено, що злочином є «умисне поширення завідомо неправдивих і ганебних для іншої особи вигадок в надрукованому або іншим чином розмноженому творі, а також усно, якщо це скоєно публічно (наклеп)». Поряд із цим, в ст. 158 КК Латвійської Республіки наклеп та образа вчинені у ЗМІ є більш тяжким видом кримінального правопорушення, проте все ж таки не злочином.

У КК Латвії (ст. 157) наклеп визначається як «умисне поширення завідомо неправдивих ганьблять іншу особу вигадок в надрукованому або іншим чином розмноженому творі, а також усно, якщо це скоєно публічно» [406]. У такому підході до основного складу наклепу включається додаткова ознака, що підвищує суспільну небезпеку діяння, без якої наклеп в кримінальному законодавстві зазначених держав не є злочином. З огляду на невисокий ступінь суспільної небезпеки «простого» наклепу, а також складності у встановленні предмета доказування у провадженнях щодо наклепу, негативну судову практику (в більшості проваджень по ст. 128-1 КК РФ виносяться виправдувальні вироки), вважається необхідним включення додаткових ознак (публічне, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки, інші ознаки) в поняття наклепу в КК України у випадку його криміналізації.

Другий підхід у визначенні наклепу включає адміністративну преюдицію. У ч. 1 ст. 188 КК Республіки Білорусь зазначено, що кримінально-карним наклепом є «...поширення завідомо неправдивих, таких, що ганьблять іншу особу вигадок, вчинене протягом року після накладення заходів адміністративного стягнення за наклеп або образу» [410]. А у ч. 1 ст. 189 КК Республіки Білорусь надано визначення образи як «...умисного приниження честі і гідності особистості, виражене в непристойній формі, вчиненого протягом року після накладення заходів адміністративного стягнення за образу чи наклеп...» [410].

У порівнянні з КК Республіки Білорусь, у ст.ст. 139 та 140 КК Республіки Узбекистан не встановлено обмежень по часу після застосування адміністративного стягнення та не передбачено за яке адміністративне правопорушення мала бути притягнута особа, однак зміст кримінально-правової норми свідчить, що попереднє притягнення до адміністративної відповідальності повинно бути здійсненим за наклеп, а для притягнення до кримінальної відповідальності за образу – особа має бути притягнутою до адміністративної відповідальності за образу.

У КК Республіки Узбекистан (ст. 139) наклеп визначається як «поширення завідомо неправдивих, таких, що ганьблять іншу особу вигадок, вчинене після застосування адміністративного стягнення за такі ж дії» [415]. В законодавстві більшості держав-учасниць СНД відмовились від використання адміністративної преюдиція у законодавстві про кримінальну відповідальність, у зв'язку із цим другий підхід є не виправданим.

З огляду на вищевикладене, слід виокремити такі підходи в законодавчому визначенні наклепу:

1) запозичення поняття наклепу з положень ст. 143 Модельного кримінального кодексу держав-учасниць СНД (КК РФ, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Вірменія, КК Киргизької Республіки, КК Республіки Туркменістан, КК Естонської Республіки, КК Литовської Республіки);

2) відмова від кримінальної відповідальності за наклеп (КК України, КК Республіки Молдова, КК Республіки Таджикистану);

3) включення до основного складу наклепу додаткових ознак (вчинено публічно, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки), які в першому підході у визначенні наклепу є кваліфікуючими ознаками (КК Грузії, КК Республіки Азербайджан, КК Латвії);

4) включення адміністративної преюдиції у визначення наклепу (КК Республіки Білорусь, КК Республіки Узбекистан, КК Латвії).

Найбільш прийнятним напрямком удосконалення легального визначення «наклепу» є третій підхід, який може бути застосований в КК України. Стосовно характеристики об'єктивної сторони наклепу, то обов'язковою ознакою цього елементу складу злочину має бути спосіб у який здійснюється наклеп, тобто вказане діяння набуває ступеню суспільної небезпеки, притаманного для злочину виключно у випадку поширення завідомо неправдивих і ганебних відомостей у надрукованому або іншим чином розтиражованому творі, а також усно виключно в тих випадках, коли такий наклеп вчинено публічно [281, с. 90].

Кримінальним законодавством низки зарубіжних держав – США, Греції, Швейцарії, Італійської Республіки та ін. передбачено такий інститут як «дифамація» тобто кримінальна відповідальність за поширення відомостей, що ганьблять іншу особу, незалежно від їх достовірності. У юридичній літературі деякі вчені дифамацією називають тільки поширення правдивих відомостей, що ганьблять іншу особу [477, с. 250]. Разом з цим, поняття дифамація протиставляється такому поняттю як «наклеп», що визнають таким діянням, яке не тягне за собою кримінальної відповідальності. На думку, К.А. Шахманаєва зазначене твердження є не правильним, оскільки поняття «дифамація» передбачає настання відповідальності (цивільної або кримінальної) за поширення відомостей, що ганьблять іншу особу, що є як достовірними так і недостовірними [459, с. 50].

Вказана позиція не відповідає положенням діючого КК України, оскільки дифамація та наклеп розглядаються як різні поняття.

Слід уточнити, що в КК України дифамація представлена виключно за поширення достовірних відомостей, поширення яких становить підвищену небезпеку для суспільних відносин у сфері приватного життя (ст.ст. 163, 182) або в окремих сферах суспільного життя (ст.ст. 132, 145, 168, 159, ч. 2 ст. 209-1, 231, 232, 232-1, 328, 381, 387, 422) для учасників суспільних відносин, проте

підстави відповідальності за поширення недостовірних відомостей щодо фізичної особи відсутні.

Під образою згідно з ст. 433-5 «Образа» КК Французької Республіки розуміється «... слова, жести або загрози, тексти або зображення будь-якого роду, що отримали розголос, або відправка будь-яких предметів, адресованих якійсь особі, що виконує службові обов'язки або у зв'язку із здійсненням нею таких обов'язків, які здатні заподіяти шкоду його гідності або повазі, яку йому необхідно надавати у зв'язку з посадою» [475]. Вказівка на те, що образа повинна «отримати розгос» свідчить про кримінальну караність публічної образи або образи вчиненої щодо особи під час виконання нею своїх службових обов'язків або у зв'язку із виконанням вказаних обов'язків. Ознаки інших злочинів, відповідальність за які встановлено Главою V Книги II КК Французької Республіки є іншими за змістом.

Дискримінація охоплює діяння, відповідальність за які передбачено положеннями ст. ст. ст. ст. 225-1–225-4 Глави V Книги II КК Французької Республіки, яким визнається будь-яке розрізнення, проведене між фізичними або юридичними особами в силу їх походження, статі, сімейного стану, стану здоров'я, фізичних вад, звичаїв, політичних переконань, якщо воно полягає в перешкоджанні здійсненню нормальної економічної діяльності, прийомі на роботу або інших діях.

Створення умов праці та проживання, несумісних з гідністю людини – це отримання від особи шляхом зловживання його вразливістю або його залежним становищем безоплатних послуг або послуг, оплачуваних винагородою, яка явно не відповідає значущості наданих послуг (ст. 225-13 КК Французької Республіки) або несумісних з людською гідністю (ст. 225-14 КК Французької Республіки).

Порівняння з КК України, свідчить, що зазначене діяння віднесено до злочинів проти конституційних прав особи (ст. 161), а також злочинів проти трудових прав (ст. 172).

Поняття «дідівщини» серед школярів полягає в тому, що крім випадків насильства, погрози або сексуальних посягань, це дії будь-якої особи, спрямовані на підбурення іншої особи, проти її волі, до того, щоб ця особа вчинила сама принижуючі або ганебні дії під час зборищ або зборів, що відбуваються в шкільних колах або виховних установах (ст. 225-16-1 КК Французької Республіки) [421, с. 238]. Подібного складу злочину в КК України не передбачено, якщо не брати до уваги такі загальні злочини проти здоров'я особи як катування (ст. 127) та побої і мордування (ст. 126).

Посягання на повагу до померлих (ст. 225-17 КК Французької Республіки), полягає у діянні, яке посягає на недоторканність трупу, вчинене будь-яким способом. В КК України, вказаний склад злочину віднесений до злочинів проти моральності (ст. 297 КК України).

У Розділі IV Книги II КК Французької Республіки передбачена відповідальність за посягання на зображення обличчя (ст. 226-8), яке полягає у випуску в світ монтажу слів або зображення особи, якщо явно не зрозуміло, що мова йде про монтаж або про це чітко не зроблена обмовка.

В системі посягань на державне управління, що здійснюються приватними особами, передбачено такий злочин як «неповага» (ст. 433-5 КК Французької Республіки). Неповагу утворюють слова, жести, погрози, тексти або зображення будь-якого роду, відправлення будь-яких предметів, адресовані державному службовцю, що здатні завдати шкоди його повазі або гідності і яке йому належить надавати в зв'язку з його посадою.

У КК України відсутня підстава відповідальності за вказане діяння, а відповідальність за таке діяння передбачено у КУпАП як неповага до суду (ст. 185-3). Серед зловживань владою, вчинених проти приватних осіб, в ст. 432-7 КК Французької Республіки міститься такий злочин як «дискримінація». Під час порівняння вищеописаної системи злочинів проти честі та гідності за КК Французької Республіки із схожими злочинами, відповідальність за які передбачено в КК України, слід зазначити, що за більшість із злочинів проти

гідності особи, що передбачені в КК Французької Республіки у КК України також передбачені підстави кримінальної відповідальності, проте зазначені діяння віднесено до Розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи», Розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», Розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК України.

В КК Французької Республіки також передбачено відповідальність за наклеп та образу такими положеннями, як: ст. 433-5 «Образа», ст. 433-5 «Неповага», ст. 226-8 «Посягання на зображення обличчя» КК Французької Республіки, навідміну від КК України.

У ст. 206 КК Королівства Іспанії передбачено таке визначення клевети: «Клеветою визнається обвинувачення у вчиненні злочину, вчиненого особою, яка знала про недостовірність такого звинувачення або по необережності не вважало за необхідним перевірити його істинність» [403, с. 69–70]. В КК України зазначене діяння визнається таким складом злочину як «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину» (ст. 383) і віднесено до Розділу XVIII «Злочини проти правосуддя». Таке розуміння клевети є досить незвичним та обумовлено тим, що поняття образи у ст. 209 КК Королівства Іспанії, є досить широким і охоплює, по суті, і клевету: «Образа визнається діяння або словесні вирази, що нанесли шкоду гідності, репутації або самолюбству особи» [403, с. 69–70]. Проте таке тлумачення клевети зустрічається в кримінальному законодавстві інших держав досить рідко.

У § 187 КК Німеччини поняття клевети визначено таким чином: «Хто навмисно щодо іншої особи повідомляє або поширює завідомо неправдивий факт, який порочить цю особу або принижує її перед громадськістю або загрожує її кредитоспроможності, карається позбавленням волі на строк до двох років або грошовим штрафом, а якщо діяння скоєно в публічному виступі, на зборах або шляхом поширення письмових матеріалів (§ 11 абз. 3), карається

позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим утриманням» [478]. В такому розумінні, наклеп посягає й на «ділову репутацію» фізичної особи.

У ст. 173 КК Швейцарії під наклепом розуміється «яке-небудь перед третіми особами звинувачення або підозра, поширення відомостей щодо безчесної поведінки або інших фактів, що здатні пошкодити його репутацію, особа яка поширює далі подібні звинувачення або підозри...» [422, с. 196]. Таке законодавче визначення наклепу об'єднує завідомо недостовірне повідомлення про злочин, крім честі та гідності об'єктом такого посягання виступає й ділова репутація.

Згідно з ст. 1 Глави 5 КК Королівства Швеції наклеп визначається таким чином: «Особа, яка вказує на кого-небудь як на злочинця або як на людину, яка веде ганебний образ життя, або іншим чином розповсюджує інформацією, з наміром викликати неповагу інших осіб повинно бути засуджено за дифамацію до сплати штрафу» [423, с. 50]. В цьому визначенні наклепу включені ознаки образи через згадку про «ганебний образ життя», «викликає неповагу інших осіб», які є подібними до «непристойної форми» у визначенні образи, що містилось у ст. 126 КК Укаїни 1960 р., проте заміна одного оціночного визначення «непристойна форма» іншими двома вважається не доцільним.

В § 111 КК Республіки Австрія надано наступне визначення поняття наклепу: «Всякий, хто звинувачує іншу людини таким чином, що це сприймається третіми особами в принизливій якості або переконанні, або звинувачує його в негідній поведінці, або вповедінці, що порушує добрі нрави, переслідує мету принизити його перед іншими» [397, с. 157]. Таке визначення містить велику кількість неюридичних понять («негідній поведінці», «добрі нрави»), від яких, на нашу думку, навпаки необхідно відмовитись.

КК Королівства Бельгії в ст. 443 перебачено наступне визначення наклепу: «Той, хто у випадку, вказаному нижче із злим наміром припише людині певний факт, здатний нанести шкоду його честі або викликати в ньому осуд громадськості без надання законних доказів, винуватий в наклепі, якщо

закон допускає доказування вказаного факту, та в дифамації, якщо таке доказування по законам недопустиме» [399, с. 274–275]. Зазначене поняття об'єднує і наклеп і образу, разом з тим включає також й питання можливості спростування відомостей.

У свою чергу в КК Королівства Данії передбачається відповідальність за наклеп з образою (§ 267) та дифамацію (§ 268). Наклеп з образою визначається, як: «будь-яка особа, яка посягає на особисту честь образливими словами або поведінкою, або висловлюваннями, або поширенням недостовірних тверджень щодо діянь, що, ймовірно, принизять її, або порушують повагу у своїх співвітчизників...». У свою чергу дифамацією визнається недостовірне твердження зроблене або поширене навмисно, або якщо у автора не було обґрунтованих підстав вважати, що зазначені відомості є достовірними [402, 197–198]. Таке визначення поєднує наклеп та образу, містить низку оціночних визначень (честь, повага).

В КК Королівства Нідерландів в ст. 261 надається наступне визначення наклепу: «особа, яка умисно оспорує честь та репутацію іншої особи, заявляє, що вона вчинила певне діяння, з явним наміром надати розголосу зазначеній заяві, є винною в усному наклепі...» [400, с. 367]. Таке законодавче визначення наклепу у КК Королівства Нідерландів не передбачає ознак, які закріплюють суспільну небезпеку такого діяння, як злочину, тому що під ознаки вказаного діяння можуть підпадати й інші види правопорушень.

В КК Республіки Болгарія в ст. 146 (1) передбачене таке визначення образи: «Хто скаже або вчинить будь-що принизливе для честі або гідності іншої особи в присутності цієї особи», а у ст. 147 (1) закріплено таке поняття наклепу: «Хто розголосить порочащі відомості про іншу особу або припише їй вчинення злочину, карається за наклеп...» [411, с. 227]. Таке законодавче визначення, як і визначення у КК Королівства Нідерландів, є досить спрощеним, і не містить ознак, що б визначали суспільну небезпеку цього

діяння як злочину, у випадку його криміналізації, відмінну від суспільної небезпеки образи як іншого виду правопорушення.

КК України 2001 р. наклеп було декриміналізовано, проте запровадження відповідальності за вказане діяння пропонувалось у наступних трьох наступних законопроектах.

Першим проектом був проект закону України № 2086 від 22.02.2008 р., що було запропоновано А. В. Яценко (далі –Проект А. В. Яценко) [319]. Зазначений проект не викликав бурхливої реакції ЗМІ, у порівнянні з наступними проектами законів України з цього питання.

В зареєстрованому вперше та доопрацьованому варіантах Проекту А. В. Яценко пропонувалось доповнити Розділ III Особливої частини КК України ст. 151-1 «Наклеп», а також внести зміни до ст. 120 КК України.

Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України було надано негативний висновок, згідно з яким було визнано необґрунтованою криміналізацію наклепу, оскільки на думку управління, інформаційне та цивільне законодавство забезпечують особі достатній захист у випадку поширення неправдивої інформації щодо неї. До інших доводів на користь відхилення зазначеного Проекту А. В. Яценко у висновку Головного науково-експертного управління наведено такі, як: суперечність між визначенням наклепу у запропонованій ч. 1 ст. 151-1 та у примітці до цієї статті Проекту А. В. Яценко; недоцільність застосування цивільно-правової преюдиції; недоцільність визначення у п. 2-3 примітки ст. 151-1 КК України «службової особи та службової особи, яка займає особливо відповідальне становище», оскільки це визначення містилось у ст. 368 КК України; інші техніко-юридичні недоліки [319].

Вважається, що зазначені критичні зауваження є обґрутованими, проте, в багатьох випадках саме такі техніко-юридичні недоліки і є підставою для відхилення того чи іншого проекту закону, а таке узагальнення доводів щодо відхилення вказаного проекту, як «інші техніко-юридичні недоліки» не

розкриває причини відхилення Проекту А. В. Яценко. Таким чином запропоноване визначення «наклепу» у Проекті А. В. Яценко, крім вказаних Головним науково-експертним управлінням недоліків, містить й низку інших істотних недоліків.

Відповідне поняття «наклепу» у поданому та доопрацьованому Проектах А. В. Яценка були істотно різними. У поданому Проекті А. В. Яценка наклеп визначався як поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, а у доопрацьованому проекті закону, як поширення службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище, завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу [319] тобто у першій редакції запропоноване визначення наклепу повністю запозичене з ст. 125 КК України 1960 р. [420, с. 481], а в другому варіанті цього проекту збережено об'єктивні ознаки цього ж визначення наклепу, проте повністю змінено суб'єкт вчинення цього діяння.

В першому та в другому варіантах Проекту А. В. Яценка, поняття наклепу визначалось через «вигадку» та ще й «неправдиву», хоча за змістом поняття вигадка вже зрозуміло, що зазначене твердження є недостовірним (неправдивим), тому таке уточнення є зайвим. Крім того, такі поняття не є правовими поняттями, що суттєво ускладнює застосування подібної конструкції складу злочину.

За таким поняттям наклепу, що було запропоновано у другому варіанту Проекту А. В. Яценка, діяння може бути вчинено виключно «службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище» [319]. В таке визначення наклепу покладено ідею про те, що наклеп, як правило, вчиняється однією службовою особою щодо іншої особи, тобто певними громадсько-політичними діячами. Зазначені прийоми політичної боротьби чи піару часто використовуються в політичному середовищі, проте це визначення не враховує процес реалізації злочинного наміру (способи діяння)

шляхом залучення винними особами інших осіб, які не є службовими, а також можливість вчинення наклепу загальним суб'єктом злочину.

Малоймовірним є те, що та чи інша «службова особа, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище» особисто контактує з редакцією ЗМІ, поширює недостовірні відомості з метою приниження честі та гідності іншої особи або здійснює розсилку через Інтернет цих відомостей.

Зазначені діяння здійснюються через інших осіб, дії яких, залежно від їх ролі, повинні були б кваліфікуватись як дії виконавця або як пособництво у наклепі. Склад наклепу у запропонованій конструкції складу злочину є формальним тобто вважається закінченим з моменту поширення «неправдивих вигадок» для якого не притаманні суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок. Проте у випадку вчинення таких діянь декількома особами, між діями вказаних осіб має бути «необхідний причинний зв'язок». За такого техніко-юридичного закріплення ознак наклепу, запропонованого у ч. 1 ст. 151-1 Проекту А.В. Яценко, встановити наявність основного складу наклепу у вчиненому діянні вкрай складно.

Отже, Проект А.В. Яценко був відхилений обґрунтовано, а недоліками формулювання ознак діяння «наклеп» у цьому Проекті, крім недоліків зазначених у Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України [35] є, такі, як: 1) хибність підходу у визначенні основних (конструктивних) ознак наклепу («неправдиві вигадки», «вчинене службовою особою»), що обумовлено порушенням підстав криміналізації наклепу; 2) використання застарілої термінології під час визначення кваліфікуючих ознак наклепу [271, с. 130].

Другим проектом, в якому пропонувалось встановити кримінальну відповідальність за наклеп був проект закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію

людини» № 11013 від 19.07.2012 р., який внесено до Верховної Ради України В. С. Журавським (далі – Проект В. С. Журавського) [320].

Проект В. С. Журавського спричинив суспільний резонанс [426, аніж попередні Проекти законів України з цього питання. В поданому та доопрацьованому варіантах Проекту В.С. Журавського пропонувалось доповнити Розділ III Особливої частини КК України ст. 145-1 «Наклеп» та ст. 145-2 «Образа». Вважається, що доповнення Розділу III статтями КК України, що за своїм номером стосуються Розділу II, проте розміщених у Розділі III Особливої частини КК України є порушенням правил формальної логіки.

Вважається, що запропоновані склади злочинів у поданому та доопрацьованому проектах є принципово різними. У поданому Проекті містилось таке визначення поняття клевети: «Клевета, тобто поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію», а у доопрацьованому було додано вказівку на умисел та «..., якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки». Доопрацьований Проект містив примітку, в якій тяжкі наслідки визначались як матеріальні збитки, що у п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Підхід до визначення ознак клевети як матеріального складу злочину, що запропонований у доопрацьованому Проекті В. С. Журавського, містить підстави криміналізації у порівнянні з першим варіантом цього Проекту закону. Проте саме визначення наслідків є шаблонно-типовим для кримінального законодавства, неконкретизованим. На нашу думку, у визначенні клевети необхідно було конкретизувати наслідки шляхом передбачення можливих негативних змін у суспільних відносинах, що мали б охоронятись вказаною кримінально-правовою нормою, наприклад, таких як «позбавлення права займатись певним видом діяльності або обіймати певні посади», «звільнення особи або інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння» [270, с. 180].

Суб'єктивна сторона клевети як кримінально караного діяння характеризується умислом у двох аспектах: поширення недостовірних відомостей повинно бути умисним; відомості повинні бути завідомо недостовірні.

Негативна реакція ЗМІ на Проект закону В. С. Журавського позбавлена подібної об'єктивної критичної оцінки запропонованих у ньому законодавчих норм [426], та обумовлена не стільки не бажанням приділяти належну увагу перевірці достовірності відомостей, що розміщуються у друкованих ЗМІ та Інтернет-виданнях, а скільки реальними випадками переслідування за критику, як декларується про це у ЗМІ. В останніх наукових дослідженнях, зокрема, В. І. Павликівським, пропонується, навіть, криміналізувати цензуру та переслідування за критику [238, с. 29].

Третім законопроектом є Проект Закону України № 3879 від 14.01.2014 р., який було внесено до Верховної Ради України В. В. Колесніченком, В. М. Олійником (далі – Проект № 3879) [318].

У Пояснювальній записці до Проекту № 3879 зазначалось, що останнім часом в Україні відбувалось суттєве загострення політично-соціальної ситуації. Події, пов'язані з протестними акціями використовуються певними внутрішніми та зовнішніми політичними силами, що призводить до дестабілізації життя України. Непоодинокими стали випадки масових заворушень, втручання в роботу державних та правоохоронних органів, захоплення будівель державної та комунальної власності, значно збільшилась кількість хуліганських дій [309].

Під час зазначених протестних акцій не тільки заподіюється шкода майну громадян, територіальних громад, держави та паралізується діяльність органів державної влади, але й свідомо здійснюється приниження честі та гідності державних та політичних діячів, її громадян. Враховуючи зазначені у пояснювальній записці події, доповнення Проектом № 3879 положень КК України ст. 151-1 «Наклеп» [339] забезпечило б захист честі та гідності особи

кримінально-правовими засобами, проте, не зважаючи на втрату чинності зазначеним законом, потребує дослідження питання наскільки запропонована редакція статті КК України відповідала підставам криміналізації. Актуальність цього питання обумовлена станом захищеності честі та гідності особи положеннями КК України, у зв'язку з чим, питання про криміналізацію наклепу в подальшому виникатиме неодноразово незалежно від політичних або інших чинників.

Запропонована ст. 151-1 «Наклеп» КК України складалась з трьох частин: у першій частині був запропонований основний склад злочину, а в другій та третій – кваліфіковані склади злочинів. Основний склад злочину, передбачений положеннями ч. 1 ст. 151-1 КК України, був формальним за своєю конструкцією, як і кваліфіковані склади злочинів, що передбачались у ч.ч. 2, 3 ст. 151-1 КК України.

Положеннями ч. 1 ст. 151-1 КК України встановлювалась відповідальність за наклеп як «умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи». Основний та кваліфіковані склади злочинів не містили інших видів безпосереднього об'єкту, крім основного, а підставою виокремлення кваліфікованих складів злочинів була така ознака об'єктивної сторони як спосіб вчинення наклепу.

Об'єктивна сторона основного складу злочину складалась із такого діяння як «поширення недостовірних відомостей про особу», при цьому спосіб поширення в ч. 1 ст. 151-1 КК України не конкретизований та міг бути будь-яким (роздача листівок, тощо).

Порівняння запропонованого визначення, наприклад, з поняттям наклеп у ст. 125 КК України 1960 р. свідчить про те, що: 1) у КК України 1960 р. відомості, що поширюються мали ганьбити особу, а у Проекті № 3879 відомості мали ганьбити саме честь та гідність особи; 2) у КК України 1960 р. була відсутньою вказівка на форму вини, а у Проекті № 3879 містилась вказівка саме на умисну форму вини; 3) у КК України 1960 р. відомості відображаються

через таке поняття як «неправдиві вигадки», а в Проекті № 3879 – «недостовірні відомості».

Зазначення у визначенні наклепу на те, що відомості мають ганьбити не «особу», а саме «честь та гідність особи» слід розцінювати по-різному: це чіткіше окреслює безпосередній об'єкт злочину, що є позитивним, проте поняття «честь» та «гідність» не є правовими, що викликає труднощі у доведенні того, що діяння посягає саме на честь та гідність особи, а не на ділову репутацію, персональні дані або щось інше, що є недоліком такої конкретизації [289, с. 65]. На нашу думку, питання щодо об'єкту наклепу як злочину не викликає дискусії, на відміну від визначення «честь» та «гідність», тому вказана конкретизація є зайвою у законодавчому визначенні наклепу.

Використання поняття «недостовірні відомості» у порівнянні з поняттям «неправдиві вигадки» є більш доцільним, оскільки поняття вигадки не є юридичним поняттям [249, с. 79]. Крім того, використання поняття «неправдиві вигадки» не є логічним, оскільки будь-які вигадки – це відомості, що не відповідають дійсності, тобто є такими, що за змістом мають бути неправдивими/недостовірними. У випадку, якщо вигадка є правдивою, то ця інформація (відомості) вже не будуть вигадкою, у зв'язку з цим, поняття «неправдиві вигадки» є логічно суперечним [255, с. 72].

Отже, порівняння складів злочинів, що передбачались ст. 125 КК України 1960 р. та ст. 151-1 КК України, яка було запроваджено Проектом № 3879, свідчить про те, що положення ст. 151-1 КК України були більш досконаліми, оскільки правильно визначали ознаки діяння та форму вини, проте деталізація основного безпосереднього об'єкту злочину через уточнення – пониження «честі» та «гідності» було недоцільним.

Порівняння пропонованої ст. 151-1 КК України та ст.ст. 125 та 126 КК України 1960 року свідчить про те, що автори Проекту № 3879 намагались об'єднати наклеп та образу в один основний склад злочину. Разом з тим, таке діяння як «пониження честі та гідності особи, виражене в непристойній

формі», що було передбачене в ст. 126 КК України 1960 р. не було включено у ст. 151-1 КК України зазначеного законопроекту.

Випадками приниження честі та гідності особи у непристойній формі, що не охоплюються об'єктивною стороною складу злочину запропонованого в ст. 151-1 КК України є публічний удар по обличчю, публічне зривання почесних знаків тощо тобто будь-які діяння, що вчиняються іншим способом аніж поширення недостовірних відомостей [267, с. 125].

У зв'язку з цим, діяння, як ознака об'єктивної сторони основного складу клевети, має бути сформульовано таким чином як умисне поширення завідомо недостовірних відомостей або вчинення інших дій, що ганьблять іншу особу [244, с. 276].

Стосовно відповідності вказаного діяння підставам криміналізації, то слід зазначити, що склад злочину, що пропонувалось в Проекті № 3879, не відповідає таким підставам криміналізації, як істотність шкоди, необхідність застосування кримінально-правових засобів, співвіднесення позитивних та негативних наслідків криміналізації, рівень суспільної правосвідомості.

ЄСПЛ у своїй практиці під час розв'язання проблем розмежування клевети з критикою вказав на декілька характеристик клевети, що визначають ознаки об'єктивної сторони клевети таким чином, щоб вони найбільш повно відповідали підставам криміналізації.

В п.п. 36, 37 Постанови від 31.07.2007 р. ЄСПЛ зазначав, що акт втручання посадових осіб (в цій справі – це позов посадових осіб щодо захисту їх честі та гідності), хоча і має законні підстави за національним законодавством, проте не є необхідним в демократичному суспільстві у випадках, коли ідея або думка, погляд виражені особою, є негативними (критичними), висловлені в агресивній формі або шокують суспільство за своїм змістом, оскільки це, з позиції ЄСПЛ, є запорукою плюралізму та толерантності. Підставою втручання держави в приватне життя, з позиції ЄСПЛ, з приводу дифамації має бути лише об'єктивний зв'язок між

оскаржуваним твердженням особи та потерпілою особою, проте особисті думки або суб'єктивне ставлення потерпілого до тієї або іншої публікації, як до «дифамаційної» є недостатнім для встановлення факту порушення персональних інтересів скаржника (п. 44 рішення) [307], та, відповідно, не є наклепом.

Вказана позиція ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [110] підтверджує те, що: 1) між поняттям «критика ЗМІ діяльності влади» та поняттям «цензури», наведеного в законодавстві України, є чітка відмінність [331]; 2) наклепом є поширення недостовірних відомостей, що призводить до втручання в приватну сферу учасників конфлікту, коли недостовірні відомості розповсюджуються, як факт об'єктивної дійсності, що відбувся і коли зазначені відомості мають об'єктивний зв'язок з потерпілою особою [252].

Під поняттям «критика», згідно з практикою ЄСПЛ, є будь-які суб'єктивні судження про дії влади, оціночні судження, що не підлягають доведенню та перевірці на предмет достовірності і спрямовуються органам та установам, яких вони стосуються, а «наклепом» є судження про факт, який за змістом може бути об'єктивно перевірений, проте в конкретній ситуації не відповідає дійсності і видається як за обставину, що відбулась та спрямовується органам та установам, яким вони не призначені. При встановленні кримінальної відповідальності за «наклеп», вказані характеристики, на нашу думку, необхідно врахувати при визначенні ознак об'єктивної сторони «наклепу» та відобразити у законодавчому визначенні [262, с 118].

ЄСПЛ в своїх рішеннях зазначає, що під час застосування судами законодавства національних країн, в яких передбачена відповідальність за наклеп, суди часто лише вказують на «відомості», що порочать честь, гідність чи ділову репутацію потерпілої особи, при цьому невірно презюмується, що обов'язок доводити достовірність поширених відомостей покладено на особу, яка їх поширила. Така практика застосування національного законодавства, з

позиції ЄСПЛ, що відображена в багатьох рішеннях щодо реалізації права на свободу слова та щодо захисту честі і гідності особи в кримінальних провадженнях [301; 306], є неправильною. Вказані позиції ЄСПЛ ще раз доводять, що факту поширення недостовірних відомостей недостатньо для визнання зазначених дій такими, що володіють ступенем суспільної небезпеки злочину. Для того, щоб поширення недостовірних відомостей було злочином зазначене діяння повинно мати об'єктивний зв'язок із потерпілою особою, а факт поширення недостовірних відомостей повинні доводити правоохоронні органи держави [261, с. 247].

Отже, дослідження законодавчого визначення «наклепу» та «образи» свідчить, що у кримінальному законодавстві більшості інших держав передбачена підстава кримінальної відповідальності за «наклеп». Підстава кримінальної відповідальності за «образу» передбачено лише у КК окремих країн (Республіки Азербайджан, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Республіка Вірменія, Литовська Республіка тощо). У кримінальному законодавстві деяких країн Західної Європи образа об'єднана з наклепом в одне діяння (КК Королівства Данія, КК Королівства Бельгія, КК Королівства Швеція, КК Королівства Іспанія та ін.), а в деяких – виділено в окремий злочин (Республіка Болгарія).

Визначення наклепу у кримінальному законодавстві країн Західної Європи є загальним (КК Республіки Болгарія, КК Королівства Нідерландів, КК Королівства Данії) містить низку неюридичних понять «повага», «честь», «гідність» (КК Республіки Австрія, КК Королівства Данія, КК Королівства Швеція), тому досвід зазначених держав щодо передбачення законодавчих ознак наклепу не доцільно використовувати в КК України.

Після 2011 р. ряд держав, слід за РФ, декриміналізували наклеп та образу, проте через рік у КК РФ вказане діяння знову було криміналізовано. Законодавець Республіки Молдова та Грузії також декриміналізували наклепу та образу, проте залишили спеціальні підстави кримінальної відповідальності за

вказані діяння, при цьому включили ознаки клевети та образи до таких злочинів як «приниження або нелюдське поводження» (ст. 144-3 КК Грузії) або «нелюдського або таке, що принижує гідність поводження» (ст. 166-1 КК Республіки Молдова).

Дослідження діяння «образи» свідчить про існування певних складнощів у розмежуванні «інвективної образливої» чи «інвективної критичної лексики», які повинні вирішуватись шляхом криміналізації лише публічної образи.

Включення такого способу вчинення клевети та образи, як «у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, ЗМІ або під час масового розповсюдження в інформаційному ресурсі Інтернет» в основний склад клевети та образи, як це передбачено у кримінальному законодавстві Республіки Туркменістан, Республіки Азербайджан, Латвійської Республіки є необхідним, оскільки при такому підході до визначення ознак клевети та образи, ступінь суспільної небезпеки цих діяння відповідатиме ступеню суспільної небезпеки злочину. Відсутність такої ознаки у кримінальному законодавстві країн Західної Європи обумовлено іншим рівнем культурного розвитку [262, с. 56].

У визначенні клевети та образи у кримінальному законодавстві України не є доцільно передбачати таку ознаку як «честь та гідність», а найбільш раціональним є передбачення вказівки на поширення відомостей «про особу», яке це закріплено в КК Естонської Республіки, КК Литви.

Таким чином, слід виокремити наступні підходи в законодавчому визначенні клевети:

1) запозичення поняття клевети з Модельного кримінального кодексу (ст. 143) країн СНД (кримінальне законодавство РФ, Республіки Казахстан, Республіки Вірменія, Киргизької Республіки, Республіки Туркменістан, Естонської Республіки, Литви);

2) відмова від кримінальної відповідальності за клевету (кримінальне законодавство України, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан);

3) включення до основного складу клевети та образи додаткових ознак (скоєно публічно, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки), що за першим підходом у визначенні клевети є кваліфікуючими ознаками (кримінальне законодавство Грузії, Республіки Азербайджан, Латвії);

4) включення адміністративної преюдиція в визначення клевети (кримінальне законодавство Республіки Білорусь, Республіки Узбекистан, Латвії).

5) поєднання клевети та образи в одному діянні (кримінальне законодавство Королівства Данії, Королівства Бельгії, Королівства Швеції, Королівства Іспанії).

Вважається, що найбільш раціональним напрямком удосконалення легального визначення «клевети» та «образи» є третій підхід, що може бути застосовано в КК України. На нашу думку, є всі необхідні передумови для створення механізму кримінально-правової охорони честі та гідності шляхом запровадження матеріальних конструкцій складів злочинів або таких формальних конструкцій, в яких діяння характеризується «створенням загрози заподіяння шкоди».

За результатами дослідження зарубіжного досвіду законодавчого визначення клевети та образи, трьох проектів законодавчих актів, в яких пропонувалось криміналізувати ці діяння, найбільш раціональним законодавчим визначенням зазначених діянь є таке:

«Клевета, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших дій, що принижують особу, якщо таке діяння вчинено у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження, або спричинило позбавлення права займатись певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки, або створило загрозу їх заподіяння»;

«Образа, тобто умисне приниження особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження».

Висновки. Дослідження законодавчого визначення «наклепу» та «образи» свідчить, що у більшості інших держав передбачено кримінальну відповідальність за «наклеп», зокрема, кримінальну відповідальність за «образу» передбачено лише у кримінальному законодавстві окремих держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Республіка Вірменія, Литовська Республіка). У кримінальному законодавстві деяких держав Західної Європи «образу» об'єднана з «наклепом» в одне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія), а в деяких державах (Болгарія) виділено в окремий злочин.

Визначення «наклепу» у кримінальному законодавстві держав Західної Європи є надмірно загальним (Болгарія, Нідерланди, Данія), містить ряд неюридичних понять «повага», «неповага», «честь», «гідність» (Австрія, Данія, Швеція), тому досвід зазначених держав щодо передбачення законодавчих ознак «наклепу» потрібно критично використовувати у КК України.

Після 2011 року низка пострадянських держав декриміналізувала «наклеп» та/або «образу». Проте, наприклад, у кримінальному законодавстві Російської Федерації було відновлено підставу кримінальної відповідальності за «наклеп», а законодавці Молдови та Грузії пішли шляхом декриміналізації «наклепу» та «образи», проте було збережено спеціальні підстави кримінальної відповідальності за зазначені діяння, разом із цим ознаки загальних складів злочинів «наклепу» та «образи» було включено до таких злочинів, як «приниження або нелюдське поводження» (ст. 144-3 КК Грузії), або «катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження» (ст. 166-1 КК Молдови).

Дослідження поняття «образи» свідчить про існування певних складностей у розмежуванні інвективної образливої чи інвективної критичної лексики, що обумовлює необхідність криміналізації лише «публічної образи». Включення способу вчинення «наклепу» та «образи» як «у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, ЗМІ або під час масового розповсюдження в інформаційних ресурсах Інтернет» до основного складу «наклепу» та «образи», як це зроблено у кримінальному законодавстві Республіки Туркменістан, Республіки Азербайджан, Латвійської Республіки, є необхідним, оскільки ступінь суспільної небезпеки такого діяння відповідатиме ступеню суспільної небезпеки злочину. В той же час, відсутність такої ознаки як публічність вчинення, у кримінальному законодавстві держав Західної Європи обумовлено іншим рівнем культурного розвитку.

У визначенні «наклепу» та «образи» непотрібним є, на нашу думку, використання поняття «честь» та «гідність». Достатньо у законодавчому формулюванні, як це передбачено у КК Естонії, КК Литви, вказати на поширення відомостей «про особу».

В цілому, вищезазначене свідчить про наявність таких підходів до законодавчого визначення наклепу: 1) запозичення поняття «наклепу» з Модельного КК (ст. 143) держав–учасниць СНД (КК РФ, КК Казахстану, КК Вірменії, КК Киргизії, КК Туркменістану, КК Естонії, КК Литви); 2) відмова від кримінальної відповідальності за «наклеп» (КК України, КК Молдови, КК Таджикистану); 3) включення до основного складу «наклепу» та «образи» додаткових ознак (вчинено публічно, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки), що за першого підходу у визначенні наклепу віднесено до кваліфікуючих ознак (КК Грузії, КК Азербайджану, КК Латвії); 4) включення адміністративної преюдиції у визначення «наклепу» та «образи» (КК Білорусі, КК Узбекистану, КК Латвії); 5) поєднання «наклепу» та «образи» в одне злочинне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія).

Найбільш прийнятним напрямком удосконалення легального визначення «наклепу» та «образи» є третій підхід, який може бути застосований у КК України. На нашу думку, механізм кримінально-правової охорони «честі» та «гідності» слід створити шляхом запровадження матеріальних конструкцій складів злочинів або таких формальних конструкцій діяння об'єктивної сторони складів злочинів, як, наприклад, «...створило загрозу заподіяння шкоди...».

Висновки до 2 розділу

Таким чином, дослідження злочинів проти честі, гідності та суміжних немайнових цінностей (ділової репутації, авторитету, моральності та ін.) свідчить про те, що з позиції системного підходу необхідність криміналізації окремих діянь, спрямованих проти честі та гідності обумовлена, наприклад, тим, що лише в межах кримінального процесуального законодавства є можливим встановлення осіб, які вчиняють, зокрема, наклеп за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (через електронно-обчислювальні машини, системи та комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку). Отримання зазначеної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження, проте провести указані слідчі дії неможливо, оскільки наклеп не є злочином, у зв'язку із чим відсутніми є підстави для відкриття кримінального провадження.

З позиції інтеракціоністського підходу порушення закону (вчинення суспільно небезпечного діяння, злочину) є частиною «ціни для суспільства» за те, яким чином у ньому організовані усі системи суспільних відносин. Одним із можливих способів попередження небезпечних наслідків (самогубство, порушення рівноправності тощо), які завдаються шляхом вчинення «наклепу», є встановлення відповідальності саме за «наклеп» як спосіб заподіяння небезпечних наслідків.

Згідно з антропологічним підходом людина як біосоціальний індивідуум є головним носієм правовідносин, первинною ланкою суспільства, а держава існує для забезпечення існування людини. Указаний підхід відображено у ст. 3 Конституції України. Указані визначення у контексті антропологічного підходу свідчать, що захищеність безпеки суспільства, держави є залежною більшою мірою від захищеності державних та громадських діячів, захищеності кожного із членів суспільства, аніж від «абстрактної» кримінально-правової охорони малих та великих соціальних груп. Позиція законодавця у діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні із кримінально-правовою охороною авторитету, моральності, навіть ділової репутації юридичних осіб, свідчить про «зміщення акценту» кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб.

«Чесць та гідність» фізичної особи є (може бути ?) кримінально караними лише у випадках і тоді, коли посягання на зазначені цінності є способом вчинення таких діянь, що завдають шкоди іншим безпосереднім об'єктам злочинів (ст. 120, ч. 2 ст. 154, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ст. 383, ст. 384, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 406 КК України), а в окремих випадках є (ст. ст. 146-151 КК України) або може бути факультативним додатковим об'єктом злочину (ст. 168 КК України).

«Ділова репутації юридичних осіб» є основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ст. ст. 229, 356 КК України, а «авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування» є основним безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. ст. 338-340, 343-345, 349-355 КК України. «Національна гідність та честь» є безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. 161 КК України. Посягання на зазначені об'єкти злочинів є мотивом вчинення діянь, передбачених у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 442 КК України. Указані цінності одночасно є додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів. Також, «моральність» є

основним безпосереднім об'єктом злочинів у ст. ст. 297-304 КК України, а також обов'язковою ознакою (мотивом) суб'єктивної сторони діянь, відповідальність за які передбачено положеннями п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 296, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299 КК України.

Наведена порівняльна характеристика кримінально-правової охорони немайнових прав фізичної особи, юридичної особи, держави, нації, суспільства свідчить про відсутність у КК України необхідних механізмів кримінально-правової охорони «честі та гідності фізичних осіб» порівняно з великою кількістю підстав кримінальної відповідальності за посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію юридичних осіб». Подібні правові механізми охорони «честі» та «гідності» свідчать про недотримання законодавцем у КК України антропологічного підходу, закріпленого, як вказувалось, у ст. 3 Конституції України, та про певну «безсистемність» кримінального закону, що, у свою чергу, призводить до «нехтування» прав індивідуума, як «первинної ланки» кожного колективного учасника суспільних відносин, та про превалювання у кримінальному законодавстві України колективного над індивідуальним, що є більш характерним для інших видів політичних устроїв, ніж тому, що існує зараз в Україні.

Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом злочинів проти честі та гідності згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки злочинних посягань на честь та гідність особи – вчинення зазначених дій службовою особою з використанням службового становища. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

При встановленні суб'єктивної сторони у злочинах проти честі та гідності особи необхідно враховувати спрямованість умислу.

Такі злочини характеризуються прямим умислом :особа усвідомлює, що поширює завідомо неправдиві відомості, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, і бажає цього, а завідомість вимагає встановлення саме прямого умислу; або ж винний усвідомлює, що своїми діями принижує честь і гідність конкретної людини в непристойній формі і бажає цього. При заочному образі винний також усвідомлює, що його образливі слова, висловлювання, малюнки тощо дійдуть до потерпілого.

При вирішенні питання про те, чи ганьблять поширювані завідомо неправдиві відомості честь і гідність іншої особи або підривають його репутацію, враховується як думка потерпілого, так і думка суспільства. У правовій літературі висловлена обґрунтована думка про те, що вирішальний критерій належить громадській думці, а століттями усталені уявлення про добро і зло, честь і безчестя, порядності і безсоромності повинні лежати в основі визначення того, чи ганьблять відомості потерпілого.

Деякі юристи вважають за можливе вчинення злочинів проти честі і гідності ще й з непрямим умислом. На нашу думку, така позиція вчених про те, що злочини проти честі і гідності може бути вчинені з непрямим умислом представляється помилковою, адже спростовується цілеспрямованістю умислу на заподіяння шкоди та її відтворенням у характері вчинюваних винним дій.

Мотив злочинів проти честі та гідності може бути будь-який, наприклад: помста, заздрість, усунення конкурента, кар'єризм, корисливість, прагнення принизити в очах оточуючих тощо.

Мета злочинів проти честі та гідності є завжди приниження честі і гідності особи, поєднане з його моральними переживаннями. І тут дуже важливо розрізняти такі поняття як моральні переживання і моральна шкода, так як про моральних переживаннях ми можемо вести мову, ймовірно, у всіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. І велику роль в цьому випадку грає суб'єктивне сприйняття людиною протиправного посягання, в результаті вчинення якого вона став потерпілим.

Як правило, при вчиненні злочинів проти честі та гідності емоції не впливають на кваліфікацію вчиненого, але повинні враховуватися судом при призначенні покарання. Так, відповідно до п. 7 ст. 66 КК, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, визнається обставиною, яка пом'якшує покарання. Однак, коли емоційний стан суб'єкта злочину тим чи іншим чином пов'язаний з посяганням на його честь чи гідність або навпаки, в такому випадку йде мова про посягання на честь та гідність особи як обтяжуючі та пом'якшуючі ознаки інших злочинів.

Порівняння стану кримінально-правової охорони «честі», «гідності» в інших державах із станом кримінально-правової охорони «ділової репутації фізичних та юридичних осіб», «авторитету держави» та «моральності» свідчить про те, що у більшості держав пострадянського простору існують підстави кримінальної відповідальності як за посягання на «честь та гідність», так і за злочинні посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію».

До злочинів проти «моральності», в українському кримінальному законодавстві, і, як правило, у законодавстві інших держав, належать: 1) хуліганство; 2) наруга над тілами померлих осіб та місцями їх поховання; 3) порушення національної, расової або релігійної рівноправності; 4) знищення об'єктів культурної або культурно-історичної спадщини; 5) розпалювання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті та ворожнечі. До злочинів проти «авторитету» слід зараховувати такі діяння, як наруга над символами власної держави та символами інших держав, а в кримінальному законодавстві деяких країн також дискредитацію окремих вищих посадових осіб держави або самої держави. До злочинів проти «ділової репутації» належать: 1) незаконне використання товарного знаку або ділової репутації; 2) незаконне отримання та розголошення відомостей, що є комерційною або банківською таємницями; 3) хибна або недостовірна реклама.

У порівнянні з зарубіжною кримінально-правовою системою охорони немайнових прав у КК України передбачено підставу кримінальної відповідальності за більшість із діянь, що посягають на «моральність», «авторитет» та «ділову репутацію», проте відсутньою є кримінальна відповідальність за честь та гідність фізичної особи, що визначає нерівномірність рівня кримінально-правової охорони немайнових прав різних учасників суспільних відносин.

У державах Західної Європи до злочинів проти честі та гідності особи також відносять наклеп, що часто іменується як «дифамація» та «образу», а також посягання на гідність померлої особи, приватність фізичної особи, недостовірне повідомлення про вчинення злочину, посягання на відомості, що становлять різного роду таємницю (зокрема: лікарську, усиновлення тощо), докір за вчинення злочину, незаконне фотографування, погрозу вчиненням злочину, порушення рівноправності та інші діяння.

Одним із шляхів удосконалення системи кримінально-правової охорони честі та гідності особи є криміналізації групи діянь, зокрема, наклепу та образи, з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Дослідження законодавчого визначення «наклепу» та «образи» свідчить, що у більшості інших держав передбачено кримінальну відповідальність за «наклеп», зокрема, кримінальну відповідальність за «образу» передбачено лише у кримінальному законодавстві окремих держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Республіка Вірменія, Литовська Республіка). У кримінальному законодавстві деяких держав Західної Європи «образу» об'єднана з «наклепом» в одне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія), а в деяких державах (Болгарія) виділено в окремий злочин.

Визначення «наклепу» у кримінальному законодавстві держав Західної Європи є надмірно загальним (Болгарія, Нідерланди, Данія), містить ряд неюридичних понять «повага», «неповага», «честь», «гідність» (Австрія, Данія,

Швеція), тому досвід зазначених держав щодо передбачення законодавчих ознак «наклепу» потрібно критично використовувати у КК України.

Після 2011 року низка пострадянських держав декриміналізувала «наклеп» та/або «образу». Проте, наприклад, у кримінальному законодавстві Російської Федерації було відновлено підставу кримінальної відповідальності за «наклеп», а законодавці Молдови та Грузії пішли шляхом декриміналізації «наклепу» та «образи», проте було збережено спеціальні підстави кримінальної відповідальності за зазначені діяння, разом із цим ознаки загальних складів злочинів «наклепу» та «образи» було включено до таких злочинів, як «приниження або нелюдське поводження» (ст. 144-3 КК Грузії), або «катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження» (ст. 166-1 КК Молдови).

Дослідження поняття «образи» свідчить про існування певних складностей у розмежуванні інвективної образливої чи інвективної критичної лексики, що обумовлює необхідність криміналізації лише «публічної образи». Включення способу вчинення «наклепу» та «образи» як «у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, ЗМІ або під час масового розповсюдження в інформаційних ресурсах Інтернет» до основного складу «наклепу» та «образи», як це зроблено у кримінальному законодавстві Республіки Туркменістан, Республіки Азербайджан, Латвійської Республіки, є необхідним, оскільки ступінь суспільної небезпеки такого діяння відповідатиме ступеню суспільної небезпеки злочину. В той же час, відсутність такої ознаки як публічність вчинення, у кримінальному законодавстві держав Західної Європи обумовлено іншим рівнем культурного розвитку.

У визначенні «наклепу» та «образи» непотрібним є, на нашу думку, використання поняття «честь» та «гідність». Достатньо у законодавчому формулюванні, як це передбачено у КК Естонії, КК Литви, вказати на поширення відомостей «про особу».

В цілому, вищезазначене свідчить про наявність таких підходів до законодавчого визначення наклепу: 1) запозичення поняття «наклепу» з Модельного КК (ст. 143) держав–учасниць СНД (КК РФ, КК Казахстану, КК Вірменії, КК Киргизії, КК Туркменістану, КК Естонії, КК Литви); 2) відмова від кримінальної відповідальності за «наклеп» (КК України, КК Молдови, КК Таджикистану); 3) включення до основного складу «наклепу» та «образи» додаткових ознак (вчинено публічно, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки), що за першого підходу у визначенні наклепу віднесено до кваліфікуючих ознак (КК Грузії, КК Азербайджану, КК Латвії); 4) включення адміністративної преюдиції у визначення «наклепу» та «образи» (КК Білорусі, КК Узбекистану, КК Латвії); 5) поєднання «наклепу» та «образи» в одне злочинне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія).

Найбільш прийнятним напрямком удосконалення легального визначення «наклепу» та «образи» є третій підхід, який може бути застосований у КК України. На нашу думку, механізм кримінально-правової охорони «честі» та «гідності» слід створити шляхом запровадження матеріальних конструкцій складів злочинів або таких формальних конструкцій діяння об'єктивної сторони складів злочинів, як, наприклад, «...створило загрозу заподіяння шкоди...» Практика Європейського суду з прав людини свідчить, що «наклепом» визнається діяння, яким здійснюється безпосередній вплив на потерпілу особу. Як результат дослідження зарубіжного досвіду законодавчого визначення «наклепу» та «образи», проектів законодавчих актів, в яких пропонувалася криміналізація зазначених діянь, автор вважає, що правильним є таке визначення наклепу та образи:

«Наклеп, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших дій, що принижують іншу особу, якщо таке діяння вчинено у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового

розповсюдження або спричинило позбавлення права займатися певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння»;

«Образа, тобто умисне приниження особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження».

РОЗДІЛ 3

ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИХ ДІЯНЬ ВІД ІНШИХ ПОСЯГАНЬ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

3.1. Охорона честі та гідності особи в кримінальному та інших галузях законодавства України: питання співвідношення та взаємозв'язку

Синкретичність сучасних суспільних відносин та інтегрованість інформації в усі сфери життя людини обумовлює питання: «Наскільки обґрунтованим є охорона честі та гідності кримінальним правом у порівнянні з іншими галузями права?» Наприклад, особу ображено або щодо неї вчинено наклеп вдома, у колі сім'ї, на роботі, під час прийому у лікаря або прийому у державного службовця. Чи достатньо для належного захисту «честі» та «гідності особи» правових інструментів, що передбачено конституційним, цивільним, трудовим, адміністративним або іншими галузями законодавства України.

За відсутності підстав кримінальної відповідальності у діючому кримінальному законодавстві за наклеп та образу, у багатьох випадках діяння, що посягають на честь, гідність та ділову репутацію за зовнішніми ознаками є цивільно-правовими деліктами, адміністративно-караними діяннями. Проте часто ступінь суспільної шкоди подібних діянь досягає суспільної небезпеки злочину.

Вважаємо, що кожна із названих галузей законодавства України, по-різному охороняє честь та гідність особи, проте не забезпечує захисту особи від невідворотного впливу, який здійснюється на особу через приниження її честі та гідності.

У конституційному законодавстві ідея всебічного забезпечення прав і свобод, захисту честі та гідності особи відображена у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. У ст. 3 Конституції

України честь та гідність визнано найвищою соціальною цінністю, поряд із людиною, її життям та здоров'ям.

У такий спосіб Конституція України ієрархізує потреби людини, а тим самим і її права та свободи, які цими потребами зумовлюються та покликані забезпечувати їх задоволення. Незважаючи на те, що усі права людини є взаємопов'язаними і неподільними, у першу чергу зазначеним конституційним положенням охороняється право на життя і здоров'я, недоторканність і безпеку людини, тобто права на фізичне існування, які є життєвими (вітальними) правами, матеріальною основою (передумовою) здійснення будь-яких інших прав. До першого рівня зараховано також честь та гідність людини, оскільки йдеться про людину як про істоту біосоціальну, а не про вид суто біологічних істот [114, с. 20].

П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк поділяють права людини на такі категорії: фізичні (життєві), особисті, економічні, політичні, соціальні тощо. На думку вказаних вчених до фізичних чи життєвих прав особи належать право на життя, фізичну недоторканність, безпеку; до особистих прав – права, пов'язані з морально-психологічним розвитком людини, духовністю, зокрема, право на ім'я, честь, гідність, свободу думки і слова [345, с. 10–11]. Проте, більш поширеною є класифікація прав людини, в якій виокремлюють чотири покоління прав людини, при цьому, право на повагу честі та гідності зараховують саме до першого покоління прав людини [176, с. 60], указана класифікація прав людини також підтримується у конституційному праві Ю. Т. Тодикою та іншими вченими [391, с. 56–60].

В науковій літературі ряд авторів зазначають, що останнім часом права другого покоління (соціально-економічні права) захищаються більшою мірою ніж права першого покоління. Це має зворотні негативні тенденції, зокрема, такі, як: - зниження значення громадянських та політичних прав як фундаментальних цінностей соціального устрою; - збереження застарілих

стереотипів поведінки, через які положення конституції не сприймаються як об'єктивна основа суб'єктивних прав, що підлягають судовому захистові [42].

Проявами указаних тенденцій є те, що у правозастосуванні права на повагу честі та гідності розглядаються як похідні права від права на працю, соціальне забезпечення, незважаючи на віднесення їх до найвищих соціальних цінностей. А захист на конституційному рівні указаних положень, під час реалізації його у певному виді судочинства полягає лише у можливості спростувати недостовірну інформацію та відшкодувати моральну шкоду. Разом з цим розміри моральної шкоди, які, як правило, присуджуються винуватим особам у порядку цивільного судочинства (до 3000 грн.) [425], не відповідають рівню заподіяних страждань, немайнової шкоди.

У свою чергу ч. 1 ст. КК України указує на те, що основними завданнями цього законодавчого акту є правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, до яких належать і право на повагу честі та гідності. Зустрічається точка зору щодо того, що, в декриміналізації клевети та образи у діючому КК України, знаходить свій прояв такий принцип кримінального права, як «економія кримінальної репресії». А чи слід «економити» на таких благах та цінностях, як «честь» та «гідність», які визнаються в Українській державі найвищими соціальними цінностями? О. М. Храмцов зазначає, що відповідь є однозначно зрозумілою – не слід [445, с. 492–495]. Проте законодавець у 2001 р., приймаючи КК України у новій редакції, дійшов іншої точки зору.

Права людини поділяють на чотири групи. До третього покоління прав людини належать колективні права, засновані на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, право на гідне життя, на здорове навколишнє середовище, на спадщину людства, на комунікацію тощо [159, с. 566]. Звичайно, що здійснення указаних колективних прав є можливим лише через колективних суб'єктів – територіальні громади, народ, націю, державу тощо.

Поряд із цим, у ч. 1 ст. 161 КК України згадуються поняття «національна честь та гідність», у ч. 1 ст. 438 КК України використано поняття «національні цінності». Використання вказаних понять свідчить про існування такого виду досліджуваного поняття як честь та гідність нації, народу, а Розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян та злочини проти журналістів» Особливої частини КК України свідчать, що проявом честі та гідності у держави та її органів є авторитет.

У частинах других ст.ст. 121, 122, 127 та інших статей КК України згадується таке поняття як «національна» або «релігійна нетерпимість» або «... ворожнеча». Указані поняття, навпаки, свідчать про посягання на честь та гідність нації, народу, релігійної общини.

Вищезазначені положення у КК України свідчать, про можливість умовного виокремлення «честі та гідності» нації, народу, які за класифікацією прав людини наближені до третього покоління прав людини. Хоча щодо доцільності використання вищезазначених розумінь «честь» та «гідність» слід погодитись із пропозицією В.А. Бортник щодо необхідності заміни понять «людська гідність» у ч. 1 ст. 120 КК України, «національна честь та гідність» ч.1 ст.161 КК України, «особиста гідність потерпілого» у ч. 2 ст. 365 КК України на єдине поняття «честі та гідності особи» або «честі та гідності особи у зв'язку з її національною належністю чи релігійними переконаннями» [21, с. 174].

У ст. 28 Конституції України передбачено таку гарантію, як «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». На реалізацію цієї конституційної норми-принципу у частині «заборони катуванню, жорстокому, нелюдському поводженню» спрямовано положення КК України, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України.

У ч. 3 ст. 50 КК України зазначено, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність», проте честь не згадується під час визначення мети покарання.

На думку А.Л. Анісімова, честь та гідність належать до невідчужуваних особистих немайнових прав особи, проте, оскільки «честь» ототожнюється з «громадянською честю», яка походить від держави, тому «честь зникає у разі застосування до особи кримінального покарання» (у цьому разі під «честю» розуміється зовнішня суспільна оцінка особистості, відображення якостей особи у суспільній свідомості) [3, с. 13], вважаємо, що вчений досить «звужує» негативний вплив на честь особи кримінальної відповідальності лише до такої її форми як покарання (не конкретизуючи її форми). Вважаємо, що притягнення особи до кримінальної відповідальності незалежно від форми та стадії її реалізації (наприклад, через хибність звинувачень, намір завдати шкоди честі, репутації звинуваченої особи), має негативний вплив на всі сфери життя особи. Поряд із цим, слід погодитися із позицією А.Л. Анісімової з приводу того, що застосування покарання до засудженої особи через умови його відбування найбільш негативно впливає на честь та гідність таких осіб. Наприклад, у своєму виступі Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Валерії Лутковської, зазначає, що тримання підозрюваних в ізоляторах тимчасового тримання порушує право на гідність через невідповідність умови тримання вимогам, що висуваються до вказаних установ. При цьому гідність серед цінностей для жителів України є найбільш важливою цінністю для 64 % [36].

У КПК України регламентовано порядок проведення процесуальних дій, під час яких не має принижуватися людська гідність. Прямим відображенням цього конституційного принципу є принцип здійснення кримінального провадження на засадах «поваги до людської гідності», який передбачено у ст. 11 КПК України.

Проявами указанного конституційного принципу є: регламентація порядку проведення обшуку в час, який завдає найменшої шкоди (ч. 2 ст. 236 КПК

України), заборона на приниження честі та гідності під час слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК України) та освідування (ч. 4 ст. 241 КПК України); заборона на розголошення відомостей, що можуть принизити честь та гідність учасників судового процесу (ч. 2 ст. 27 КПК України) тощо [139].

У ст. 68 Конституції України сформульовано такий конституційний обов'язок: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.». Змістовне зіставлення положень ст. 3 з положеннями ст. ст. 28, 68 Конституції України, слід тлумачити так: положення ст. 28 та ст. 68 Конституції України розкривають зміст принципу задекларованого у ст. 3 Конституції України.

Вищевказані положення закріплюють конституційні засади захисту честі та гідності особи, проте, незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, вони не розкривають, як саме здійснюється правовий вплив на осіб, що посягають на честь та гідність інших осіб.

На думку О.В. Білоскурської, конституційний обов'язок не посягати на честь і гідність інших людей – це реалізація волі українського народу, своєрідна участь людини та громадянина у реалізації законодавства України, участь у здійсненні функцій суспільства і держави [17, с. 11]. Елементами механізму забезпечення виконання цього обов'язку є: 1) процесуальні норми; 2) юридична відповідальність; 3) норми-принципи, які визначають зміст указанного обов'язку; 4) пільги та заохочення; 5) правова культура та правосвідомість [17, с. 18].

О.В. Білоскурська до елементів механізму реалізації обов'язку не посягати на честь та гідність інших людей також зараховує «режим конституційної законності». Вважаємо, що вказане поняття є комплексним (принцип, метод, режим) багатоаспектним явищем, яке включає стандартримання усіх обов'язків у площині конституційного законодавства України, а не лише дотримання одного обов'язку, і є віддаленим результатом його

дотримання. Тому, на нашу думку, зазначене поняття не варто зараховувати до механізму забезпечення виконання досліджуваного конституційного обов'язку.

Із вищеназваних елементів, Конституція України містить лише норми-принципи, які закріплюють обов'язок не посягати на честь та гідність інших осіб, а інші елементи механізму реалізації обов'язку «не посягання на честь та гідність осіб» конституційним законодавством України не передбачено. Тому слід погодитись із позицією І. А. Волошині із цього питання, яка зазначає, що положення передбачене у ст. 3 Конституції України не забезпечене «в реальному житті» «матеріальною базою» його реалізації, що робить недоступним для громадян судовий захист, а також несудові форми захисту прав громадян [43, с. 90].

К. А. Шахманаєв звертає увагу на необхідність використання під час визначення посягання на гідність осіб такого терміна як «умаління», який використовується у Конституції РФ замість такого терміна як «приниження». Хибність використання терміна «приниження» у посяганні на гідність обумовлена, на думку вченого, тим, що не можна принизити особу у «власних очах». Проте при визначенні посягання на честь необхідно використовувати термін «приниження» [457]. У цілому, вказане уточнення терміну є обґрунтованим, проте, на нашу думку, первинним у захистові честі та гідності має бути удосконалення елементів механізму такого захисту, а не термінологія конституційно-правових норм.

Крім конституційних норм-принципів, якими охороняються честь та гідність усіх людей, виокремлено захист честі та гідності Глави держави. Так, у ч. 1 ст. 105 Конституції України указано: «За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону». Зазначене положення у рішенні Конституційного Суду України № 19-рп/2003 від 10.12.2003 р. розтлумачено так, що Президент України не є суб'єктом кримінальної відповідальності під час виконання ним своїх повноважень, а за посягання на честь і гідність Президента України винні особи

притягуються до відповідальності на підставі закону [375]. Проте дослідження інших галузей законодавства, дає змогу стверджувати, що ніяких особливостей стосовно захисту честі та гідності Президента України не передбачено.

К. А. Шахманаєв із цього приводу зазначає, що положення конституційних норм є нормами загального характеру, які передбачають обмеження для слідчого, дізнавача, судді під час вчинення процесуальних дій і забороняють будь-якого роду діяння, які можуть завдати шкоди гідності та честі особи, а реальний захист гідності та честі особи здійснюється перш за все нормами кримінального та цивільного права шляхом передбачення у кримінальному законодавстві злочинів проти честі та гідності, передбачення у цивільному законодавстві цивільних правопорушень, чим законодавець намагався захистити немайнові інтереси особи, її добре ім'я, відновити правильну суспільну оцінку особи [375].

Зіставлення охорони честі та гідності у конституційному та кримінальному законодавстві свідчить, що конституційне законодавство визначає лише місце честі та гідності серед інших прав та свобод людини та громадянина, серед інших цінностей (є однією з найвищих соціальних цінностей згідно із ст. 3 Конституції України), які охороняються державою; закріплює загальні засади охорони честі та гідності (ст.ст. 28, 62, 105 Конституції України). Сам механізм охорони честі та гідності (відповідальність, процесуальні норми, пільги, заохочення тощо), крім конституційних норм-принципів, в Конституції України не передбачено, а містяться в інших галузях законодавства України.

У конституційному та кримінальному законодавстві прослідковується існування поняття «честь та гідність» нації, народу. Тенденція пріоритетності правового захисту прав людини другого покоління у порівнянні з правами першого покоління призводить до: 1) відсутності реального механізму захисту честі та гідності та, відповідно, декларативності конституційних норм-принципів; 2) «консервування» подальшого процесу реалізації об'єктивних

прав на повагу честі та гідності, закріплених в Конституції України, у суб'єктивні; залежність захисту указаних прав від суб'єктивних можливостей учасників правовідносин. Звинувачення особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння, згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, обумовлює втрату цією особою «зовнішньої честі» [276, с. 183].

В *адміністративному деліктному праві*, на думку Н. А. Осипенко, жодне положення не забезпечує охорону честі та гідності [231, с. 16], указане твердження є правильним лише частково. У КУпАП честь та гідність різних суб'єктів охороняється опосередковано при охороні засобів зв'язку (ст. 148-3 КУпАП) або у сфері захисту персональних даних (ст. 188-39 КУпАП), порушенні громадського порядку (ст.ст. 173, 178 КУпАП), насильстві в сім'ї (ст. 173-2 КУпАП), злісній непокорі законному розпорядженню або вимозі працівника правоохоронного органу або транспорту (ст.ст. 185, 185-9, 185-10 КУпАП), неповазі до суду (ст. 185-3 КУпАП).

У вищезазначених адміністративних правопорушеннях честь та гідність особи є такими ознаками, як: 1) безпосередній додатковий обов'язковий об'єкт (ст. ст. 148-3, 185-3 КУпАП); 2) безпосередній основний альтернативний об'єкт (ст. ст. 173, 178, 185-9 КУпАП); 3) безпосередній додатковий факультативний об'єкт (ст. ст. 173-2, 185, 185-10, 188-39 КУпАП). Проте положеннями КУпАП не передбачено жодної правої норми, яка охороняла б честь та гідність як безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення, у цьому сенсі слід погодитися з позицією Н. А. Осипенко щодо того, що честь та гідність не охороняються положеннями адміністративного деліктного законодавства [280].

У *трудовому праві* охорона честі та гідності має певні особливості. Звичайно, що охороні підлягає виключно позитивна оцінка суспільством якостей особи, оскільки об'єктом правового захисту може бути честь тільки в її позитивному розумінні. «Негативна честь» (неналежного працівника, «алкоголіка або наркомана»), якщо звертати увагу на ці сторони людської особистості, не є предметом правової охорони та відповідно не може бути

захищеною правом [308, с. 4–6]. Охорона честі та гідності працівника необхідно розглядати у двох аспектах: 1) як охорону від шкоди, завданої роботодавцем; 2) як охорону від шкоди, завданої іншими працівниками.

У ст. 237-1 КЗпП України передбачено, що якщо порушення законних прав працівника призвело до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагає додаткових зусиль для організації свого життя, працівник має право вимагати від роботодавця відшкодування завданої моральної шкоди. Далі вказується відсильна норма, згідно з якою вказане питання визначається «іншими положеннями діючого законодавства».

У другому аспекті охорону честі та гідності особи сформульовано як вимогу до працівника чесно та сумлінно виконувати свої трудові обов'язки (ст. 139 КЗпП України), що містить у собі обов'язок заборону посягати на честь та гідність інших працівників та дотримуватись етичних правил поведінки на роботі.

У зв'язку із цим, посягання може: 1) порушувати правила внутрішнього розпорядку та принижувати честь та гідність особи самого працівника, яким вчинено діяння (тобто не зачіпати честь та гідність інших працівників) (перша група); 2) порушувати правила внутрішнього розпорядку та посягати на честь та гідність інших працівників (друга група). В останньому випадку до винуватої особи застосовуються дисциплінарні заходи стягнення (догана, звільнення). Для працівників, обов'язки та посада яких пов'язані із представницькими функціями, вчинення аморального поступку (п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України) або порушення етичних норм або норм поведінки є підставою для застосування спеціальних дисциплінарних заходів, а також звільнення (судді, прокурори, державні службовці).

Так, наприклад, згідно із ст. 10 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури 2012 р., працівник прокуратури повинен постійно дбати про свою професійну честь, гідність та ділову репутацію, а у разі поширення неправдивих відомостей, які його принижують, вживати заходів

щодо спростування такої інформації, у тому числі у судовому порядку. При цьому у ст. 6 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури 2012 р. на всіх працівників органів прокуратури покладено обов'язок поважати честь та гідність інших людей [104].

Згідно зі ст. ст. 43, 49 закону України «Про прокуратуру» за систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики кваліфікаційно-дисциплінарною комісією може бути застосовано догану, позбавлення права на переведення до прокуратури вищого рівня або призначення на вищу посаду та звільнення.

Суддя, згідно з Кодексом суддівської етики 2013 р., у визначеному законом порядку надає ЗМІ можливість отримувати інформацію, не допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі і гідності, а також авторитету правосуддя [105]. А згідно з п. 7 ст. 56 закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів. Згідно із положеннями ч. ч. 8–9 ст. 109 відповідного закону, суддю може бути звільнено за вчинення істотного дисциплінарного проступку, яким є поведінка, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, у тому числі з питань моралі, чесності, непідкупності. Аналогічні вимоги щодо дотримання етичної поведінки у професійній діяльності містяться стосовно адвокатів, слідчих, працівників інших правоохоронних органів та державних службовців, у цілому. Разом із тим, вказані дисциплінарні правопорушення можуть належати як до першої групи, так і до другої групи посягань на честь та гідність. Якщо дисциплінарне правопорушення належить до першої групи діянь, то особа притягується виключно до дисциплінарної відповідальності у межах трудового законодавства, а якщо до другої групи, то – дисциплінарної, а за ініціативи потерпілого працівника (у вигляді подання позову суду) – до цивільно-правової відповідальності.

Вищевказані положення законодавства свідчать про те, що посягання на честь та гідність працівників є дисциплінарним правопорушенням, якщо вони супроводжуються істотними порушеннями трудового законодавства або угод про працю стосовно інших працівників. Таким чином, будь-яке посягання на честь та гідність працівника роботодавцем, яке не супроводжувалося грубим порушенням законодавства або угоди про працю, по суті є безкарним [283].

І. В. Лагутіна зазначає на те, що в трудовому законодавстві необхідно передбачити форми та способи захисту права працівника на трудову честь і гідність за прикладом Швеції, Франції, Німеччини, в яких вже прийняті закони про моральне переслідування на робочому місці. Інші країни розробляють подібні законопроекти. Вчена також пропонує закріпити у проекті Трудового кодексу України перелік способів захисту прав працівника на трудову честь і гідність [158], що підтверджує вищезазначену точку зору.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради № 1432-11 від 10 грудня 1985 р. КК України 1960 р. доповнено статтею 134-1 «Переслідування громадян за критику». У сучасній науковій літературі нечасто згадується про зазначений склад злочину. На нашу думку, на вказане діяння слід звернути увагу, оскільки на теперішній час активна свідомо позиція працівника на підприємстві у відстоюванні власних прав, як і діяльність інститутів громадянського суспільства щодо контролю державної влади, призводить до спротиву з боку роботодавців та держави. Слід згадати включення законом України від 23 березня 2017 р. №1975-VIII фізичних осіб, діяльність яких пов'язана із протидією корупції, до суб'єктів, на яких поширюється дія закону України «Про запобігання корупції». Цей акт міжнародною спільнотою визнано «кроком назад» у демократичному розвитку, а вітчизняними правознавцями таким, що «є юридично невизначеним, суперечить конституційному праву на свободу об'єднань, принципу рівності та забороні обмежень за ознакою виду діяльності, невтручання в особисте життя» [35]. Якщо такі заходи вживаються щодо «борців проти корупції» законодавчим органом та керівником держави,

які згідно із законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» (що діяв до 14 жовтня 2014 р.), належали до «загальних суб'єктів протидії та запобігання корупції», то як звичайний працівник, який відстоює свої права, може захистити себе від переслідування з боку роботодавця за критику.

Наприклад, А. В. Вишневський 15 червня 2015 р. у виступі на конференції у ВС України зазначив, що українська адвокатура потребує нагального реформування, а її престиж страждає від низьких етичних стандартів, висловив інші критичні зауваження на адресу Національної асоціації адвокатів України за її інертність та відсутність зацікавленості у реформі цього інституту.

24 червня 2015 р. Національна асоціація адвокатів України закликала усі Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури регіонів та рад адвокатів регіонів зайняти «активну позицію» щодо таких виступів. Додатково Національна асоціація адвокатів України направила звернення до Голови Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури Київської області з проханням порушити дисциплінарне провадження проти адвоката А.В. Вишневського, а III З'їзд адвокатів України звернувся до всіх вищих органів державної влади України з осудом виступу А.В. Вишневського та з «пропозицією звільнити» його з посади директора Координаційного центру з надання правової допомоги Міністерства юстиції України [344].

Цей випадок набув розголошення через публічність критики з боку держави в особі Міністерства юстиції України у бік Національної асоціації адвокатів України (хоча спрямованість критики за природою вказаних органів мала би бути протилежною), проте кількість таких випадків переслідування за критику, які залишилися поза увагою ЗМІ та громадськості, є невідомою, оскільки вони не набувають статусу «правового спору».

Вироком Сторожинецького райсуду від 15 листопада 2015 р. Особу 3, як керівника територіального органу Державного земельного агентства України цього ж району, засуджено за ч. 1 ст. 172 КК України. Особа 3, поклала на

юрисконсульта Особу 5 обов'язки державного реєстратора, хоча вона не виконувала указаних обов'язків ні фактично, ні згідно з посадовою інструкцією. Після перевірки прокуратурою, Особі 3 внесено подання з вимогою про усунення порушення вимог законодавства. Проте Особою 3 замість виправлення допущених порушень законодавства винесено догану Особі 5. Не погоджуючись з указаним дисциплінарним стягненням, Особа 5 подала декілька скарг у вищі органи влади на дії Особи 3, а потім оскаржила дії останньої до суду. Через указані скарги Особу 5 звільнено Особою 3 [34]. Подібні випадки є лише виключенням з існуючої юридичної практики, а цей випадок обумовлено більше професійною обізнаністю потерпілої особи під час захисту своїх трудових прав, аніж дією механізмів правового захисту від критики.

Згідно зі ст. 134-1 КК України 1960 р., «умисне ущемлення посадовою особою прав і охоронюваних законом інтересів громадянина, зв'язане з переслідуванням його за подачу в установленому порядку пропозицій, заяв, скарг або за критику, що міститься в них, а так само за виступ з критикою в іншій формі» створювало склад злочину. Указаний склад злочину застерігав роботодавців від грубого порушення прав працівників. У діючому КК України відсутнім є указаний склад злочину, а у випадках, коли порушення трудових прав за критику призводить до незаконного звільнення, яке набуває публічного розголосу, то такі дії кваліфікуються за ст. 172 КК України. Діюча редакція ч. 1 ст. 172 КК України визначає указаний склад злочину як «Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним про порушення вимог закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» іншою особою, а також інше грубе порушення законодавства про працю».

Можливі випадки звільнення через сповіщення про корупцію пов'язані з правом працівника повідомляти керівника роботодавця або органи державної влади про корупційні правопорушення. Проте працівник у скарзі, повідомленні, заяві може повідомити як про управлінські недоліки у діяльності інших

працівників, так і про вчинені ними корупційні правопорушення. Повідомлення про корупційне правопорушення за змістом є лише різновидом звернень, в яких може висловлюватися критика на адресу інших працівників або керівництва, тобто переслідування «за критику» та за «повідомлення про корупцію» співвідносяться як «загальне» та «частина».

На нашу думку, зайвою є деталізація у ч. 1 ст. 172 КК України змісту критики, а тим більше зайвою є вказівка на назву конкретного законодавчого акту, який, втративши чинність, зробив неможливим застосування цього положень КК України в частині звільнення через повідомлення про корупцію. У зв'язку із цим, положення ч. 1 ст. 172 КК України має бути уточнено, що розглянемо у наступних підрозділах [277, с. 216–218].

Під час грубого порушення угоди про працю з сторони роботодавця щодо потерпілого працівника шляхом його обману, зловживанням його довірою, примусу останнього до виконання праці не обумовленої трудовою угодою, здійснюється приниження ділової репутації працівника, його честі та гідності, проте поєднання вказаних дій із образою або наклепом повинно тягнути більш суворе покарання згідно санкції ст. 173 КК України.

Посягання на честь та гідність працівників з боку інших сторонніх осіб може здійснюватися шляхом завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину або надання завідомо неправдивих показань, яке кваліфікується за ст. ст. 383, 384 КК України. Особа 1, стосовно якої за перевищення швидкості було складено протокол про вчинення нею адміністративного правопорушення за ч. 1 ст. 122 КУпАП, а Особа 1 повідомила про вчинення інспектором Державної патрульної служби Рівненської роти Особою 2 підробки її підписів у протоколі про адміністративне правопорушення, а потім надала неправдиві свідчення [33]. При цьому, якщо особа заявляє про вчинення злочину, то така поведінка іменується як самообмова. О. П. Ващук самообмову визначає як завідомо неправдиві дані, які надає особа щодо своєї причетності (участі) до події

злочину та її обставин [29, с. 114–116]. Самообмова може розглядатися по-різному. Так, наприклад, якщо особа недостовірно зізналась про вчинення злочину, і заявником про вчинення вказаного діяння є ця ж особа, то у разі, якщо у подальшому буде встановлено, що вказана особа завідомо недостовірно повідомила про вчинення нею злочину, зазначена особа має нести відповідальність за ст. 383, 384 КК України [92, с. 80].

А якщо особа заявляє про вчинення злочину під тиском з боку правоохоронних органів, то вказана обставина має розглядатись як підстава для скасування незаконних процесуальних рішень органу досудового розслідування і суду, закриття провадження за реабілітуючими обставинами та відшкодування особі майнової, фізичної та моральної шкоди у повному обсязі [206, с. 92].

Отже, суспільно небезпечне посягання на честь та гідність у сфері виконання трудових прав та обов'язків, за наявності інших ознак, передбачених КК України, може кваліфікуватись як: 1) злочин, передбачений ст. ст. 172, 173 КК України у разі вчинення діяння роботодавцем; 2) злочин, передбачений ст. ст. 383, 384 КК України у разі вчинення діяння іншим працівником стосовно потерпілого. Проте зазначені кримінально-правові норми взагалі не містять будь-яких «згадок» про ділову репутацію, честь та гідність особи ані у якості ознак основного складу злочину, ані у якості ознак кваліфікованих складів злочинів.

У такій ситуації правовий вплив на винувату особу за наклеп або образу здійснюється шляхом її виключення з трудових правовідносин (звільнення). В указаних випадках або при посяганні на честь та гідність працівника з боку власника підприємства або уповноваженого ним органу, потерпілий має реальну можливість захистити свою честь та гідність у межах цивільного судочинства, хоча в абз. 2 п. 8 Постанови Пленуму ВС України № 4 від 31 березня 1995 р. [337] і покладено відповідальність за такі дії винуватого на підприємство, на якому він працює.

Найбільше уваги захисту честі та гідності особи приділено у *цивільному праві*. Серед загальних способів захисту цивільних прав, визначених у ст. 16 ЦК України, захист честі та гідності може бути здійснено такими способами, як: 1) припинення дії, яка порушує право; 2) примусове виконання обов'язку в натурі; 3) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 4) відшкодування моральної (немайнової) шкоди [449].

Р. О. Стефанчук зазначає, що в науці цивільного права виокремлюють найбільш застосовувані (загальні) способи захисту честі та гідності: 1) відшкодування майнової шкоди; 2) компенсація моральної шкоди; а також спеціальні: 1) спростування; 2) право на відповідь; 3) судова заборона подальшого порушення честі, гідності та репутації; 4) визнання інформації такою, що не відповідає дійсності у порядку окремого провадження [378., с. 13–14.]. Указані спеціальні способи захисту честі та гідності у подальшому було відображено у п. 3 Постанови ПВС України № 1 від 27 лютого 2009 р.

У свої роботах вченими та практиками висловлюються пропозиції щодо удосконалення того або іншого положення ЦК України. Наприклад, І.Г. Бугор вказує, що недостатньо вдало сформульовано положення п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України, в якій закріплено право осіб на відшкодування моральної шкоди, завданої посяганням на честь, гідність та ділову репутацію. Вчений пропонує викласти п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України у такій редакції: «Моральна шкода полягає: 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної особи або приниженні ділової репутації юридичної особи» замість «Моральна шкода полягає: 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» [24, с. 23–25]. Указане визначення уточнює спосіб посягання (вказівкою на «приниження») на ділову репутацію юридичної особи, проте навряд чи подібні пропозиції вчених істотно підвищать захист честі та гідності цивільно-правовими засобами.

На думку І.В. Саприкіної, серед цивільно-правових способів захисту честі та гідності, визначених у ст. 16 ЦК України, суб'єктивне право на захист честі

та гідності має матеріально-правову та процесуально-правову складові. Матеріально-правова складова містить: самозахист права на повагу честі та гідності особи (необхідна оборона), а процесуально-правова полягає у можливості застосувати заходи операційної дії до порушника; право на звернення до державних органів з вимогою вжити заходів примусу для захисту честі та гідності особи (звернення до суду) [361, с. 57].

Отже, особа, щодо якої поширено недостовірну інформацію, може захистити свої права, використовуючи такі способи їх захисту: 1) спростування недостовірної інформації (ч. 6 ст. 277 ЦК України); 2) заборона поширення інформації, яка порушує особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України) (спеціальні способи захисту); 3) відшкодування майнової шкоди (п. 8 ч. 2 ст. 16, ст. 22 ЦК України); компенсація немайнової шкоди (п. 9 ч. 2 ст. 16, ст. 23 ЦК України) (загальні способи захисту). Разом з тим, кожен з матеріально-правових засобів захисту честі та гідності повинен мати належні заходи операційної дії або іншими словами цивільно-процесуальні можливості втілити в життя цивільно-правові способи захисту честі та гідності.

Для дослідження ефективності цивільно-правової охорони честі та гідності особи (їх способів) у порівнянні з можливими кримінально-правовими заходами доцільним вважається розглянути матеріально-правову, а потім процесуально-праву складову суб'єктивного права на захист честі та гідності, а також ділової репутації осіб.

Як стверджує Д.М. Кархальов досліджуване правовідношення, як і будь-яке правовідношення, складається з: 1) об'єкта; 2) суб'єкта (громадяни та комерційні юридичні особи, крім суб'єктів публічно-правових суб'єктів, оскільки вони не мають права на ділову репутацію); 3) змісту [96, с. 30]. Проте перш за все необхідно визначитись з суб'єктами та змістом указаних правовідносин, які виникають у зв'язку із захистом честі та гідності.

Положення п. 4, ч. 2 ст. 23 «Відшкодування моральної шкоди» ЦК України указуються, що суб'єктами цивільно-правових відносин з

відшкодування моральної шкоди є фізичні та юридичні особи. Дослідження положень ЦК України 2003 р. свідчить, що для фізичної особи притаманна «честь та гідність», а юридичної особи – «ділова репутація». Проте у ст. 7 та ст. 440-1 ЦК України 1963 р. визначалося, що «моральна шкода – це шкода, заподіяна громадянину або організації». Звідси вченими висловлюються різні точки зору з приводу того, чи може бути здійснено посягання на «честь та гідність» юридичної особи [450].

Наприклад, Н. П. Якібчук зазначає, що не маючи психіки і не будучи «живою істотою», юридична особа не може мати такі природно притаманні людині моральні якості, як «честь та гідність». Юридична особа не здатна себе оцінювати, оскільки її діяльність завжди оцінює людина і не як члена суспільства, а як інструмент для задоволення певних людських потреб. Якщо юридична особа не має моральних якостей у розумінні слів «честь та гідність», то юридична особа не може відчувати страждання і зазнати у зв'язку з цим певних втрат, тоді логічним є висновок про те, що не можуть мати й моральної шкоди [468, с. 323–324]. З думкою вченого слід погодитись в частині того, що юридичній особі не притаманні такі властивості як честь та гідність, проте юридичну особу оцінюють інші суб'єкти господарювання при вступі у відносини, тому ділова репутація юридичної особи – це своєрідний «аналог» честі та гідності фізичної особи.

Є. О. Кузьменко зазначає, що причиною неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання є конкуренція. Для досягнення природної мети у «змаганні» з отримання прибутку, суб'єкту господарювання вигідніше здобути перевагу над іншими суб'єктами господарювання, використавши не «власні досягнення», а здобутки інших [150, с. 45]. На нашу думку, причиною посягань фізичними особами на честь та гідність інших осіб також є «конкуренція», як правило, у професійній сфері. Наприклад, замість проведення активної передвиборної агітації, громадсько-політичної діяльності для створення власного позитивного іміджу, напрацювання гарної позитивної

ділової репутації, набагато менш «витратним за ресурсами» є спрямованість своєї діяльності на позбавлення своїх «політичних конкурентів» їх «власних здобутків» шляхом поширення недостовірної інформації про їх особисте життя чи професійну діяльність.

Разом з цим, у деяких нормативно-правових актах або актах з роз'яснення законодавства України, незалежно від того, що ЦК України 1963 р. втратив чинність, прямо чи опосередковано передбачено право юридичної особи на відшкодування завданої їй моральної шкоди.

У законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: «...моральна шкода – це шкода, що завдано особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне визначення» [330]. Згідно з п. 3 Постанови Пленуму ВС України № 4 від 31 березня 1995 р. під моральною шкодою слід розуміти «втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [337].

У Постанові Пленуму ВС України 27 лютого 2009 р. № 1 використовується визначення моральної шкоди, надане у ст. 23 ЦК України [338], а попередня Постанова Пленуму ВС України № 7 від 28 вересня 1990 р. [338] не містила визначення моральної шкоди. Проте у свою чергу, п. 2 роз'яснення Президії ВАС України у роз'ясненні № 02-5/95 від 29 лютого 1996 р. моральною шкодою визнається «шкода, завдана організації порушенням її законних немайнових прав» [324].

Всі ці факти свідчать про те, що моральної шкоди юридичній особі може бути завдано виключно посяганням на ділову репутацію (як правило, це поширення недобросовісної публікації про юридичну особу). Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, згідно з п. 4 Постанови Пленуму ВС України № 1 від 27.02.2009 р. розуміється оцінка їх

підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин.

Моральна шкода юридичної особи суттєво відрізняється від моральної шкоди, що завдається фізичній особі, тим, що формою її вираження є втрати майнового характеру, а не переживання як у фізичної особи. Під час поширення недостовірної інформації про юридичну особу використовуються відомості, що ідентифікують юридичну особу: найменування, торговельна марка, виробнича марка тощо. Порівняння цивільно-правових способів захисту юридичної особи від завдання їй «моральної шкоди» із кримінально-правовими свідчить, що у КК України передбачено відповідальність за «Незаконне використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару» (ст. 229 КК України), тобто ділова репутація юридичної особи охороняється положеннями КК України. На думку О. І. Назарука, немайнової шкоди юридичній особі може бути завдано не лише вказаними правопорушеннями, але й протидією законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), службовою недбалістю (ст. 367 КК України) та шляхом вчинення інших злочинів [202, с. 231–233].

Хоча існують й протилежні погляди науковців із цього питання. Наприклад, М. Є. Матросова зазначає, що кримінальне законодавство не передбачає захисту ділової репутації юридичних осіб, тому такий захист здійснюється тільки в рамках цивільного права, що, на думку вченої, призводить до заміни кримінально-правового захисту цивільно-правовим [175, с. 109]. Цивільно-правовий захист заміняє собою кримінально-правовий захист честі та гідності фізичної особи, а не ділової репутації юридичної особи. Крім того, як зазначає Є.О. Кузьменко, питання охорони ділової репутації юридичних осіб та захист рівних умов у господарській діяльності охороняється окремим законом України «Про захист економічної конкуренції», проте питання захисту честі та гідності, ділової репутації фізичних осіб не присвячено законодавчому чи нормативному акту [150, с. 46]. Ділова репутація юридичних

осіб захищається у господарських судах. Основними критеріями розмежування компетенції між судами загальної юрисдикції та господарськими (арбітражними) судами щодо розгляду цивільних справ про захист честі, гідності та ділової репутації є характер спірних відносин та їх суб'єктний склад [434, с. 3].

Крім юридичних осіб, до учасників цивільно-правових відносин щодо охорони ділової репутації інколи зараховують державу в особі її органів. Н.П. Якібчук зазначає, що органи влади, місцевого самоврядування, створювані ними органи управління діють в особливому режимі правового регулювання, і рівень реальної суспільно-позитивної оцінки їх діяльності не залежить від зовнішніх факторів, а тому фактично, не впливає на їхній статус чи існування [468, с. 323–324]. Вбачається, що вказана позицію є дещо застарілою, оскільки компрометація окремими органами державної влади (Дорожньої автомобільної інспекції України, підрозділи правоохоронних органів та ін.) через поширеність серед їх представників випадків вчинення корупційних діянь обумовило розформування вказаних органів або істотну їх реформу (судова влада) [26]. У п. 28 Постанови ВС України від 27 лютого 2009 р. № 1 прямо передбачено, що органи державної влади мають право на подання позовів про захист ділової репутації та вправі вимагати по суду лише спростування недостовірної інформації, проте не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди, оскільки таким правом володіє лише державний службовець [338].

У ч. 1 ст. 167 ЦК України зазначено, що держава має рівні права з іншими учасниками цивільно-правових відносин, а згідно з положеннями ст. 1191 ЦК України держава, у разі відшкодування моральної або будь-якої іншої шкоди, завданої її посадовими особами або її органами фізичним особам має право зворотної регресної вимоги до вказаних посадових осіб. У законодавчих актах визначається, що державний службовець володіє діловою репутацією, а орган державної служби чи місцевого самоврядування володіє авторитетом [80], що

свідчить про те, що при завданні моральної шкоди юридичним особам публічного права, шкода завдається авторитету органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

Разом з цивільно-правовими засобами захисту, авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування охороняється розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів» Особливої частини КК України [204, с. 982–1033]. Крім цього, сама держава в особі її органів, підприємств, установ може бути відповідачем у справах про посягання на честь та гідність осіб. Слід погодитися з О. В. Хортюк, яка слушно зазначила, що у разі коли поширення негативної інформації здійснюється посадовою особою, наприклад, з політичних мотивів, то такі дії не стосуються діяльності цього органу, а належним відповідачем буде сама фізична особа, а не орган, підприємство чи установа, в якій вона працює [443].

Отже, дослідження суб'єктного складу цивільно-правових відносин, які виникають у зв'язку з посяганням на честь та гідність свідчить, що зазначені цінності (правові блага) є притаманними виключно фізичним особам. Аналогом указаного «немайнового блага» в юридичних осіб та фізичних осіб у професійній діяльності є «ділова репутація», а в органів державної влади та місцевого самоврядування – «авторитет». Під час посягання на вказані цінності завдана вищезазначеним суб'єктам шкода іменується «моральною шкодою», хоча точніше, на нашу думку, було б іменувати її як «шкода діловій репутації» або «шкода авторитетові органів державної влади та органів місцевого самоврядування».

Стосовно підстав виникнення досліджуваних цивільно-правовідносин, то як зазначає Д. М. Кархальов, підставою є протиправна поведінка. Проте підстава не обов'язково має містити вину, причинний зв'язок, шкоду (збитки) [96, с. 30]. Підставою виникнення є складний юридичний факт (проте не фактичний склад): 1) відомості повинні бути поширеними хоча б одній особі в

усній або письмовій формі (разом із цим, повідомлення таких відомостей особі, якої вони стосуються, не є їх розповсюдженням, якщо особа вжила заходів забезпечення конфіденційності); 2) відомості повинні не відповідати дійсності, тобто не мати місця у часі, якого вони стосуються (не є недостовірними відомостями оціночні судження: «погана людина», «дурень» тощо); 3) поширенням відомостей, які порочать, тобто є такими, що мають вираження у порушенні громадянином або юридичною особою діючого законодавства, моральних норм, норм ділової етики [454, с. 47]. Наприклад, Пленум ВС України у п. 15 Постанові № 1 від 27.02.2009 р. указав, що підставою для задоволення позову судом є юридичний склад правопорушення, який складається із таких обставин: а) поширення інформації; б) указана інформація повинна стосуватися позивача; в) інформація не повинна відповідати дійсності; г) поширена інформація призводить до порушення особистих немайнових прав [338]. Проте на жаль не деталізується можливий зміст указаної інформації.

Д.С. Шабанов порочащими честь та гідність відомостями визначає «твердження про порушення громадянином або юридичною особою діючого законодавства, зокрема, вчинення нечесного проступку в особистому, громадському або політичному житті, несумлінність під час здійсненні виробничо-господарської або підприємницької діяльності, порушення ділової етики або звичаїв ділового обороту» [454, с. 48]. Запропонований перелік відомостей, що можуть порочити честь та гідність особи, не містить такого неконкретизованого формулювання як «та інші відомості», проте характеристика відомостей, які є порочащими, є дуже абстрактною, оскільки зазначається, що «зокрема», тобто маються на увазі й «інші відомості»

Суди, вирішуючи питання щодо того, чи є поширені відомості такими, що ганьблять честь та гідність або ділову репутацію, стикаються з певними труднощами. М. Н. Малєїна зазначає, що «експертиза на предмет виявлення рівня етичності, моральності не проводиться» [168, с. 61]. Разом із тим, у сучасній судовій практиці практикується залучення як доказів експертних

висновків таких установ як Державне підприємство «Українське бюро лінгвістичних експертиз» Національної академії наук України та інших установ [349]. Вказані висновки за процесуальною формою мають значення думки спеціаліста, якого залучається не судом згідно із ст. 54 ЦПК України, а стороною провадження, оскільки науковці, установи, що готують указані висновки, як правило, не мають експерта у розумінні ст. 53 ЦПК України.

В юридичній літературі виокремлюють такі поняття як «порочащі відомості» та «ганебні відомості». Між цими поняттями у ряді випадків важко визначити межу. І те і інше відбивається на репутації індивіда, проте ступінь впливу є різним. Будь-яка ганебна відомість буде принизливою, і навпаки. Термін «ганебна» указує на більш високий ступінь невідповідності вчинків, фактів вимогам закону, принципам моралі та етики.

Що стосується характеру поширення, то за повідомлення порочащих відомостей «віч-на-віч» особа не може бути притягнутою до цивільно-правової відповідальності, оскільки відсутнім є поширення серед інших осіб, але за такі дії особа може бути притягнутою до відповідальності за образу [175, с. 109]. Не утворює «розповсюдження порочащих відомостей», якщо їх поширено особою самою про себе серед сторонніх осіб, оскільки вона сама сприяє формуванню суспільної думки про свою особистість. Правомірне поширення, якщо, наприклад, це є обов'язком розповсюджувача або є його правом (передача матеріалів, що надійшли до ЗМІ для перевірки у правоохоронні органи) не створює підставу для притягнення до цивільно-правової відповідальності. Порочащими є відомості, які висвітлюють конкретні негативні риси або аспекти суб'єкта, що не відповідають дійсності та без загальних оціночних понять («бездарний юрист», «невдалий педагог», «поганий спеціаліст»), є стверджувальними за характером [463, с. 107].

Необхідно розрізняти підставу виникнення указанного виду правовідносин та підставу застосування певного способу захисту честі та гідності, тобто підставі виникнення цивільно-правові відносин щодо захисту честі та гідності

не завжди (обов'язково) відповідає підстава вжиття того або іншого цивільно-правового засобу захисту порушених відносин.

О. В. Кохановська зазначає, що зміст цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації становлять правовідносини, за яких морально потерпіла сторона наділяється правом вимагати через суд спростування відомостей, що порочать її честь, гідність та ділову репутацію, а друга сторона, яка такі відомості поширила, зобов'язана здійснити спростування, якщо не доведе, що відомості відповідають дійсності [124, с. 33]. Указаний зміст досліджуваних цивільно-правових відносин є подібним і для інших способів захисту честі та гідності: для відшкодування матеріальної або моральної шкоди – це право вимагати відшкодування шкоди та обов'язок її відшкодувати; для заборони поширення інформації, яка порушує особисті немайнові права – це право вимагати заборони поширення інформації та, відповідно, обов'язок її не поширювати.

Як зазначає, Д. М. Кархальов, основна особливість правовідношення щодо захисту честі, гідності та ділової репутації особи полягає у тому, що відновлення первинного стану після посягання на честь та гідність особи є практично неможливим, оскільки спростування недостовірних і таких, що принижують честь та гідність особи відомостей не відновить стан, який існував до посягання на ці блага [96, с. 30].

Визначивши підстави виникнення цивільно-правових відносин стосовно захисту честі, гідності та ділової репутації, склад їх учасників, зміст указаних правовідносин, який полягає, зокрема, й у способах захисту честі та гідності, ділової репутації, дослідимо переваги та недоліки цивільно-правового захисту досліджуваних суспільних відносин у порівнянні з кримінально-правовими засобами захисту.

К. В. Можаровська зазначає, що звернення до суду з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації є стримуючим фактором, який створює перешкоди різним недобросовісним засобам політичної та економічної

боротьби [195, с. 88–89]. Проте указаної перешкоди є недостатньо, оскільки цивільний позов є обмеженим засобом протидії.

Право на пред'явлення позову має як особа, право якої порушено, не визнається або оспорується, так й інші заінтересовані особи (члени сім'ї, родичі), якщо така інформація стосується їх або законних представників (якщо особа ще не набула повної цивільної дієздатності або вже померла). В таких випадках зазначена особа також зобов'язана обґрунтувати: 1) право на подання позову зазначивши ступінь родинного зв'язку, а також причинний зв'язок шкоди із шкодою родичу-позивачу. Таке право не пов'язано із спадкуванням, оскільки право на честь, гідність та ділову репутацію не передається іншим особам, оскільки воно є невід'ємним особистим правом фізичної особи; 2) підставу здійснення представництва в інтересах особи, честь та гідність якої принижено [124, с. 34].

Разом з цим, обов'язок доказувати відповідність дійсності поширених відомостей покладається на відповідачів. Позивач зобов'язаний довести лише сам факт розповсюдження відомостей особою, до якої пред'явлено позов [463, с. 107].

Відповідачем у провадженнях щодо захисту честі, гідності та ділової репутації є редакція відповідного ЗМІ. Якщо ці відомості були розміщені в ЗМІ з вказівкою автора, то відповідачем також є ця особа. Якщо редакція ЗМІ не зазначила автора, то відповідачем є виключно редакція ЗМІ. У випадку, якщо недостовірні принизливі відомості розповсюджені через Інтернет, то позов може бути пред'явлено автору (якщо він відомий), власнику відповідного сайту та/або особи, яке тимчасово орендує інформаційний простір на сайті [87, с. 185]. Подібні позиції вчених було відображено у Постанові Пленуму ВС України № 1 від 27 лютого 2009 р. [338].

Разом з тим, дослідження матеріалів судової практики свідчить про те, що у більшості цивільно-правових спорів, під час розгляду позовних вимог про захист честі та гідності від розміщених в Інтернеті відомостей відповідачами,

як правило, є друковані видання, які дублюють зміст газет в скороченому вигляді на своїх сайтах. Самі відповідачі не заперечують факт розміщення наклепницьких відомостей. Проте, більш поширеною є ситуація, коли інформацію розміщено автором або володільцем сайту, встановити яких вбачається неможливим. Наприклад, Особа_1 звернулась до суду із позовною заявою до ТОВ «ІА «Стоп корупції ТВ», Особи_2, ТОВ «5 канал ТВ», проте судом відмовлено у прийнятті позову до розгляду, оскільки позивач не навів доказів того, що розповсюджені відомості розміщені особами, які визначені як відповідачі [430]. І таких випадків велика кількість, тобто процесуально-правова складова для захисту честі та гідності від посягань через Інтернет-мережі не має заходів операційної дії, про які говорила І. В. Саприкіна [361], відсутні.

Р.А. Стефанчук указує на те, що реалізація такого способу захисту як відшкодування майнової шкоди здійснюється у межах деліктних правовідносин, а також має досить низьку «питому вагу» застосування відповідного способу на практиці, що пов'язано зі сплатою значної суми судового збору [378, с. 13–14.]. Твердження зазначеного вченого після прийняття закону України «Про судовий збір» свідчить, що і компенсація моральної шкоди як способу захисту честі та гідності особи, не знайде широкого застосування, оскільки розмір судового збору за подання позову про відшкодування моральної шкоди прирівняний до судового збору для подання позову майнового характеру (1% від суми позову) [336]. Із спеціальних способів захисту лише спростування та визнання інформації такою, що не відповідає дійсності, є дієвими, проте указані способи ні яким чином не можуть відновити шкоду, завдану здоров'ю, честі, діловій репутації та гідності особи.

Є.О. Кузьменко зазначає, що звернення до державних органів для захисту суб'єктів від недобросовісної конкуренції не дає результатів, оскільки органи державної влади не вбачають у незаконному використанні об'єктів інтелектуальної власності недобровільної конкуренції. А зменшення перевірок

суб'єктів господарювання з боку державних органів виправдовується зменшенням адміністративного тиску на бізнес [150, с. 49], тобто відсутня реакція держави на порушення законодавства про економічну конкуренцію та авторські права пояснюється зменшенням втручання держави у бізнес, а питання захисту ділової репутації повністю «перекладено на плечі потерпілих» від таких практик. Вважаємо, що такою ж є ситуація із «наклепом» та «образою» у сфері кримінально-правової охорони.

На думку Н. К. Рудого, честь і гідність у теперішній час захищаються лише цивільно-правовими засобами, проте це не має бути перешкодою для їх захисту кримінально-правовими засобами. Честь, гідність та ділова репутація людини мають охоронятися нормами як цивільного, так і кримінального, права, а вибір способу захисту має залежати від самого потерпілого [358, с. 56]. Разом з цим, в цьому дослідженні використовуватиме поняття «кримінально-правовий захист» або «захист кримінально-правовими засобами» честі та гідності, а не про «кримінальний захист» як зазначається В.А. Бортником [22, с. 88].

Притягнення винуватої особи у посяганні на честь та гідність до кримінальної відповідальності не виключає можливості цивільної відповідальності цієї особи та навпаки. Разом з цим, необхідно розрізнити підстави відповідальності за наклеп, образу, цивільно-правове посягання на честь та гідність особи.

На думку З. Б. Хавжокової таке діяння як «образу», яка потребує цивільно-правової відповідальності необхідно відрізнити від випадків, коли зазначене діяння вимагає вжиття заходів кримінально-правового впливу. Негативний вплив на честь, гідність та ділову репутацію особи у вигляді непристойної форми [цинічної, яка різко суперечить прийнятим у суспільстві правилам поведінки (наприклад, з використанням нецензурних слів)], в якій надається оцінка індивіда, потребує реагування кримінально-правовими засобами. У випадку, якщо поширювані в образливій формі відомості є достовірними, притягнення до цивільно-правової відповідальності (шляхом

спонування до спростування) є неможливим, хоча образлива форма подання таких відомостей, за наявності підстав кримінальної відповідальності за образу та клепа, й давала б потерпілому право вимагати переслідування у кримінально-правовому порядку за образу [439, с. 169].

Якщо у КК України було б передбачено підставу кримінальної відповідальності за клепа, образу, слід погодитися з Н. К. Рудим щодо того, що вирок суду, що вступатиме в силу по кримінальному провадженню, буде обов'язковим для суду, який у подальшому розглядатиме цивільну справу лише стосовно питань, чи мало чи ні місце саме діяння, і вчинено воно чи ні цією особою [358, с. 56]. Указана ситуація сприяла б відшкодуванню моральної шкоди у межах цивільного судочинства, оскільки позивач та його представник у цивільному судочинстві не володіє такими процесуальними можливостями як слідчий, прокурор.

Отже, порівняння цивільно-правового захисту та кримінально-правового захисту честі та гідності свідчить, що існують такі способи захисту досліджуваних цінностей: 1) спростування недостовірної інформації; 2) заборона поширення інформації; 3) відшкодування майнової або компенсація моральної шкоди. Указані способи використовуються для захисту честі та гідності у межах деліктних цивільно-правових відносин, які складаються з таких структурних елементів, як: 1) суб'єкти; 2) зміст; 3) об'єкт.

Об'єктом відповідних деліктних відносин – є честь, гідність, ділова репутація (знак для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане позначення походження товару), авторитет (державні символи, будівлі, перешкоджання діяльності представників влади). У цивільному праві та законодавстві України багато уваги приділено захистові честі та гідності фізичних осіб, ділової репутації юридичних осіб, а також в «обмеженому вигляді» захищається авторитет (як своєрідна форма «честі та гідності») органів державної влади та місцевого самоврядування. Разом з цим, у КК України взагалі не передбачено окремої підстави кримінальної відповідальності за

посягання на честь та гідність фізичних осіб, проте ділова репутація юридичних осіб охороняється ст. 229 КК України. Обмеженість права на захист авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування полягає у можливості застосування лише першого та другого способу (спростування та заборона поширення) захисту, разом з цим у КК України, навпаки, передбачено окрему систему підстав кримінальної відповідальності (розділ XV КК України) за посягання на авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування. Підставою цивільно-правової відповідальності є: а) поширення інформації; б) указана інформація повинна стосуватися позивача; в) інформація не повинна відповідати дійсності; г) поширена інформація приводить до порушення особистих немайнових прав (порочити або ганьбити об'єкти означених відносин). Разом з цим, наявність вини, причинно-наслідкового зв'язку, збитків не є обов'язковим. Лише наявність усіх вищезазначених складових надає можливість застосувати певний спосіб захисту честі та гідності, ділової репутації, авторитету, що все одно не призводить до відновлення первинного стану.

Позивач зобов'язаний (одна із складових змісту досліджуваних відносин) довести факт поширення відомостей саме відповідачем. Способи захисту честі та гідності є ефективними лише у разі доведення факту розповсюдження відомостей певною особою або у разі визнання відповідачем факту поширення цих відомостей. Проте у разі поширення відомостей через Інтернет-мережу указані способи є неефективними, оскільки встановлення у порядку визначеному ЦПК України є ускладненим, тобто процесуально-правова складова (заходів операційної дії) для захисту досліджуваних об'єктів від посягань через Інтернет-мережі є відсутньою. Перешкодою застосування загальних способів захисту досліджуваних об'єктів є розмір судового збору (в 1%), який зменшує «життєздатність» позову як інструменту відшкодування збитків або моральної шкоди.

Цивільно-правовий порядок відновлення порушеної честі та гідності, ділової репутації, авторитету (через спростування, заборону поширення відомостей, відшкодування шкоди), у зв'язку з особливостями сприйняття іншими учасниками суспільних відносин, є формальними і не забезпечують реального відшкодування або компенсації завданої шкоди. Вплив на правопорушника, а також інших суб'єктів деліктних цивільно-правових відносин при цивільно-правовому захистові честі, гідності, ділової репутації та авторитету є формальним, оскільки спростування відомостей або заборона їх поширення не впливає на свідомість винуватої особи, а відшкодування завданої моральної шкоди – є неспіврозмірним завданям негативним наслідкам в особистому та професійному житті потерпілої особи.

Охорона честі та гідності не є ізольованою від інших сфер суспільного життя (культури, економіки, політики тощо), зокрема, від інформаційної безпеки держави. Важливість інформації розкриває вислів Н. Ротшильда «хто володіє інформацією, той володіє світом» або Наполеона Бонапарта «Я боюся трьох часописів більше за сотню багнетів» [347, с. 41]. Засоби масової інформації іменують четвертою гілкою влади. Д.В. Андреев визначає її як соціально-правову комунікацію у системі координат «грумада-влада», що складається з таких елементів: 1) суспільство; 2) влада; 3) розгалужена мережа інститутів мас-медіа. Взаємодія указаних елементів є суперечливою, оскільки обумовлена спрямованістю діяльності на позиціонування інтересів власника-інвестора, підтримання власного рейтингу, що обумовлює упередженість у висвітленні певних подій [2, с. 254].

Інколи характер висвітлення працівниками ЗМІ подій суспільного та державного життя не має ніякого відношення до об'єктивного формування громадської думки, а лише завдає шкоди честі та гідності іншим особам, які, як правило, є політичними опонентами, власниками «нелояльних» великих підприємств. Зважаючи на те, що межа між злочином та іншими видами проступків існує у вигляді поступового переходу [233, с. 136]. Як зазначає

К. В. Можаровська, подання цивільних позовів до ЗМІ певною мірою сприяє розвитку культури ЗМІ та підвищенню професіоналізму їх працівників (журналістів, редакторів), дотриманню ними правил професійної етики, що має наслідком зростання рівня довіри та поваги населення до цієї, без сумніву, важливої професії [195, с. 88–89]. Разом з тим, потребує дослідження, наскільки честь та гідність захищені законодавством в інформаційній сфері, чи існує певний «запобіжник» переходу дисциплінарного правопорушення журналіста (що може полягати в неетичному висвітленні певної події або в безвідповідальному ставленні до перевірки достовірності інформації, що поширюється) у діяння, якому притаманна суспільна небезпека кримінального діяння. Указане дослідження здійснимо на різних рівнях суб'єктів-носіїв честі, гідності (авторитету) та ділової репутації – держава, юридичні особи, фізичні особи.

Інформаційні конфлікти в Україні найчастіше отримують форму позовів до ЗМІ та журналістів про захист честі, гідності та ділової репутації, що становлять 77–78% від усіх конфліктів в інформаційній сфері. Такі справи мають стійку щорічну динаміку зростання. Орієнтовно 55% позовів до ЗМІ підлягають задоволенню, проте є цивільні справи, в яких ЗМІ виграють у позивачів (як правило, ці спори стосуються політичної сфери) [347, с. 42]. Основними поширювачами інформації є ЗМІ у формі друкованих видань або інтернет-видань, телебачення та радіомовлення.

У справах щодо захист честі та гідності осіб вимога про спростування або надання відповіді ЗМІ (при належному обранні відповідача) підлягає задоволенню, якщо судом буде встановлено, що мало місце поширення недостовірних відомостей (тобто таких, що не відповідають дійсності), якщо зазначені відомості принижують честь та гідність особи (тобто потребують спростування) [44, с. 106].

Ділова репутація для публічної особи має визначальне значення, оскільки суспільна оцінка її професійної діяльності безпосередньо впливає на її

результат. Сформований роками імідж може бути знищено єдиною публікацією в авторитетному ЗМІ або негативними чутками, поширеними конкурентами, або просто «недоброзичливцями». Тому захист ділової репутації для публічної особи є однією з нагальних та життєво необхідних потреб [194., с. 143].

Більшістю законодавчих актів, що визначають засади діяльності ЗМІ, передбачено: 1) підстави відповідальності за порушення прав журналістів; 2) підстави відповідальності ЗМІ (засновників, редакцій, журналістів). Указані підстави сформульовані в загальних рисах, що у багатьох випадках призводить до зловживань з боку журналістів та ЗМІ.

Разом з цим зазначається, що винні особи притягуються до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством України. Важливим для цього дослідження є не стільки самі підстави відповідальності ЗМІ або підстави відповідальності сторонніх осіб за порушення прав ЗМІ, скільки підстави звільнення від відповідальності представників ЗМІ у випадках, коли поширена ними інформація не відповідає дійсності і, одночасно, принижує честь і гідність фізичних осіб, порушує їх права і законні інтереси.

У ч. 1 ст. 30 закону України «Про інформацію» передбачено, що «Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень». У ч. 2 ст. 30 цього законодавчого акту зазначено, що якщо особа вважає, що оціночні судження або опубліковані думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, то вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а якщо оціночні судження висловлені у брутальній, принизливій чи непристойній формі, особа може вимагати відшкодування моральної шкоди у судовому порядку [331], тобто подальше вирішення інформаційного конфлікту буде здійснюватися за правилами цивільного судочинства.

У ч. 4 ст. 30 закону України «Про інформацію» зазначено, що: «додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації та

журналістів встановлюються іншими законами» [331]. Надалі у кожному законі переліки підстав хоча і є схожими, проте мають свої відмінності.

У ст. 35 закону України «Про інформаційні агентства» четверту підставу сформульовано, як: «4) *відомості (уточнення наше – В.П.) є результатом внесення змін, скорочень чи редагування продукції інформаційних агентств, здійснених без їх відома розповсюджувачем чи споживачем інформації*», тобто зміна, скорочення чи редагування відомостей інших інформаційних агентств звільняє від відповідальності. Серед підстав звільнення від відповідальності передбачених у ст. 67 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», зазначено, що: «г) якщо вона (*інформація – уточнення В.П.*) є дослівним відтворенням матеріалів, поширених іншим засобом масової інформації або інформаційним агентством, з посиланням на нього» [340], є також інші певні особливості.

З початку 2011 р. набув чинності закон України «Про захист персональних даних», якого було декілька разів істотно змінено. В останній «реєстраційний порядок» захисту персональних даних змінено на «за повідомленням» [352]. Разом з цим, у ст. 25 відповідного закону передбачено, що дозволяється обробка персональних даних без застосування положень цього Закону, якщо така обробка здійснюється «для журналістських та творчих цілей, за умови забезпечення балансу між правом на повагу до особистого життя та правом на свободу вираження поглядів» [329]. Але в законодавстві відсутній перелік, згадка чи якісь критерії балансу між «правом на повагу до особистого життя» та «права на свободу вираження поглядів».

Отже, представники ЗМІ не несуть відповідальності за будь-яку форму (окрім брутальної, принизливої, непристойної) розповсюдження оціночних суджень, відомостей оціночного характеру. Крім того, представники ЗМІ звільняються від відповідальності за шкоду завдану честі, гідності та діловій репутації, за достовірність будь-яких відомостей (фактичних даних), якщо зазначені відомості отримані з інших джерел. Разом з тим, друковані ЗМІ,

телебачення та радіо зобов'язані у таких випадках дослівно відтворювати відомості з посиланням на джерело їх отримання, а інформаційні агентства мають право на істотне редагування, скорочення інформації, отриманої з інших джерел, крім того вони не зобов'язані посилатися на джерело отримання вказаної інформації. На представників ЗМІ не поширюються положення Закону України «Про захист персональних даних». Такі умови звільнення представників ЗМІ від відповідальності призводять на практиці до упередженого висвітлення позиції власника ЗМІ, а у разі необхідності поширення недостовірних відомостей з метою зіпсування ділової репутації, честі та гідності опонента достатньо буде зробити посилання на інформаційне агентство, що знаходиться в іншій державі або будь-яке «фіктивне» агентство.

Більш вдалою є редакція ст. 57 закону РФ «Про засоби масової інформації», в якій спірну підставу звільнення від відповідальності сформульовано так: дослівне відтворення повідомлень та матеріалів або їх фрагментів, розповсюджених іншими ЗМІ, які можуть бути встановлені, та редакція, головний редактор, журналіст за такі діяння можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення законодавства про ЗМІ» [221]. За такого визначення підстави звільнення від відповідальності зробити посилання на будь-яке сумнівне мінливе джерело інформації або джерело інформації, яке знаходиться в іншій державі, цим самим зробивши лише «формальне посилання», як це передбачено положеннями діючого законодавства України, буде недостатньо. У разі неможливості встановлення джерела, на яке посилається ЗМІ, відповідальність мають нести ЗМІ, які поширили вказану інформацію.

Від «розмитості» «правил діяльності» ЗМІ може бути заподіяна шкода як моральності суспільства, авторитету держави, діловій репутації юридичних осіб, так і честі та гідності фізичних осіб.

Розглянемо вказані наслідки діяльності представників ЗМІ на прикладах. Боротьба за владу опозиційними силами, як правило, здійснюється в

інформаційному полі. У Казахстані у 2-й половині XIX століття наклеп та завідомо недостовірний донос різко отримали широкого застосування серед знаті після запровадження в 1867–1868 рр. «виборних засад» (хоча підстави за вказані діяння було передбачено і до адміністративної реформи) для боротьби за посади (волосних управителів, аульних старшин та біїв) в органах управління, разом з тим правителі піклувалися про те, як би опорочити свого суперника, щоб того не обрали на його місце після нього у наступних виборах [451, с. 32]. Проте більшу шкоду від таких прийомів у політичній боротьбі є пониження авторитету органів влади, у цілому, формування зневіри у чесність усієї влади, незалежно від персонального складу, що призводить до масових протестів.

Центральною ідеєю в теорії А.Ф. Грамши є не бунту «кривавий та безжалісний», а ідея боротьби за «розуми та ідеї» шляхом руйнування «культурного ядра» суспільства, на яке спирається будь-яка влада. «Безкровна революція», за А.Ф. Грамши, – «...це не миттєве зіткнення класів, а постійно діючий, довготривалий механізм зміни невеликими порціями думок та настроїв кожної людини шляхом виявлення та використання перманентних труднощів та проблем, які існують в середині кожної держави; зміна культури населення (за допомогою ЗМІ та мистецтва), за яких до вас державна влада переходить природньо.». Однією з тез таких теорії є вислів Сянь Дзи: «Разлагайте все хорошее, что имеется в стране вашего противника. Вовлекайте видных представителей вашего противника в преступные предприятия. Подрывайте их престиж и выставляйте в нужный момент на позор общества. Используйте также самых подлых и гнусных людей. Разжигайте ссоры и столкновения среди граждан вражеской страны. Мешайте всеми средствами деятельности правительства... » [56, с. 151].

О. Ю. Тодика у 2006 р. писав, що: «Конституційні конфлікти породжуються в основному політичними причинами і виникають із політичних протиборств, які мають прояв у конфронтації різних політичних сил в

парламенті та за його межами, у конфліктах лідерів політичних партії та громадських рухів між собою. Усе це характеризується крайньою амбіційністю та суб'єктивізмом або може ввести відносини державно-правової сфери в антиконституційне русло, а також сприяти розриву правових зв'язків». Такі явища, на думку О.Ю. Тодики, є причиною неможливості вирішення конфліктів, пов'язаних з оцінкою дій Харківської, Севастопольської міських рад, Луганської та Донецької обласних рад. Причиною державно-правових конфліктів можуть бути конфлікти між народом та владою, коли владні структури ігнорують волю народу. До прикладів такого ігнорування О.Ю. Тодика зараховував, зокрема, різку поляризацію в матеріальному достатку в суспільстві; встановлення державою певних правил поведінки для себе, проте пряме їх порушення (заборона на внесення змін до виборчого законодавства напередодні проведення виборів було порушено самою ВРУ), ігнорування результатів проведеного референдуму щодо створення двопалатного парламенту у 2000 р. [390, с. 75].

Конфлікти у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим є наслідком застосування теорій «безкровних революцій». Д. Я. Гараджаєв у 2006 р. зазначав, що на територіях держав пострадянського простору існують певні складнощі у забезпеченні територіальної цілісності у зв'язку з поширенням сепаратизму, вчиненням терористичних актів у різних регіонах [53, с. 80]. Наведені думку, свідчать про те, що проблеми у народовладді у Донецькій, Луганській областях, Автономній Республіці Крим виникли не на початку 2014 р., а існували ще із проголошення незалежності України, проте їх не було вирішено.

Проблема охорони честі та гідності на рівні великих соціальних груп полягає у тому, що держава має право захищати авторитет своїх органів та здійснювати охорону та захист поваги до суспільства (тобто захищати авторитет держави та моральність суспільства), проте зазначений захист буде

ефективним лише у разі, якщо подібна держава та її посадові особи будуть володіти «гідністю».

Малоймовірно, що посадова особа буде мати право на захист своєї честі, якщо вона ображатиме громадян-відвідувачів, спонукатиме громадян до надання їй неправомірної вигоди. Такою ж є ситуація щодо держави та суспільства. Навряд чи та чи інша територіальна громада буде поважати посадову особу та прийняті нею рішення, якщо зазначена посадова особа повністю ігноруватиме права цієї територіальної громади. Якщо держава, порушуючи правила поведінки, які були встановлені самі для себе, не буде виконувати «взяті на себе обов'язки», такою поведінкою держава позбавлятиме сама себе загальних чеснот, що мають поважати інші. А звідси і вимагати поваги від інших суб'єктів суспільних відносин держава не буде мати підстав, оскільки у цьому разі так зване приниження честі та гідності вищих посадових осіб буде не чим іншим як критикою (у різних її формах). Кримінально-правова охорона національної (більше державної) безпеки є актуальною. Н. А. Савінова запропонувала встановити кримінальну відповідальність за інформаційну експансію як умисне захоплення з метою подальшого використання на свою користь інформаційного простору, або значного сегмента інформаційного простору певної держави, або групи держав [360, с. 51]. Незважаючи на критичне ставлення до таких ініціатив, дивує те, що посягання на інформаційний простір загрожує державній безпеці, а наклеп на державного чи громадського діяча – ні. У таких пропозиціях знову видно превалюювання захисту інформаційної безпеки держави (зокрема, та її авторитету), проте, на нашу думку, наклеп на державного діяча може завдати, навіть, більше істотної шкоди державній безпеці.

Посягання на ділову репутацію юридичних осіб. В Інтернет-ЗМІ часто розміщуються переліки підприємств, які є ненадійними платниками податків, списки підприємств-роботодавців, що порушують трудові права працівників, так і списки фізичних осіб-злісних боржників, списки несумлінних

працівників. Наприкінці таких сайтів робиться примітка: «Перелік сформовано на підставі даних, поданих юридичними особами – учасниками ринку / фізичними особами-працівниками / тощо, за достовірність опублікованих даних власник сайту відповідальності не несе». На нашу думку, указані примітки, як правило, не підпадають під підстави звільнення від відповідальності. На думку Л. Є. Кириллової, такі примітки є необґрунтованими, оскільки володілець сайту також несе відповідальність за зміст розміщеної інформації [97, с. 42].

Отже, власник несе відповідальність за розміщення інформації в Інтернет-ЗМІ, крім вищезазначених випадків. Розміщення у таких «переліках» будь-якої інформації про юридичних осіб або про фізичних осіб без наявності рішення суду є приниженням ділової репутації юридичної особи, а також честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Посягання на честь та гідність фізичних осіб. Характерною рисою сучасного життя є повага до честі та гідності кожної людини, нетерпимість до будь-яких посягань на них. «Ідея достоїнства, – як справедливо зазначає М. А. Придворов, – пронизує правовий статус личности, принципы права, его различные регулятивные и охранительные предписания» [Придворов Н. А. Социалистическое право и достоинство личности. Советское государство и право. 1996. № 12. С. 11–14., с. 12].

В інформаційному законодавстві до переліку конституційних прав часто пропонується додати право кожної людини на «свободу інформації людини», як її здатність здійснювати процес пізнання, виготовлення та передачі як виготовленої, так і отриманої або наявної у неї початкової інформації, обмежений (*процес пізнання – уточнення В.П.*) оточуючими людину явищами матеріального та ідеального світу [141, с. 40], проте, на жаль, рідко пропонується визначити саме той баланс між правом на повагу до особистого життя та правом на свободу вираження поглядів про який згадується у ст. 25 Закону України «Про захист персональних даних». Як стверджує С.П. Рабінович, ще однією проблемою є те, що в діючому законодавстві не

здійснюється належної диференціації допустимих меж свободи висловлювань залежно від мети та адресата критики. На відміну від практики Європейського суду з прав людини, судова практика України у багатьох випадках надавала посадовим особам посиленій, у порівнянні з іншими суб'єктами, захист. Раніше у судовій практиці судів загальної юрисдикції застосовувалось таке правило: «чим вище посада особи, щодо якої поширено неправдиву інформацію, тим більшим має бути розмір компенсації моральної шкоди, завданої цій особі» [347, с. 43].

На практиці часто виникають випадки, коли положення інформаційного законодавства не здатні захистити честь та гідність фізичних осіб. Стосовно поширеної інформації в Інтернеті, певне інформгентство посилалося на Газету «Вечерний Петербург», розглянувши у судовому засіданні вказаний номер газети, але спірних фрагментів не було виявлено у цій газеті. У задоволенні позову Жовтневим районним судом м. Санкт-Петербург у рішенні від 19 жовтня 2006 р. у справі № 2-784-06 відмовлено з таких мотивів: «Оскільки на момент розгляду справи, недостовірні відомості розповсюджені відповідачем на сайті, які вимагав спростувати позивач, уже не розміщено, то суд вважає, що підстави для судового захисту честі та гідності у позивача є відсутніми» [41, с. 50]. Отже, розміщення, й подальше видалення відомостей з веб-сайту будь-яким ЗМІ позбавляє можливості надалі вимагати їх спростування від такого ЗМІ, разом цим негативні наслідки посягання на честь та гідність не зникають з видаленням інформації з веб-сайту ЗМІ.

Із приводу відповідальності за поширення на веб-сайтах ЗМІ інформації виникає низка дискусійних питань щодо того, хто повинен нести відповідальність: 1) лише та особа, яка розмістила указані відомості, а не власник веб-сайту, оскільки створення певної новини на веб-сайті, на якому коментарі розміщуються без попередньої перевірки їх змісту, не суперечить закону; 2) власник веб-сайту незалежно від виду цього веб-сайту (звичайний веб-сайт чи веб-сайти, який зареєстровано як ЗМІ), оскільки власники ресурсу,

яким «створено технічну можливість» для користувачів веб-сайту поширювати недостовірні відомості, які принижують честь та гідність інших осіб. Зазначену позицію судів підтримували такі вчені, як С. Л. Волков та В. А. Буличов [41, с. 51].

Механізми захисту честі та гідності у кримінальному процесуальному законодавстві України.

На думку О. П. Кучинської, кримінальне процесуальне законодавство ґрунтується на принципові «Ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню», який передбачено у ст. 5 Загальної декларації прав людини, а також закріплено у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [156, с. 17–18].

Зміст цього принципу було відображено у ч. 3-4 ст. 14-1, ч. 2 ст. 20, ст. 185, ч. 3 ст. 193 КПК України 1960 р. [173, с. 146]. М. Є. Шумило також до положень, які розкривають зміст вищевказаного принципу, додає ч. 3 ст. 22 КПК України 1960 р., згідно з якою заборонялося домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погрози та інших незаконних заходів [466, с. 260], із чим, безперечно, слід погодитися.

У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка щодо необхідності закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві спеціальної норми, яка визначала б загальне правило допустимої поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності [190, с. 222]. В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, О. В. Фрицький, В. В. Кравченко обґрунтовували необхідність відображення у кримінальному судочинстві повагу до гідності, як мету сучасної держави соціального спрямування, як принцип, який спрямовує діяльність суб'єктів на захист загальнолюдських цінностей [173, с. 147].

Н. В. Марущак пропонувалося доповнити КПК України 1960 р. ст. 13-1 «Повага до гідності особи» [173, с. 149], проте її законодавцем не було прийнято.

У КПК України у ст. 11 закріплено принцип поваги до людської гідності, а також передбачено інші прояви указанного принципу, у зв'язку з цим слід порівняти, як охороняються честь та гідність у кримінальному процесуальному та кримінальному законодавстві України.

Л. В. Кушнір правильно зазначає, що повага до честі і гідності людини – є моральною основою суспільства, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним із головних принципів правосуддя [157, с. 195]. У свою чергу Л. М. Гуртієва зазначає, що етичні основи діяльності слідчого складаються з таких елементів, як: 1) морально-правова свідомість слідчого; 2) морально-правовий аспект мети, засобів, результату діяльності слідчого; 3) етико-правовий аспект процесу діяльності слідчого, що містить відносини між слідчим та суб'єктами кримінального процесу, а також норми кримінально-процесуального права, моральні норми [62, с. 15].

Вважаємо, що зазначені основи притаманні й діяльності судді та суду, прокурора, учасників кримінального провадження. Разом з цим, між цими елементами, на нашу думку, існує залежність: моральність свідомості слідчого та морально-правовий аспект мети, засобів та результату діяльності слідчого залежать саме від правових та моральних норм. В уявленні суспільства (у моральних нормах), як зазначає В. О. Навроцький, співробітники правоохоронних органів та органів правосуддя сприймаються як репресивні органи, а не «правоохоронні» органи [200, с. 6]. Зважаючи на таке сприйняття правоохоронних органів нічого не залишається, як підвищувати захист честі та гідності на рівні правових норм та у подальшому впроваджувати його у практичній діяльності, чим змінювати зміст відносин, а також перший та другий елементи етичної діяльності слідчого, суду, прокурора, учасників кримінального провадження.

У КПК України питанню захисту честі та гідності приділено досить велику увагу. У ст. 11 КПК України, принцип поваги до людської гідності отримав законодавчого закріплення, згідно з яким під час здійснення кримінального провадження забороняється приниження людської гідності (катування, жорстоке або таке, що принижує людську гідність, поводження), а також надається право на захист будь-якими правомірними засобами своєї гідності.

Указаний принцип відображується в інших положеннях КПК України, в якості: 1) підстави визнання доказу недопустимим, якщо його отримано внаслідок поводження, що принижує особисту гідність (п. 2, ч. 2, 87 КПК України); 2) заборони на приниження честі та гідності особи під час освідування та проведення слідчого експерименту (ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України); 3) підстави прийняття рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України), якщо розголошення відомостей може принизити людську гідність; 4) підстави відмови видачі особи для відбування покарання в іншій державі (ч. 2 ст. 60б КПК України), якщо зазначені дії призведуть до приниження людської гідності. У вищезазначених положеннях використовуються такі поняття як «людська гідність», «честь і гідність», а також «особиста гідність». Дослідимо позицію законодавця щодо використання указаних різних понять.

Принцип поваги до людської гідності (ст. 11 КПК України) закріплено також і в окремих законодавчих актах: 1) у законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» заборонено розголошення відомостей про честь та гідність особи та заборонено їх зберігати, якщо вони не містять інформацію про злочини (абз. 12-13 ст. 9) [334]; 2) у законі України «Про попереднє ув'язнення» закріплено принцип поваги до людської гідності (ст. 1), а також передбачено обов'язок поважати працівників місць попереднього ув'язнення (ст. 10) та закріплено заборону застосування дисциплінарних заходів, що принижують людську гідність (ст. 15) [335]; 3) у законі України «Про

забезпечення права на справедливий суд» передбачено, що скарга на дії судді не повинна ображати честь та гідність будь-яких осіб, інакше вона підлягає відхиленню (ст. 93) [325]; 4) повага до людської гідності є принципом пробації, а також є принципом діяльності органів поліції, прокуратури, служби безпеки та адвокатури.

Аналіз вищезазначених законодавчих актів свідчить про те, що принцип поваги до «честі та гідності осіб» визначається у два способи: 1) як «повага до людської гідності», у тих випадках, коли указаний принцип відображується у вимогах щодо діяльності правоохоронних органів; 2) як «повага до честі та гідності», у тих випадках, коли указаний принцип є гарантією діяльності правоохоронних органів.

Л. В. Кушнір зазначає, що ст. 11 КПК України закріплює норму «Повага до людської гідності». Разом з тим, у ст. 3 Конституції України указано, що: «Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Л.В. Кушнір надалі зазначає: «На жаль, досі чинний КПК України не враховує всіх положень Конституції України та міжнародних правових актів, не містить необхідних визначень, не визначає відшкодування моральної шкоди, не узгоджений у цій частині з нормами цивільного та цивільно-процесуального права» [157, с. 196–197].

Тобто абсолютно справедливо вважається, що поряд з іншими недоліками кримінального процесуального законодавства України, необхідно відобразити досліджуваний принцип у ст. 11 КПК України саме таким чином, як його сформульовано у ст. 3 Конституції України. Із цією думкою Л. В. Кушнір не можна погодитись, оскільки принцип «поваги до честі та гідності людини» у кримінальному та кримінально процесуальному законодавстві України має дещо інше значення, аніж в інших галузях законодавства.

У ч. 3 ст. 50 КК України зазначено, що «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.», проте честь не

згадується під час визначення мети покарання. На думку А.Л. Анісімова честь та гідність належать до невідчужуваних особистих немайнових прав особи, проте оскільки «честь» ототожнюється з «громадянською честю», яка походить від держави, тому «честь зникає у разі застосування до особи кримінального покарання» (у цьому випадку, під честю розуміється зовнішня суспільна оцінка особистості, відображення якостей особи у суспільній свідомості) [3, с. 13], вважаємо, що вчений досить звужує негативний вплив на честь особи кримінальної відповідальності лише до такої її форми, як покарання (не конкретизуючи її форми). На нашу думку, притягнення особи до кримінальної відповідальності незалежно від форми її реалізації та стадії, на якій її завершено (наприклад, через хибність звинувачень, намір завдати шкоди честі, репутації звинуваченій особі), має негативний вплив на всі сфери життя особи.

У ч. 3 ст. 125 КК України 1960 р. наклеп «поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину» виокремлювався як наклеп із кваліфікуючою ознакою. Звідси можна зробити висновок, що коли змістом поширення недостовірних вигадок були «відомості про вчинення злочину» (крім тих злочинів, які вказувались у ч. 3 ст. 125 КК України 1960 р.), діяння, звичайно, посягало на честь та гідність особи. Якщо розглянути вказану ситуацію не з боку суб'єкта злочину та тих відносин, на яких він посягає, а з боку правоохоронного органу та предмета його діяльності, то ситуація буде схожою. Підозра, обвинувачення у вчиненні злочину, перебування у статусі підсудної особи призводять до приниження суспільної думки про таку особу. Як зазначає А.Л. Анісімов, честь особи у таких випадках зникає [3, с. 13]. М. Є. Шумило стверджує, що честь і гідність особи зазнають шкоди у результаті доведення до відома громадськості інформації про те, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину або до неї застосовано запобіжні заходи або стосовно неї проводяться слідчі дії. Це породжує негативну думку про людину, підриває до неї довіру, знижує її авторитет. Усупереч презумпції невинуватості, ці заходи органів розслідування в очах

недостатньо юридично освічених людей сприймаються як такі, що засвідчують вчинення злочину людини, і не виправдано ототожнюються з обвинувальним вироком суду. З точки зору емоційного сприйняття така інформація у свідомості громадськості є надто «живучою» й вимагає значних зусиль від людини, щоб відновити своє добре ім'я [466, с. 260].

Саме тому «принцип поваги до честі та гідності людини» у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України має особливості у порівнянні з іншими галузями законодавства. Зміст цієї особливості полягає у тому, що слідчий, прокурор, суд, учасники кримінального провадження повинні виконувати свої обов'язки з дотриманням принципу «поваги до людської гідності» суб'єкта злочину, а також інших учасників кримінального провадження.

Отже, у ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України законодавець повинен був зробити згадку лише про «людську гідність», а не про «честь» та «людську гідність», оскільки виконання правоохоронними органами своїх повноважень призводить до зниження громадсько-політичної думки про суб'єкта злочину, що є нормальним явищем. У ч. 3 ст. 11 та п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, навпаки, законодавець зобов'язаний був вказати як на «людську гідність», так і на «честь», оскільки, згідно з ч. 3 ст. 11 КПК України кожен має право захищати усіма способами, що не заборонені законом, не лише «свою людську гідність», порушену під час здійснення кримінального провадження, а й «честь» [285]. А підставою розгляду кримінального провадження у закритому судовому засіданні, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України має бути не стільки загроза завдання шкоди «людській гідності», скільки загроза завдати шкоди саме «честі», як це передбачено в абз. 12–13 ст. 9 в законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [334].

Правильне розуміння значення принципу «поваги до людської гідності та честі» та їх проявів у КПК України сприятиме удосконаленню як етичних засад діяльності слідчого, прокурора, суду, учасників кримінального провадження,

так і більш повному розумінню кримінально-правової охорони указаних цінностей у КК України, хоча вченими уже вносяться певні пропозиції щодо удосконалення діючого КПК України у напрямку відшкодування моральної шкоди у межах кримінального судочинства. Наприклад, О.І. Назарук пропонує для захисту юридичних осіб від шкоди, завданій їх діловій репутації, удосконалити положення КПК України шляхом: 1) внесення до предмета доказування також «немайнової шкоди та її розміру»; 2) передбачити можливість накладення арешту на майно, як спосіб забезпечення відшкодування немайнової шкоди; 3) передбачити право прокурора на пред'явлення цивільного позову в інтересах юридичних осіб про відшкодування немайнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) надання статусу юридичній особі статусу потерпілого в КПК України [202, с. 232]. Незважаючи на те, що вищеназвані ідеї пропонувалися ще до прийняття КПК України, розшукові (слідчі) дії, що передбачені його положеннями, у порівнянні з цивільним процесуальним законодавством мають ряд таких переваг.

В сучасних умовах поширення наклепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації наклепницької інформації або шляхом розсилки електронних листів. Наприклад, особа створила електронну скриньку, з певних джерел отримала перелік адрес електронних поштових скриньок працівників певної установи, на які було розіслано недостовірну інформацію наклепницького характеру. Указані дії призвели до звільнення потерпілої особи. Встановити, з якої IP-адреси поширено відомості, місцезнаходження точки доступу до Інтернету, факт поширення відомостей неможливо без спеціального обладнання та програмного забезпечення, а також надання персональних даних провайдером.

Отримання указаної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, яке може здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 263 КПК

України на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Для відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Подальші будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що їх поширили у межах цивільного судочинства, є неможливими через вищезазначені перешкоди [265, с. 43–44].

Стосовно інших способів поширення наклепницьких відомостей (не через Інтернет), то притягненню до відповідальності у порядку цивільного судочинства винуватих осіб за вищезазначені дії перешкоджають ряд процесуальних труднощів: 1) розмитість територіальної юрисдикції (важко визначити територіальну підсудність, у зв'язку з чим, позовні заяви, як правило, повертаються позивачам); 2) відсутність врегульованого порядку фіксації, оприлюднення або поширення наклепницьких відомостей (зафіксований факт оприлюднення може бути визнано недопустимим доказом). Враховуючи вищезазначені труднощі, спроби притягнути до цивільної відповідальності винуватих осіб, як зазначає І. О. Кириченко, у побутовій та компетентній правосвідомості сприймаються, як «хто себе виправдовує, той себе звинувачує» («*Qui se excusat, se accusat*», вислів Ієронія Стридонського), будуть малоефективними, а «судитися собі дорожче буде...» [99, с. 125].

У разі запровадження кримінальної відповідальності, кримінальні провадження за наклеп та/або образу (як прості, так і кваліфіковані) необхідно віднести до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Припинення кримінальних проваджень у зв'язку з «примиренням з потерпілим» по указаній категорії злочинів повинно здійснюватися лише при дотриманні обов'язкових умов, передбачених для звільнення від кримінальної відповідальності по указаній підставі [87, с. 185].

Висновки. Таким чином, дослідження щодо співвідношення та взаємозв'язку в питаннях охорони честі та гідності особи у кримінальному та

інших галузях законодавства України свідчить, зокрема, що конституційне законодавство визначає лише місце «честі» та «гідності» серед інших прав і свобод людини та громадянина, серед суміжних цінностей (є однією з найвищих соціальних цінностей згідно із ст. 3 Конституції України), що охороняються державою; закріплює загальні засади охорони «честі» та «гідності» (ст. ст. 28, 62, 105 Конституції України). Механізм охорони «честі» та «гідності» (відповідальність, процесуальні норми, пільги та заохочення, правосвідомість), крім конституційних норм-принципів, у Конституції України не передбачено, він міститься в інших галузях законодавства України.

У конституційному і кримінальному законодавствах (також) передбачено поняття «честь та гідність нації, народу». Тенденція пріоритетності правового захисту прав людини другого покоління у порівнянні з правами першого покоління призводить до: 1) відсутності реального механізму захисту честі та гідності та, відповідно, декларативності конституційних норм-принципів; 2) унеможливлення реалізації об'єктивних прав на повагу честі та гідності особи, закріплених у Конституції України; 3) залежності захисту зазначених прав від суб'єктивних можливостей учасників правовідносин. Звинувачення особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння, згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, обумовлює втрату цією особою «зовнішньої честі».

Честь та гідність не охороняються положеннями адміністративного деліктного законодавства, проте ці правові цінності й не повинні охоронятися положеннями КУпАП за предметом правового регулювання, яким є суспільні відносини управлінського характеру між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління, які виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності.

Суспільно небезпечне посягання на честь та гідність у сфері реалізації трудових прав та обов'язків, за наявності інших ознак, передбачених КК України, може кваліфікуватись як: 1) злочин, передбачений ст. ст. 172, 173 КК України, у разі вчинення діяння роботодавцем; 2) злочин, передбачений ст. ст.

383, 384 КК України, у разі вчинення діяння іншим працівником стосовно свого колеги, який у цьому разі є потерпілим. Проте зазначені кримінально-правові норми не містять будь-яких згадок щодо «ділової репутації», «честі» та «гідності» особи як ознак основного або кваліфікованих складів злочинів, але тлумачення названих положень КК України свідчить про можливість завдання злочинної шкоди указаним цінностям у разі вчинення діянь, відповідальність за які передбачено указаними статтями КК України.

Встановлено, що зайвою є деталізація у ч. 1 ст. 172 КК України змісту критики, а тим більше зайвим є зазначення назви конкретного законодавчого акта, який втратив чинність, і це зробило неможливим застосування цього положення КК України у частині звільнення через повідомлення про корупцію.

Обґрунтовується висновок відносно того, що представники ЗМІ не несуть відповідальності за будь-яку форму (окрім брутальної, принизливої, непристойної) поширення оціночних суджень, поширення відомостей оціночного характеру. Крім того, представники ЗМІ звільняються від відповідальності за шкоду честі, гідності та ділової репутації, за достовірність будь-яких відомостей (фактичних даних), якщо вказані відомості отримані з інших джерел. При цьому друковані ЗМІ, телебачення та радіо зобов'язані у таких випадках дослівно відтворювати відомості із посиланням на джерело їх отримання, а інформаційні агентства мають право на будь-яке редагування, скорочення інформації, отриманої з інших джерел. Представники ЗМІ також не зобов'язані посилатися на джерело отримання указаної інформації. На представників ЗМІ не поширюються положення Закону України «Про захист персональних даних». Такі умови звільнення представників ЗМІ від відповідальності призводять на практиці до упередженого висвітлення позиції власника ЗМІ або конкретного журналіста, а у разі необхідності поширення недостовірних відомостей з метою зіпсування ділової репутації, честі та гідності опонента достатньо буде зробити посилання на інформаційне агентство, що розташоване в іншій державі, або будь-яке «фіктивне» агентство.

Обґрунтовано, що правильну умову звільнення ЗМІ від відповідальності сформульовано у ст. 57 Закону РФ «Про засоби масової інформації», де закріплено, що: «б) дослівне відтворення повідомлень та матеріалів або їх фрагментів, розповсюджених іншими ЗМІ, що може бути встановлено та притягнуто до відповідальності за це порушення законодавства про ЗМІ». За такого визначення підстави звільнення від відповідальності зробити посилання на будь-яке сумнівне «мінливе» джерело інформації або джерело інформації, що знаходиться в іншій державі, цим самим зробивши лише формальне посилання, як це передбачено положеннями діючого законодавства України, буде недостатньо. У разі неможливості встановлення джерела, на яке посилається ЗМІ, до відповідальності має бути притягнутий той ЗМІ, що поширив указану інформацію.

Обґрунтовується, що посягання на інформаційний простір загрожує державній безпеці, а наклеп на державного чи громадського діяча ні. У таких пропозиціях вчених превалює захист інформаційної безпеки держави (зокрема, її авторитету) над честю, гідністю та діловою репутацією державних діячів, але, на нашу думку, наклеп на державного діяча може завдати більшої істотної шкоди державній безпеці, аніж посягання на інформаційний простір держави.

Зміст принципу поваги до честі та гідності людини у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України має особливості у порівнянні з іншими галузями законодавства і полягає у тому, що слідчий, прокурор, суд, учасники кримінального провадження повинні виконувати свої обов'язки з дотриманням принципу «поваги до людської гідності» суб'єкта злочину, а також інших учасників кримінального провадження. Враховуючи зазначене, у ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України законодавець повинен був передбачити виключно «гідність», а не «честь» та «гідність», оскільки виконання правоохоронними органами своїх повноважень призводить до зниження громадсько-політичної думки щодо суб'єкта злочину, що є допустимим явищем під час здійснення кримінальних проваджень.

Правильне розуміння значення принципу «поваги до людської гідності та честі» та їх проявів у КПК України сприятиме як удосконаленню етичних засад діяльності слідчого, прокурора, суду, учасників кримінального провадження, так і глибокому розумінню кримінально-правової охорони указаних цінностей у КК України.

У разі запровадження кримінальної відповідальності кримінальні провадження за наклеп та/або образу (як прості, так і кваліфіковані) необхідно віднести до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Припинення кримінальних проваджень у зв'язку з «примиренням з потерпілим» за вказаною категорією злочинів повинно здійснюватися лише при дотриманні обов'язкових умов, передбачених для звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною підставою.

3.2. Посягання на честь та гідність особи як обтяжуючі та пом'якшуючі ознаки інших злочинів

В теорії та практиці кримінального права питання охорони честі та гідності кримінально-правовими заходами, як правило, досліджується шляхом аналізу ознак таких діянь як наклеп та образа, а також їх спеціальних видів. Наприклад, О. С. Суботенко, дійшов висновку про те, що честь та гідність охороняються положеннями Розділу III Особливої частини КК України, в яких ці цінності є факультативними об'єктами злочинів (ст.ст. 149, 151, 116, 123, 161) [379, с. 83]. Предметом таких досліджень є, як правило, основні ознаки цих діянь, разом з цим вченими, не аналізуються склади злочинів, в яких честь та гідність є кваліфікованими або пом'якшуючими ознаками в інших злочинах кримінального законодавства інших країн.

Чесць та гідність в кримінальному законодавстві багатьох країн є додатковими факультативними об'єктами злочинів або посягання на зазначені цінності є способом заподіяння злочинної шкоди іншому об'єкту злочину.

Однак значення цих цінностей в складах злочинів цим не вичерпується, а у багатьох діяннях честь та гідність мають значення ознак складів злочинів, що збільшують або зменшують ступінь суспільної небезпеки основного складу злочину, які в кримінальному праві іменують як «кваліфікуючі» або «привілейовані» ознаки складів злочинів. Звернемо увагу на посягання проти честі та гідності в кримінальному законодавстві інших країн та кримінальному законодавстві України у якості кваліфікуючих та пом'якшуючих ознак.

В.А. Бортник зазначає, що честь і гідність «пронизують» багато норм та інститутів кримінального закону, які необхідно розподілити на такі групи норм: 1) посягання на особисту гідність громадян України (ст.ст. 365, 373, 296 КК України); 2) посягання на професійну гідність громадян (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК України); 3) посягання на національну і релігійну гідність громадян України (ст. 161 КК України); 4) посягання на жіночу честь (ст.ст. 152, 153, 154, 303 КК України); 5) посягання на сімейну честь (ст. 167 КК України); 6) посягання на особисту честь (суспільну репутацію) громадянина (ст.ст. 383, 384 КК України) [22, с. 111-112]. Разом з тим, виокремлюючи види кримінально-караних діянь проти честі та гідності, вчений не бере до уваги всі діяння, в яких честь та гідність відіграють роль кваліфікуючих і привілейованих ознак в інших складах злочинів за кримінальним законодавством інших країн та кримінальним законодавством України.

У зв'язку із зазначеним, звернемо увагу на честь та гідність як кваліфікуючі та привілейовані ознаки кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві інших країн, а також на значення цих ознак в кримінальних правопорушеннях проти авторитету та моральності.

Під «кваліфікуючими ознаками», за твердженням Т. О. Костаревої, необхідно розуміти закріплені в законі істотні обставини, що характеризують типову ступінь суспільної небезпеки діяння або одночасно ступінь суспільної небезпеки як діяння, так і особи, які вчинили ці діяння, та значно впливає на покарання [121, с. 11]. Л. Л. Кругліков, В. М. Савінов визначають кваліфікуючі

ознаки складу злочину, як ознаки, що свідчать про суттєвий «перепад» в рівні суспільної небезпеки у порівнянні з тією суспільною небезпекою, що виражена в ознаках основного складу злочину [143, с. 8]. На нашу думку, слід погодитись із визначенням кваліфікуючих ознак запропонованим Л. Л. Кругліковим, В. М. Савіновим.

В. А. Бортник зазначав, що злочинні посягання за КК України посягають лише на різні види честі та гідності особи (особисту, професійну, національну, релігійну, жіночу, сімейну) [22, с. 111–112]. Вважаємо таке розуміння видів честі та гідності не повним, оскільки подібними за своїм змістом до честі та гідності у фізичних осіб та діловій репутації у юридичних осіб для таких колективних учасників суспільних відносин як держава, національність та народність, суспільство є такі нематеріальні цінності як «авторитет», «національна честь та гідність», «моральність» [258, с. 380]. У зв'язку з цим, на нашу думку, згадка в тексті КК України щодо «національної честі» або щодо такого мотиву як «... з мотивів національної ворожнечі ...» законодавцем в кримінальному законодавстві України та інших країн свідчить про посягання, в першу чергу, на «національну честь» («права нації», «народності», «солідарні права» або права третього покоління прав людини) в особі окремого представника певної нації, і лише, в другу чергу, про посягання на честь та гідність окремої фізичної особи як індивідуума.

У Модельному КК держав-учасниць СНД такий мотив як «... у зв'язку з національною або расовою ворожнечею, або релігійним фанатизмом ...» є ознакою вчинення таких складів злочинів, як: п. м) ч. 2 ст. 111 «Вбивство», п. м) ч. 2 ст. 119 «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», в п. е) ч. 2 ст. 120 «Заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості», п. ж) ч. 2 ст. 126 «Катування», п. ж) ч. 2 ст. 252 «Умисне знищення або пошкодження майна» [220].

Суспільна небезпека дій, що порушують расову, національну, релігійну рівноправність полягає в тому, що вони принижують гідність певної

національності або раси шляхом надання їй негативних рис, звичок, властивостей, перекручування її традицій, а також шляхом наклепу на окремого представника якої-небудь нації або конфесії з метою викликати ворожнечу до нації чи конфесії в цілому [476, с. 249]. Відповідальність за безпосередні умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян через їх релігійні переконання встановлено положеннями ст. 161 КК України [133, с. 314–315]. Проте, крім встановлення відповідальності як за основний склад злочину, ця ознака передбачена в якості кваліфікуючої в такому або дещо зміненому формулюванні, як правило, у подібних злочинах в кримінальному законодавстві інших постсоціалістичних країн.

Наприклад, зазначені ознаки, передбачено в якості кваліфікуючих ознак злочинів у кримінальному законодавстві таких інших країн, як:

1) вбивство (п. м ч. 2 ст. 104) КК Республіки Таджикистан [414], п. м ч. 2 ст. 101 КК Республіки Туркменістан [419], п. к ч. 2 ст. 97 КК Республіки Узбекистан [415], п. г ч. 4 ст. 109 КК Грузії [401], п. 14 ч. 2 ст. 139 КК Республіки Білорусь [410], п. 1 ч. 2 ст. 145 КК Республіки Молдова [413], п. л ч. 2 ст. 105 КК РФ [417];

2) умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (п. 12 ч. 2 ст. 112 КК Республіки Вірменія [409], п. м ч. 2 ст. 109 КК Республіки Таджикистан [414], п. ж ч. 2 ст. 107 КК Республіки Туркменістан [419], п. ж ч. 2 ст. 104 КК Республіки Узбекистан [415], п. г ч. 4 ст. 117 КК Грузії [401]), п. і ч. 2 ст. 151 КК Республіки Молдова [413], п. е ч. 2 ст. 111 КК РФ [417], п. 8 ч. 2 ст. 106 КК Республіки Казахстан [412];

3) *умисне заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості* (п. е ч. 2 ст. 111 КК Республіки Таджикистан [414], п. ж ч. 2 ст. 108 КК Республіки Туркменістан [419], п. ж ч. 2 ст. 105 КК Республіки Узбекистан [415], п. е ч. 2 ст. 112 КК РФ [417], п. 6 ч. 2 ст. 107 КК Республіки Казахстан [412]);

4) *умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження* (п. б ч. 2 ст. 115 КК РФ), побої (ст. 116 КК РФ [417]), катування (п. 7 ч. 2 ст. 119 КК Республіки Вірменія [409]), насильство (п. ж ч. 2 ст. 126 КК Грузії [401]);

5) *тортури або катування* (п. ж ч. 2 ст. 117 КК Республіки Таджикистан [414], п. е ч. 2 ст. 113 КК Республіки Туркменістан [419], п. ч ч. 2 ст. 117 КК РФ [417], п. 6 ч. 2 ст. 110 КК Республіки Казахстан [412]);

б) *умисне знищення або пошкодження майна* (п. 4 ч. 2 ст. 185 КК Республіки Вірменія [409], п. в ч. 2 ст. 197 КК Республіки Молдова [413], п. 4 ч. 2 ст. 202 КК Республіки Казахстан [412]).

Разом з цим, в КК РФ, крім вищезазначених злочинів проти життя і здоров'я, перелік злочинів з досліджуваними кваліфікуючими ознаками передбачено в більшій кількості складів злочинів. До них в КК РФ відносяться такі, як: погроза вбивством з вищевказаних мотивів (ч. 2 ст. 119 КК РФ), втягнення неповнолітнього особи у скоєння злочину (ч. 4 ст. 150 КК РФ), наруга над тілами померлих і місцями їх поховання (п. б ч. 2 ст. 244 КК РФ) [417].

У деяких постсоціалістичних країнах «посягання на особисту гідність» передбачено в «нетипових» складах злочинів. Наприклад, такий склад, що передбачений у нормах КК Республіки Вірменія як серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів визнається кваліфікованим у тих випадках, коли подібні діяння поєднано з веденням практики приниження гідності особистості, негуманних і інших образливих дій, заснованої на апартеїді або расовій дискримінації (п. 3 ч. 4 ст. 390) [409]. У ст. 144-1.2.8 КК Республіки Азербайджан приниження гідності людини є кваліфікуючою ознакою «торгівлі людьми» [398].

Образа особистої гідності також виступає кваліфікуючою ознакою перевищення службових повноважень (ч. 3 ст. 426 КК Республіки Білорусь [410], п. в ч. 3 ст. 333 КК Грузії), а також зловживання службовими повноваженнями (п. в ч. 3 ст. 332 КК Грузії) [401].

Однак є і постсоціалістичні країни, в яких в кримінальному законодавстві не передбачені склади злочинів, в яких посягання на честь та гідність виступають кваліфікуючими ознаками. До таких країн належать Киргизька Республіка [405], Литовська Республіка [407], Естонська Республіка [424].

Крім випадків, коли заподіяння шкоди честі та гідності поряд із заподіянням шкоди основному об'єкту підвищує ступінь суспільної небезпеки цього злочину, в кримінальному законодавстві більшості постсоціалістичних країн заподіяння шкоди суб'єкту злочину, що передує вчиненню ним діяння, обумовлює зниження суспільної небезпеки злочину.

В окремих випадках протиправне посягання потерпілої особи на честь та гідність суб'єкту злочину *відігравати роль привілейованої ознаки іншого складу злочину*. В п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України передбачено таку обставину, що пом'якшує покарання як «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого», проте в декількох діяннях зазначена ознака є привілейованою ознакою злочину. Згідно з ч. 3 ст. 66 Загальної частини КК України, ця ознака не може одночасно розглядатись як така, що впливає на кваліфікацію, і як така, що пом'якшує покарання, проте це не впливає на зміст та цінність наукових досліджень цієї ознаки в різних значеннях (як такої, що впливає на призначення покарання або на кваліфікацію).

Л. Л. Кругліков у «вчиненні злочину під впливом сильного душевного хвилювання, що обумовлено неправомірними або аморальними діями потерпілого» виділяє такі істотні властивості: а) наявність сильного душевного хвилювання під впливом якого вчинено злочин; б) неправомірні дії потерпілої особи (*а за діючим КК України – і «аморальні» – уточнення наше В.М.*), як привід виникнення такого сильного душевного хвилювання. За твердженням Л. Л. Круглікова, вказана ознака передбачає ситуацію, в якій вчинення злочину є реакцією у відповідь на «провокуючу» поведінку потерпілої особи і (в силу психічних закономірностей) спрямовано на джерело, що викликало у винної

особи сильну емоційну реакцію. У винної особи відсутній «злий намір» та низькі спонукання, вина потерпілої особи, що призводить до втрати винною особою контролю над собою. Зазначені ознаки притаманні для посягань проти особи (її тілесної недоторканності, честі, гідності, майнових та інших правоохоронюваних інтересів) [142, с. 14, 16].

У Модельному кримінальному кодексі країн СНД пониження честі і гідності суб'єкта злочину зі сторони потерпілого, в наслідок чого було заподіяно шкоду середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження згідно з ч. 1 ст. 121 Модельному кримінальному кодексі країн СНД, є привілейованим складом злочину [220]. Зазначене положення також було закріплено в кримінальному законодавстві багатьох інших країн, і, крім цього, цей законодавчий прийом було застосовано також стосовно інших складів злочинів.

В юридичній літературі поряд з терміном «сильне душевне хвилювання» часто вживається термін «фізіологічний афект», «афект», «раптове сильне душевне хвилювання», «душевне хвилювання». Подібні варіації в термінах закріплено і в процесуальних документах конкретних кримінальних проваджень [21, с. 99].

У теорії кримінального законодавства поняття «сильного душевного хвилювання» розкривається шляхом ототожнення цього поняття з існуючим у психології поняттям «фізіологічний афект». В.А. Владіміров визначає «сильне душевне хвилювання людини» як особливий психічний стан, що в психології іменують афектом. «Афект» – це стрімкий та бурхливо протікаючий емоційний стан, що полягає в діянні-розрядці, яке не підпорядковане свідомому вольовому контролю. Вчинення у такому стані вчинків, а інколи й злочинів, пояснюється тим, що в стані афекту свідомий контроль за діяльністю порушується, – почуття, переживання людини проявляються у виді рухомого «перезбудження». Подібні стани психіки людини звичайно настають в результаті різкого та, як правило, раптового збудження, потрясіння, до якого нервова система не може відразу пристосуватись [38, с. 22].

Аналогічну позицію у визначенні «сильного душевного хвилювання» займають й інші вчені [386, с. 31]. Отже, для стану фізіологічного афекту притаманна специфічна форма зовнішнього прояву – активні дії, що спрямовані на усунення зовнішнього подразника, яким є поведінка іншої особи. У сфері кримінально-правового регулювання така поведінка, що є проявом фізіологічного афекту, підлягає регулюванню, якщо ступінь її суспільної небезпеки досягає ступеню суспільної небезпеки злочину.

До таких складів злочинів в постсоціалістичних країнах відносяться такі злочини, як:

1) *вбивство в стані афекту, який викликаний у винної особи тяжкою образою з боку постраждалого* (ст. 101 КК Республіки Казахстан [412], ст. 105 КК Республіки Вірменія [409], ст. 141 КК Республіки Білорусь [410], ст. 122.1 КК Республіки Азербайджан [398], ст. 107 КК РФ [417], ст. 98 КК Киргизької Республіки [405], ст. 130 КК Литви [407], ст. 106 КК Республіки Таджикистан [414], ст. 102 КК Республіки Туркменістан [419], ст. 98 КК Республіки Узбекистан [415], ст. 111 КК Грузії [401], ст. 120 КК Латвії [406], ст. 103 КК Естонської Республіки [424], ст. 146 КК Республіки Молдова [413]);

2) *заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження у стані афекту, що викликане тяжкою образою з боку потерпілої особи* (ст. 150 КК Республіки Білорусь [410], ст. 129 КК Республіки Азербайджан [398], ст. 113 КК РФ [417], ст. 114 КК Республіки Вірменія [409], ст. 111 КК Республіки Казахстан [412], ст. 106 КК Киргизької Республіки [405], ст. 109 КК Республіки Туркменістан [419], ст. 106 КК Республіки Узбекистан [415], ст. 121 КК Грузії [401], ст. 156 КК Республіки Молдови [413]; 3) *заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у стані афекту, що викликаний тяжкою образою з боку потерпілої особи* (ст. 136 КК Литви [407], ст. 113 КК Республіки Таджикистан [414], ст. 109 КК Естонської Республіки [424], ст. 127 КК Латвії [406]).

Тобто в кримінальному законодавстві одних країн посягання на честь та гідність є привілейованими ознаками вбивства та тяжкого тілесного

ушкодження, в інших – також і привілейованою ознакою тілесного ушкодження середньої тяжкості.

У вищевказаних привілейованих ознаках використовується поняття «тяжка образа» як передумова виникнення стану сильного душевного хвилювання (афекту) у суб'єкта злочину (КК Республіки Азербайджан [398], КК Республіки Вірменія [409], КК Республіки Білорусь [410], КК Республіки Казахстан [412], КК Киргизької Республіки [405], КК Литви [407], КК Республіки Таджикистан [414], КК Республіки Узбекистан [415], КК Грузії [401], КК Латвії [406], КК РФ [417]). Однак не у всіх цих країнах передбачена відповідальність саме за «образу». Підстава відповідальності за образу передбачено в кримінальному законодавстві таких країн, як: ст. 148 КК Республіки Азербайджан [398], ст. 136 КК Республіки Вірменія [409], ст. 189 КК Республіки Білорусь [410], ст. 131 КК Республіки Казахстан [412], ст. 155 КК Литви [407], ст. 140 КК Республіки Узбекистан [4185], ст. 156 КК Латвії [406].

Таким чином, створюється диспропорція у кримінально-правовому регулюванні: з одного боку «образу» декриміналізовано в кримінальному законодавстві зазначених країн, а з іншого боку «тяжку образу» передбачено як підставу для виокремлення привілейованого складу злочинів.

Разом з цим, в КК Киргизької Республіки (ст. 128) [405] і КК Республіки Таджикистан (ст. 136) [414], КК Республіки Туркменістан (ст. 133) [419] «образу» було декриміналізовано, після декриміналізації цього діяння в КК РФ (ст. 133) [417], а в КК Грузії відповідальність за вказані діяння не було передбачено.

Посягання на честь та гідність в кримінальному законодавстві України відіграють подібну роль у якості кваліфікованих або привілейованих ознак інших складів злочинів. Разом із цим, термінологію було змінено шляхом заміни поняття «тяжка образа» у ст.ст. 116, 123 КК України на поняття «що принижує честь і гідність особи» [317].

В діючому КК України у якості привілейованої ознаки, посягання на честь та гідність передбачено у ст.ст. 116, 123 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України. До посягання на гідність, честь та подібні цінності за діючим КК України, які відіграють роль кваліфікуючих складів злочинів, належать: 1) *посягання на честь та гідність фізичної особи*: примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 2 ст. 154 КК України), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ч. 2 ст. 365 КК України), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 372 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ч. 2 ст. 384 КК України), розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ч. 3 ст. 387 КК України), порушення уставних правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності відносин підлеглості (ч. 2 ст. 406 КК України), перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень (ч. 2 ст. 426-1 КК України).

2) *посягання на «гідність певної нації»* (закріплено в такому мотиві як «поєднання з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі») у таких складах злочинів як: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ч. 2 ст. 110 КК України), вбивство (п. 14, ч. 2 ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК України), побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК України), катування (ч. 2 ст. 127 КК України), погроза вбивством (ч. 2 ст. 129 КК України).

3) *посягання на моральність у вигляді хуліганського мотиву*, як кваліфікуючу ознаку передбачено у п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України, як вбивство з хуліганських мотивів.

Посягання на честь та гідність фізичної особи відсутні в якості кваліфікованих ознак в злочинах проти авторитету державної влади та органів

місцевого самоврядування, а також у злочинах проти моральності, як і посягання на авторитет або моральність у якості кваліфікуючих ознак у інших злочинів.

В КК України 1960 р. були передбачені, як основні, так і кваліфіковані склади злочинів. У першій редакції ч. 2 ст. 125 КК України 1960 р., була передбачена така кваліфікуюча ознака як вчинення клевети особою раніше судимою за клевету, а так само поєднання з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину або такого іншого тяжкого злочину, за який згідно з законом може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісім років і більше чи смертної кари [328].

Кваліфікуючі ознаки клевети в ч. 2 ст. 125 КК України у редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12.01.1983 р. № 4571-Х істотно змінено законодавцем та визначено як вчинення клевети «... у друкованому або іншим способом розмноженому творі, а так само вчинений особою, раніше судимою за клевету ...», а вчинення клевети «... поєднаного з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину ...» виділено у ч. 3 ст. 125 КК України [322].

Згідно з Указами Президії Верховної Ради УРСР від 12.01.1983 р. № 4571-Х, від 10.12.1985 р. № 1432-ХІ ч. 2 ст. 125 КК України додано ще такою кваліфікуючою ознакою як вчинення клевети «... в анонімному листі ...» [322; 321]. Склад злочину «образа» в КК УРСР 1960 р. не містив кваліфікованих ознак. Залишимо поза увагою положення КК УРСР 1960 р., в яких посягання на честь та гідність були кваліфікованими або привілейованими ознаками у інших злочинах, оскільки це не дасть можливість визначити подальші способи удосконалення діючого КК України у питанні захисту честі та гідності, через те, що структура Особливої частини та більшість ознак всіх злочинів у діючому кримінальному законі змінились.

Більш того, наклеп та образа в кримінальному законодавстві інших країн, в яких вказані діяння є підставою кримінальної відповідальності, мають кваліфікуючі ознаки.

В ч. 2 ст. 143 Модельного кримінального кодексу СНД наклеп є кваліфікованим злочином у випадку його вчинення: в публічному виступі, публічно демонстрованому творі або ЗМІ, а в ч. 3 зазначеної статті передбачено таку особливо кваліфікуючу ознаку наклепу, як поєднання з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

В ч. 2 ст. 333 «Неповага до суду» Модельного кримінального кодексу країн СНД передбачено таку кваліфікуючу ознаку, як неповага вчинена «під час здійснення правосуддя» [220]. В цьому злочині передбачено таку ж кваліфікуючу ознаку в ч. 2 ст. 321 КК Республіки Узбекистан [415], ч. 2 ст. 343 КК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 321 КК Киргизької Республіки, ч. 2 ст. 297 КК РФ. Такі ж ознаки визнано кваліфікуючими у ч. 2 ст. 191 КК Республіки Туркменістан стосовно судді та народного засідателя та в ч. 2 ст. 298.1 КК РФ стосовно прокурора, слідчого та дізнавача під час виконання своїх повноважень [417].

Стосовно зазначених законодавчих змін Д. Р. Гайнутдіновим та іншими вченими висловлено низку зауважень. Так, кваліфікуючі ознаки, що закріплені в ч. 4 ст. 128.1 КК РФ, передбачають відповідальність «за наклеп, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні злочину сексуального характеру», однак у КК РФ не існує злочинів сексуального характеру. Д.Р. Гайнутдінов вважає, що діяння, які перелічені у главі 18 «Злочини проти статевої недоторканості та статевої свободи особи», враховуючи принцип законності та правової визначеності не є злочинами сексуального характеру при застосуванні ст. 128.1 КК РФ. Разом з цим, зазначає вчений, у ч. 4 ст. 128.1 КК РФ встановлення більш суворої відповідальності за поширення недостовірної інформації про те, що особа страждає на захворювання небезпечне для оточуючих є дискримінаційною за ознакою наявності у особи хвороби, тим самим «державна

на рівні федерального закону декларує про те, що наявність відповідних захворювань у особи, порочать її, а це прирівнюється до нечесної, недобросовісної поведінки» [47]. Зазначений погляд є неправильним, оскільки законодавець встановлює суворіші види покарання за поширення недостовірних відомостей зміст яких може заподіяти особи більше шкоди, а не за поширення достовірних відомостей щодо реального захворювання такої особи, оскільки – це вже інший безпосередній об'єкт злочину, інший злочин.

Отже, намагання законодавця РФ максимально диференціювати відповідальність за наклеп залежно від різних ознак спричинило певні законодавчі суперечності, що є недоліком законодавчої техніки.

У КК Республіки Туркменістан посягання на честь та гідність прокурора, слідчого або особу, яка провадить дізнання у зв'язку з здійсненням попереднього розслідування або дізнання віднесено до кваліфікуючих ознак за ч. 2 ст. 192 КК Республіки Туркменістан [419], аналогічну ознаку передбачено у ч. 3 ст. 344 КК Республіки Вірменія [409].

Кваліфікуючими ознаками клевети та образи в кримінальному законодавстві держав пострадянського простору є, вчинення клевети та/або образи:

1) *у публічному виступі, в друкованому творі або творі, що публічно демонструється, в ЗМІ.* Зазначену ознаку передбачено у якості кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки в кримінальному законодавстві таких країн, як: ч. 2 ст. 188 «Наклеп», ч. 2 ст. 189 «Образа» КК Республіки Білорусь [410], ч. 3 ст. 139 «Наклеп» КК Республіки Узбекистану [415]; в ч. 2 ст. 135 «Наклеп» та ч. 2 ст. 136 «Образа» КК Республіки Вірменія, а також в ч. 2 ст. 318 КК Республіки Вірменія (ця ж ознака є кваліфікуючою ознакою образи представника влади [409]); в ч. 2 ст. 137 «Образа Президента» та в ч. 2 ст. 137-1 «Засновника світу і національної єдності – Лідера нації» КК Республіки Таджикистан, також з додаванням такої ознаки як в «мережі інтернет» [414]; в ч. 2 ст. 132 «Наклеп» та ч. 2 ст. 133 «Образа» КК Республіки Туркменістан

[419]; в ч. 2-3 ст. 176 «Порушення рівноправності громадян» КК Республіки Молдова [413]; у ч. 2 ст. 130 «Наклеп» та ч. 2 ст. 131 «Образа» КК Республіки Казахстан з додаванням такого способу як «... або мереж телекомунікацій ...», також цю ознаку передбачено у ч.ч. 2 ст.ст. 373, 375, 376, 378 КК Республіки Казахстан [412]; в ч. 2 ст. 157 КК Латвії у такому складі злочину як дифамація; в ч. 2 ст. 129 КК Естонської Республіки з додаванням такого способу як «... або іншому анонімному листі, поданому державній, громадській або іншій організації...» [424]; в ч. 2 ст. 154 КК Литви [407], в п. 1 ч. 2 ст. 128-1 КК РФ [417], в ст. 207 «Наклеп», ст. 201 «Образа» КК Королівства Іспанії; в §§ 186-187 КК ФРН [403, с. 119, 120, 122]; в ч. 2 ст. 261 КК Королівства Нідерландів [400]; в ч. 1 § 266а та в ч. 3 § 267 КК Данії також з додаванням уточнення «... або в таких місцях або такий час, яке значно обтяжить образливий характер діяння ...» [402, с. 196–198]; в абз. 3 ст. 433-5 КК Французької Республіки, в абз. 2 ст. 226-8 КК Французької Республіки посяганні на зображення особи за допомогою друкованих або аудіовізуальних засобів [421, с. 65].

Разом з цим, такий спосіб визнається кваліфікованим злочином, наприклад, в ст. 213 КК Королівства Іспанії передбачено, що у випадку вчинення клевети публічно власник ЗМІ, за допомогою якого було вчинено такі діяння, також несе цивільну відповідальність [403, с. 69–70].

2) *особливий зміст недостовірних відомостей при клеветі.* Найпоширенішим небезпечним змістом є обвинувачення у вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, сексуального злочину, або з спотворенням персональних даних, що становлять особливий ризик для особи. Поєднання з вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину віднесено до кваліфікуючих ознак у кримінальному законодавстві таких країн, як: п. а ч. 3 ст. 139 КК Республіки Узбекистану [415], ч. 2 ст. 368 КК Республіки Білорусь щодо Президента Білорусі [410]; ст. 147.2 КК Республіки Азербайджан [398]; в ч. 3 ст. 135 КК Республіки Вірменія [409], а в ч. 3 ст. 344 КК Республіки Вірменія є кваліфікуючою ознакою під час образи щодо судді, прокурора, слідчого,

дізнавача, судового пристапу [409]; в ч. 3 ст. 132 КК Республіки Туркменістан [419]; а в ч. 3 ст. 130 КК Республіки Казахстан «... у вчиненні корупційного злочину ...» [412]; в ч. 2 ст. 154 КК Литви [407], ч. 5 ст. 128-1 КК РФ [417].

В ч. 1 § 266а КК Данії до кваліфікуючих ознак наклепу віднесено наклеп на підставі ознак раси, кольору шкіри, національної або етнічного походження або сексуальної орієнтації [402], а в ч. 4 ст. 128-1 КК РФ кваліфікуючою ознакою визнано наклеп поєднаний із поширенням інформації про те, що особа страждає на небезпечне для оточуючих захворювання, а так само наклеп, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні злочину сексуального характеру [417].

3) *вчинення раніше судимою за образу чи наклеп.* Зазначену ознаку передбачено у якості кваліфікуючої ознаки у ч. 2 ст. 368 КК Республіки Білорусь щодо Президента Білорусі [410], а також вчинення наклепу небезпечним рецидивістом у п. в ч. 3 ст. 139 КК Республіки Узбекистану [415].

4) *що спричинило тяжкі наслідки, разом з цим наслідки або взагалі не конкретизовано або вказується вид та ступінь злочинної шкоди.* Зазначену ознаку передбачено у кримінальному законодавстві таких країн, як: у п. б ч. 3 ст. 139 КК Республіки Узбекистану [415], у ч. 3 ст. 132 КК Республіки Туркменістан [419]; у ч.ч. 2–3 ст. 176 «Порушення рівноправності громадян» КК Республіки Молдови (спричинення з необережності смерті особи або її самогубство) [413]; у ч. 3 ст. 130 КК Республіки Казахстан [412]. Згідно з ст. 2 Глави 5 КК Королівства Швеції, «дифамація» є тяжким злочином, якщо було заподіяно значну шкоду через зміст поширеної інформації, її об'єм або в наслідок інших причин [423, с. 22–23].

5) *вчинені з корисливих або інших низьких спонукань* є кваліфікуючою ознакою у п. г ч. 3 ст. 139 КК Республіки Узбекистану [415]. На нашу думку, виділення такої ознаки в якості кваліфікуючої є необґрунтованим та таким, що не відповідає змісту визначення кваліфікуючої ознаки, оскільки будь-якому наклепу або образі притаманні низькі спонукання. За такого розуміння,

основний склад наклепу або образи вчиняється з мотивів, що не є низькими, що є помилковим розумінням кваліфікуючої ознаки образи та наклепу. На нашу думку, виділення таких кваліфікованих ознак є недоцільним.

б) *вчинення наклепу або образи з використанням службового становища або під час виконання службових обов'язків.* Зазначену ознаку віднесено до кваліфікуючих ознак, у кримінальному законодавстві таких країн, як: у п. 2 ст. 128-1, ст. 336 КК РФ [417], у ч. 2 ст. 387 КК Грузії [401]. У Виступі Уповноваженої ВР України з прав людини, Н. І. Карпачова зазначила, що показовим прикладом нехтування працівниками міліції правом людини на життя є резонансна справа про загибель у травні 2010 р. 20-річного студента І. Індила у Шевченківському районному управлінні міліції м. Києва. Уповноважений з прав людини спільно з молодіжними організаціями стала на захист честі й гідності студента І. Індила шляхом участі у судовому розгляді кримінального провадження на стороні батьків загиблого студента. Хоча справа і перебувала на контролі у Президента України, Омбудсмана, громадськості, проте винних у смерті студента досі не встановлено. Одного з працівників міліції амністовано, а іншого засуджено умовно. Ці судові рішення Омбудсманом оскаржено до Апеляційного суду [37].

7) *вчинення наклепу або образи щодо службової особи (публічної влади або публічної установи або органу, члену уряду дружньої держави).* Зазначену ознаку виокремлено в кримінальному законодавстві таких країн, як: ст. 267 КК Королівства Нідерландів [400], ч. 2 § 267 КК Данії [402, с. 209], абз. 2 ст. 433-5 КК Французької Республіки [475].

8) *вчинення наклепу або образи завідомо або планомірно (у якості пропаганди)* визнано як кваліфіковану ознаку у кримінальному законодавстві таких країн, як: ч. 1-2 ст. 174 КК Швейцарії [422, с. 197], завідомість є кваліфікуючою ознакою в ст. 262 КК Королівства Нідерландів [400], в ч. 2 § 266а КК Данії передбачено таку обтяжуючу ознаку як вчинення наклепу в якості «пропаганди» [402, с. 198].

Поряд з зазначеними кваліфікуючими злочинами, в ст. 151 КК Республіки Вірменія передбачено спеціальний склад злочину такий, як «поширення наклепницьких відомостей про кандидата, партії (партійному блоці) під час проведення виборів з метою ввести в оману виборців» [409].

У ст. 144-3 КК Грузії, в якій передбачено відповідальність за приниження або нелюдське поводження, що містить такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення: а) чиновником або прирівняною до нього особою; б) з використанням службового становища; в) неодноразово; г) щодо двох або більше осіб; д) групою осіб; е) з порушенням рівноправності людей, з огляду на їх ознаки; ж) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності, неповнолітнього, затриманого або іншим чином обмеженого в свободі, яка перебуває в безпорадному стані або матеріально або іншим чином залежить від винного особи; з) за наймом; і) у зв'язку із захопленням в якості заручника [401]. Виокремлення такої кількості кваліфікованих ознак у цьому злочині пов'язано із тим, що ознаки цього діяння є набагато ширшими, аніж образа та наклеп (охоплює катування, побої, мордування, порушення рівноправності), тому законодавче закріплення подібної кількості кваліфікуючих ознак щодо наклепу та образи є невиправданим [294, с. 157].

Прагнення України вступити до ЄС, вимагає гармонізації правової системи цих держав, зокрема, і кримінального законодавства, з державами-членами цього договірною наддержавного утворення. Україна є одним зі лідерів серед держав, до яких позиваються власні громадяни у ЄСПЛ (у 2011 р. – 7,5%, у 2013 р. – 13,1% від загальної кількості поданих скарг), і хоча ЄС та Рада Європи є різними наддержавними інституціями, проте кримінальне законодавство та практика його застосування у зазначених установах частково співвідносяться (кримінальне законодавство держав-учасників ЄС визначає підстави відповідальності в інституціях Ради Європи). Рішення ЄСПЛ з питань захисту честі та гідності приймаються стосовно порушення національними судами ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод

[237, с. 248], що захищає право на вираження власної думки. Неefективність судового захисту честі та гідності осіб, а також обмеження прав громадян України на свободу слова (як «зворотна сторона» порушення права на честь та гідність осіб) змушує громадян України звертатись до ЄСПЛ.

Найбільша кількість заяв проти України стосується невиконання рішень національних судів, порушення прав на справедливий суд, свободу та особисту недоторканність, поведження, що принижує гідність. Станом на червень 2015 р. ЄСПЛ зобов'язав Україну сплатити власним громадянам 1 001 668 545 грн (0,21 % від бюджету України на 2015 р.) [237, с. 248].

Т.І. Лежух зазначає, що згідно з практикою ЄСПЛ щодо захисту честі та гідності осіб, представники державної влади не повинні подавати позови до ЗМІ про захист честі, гідності та ділової репутації з вимогою компенсувати моральні страждання за збитки, нанесені їх діловій репутації, якщо публікація має суспільний інтерес та резонанс і вкладається в межі критики дій позивача, що перебуває в статусі державного службовця, оскільки така можливість є невід'ємною частиною політичних дебатів у демократичному суспільстві [160, с. 184].

Кількість заяв на дії України (в особі її органів) до ЄСПЛ в контексті ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є не настільки великою, проте вони є своєрідним «лакмусовим папірцем» у висвітленні проблем вітчизняної юридичної практики в питанні узгодження охорони честі та гідності із реалізацією права людини на свободу слова. Одним із поширених «contra» аргументів криміналізації клепу є те, що це призведе до тиску на ЗМІ, придушення свободи слова [27, с. 248]. Наприклад, В. І. Павликівський вважає необґрунтованим існування кримінальної відповідальності за клеп в більшості держав Європи, та, наводячи деякі міркування щодо «досконалості» з цього питання КК України, запропонував декриміналізувати клеп у більшості кримінальних законів європейських держав [237, с. 248]. Зазначену пропозицію,

на нашу думку, потрібно, як мінімум, висловлювати у наукових виданнях країн, де існують кримінальна відповідальність за наклеп.

Після скасування Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 р. № 721-VII [318] Інтернет заповнили знеособлені статті (без зазначення їх автора) в яких зазначається, що кримінальна відповідальність та наклеп – це несумісні речі з таких доводів: наклеп – це цензура, припускається, що існування кримінальної відповідальності за ці діяння є невиправданим, оскільки обмежує свободу слова та думки, й порушує Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод; такі провадження є складними у доведення моральної шкоди [81]. Схожі позиції до цієї позиції висловлено також на інших Інтернет-сайтах, проте вони частково не відповідають дійсності, а частково, навіть, підтверджують необхідність криміналізації наклепу та образи.

В своїй практиці ЄСПЛ визначив чим відрізняється виправдана критика від наклепу, а також надав оцінку деяких кваліфікуючих ознак злочинів проти честі та гідності особи. Зазначена практика ЄСПЛ має велике значення, оскільки вона сформована під час перегляду судових рішень тих країн, де за наклеп, на відміну від КК України, передбачена кримінальна відповідальність (Французька Республіка, ФРН, Королівство Нідерландів, Королівство Іспанії, Республіка Польща, РФ, Королівство Данії та багато інших країн).

Наприклад, в Рішенні у справі «Яновський проти Польщі» (п. 32, скарга 25716/94), ЄСПЛ визнав обґрунтованим притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 246 КК Польщі через образу журналістом поліцейських «дурнями» та «уродами» (*“woki” and “gBupki”*) під час виконання ними своїх обов’язків. У п. 33 цього рішення ЄСПЛ зазначив, що межі допустимої критики стосовно політиків повинні бути більш широкими. Ці межі в деяких випадках є більш ширшими стосовно державних службовців, що користуються своїми повноваженнями, аніж стосовно приватних осіб. Однак державні службовці

свідомо не «виставляють кожне своє слово і діло» під пильний контроль в тій же мірі, що і політики, і до них, таким же чином повинні ставитися, як до політиків, коли мова заходить про критику їх дій [305].

В подібній справі ЄСПЛ визнав винним Лисника у наклепі, оскільки той неодноразово звинувачував у своїх скаргах та листах прокурора м. Кошице в отриманні хабаря (ст.ст. 161, 162 КК Словаччини), що мали серйозний характер й були направлені до Генеральної прокуратури Словаччини, чим могли завдати шкоди репутації прокурору м. Кошице. У п. 53 свого рішення ЄСПЛ зазначив, що межі допустимої критики щодо державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень за певних обставин, є більш ширшими, ніж щодо приватних осіб. Однак державні службовці свідомо не залишаються відкритими для пильної уваги кожне «своє слово і дію», як політики, а отже, це не свідчить про те, що вони повинні знаходитись в однаковому становищі з політиками, коли мова заходить стосовно критики їх дій [303].

У справі «Українська Прес-Група» проти України» за заявою № 72713/01 про публікацію у газеті «День» двох статей, що принижували честь та гідність Н. М. Вітренко та П. М. Симоненка (вони називались, як «второй Юрик для бедных Йориков, или украинская модификация Лебеда», «наша и ваша Наташа», «страшилка», «громкоговоритель Администрации Президента»), національний суд визнав вказані публікації наклепницькими та неправдивими, проте у п.п. 61, 66, 68 зазначеного рішення ЄСПЛ вказав, що зміст статті: є свідченням того, що захист честі, гідності та репутації публічної особи переважає на можливість відкритої критики щодо нього/неї; підпадає під зміст оціночного судження, що викладено у формі політичної риторики, яка не підлягає доведенню; визнання Заявника у наклепі було непропорційним меті, що переслідувалась в цій статті [351].

Не є дифамацією або наклепом направлення звернень до органів влади, що зобов'язані їх розглядати за своєю компетенцією, емоційні висловлювання у вигляді перебільшень чи висловлювання провокативного змісту, вираження

суб'єктивного погляду тощо [302; 304]. В інших рішеннях ЄСПЛ прямо зазначає про обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності за наклеп або образу, якщо така підстава кримінальної відповідальності передбачена національним законодавством країни Ради Європи.

Ці висновки ЄСПЛ свідчать про те, що критика політиків або громадських діячів, які виставляють свою діяльність для пильної уваги громадськості не є кваліфікуючою ознакою наклепу або образи, проте наклеп або образа осіб під час здійснення ними своїх службових обов'язків значно підвищує ступінь суспільної небезпеки зазначених діянь.

Звернемо увагу на кваліфікуючі ознаки наклепу та їх формулювання у проектах законодавчих актів.

У проекті Закону України від 22.02.2008 р. № 2086 (Проект А. В. Яценко) у запропонованій редакції ст. 151-1 «Наклеп» КК України передбачались такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення наклепу: 1) у друкованому або іншим способом розмноженому творі; 2) в анонімному листі; 3) особою, раніше судимою за наклеп; 4) поєднаного з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину. Складно уявити в запропонованому в ч. 1 ст. 151-1 Проекту А. В. Яценко поєднання вчинення наклепу у анонімному листі та особою, раніше судимою за наклеп.

За відсутності даних, що ідентифікують особу, яка поширила недостовірні відомості або можливості її ідентифікувати відсутні є і підстави для кваліфікації зазначених дій як наклепу, оскільки відсутньою буде можливість дізнатись була ця особа під час вчинення наклепу «службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище» чи ні.

Наявність судимості в особи за наклеп, згідно з вимог щодо зайняття посад, є перешкодою для подальшого «володіння» особою статусом «службової особи, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище». Тобто вчинення наклепу з такою ознакою, як «в анонімному листі» або «особою, яка

має судимість за наклеп» не є поширеним, що порушує підстави криміналізації (розповсюдженість діянь, типовість діяння).

Поєднання клевети із обвинуваченням у вчиненні «державного злочину» також є неможливим, оскільки Особлива частина КК України не містить такого поняття, як «державні злочини». Наявність ідентичної кваліфікуючої ознаки клевети у ч. 3 ст. 125 КК України 1960 р. свідчить про те, що кваліфікуюча ознака клевети, передбачена ч. 2 ст. 151-1 проекту А. В. Яценко, була запозичена з попередньої редакції кримінального закону без врахування змін, що відбулися в діючому КК України.

Отже, у зазначеному проекті Закону, до кваліфікованих ознак віднесено ознаки, що є нетиповими кваліфікуючими ознаками або ознаками, що не сумісні з самим діянням.

У проекті В. С. Журавського клевета передбачав чотири кваліфікуючі ознаки: 1) клевета, що міститься в публічному виступі, публічно демонстрованих творах або ЗМІ; 2) клевета, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; 3) клевета, здійснений з використанням свого службового становища; 4) клевета із вищевказаними кваліфікуючими ознаками, що спричинив стійкий розлад здоров'я особи. У доопрацьованому проекті В. С. Журавського було виправдано залишено лише перші дві кваліфікуючі ознаки клевети.

Виокремлення такої кваліфікуючої ознаки як «спричинило стійкий розлад здоров'я особи» у проекті В. С. Журавського було недоцільним, оскільки встановлення причинного зв'язку між клеветою та тілесним ушкодженням такої тяжкості, є можливим виключно за наявності особливих умов на боці потерпілого (хвороба серцево-судинної системи, слабка нервова система тощо), що не обумовлює підвищений ступінь суспільної небезпеки у порівнянні з ступенем суспільної небезпеки злочину.

З приводу використання свого службового становища як кваліфікуючої ознаки, то поширеним є вчинення клевети щодо державних або політичних

діячів, осіб у зв'язку із здійсненням ними своїх службових обов'язків, а не навпаки, тому необхідно було б передбачити таку кваліфікуючу ознаку, як наклеп, вчинений «стосовно особи у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку».

Кваліфікований склад злочину, що пропонувався положеннями ч. 2 ст. 151-1 проекту В. С. Журавського, виділявся такими способами, як поширення завідомо недостовірних відомостей «...у творі, що публічно демонструється, поширення через засоби масової інформації або в мережі Інтернет...», тобто положення ч. 2 ст. 151-1 КК України містять три способи вчинення наклепу: 1) публічна демонстрація; 2) поширення через ЗМІ; 3) через мережу Інтернет.

Аналіз такого способу як «публічна демонстрація» поширення свідчить, що дії із поширенні завідомо недостовірних даних про особу створюють кваліфікований наклеп лише у випадку, коли поширення відомостей вчиняється за допомогою твору, який демонструється публічно. Разом з цим, у законодавстві України поняття «демонстрація» розкривається через поняття, що використати для розкриття цього складу злочину достатньо складно. Наприклад, у законі України «Про кінематографію», поняття демонстрація визначається як «професійна кінематографічна діяльність, що полягає в показі фільму глядачам у призначених для цього приміщеннях (кінотеатрах, інших кіновидовищних закладах), на відеоустановках, а також каналами мовлення телебачення» та ототожнюється з такими поняттями як «публічний показ», «публічне сповіщення» і «публічна демонстрація» фільму [332]. Поширеними є випадки приниження честі та гідності громадських та державних діячів під час проведення тих чи інших масових заходів, як у формі непрофесійної діяльності, як правило, під відкритим небом. Для розуміння поняття демонстрація, що використовується у ч. 2 ст. 151-1 проекту В. С. Журавського, звернемо увагу на поняття «демонстрація» закріплене у законі України «Про авторське право та суміжні права». Якщо не брати до уваги у цьому понятті складові його частини, пов'язані з суміжними та авторськими правами, то під «демонстрацією»

зазначений законодавчий акт визначає «одноразове чи багаторазове представлення публіці певного твору у присутності осіб, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї» [314].

Щодо другого кваліфікованого способу, а саме поширення через ЗМІ, то визначення ЗМІ надається в ч. 2 ст. 22 Закону України «Про інформацію», як «засобів, призначених для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації».

Третім кваліфікованим способом, передбаченим положеннями ч. 2 ст. 151-1 проекту В. С. Журавського, є поширення через мережу Інтернет. Крім небезпечного способу, кваліфікований склад злочину передбачений положеннями ч. 2 ст. 151-1 КК України включає таку ознаку наклепу, як вчинення його суб'єктом злочину, що вже має судимість за наклеп. З огляду на те, що особа вважається такою, яка має судимість з дня набрання законної сили обвинувальним вироком й до погашення або зняття судимості згідно з ч. 1 ст. 88 КК України, то вказану кваліфіковану ознаку передбачену положеннями ч. 2 ст. 151-1 КК України створює вчинення нового наклепу під час строку судимості.

Особливо кваліфікований склад наклепу, передбачений положеннями ч. 3 ст. 151-1 КК України, виділений у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою змісту відомостей, що розповсюджуються щодо особи, а самі відомості повинні містити інформацію щодо вчинення особою тяжких чи особливо тяжких злочинів. Відомості у складі злочину передбаченому положеннями ст. 151-1 проекту В. С. Журавського, є більше засобами вчинення злочину, аніж предметом злочину, оскільки за їх допомогою здійснюється посягання на честь та гідність особи.

Слід зазначити, що до тяжких чи особливо тяжких злочинів належать злочини, за які передбачено такі види покарань, як позбавлення волі на строк понад 5 років позбавлення волі або штраф розміром понад десять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян згідно положень ст. 12 КК

України. Традиційно вважається, що умисне поширення зазначених відомостей, мало б свідчити про загальне усвідомлення суспільної небезпеки свого діяння з поширення завідомо недостовірних відомостей, разом з цим, відсутня необхідність усвідомлення винною особою чітких меж покарання, що може призначатися за злочин у вчинення якого нібито викривається потерпілий.

Порівняння вищевказаних кваліфікуючих ознак, що пропонувались у ст. 151-1 Проекту В. С. Журавського та порівняння їх з ознаками, що передбачались в ст. 126 КК України 1960 р. свідчить про те, що всі кваліфікуючі ознаки, з редакційними уточненнями (виключено слова «з обвинуваченням у вчиненні державного злочину» з третьої кваліфікуючої ознаки) у пропонованому складі злочину були перейняті з КК України 1960 р.

У Проекті № 3879 пропонувалось доповнити положення КК України ст. 151-1 «Наклеп» із кваліфікованим складом злочину в ч. 2 ст. 151-1 зазначеного проекту як наклеп вчинений «... у творі, що публічно демонструється, шляхом поширення через засоби масової інформації або в мережі Інтернет...», тобто у якості кваліфікуючих ознак пропонувались такі три способи вчинення клевети: 1) публічна демонстрація; 2) поширення через ЗМІ; 3) через мережу Інтернет. У якості особливо кваліфікуючої ознаки у Проекті № 3879 було передбачено таку ознаку як «наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину». Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки частково повторюються із кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками у проектах А. В. Яценко, В. С. Журавського, а тому вищезгадане є актуальним і щодо Проекту № 3879.

Висновки. Отже, наклеп та образа (їх спеціальні види) є не єдиними діяннями проти честі та гідності особи, оскільки посягання на вказані цінності є кваліфікованими або привілейованими ознаками інших злочинів. Виступаючи в якості привілейованої ознаки, посягання проти честі та гідності суб'єкту злочину знижує ступінь суспільної небезпеки діяння, що обумовлено заподіянням винною особою суспільно небезпечної шкоди джерелу такого

посягання, а в якості кваліфікуючої – підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки зазначені цінності виступають в якості додаткових безпосередніх об'єктів злочинів, способом заподіяння злочинної шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину або обов'язковим мотивом вчинення злочину.

До посягання на гідність, честь та подібні цінностей за діючим КК України, що відіграють роль кваліфікуючих ознак у інших складах злочинів, належать: 1) посягання на честь та гідність особи; 2) посягання на «гідність певної нації»; 3) посягання на «моральність у вигляді хуліганського мотиву». Виявлено тенденцію, що у випадку відсутності підстав кримінальної відповідальності за наклеп та образу в кримінальних законах інших країн, кількість кваліфікуючих ознак інших злочинів, змістом яких є посягання на честь та гідність осіб, а також національну гідність, збільшується.

У більшості постсоціалістичних країн, «тяжка образа» з сторони потерпілої особи є привілейованою ознакою вбивства, тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, якщо такий стан у суб'єкта злочину викликали неправомірні або аморальні дії потерпілої особи. Разом з цим, в більшості постсоціалістичних країн за «образу» передбачено самостійну підставу кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим, порушує співрозмірність у кримінально-правовому регулюванні визнання законодавцем України «приниження честі та гідності особи» в ст.ст. 116, 123 КК України привілейованою ознакою вбивства та тяжкого тілесного ушкодження, однак відсутність відповідальності за саме діяння, що посягає на честь та гідність».

У випадках, коли кваліфікуючою ознакою є «національна честь і гідність», відповідні цінності виступають в якості «мотиву» як підстави виокремлення кваліфікуючої ознаки складу злочину. У випадках, коли кваліфікуючою ознакою є честь та гідність особи, посягання на відповідні цінності виступають в якості «способу вчинення діяння» як підстави виокремлення кваліфікуючої ознаки складу злочину. Ділова репутація та

авторитет не виступають привілейованими або кваліфікуючими ознаками складів злочинів.

У структурі кримінального законодавства постсоціалістичних країн посягання на честь і гідність має різне значення. Якщо посягання є підставою виокремлення привілейованого складу злочину – воно виділено в якості окремого складу злочину в окремій статті кримінального закону. Якщо посягання є підставою виокремлення кваліфікованого складу злочину – воно, як правило, виділено в якості окремої частини або пункту цієї ж статті, яка передбачає підставу кримінальної відповідальності за основний склад злочину.

В кримінальному законодавстві інших країн виділяються такі кваліфікуючі ознаки, як: 1) вчинення у публічному виступі, в друкованому творі або творі, що публічно демонструється, в ЗМІ; 2) особливий зміст недостовірних відомостей при наклепі; 3) вчинення раніше судимою за образу чи наклеп; 4) що спричинило тяжкі наслідки, разом з цим, наслідки або взагалі не конкретизовано або вказується вид та ступінь злочинної шкоди; 5) вчинені з корисливих або інших «низьких спонукань»; 6) вчинення наклепу або образи з використанням службового становища; 7) вчинення наклепу або образи щодо службової особи (публічної влади або публічної установи або органу, члену уряду дружньої держави); 8) вчинення наклепу або образи завідомо або планомірно (в якості пропаганди).

Зважаючи на ознаки діянь наклепу та образи, такий спосіб вчинення цих діянь, як вчинення публічно, через публічний твір, через ЗМІ, Інтернет, а також завідомість недоцільно відносити до кваліфікуючої ознаки, оскільки, виходячи із підстав криміналізації, зазначені ознаки необхідно включати до основного складу злочину цих діянь. Вчинення наклепу або образи особою раніше судимою за зазначені діяння, а також вчинення цих діянь з використанням службового становища не є типовим для кримінального законодавства України та практики його застосування. Корисні або інші «низькі спонукання» є мотивами, які притаманні для всіх діянь «наклеп» та «образа», тому зазначені

ознаки не підвищують ступінь суспільної небезпеки діяння, а отже їх недоцільно відносити до кваліфікуючих ознак складу злочину.

До кваліфікованих ознак слід відносити особливий зміст клевети (з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, з викривленням персональних даних, що становлять особливий ризик для особи, з образою), вчинення клевети щодо службової особи, а також заподіяння тяжких наслідків або під час виборчого процесу [288].

3.3. Покарання за злочинні діяння проти честі та гідності за законодавством України та інших держав

Удосконалення кримінально-правової охорони честі та гідності, зокрема, шляхом криміналізації клевети та образи було б неповним без дослідження видів та міри покарань, які можуть застосовуватися за вказані діяння.

Застосування каральних заходів належить до числа давніх соціальних практик, які використовувалися на всіх історичних етапах розвитку нашої цивілізації. Немає держави, яка не використовувала би покарання та інші заходи державного примусу як регулятора суспільних відносин.

У філософії ще з давніх часів виокремлюють порівняльний та розподільний аспекти справедливості. У кримінальному праві розподільний аспект справедливості має вираження в індивідуалізації покарання з урахуванням як об'єктивної сторони діяння, так і людського фактора (особистісних якостей людини), які засуджуються за вчинення злочину або звільняються від кримінальної відповідальності, а порівняльний аспект має вираження у рівності громадян перед законом, в єдиних для всіх підставах та межах відповідальності [388, с. 22], а також в єдиних видах та мірах покарання за той чи інший злочин.

Цінність права для особистості обумовлена цінністю особистості для права – це взаємопов'язані явища. Тому зайняття честю та гідністю

необґрунтовано одного із останніх місць в ієрархії правових цінностей, знижує «соціалізуючий ефект» юридичних засобів. Слід погодитись із О. Г. Шипелевою з приводу того, що суворість санкцій і залякування не вирішують проблем соціалізації, оскільки не сприяють формуванню в індивідуальній свідомості культури, совісті, шанобливого ставлення до інших суб'єктів комунікації та соціальної взаємодії [456, с. 53]. Тому обрані види покарань та їх міра за наклеп та образу повинні не залякувати та бути суворими, а такими які забезпечували би формування індивідуальної свідомості, поваги до інших учасників суспільних відносин, їх прав та обов'язків. Саме такі види покарань та їх міра у порівняльному аспекті будуть справедливими та такими, що забезпечуватимуть попередження вчинення інших злочинів, зокрема, й злочинів, які опосередковано посягають на честь та гідність.

Як стверджував А. Ф. Міцкевич, розуміння вигляду системи основних людських цінностей та адекватне відтворення цієї системи у праві, у тому числі і в покаранні – це шлях до уникнення багатьох помилок в законотворчості та правозастосуванні [191, с. 201].

Отже, розв'язання проблеми визначення видів та міри покарання за наклеп та образу полягає у виборі законодавцем таких заходів кримінально-правового впливу, застосування яких було би найбільш ефективним за вчинення указаних діянь.

Розглянемо критерії ефективності заходів кримінально-правового впливу та спробуємо визначити їх специфіку щодо наклепу та образи. При цьому слід звернути вагу також на ще одну обставину. К. А. Шахманаєв зазначає, що поняття честі має три сторони – це: 1) характеристика самої особистості як внутрішньої моральної гідності людини; 2) суспільна оцінка особистості тобто відображення якостей особи в суспільній свідомості; 3) суспільна оцінка, яка прийнята самою особистістю, здатність людини оцінювати власні вчинки, діяти в моральному житті у відповідності до прийнятих у суспільстві моральних

норм, правил та вимог. У нормативних документах, як правило, мова йде про друге розуміння честі («зовнішня честь»). У разі застосування покарання до особи, за твердженням А. Л. Анісімова, особа втрачає честь у другому розумінні [3, с. 72]. Отже, покарання за наклеп та образу необхідно визначити такі, які, згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, не принижували б саме людську гідність особи, хоча за своїм змістом можуть, а у разі вчинення наклепу та образи навіть повинні призводити до втрати честі особою у другому розумінні.

В юридичній літературі висловлено найрізноманітніші думки щодо поняття ефективності правових та, відповідно, ефективності кримінально-правових норм.

В. І. Шмаріон зазначає, що ефективність кримінально-правових норм, в яких містяться заходи протидії посяганням проти честі та гідності громадян, слід розглядати, принаймні, у трьох аспектах: по-перше, по лінії удосконалення законодавства про відповідальність за наклеп і образу; по-друге, по лінії удосконалення правозастосовної діяльності; по-третє, по лінії удосконалення правового і морального виховання громадян. Крім того, ефективність заходів попередження посягань проти честі та гідності, рівень правової захищеності моральних благ особистості значною мірою залежить від рівня наукових досліджень (причому саме комплексних досліджень, які б поєднували філософію, етику, психологію та право) [464, с. 21]. Показники ефективності, визначені В. І. Шмаріон, є занадто широкими і виходять не лише за межі кримінального права, але й взагалі за межі правового регулювання суспільних відносин, тому навряд чи сприятимуть визначенню ефективних видів покарань.

Інші вчені до умов ефективності правових засобів (стимулів і обмежень) зараховують такі фактори: 1) адекватність правових стимулів і правових обмежень інтересам, мотивам і установкам; 2) досконалість законодавства та правозастосовної діяльності; 3) рівень правової культури суспільства й окремої особистості; 4) стан законності, створення конкретної, чіткої, зрозумілої і доступної кожному громадянину системи правових стимулів і обмежень [223, с. 457–458]. Указані показники є більш конкретними, проте також не дадуть

можливості визначити орієнтири в обранні найбільш ефективних видів та міри покарань за наклеп та образу.

На думку Ф. І. Фаткуліна, однією з істотних умов ефективності є соціальна цінність самого засобу правового регулювання [431, с. 323]. Інші автори, наприклад, А. В. Малько, вважають, що підвищення ефективності правового регулювання вимагає певних умов, наприклад, обставин, що сприяють максимальній реалізації цінностей права [170, с. 455]. Указані твердження є вірними, проте ставлять питання ефективності в залежність від галузі правового регулювання, умов застосування правової та кримінально-правової норми.

В. М. Кудрявцев, досліджуючи ефективність кримінального закону, дійшов висновку, що однією з основних підстав ефективної дії кримінального закону є відповідність положень кримінального закону реальній небезпеці діянь, за які встановлено відповідальність [147, с. 39]. Як стверджував Ч. Беккарія, встановлення невірної співвідношення між злочином та покаранням породжує малопримітне, але значне поширення суперечностей, внаслідок якого злочини породжуються самими покараннями [13, с. 86–87]. Отже, встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу буде ефективним, якщо вид та міра покарання будуть відповідати ступеню суспільної небезпеки діяння, а у разі передбачення законодавцем покарання чи його розміру більш надмірно суворого або надмірно м'якого – це призводитиме або до вчинення нових злочинів або буде визнаватись як малозначне діяння.

Інші вчені під ефективністю правових норм розуміють «дієвість, результативність, тобто здатність впливати на суспільні відносини у певному, корисному для суспільства напрямку» [242, с. 3]. Ефективність норм права визначається також як співвідношення «між фактичним результатом дії правової норми і тими соціальними цілями, для досягнення яких зазначених норм було прийнято» [147, с. 22]. С. В. Поленіна, зазначає, що «норму права можна, визнати ефективною лише шляхом співвіднесення фактичного результату дії правової норми та соціальними цілями, для досягнення яких зазначених норм

прийнято». Потім вчена додає «із мінімальними витратами, в які включаються витрати матеріальних засобів людської енергії та часу» [297, с. 6–7].

Остання точка зору видається найбільш оптимальною для визначення ефективності запровадження кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за наклеп та образу. При цьому метою криміналізації наклепу та образи є охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу честі та гідності, попередження вчинення указаних суспільно небезпечних діянь, а також прискінення більш суспільно небезпечних діянь проти здоров'я, життя людини, громадського порядку, які вчиняються шляхом наклепу та образи, а також виправлення осіб та попередження вчинення ними подібних злочинів у майбутньому.

П. П. Осіпов зазначав, що чим вищими є питома вага та значення профілактики злочинів у соціальній системі впливу на злочинність, тим ефективніше функціонує ця система, тим надійніше охороняє вона інтереси суспільства від злочинних посягань [232, с. 32], тобто спрямованість кримінально-правових заходів на профілактику, а в кримінальному праві – на досягнення загальної превенції – це один із найефективніших напрямків функціонування механізму кримінально-правового регулювання.

Подібну думку висловлював Г.Ю. Маннс, який, дослідивши теорії про цілі кримінально-правових заходів, зазначав: «...4) в епоху різкого загострення економічних та класових протиріч інтереси існуючого класу вимагають, щоб законодавець та суддя керувались у своїй діяльності, у першу чергу, міркуванням загально превентивного характеру. У періоди спокійного розвитку суспільства та стійкого стану пануючого класу, для виховання і мотиваційного впливу на населення достатньо впливу школи, ЗМІ, тиску суспільної думки та рефлексивної дії заходів кримінального-правового примусу, що застосовуються з міркувань приватної превенції...» [172, с. 46], що, враховуючи ситуацію в Україні, ще раз підтверджує пріоритетність загальнопревентивного впливу.

І.І. Карпець, погоджуючись із М.Д. Шаргородським, зазначав, що кримінально-правове попередження розпадається на три стадії: 1) сам факт видання закону, в якому діяння визнається злочином або підвищується покарання, уже здійснює вплив; 2) призначення покарання судом здійснює як загальний, так і спеціальний попереджувальний вплив; 3) виконання покарання здійснює загальний та спеціальний попереджувальний вплив, головним чином впливаючи на самого злочинця [95, с. 113].

Поряд із цим сам І.І. Карпець зазначає, що вплив загально попереджувальної сили покарання – це майже не вивчене питання, оскільки нам невідомо, якою мірою й на кого впливає загальне попередження. Дослідження цієї проблеми – надскладне завдання [95, с. 114]. З іншого боку, кара як протилежна за змістом («Покарання має на меті не тільки кару...» – наше уточнення) мета покарання, за твердженням П. П. Осіпова, не може розглядатись як засіб виправлення особи, оскільки вона не виправляє, вона пригнічує, залякує, у кращому разі виробляє конформну поведінку у засудженої особи, проте такий вплив не здійснює сам по собі ніяких позитивних змін у поглядах, у переконаннях засудженої особи, її потребах та інтересах, у властивостях характеру такої особи [232, с. 68].

Й. С. Ной зазначав, що наявність протилежних елементів – примусу та переконання – утворює суть поняття покарання у кримінальному праві. У цій діалектичній протилежності закладено внутрішню основу подальшого розвитку кримінального покарання [215, с. 50].

П. П. Осіпов визначав указану діалектичну єдність так. Між соціальним призначенням та цілями покарання існує субординаційна залежність типу «ціль – засіб», в якій «засобом» є «цілі покарання». Цілі покарання (як засіб) залежать від соціального призначення покарання, проте аж ніяк не визначається нею однозначно. Єдине для всіх епох соціальне призначення кримінального покарання – охорона пануючих умов суспільного існування – не виключає суттєвих відмінностей у змістові використовуваних покарань і їх конкретної

цілеспрямованості [232, с. 56], тобто при обранні покарань за наклеп та образу необхідно обирати такі види покарань, які за змістом обмежень прав та свобод винною особи здійснювали б значний загальний попереджувальний вплив, проте поєднували б незначну каральну спрямованість.

Як вірно зазначає І. І. Карпець, мало наявності кримінального закону, яким певне діяння проголошується злочином, мало наявності в законі санкції за його вчинення, навіть, суворого. Необхідно забезпечити застосування закону та покарання, якого за нього встановлено. Якби внаслідок вчинення злочину не наступала відповідальність, не призначалося покарання, або відповідальність наступала б у рідких випадках і не була закономірним наслідком вчинення злочину, тоді взагалі не могло йтися про попереджувальну силу покарання. Свого часу Монтеск'є писав: «Вникніть у причину будь-якої розпущеності і ви побачите, що вона походить від безкарності злочинів, а не від слабкості покарання» [95, с. 115].

Щодо мінімальних витрат, про які згадувала С. В. Поленіна, то під указаним поняттям, на нашу думку, необхідно розуміти як «витрати» на діяльність системи органів кримінальної юстиції, так і «втрати» у вигляді негативних наслідків (розриву суспільних відносин), заподіяних винній особі покаранням та іншими кримінально-правовими наслідками, тобто передбачені у кримінальному законі покарання мають попереджати, карати та виправляти винних осіб при як найменшому обмеженні правового статусу засудженої особи.

Отже, покарання має бути спрямованим на загальне попередження, а у випадку застосування, справляти мотивувальний вплив, що виправляв би засуджених, утримував їх від вчинення наклепу та образи або більш тяжких злочинів у майбутньому.

При визначенні видів та міри покарань, видається, також необхідно враховувати останні результати досліджень щодо впливу тих або інших видів (видів певної класифікації) покарань на винних осіб.

В. Т. Малярєнко зазначає, що активізація соціологічних та психологічних досліджень проблем кримінального покарання призвела до невтішних висновків. Суть їх полягає в тому, що найбільш поширений вид покарання – позбавлення волі – не виконує свого призначення – не виправляє злочинців, а навпаки, деморалізує та озлоблює їх. У той же час застосування альтернативних позбавленню волі покарань є малоефективним щодо осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини. У переважній більшості кримінально-правових систем Західної, Центральної, Східної Європи широкого застосування набули такі санкції, як штраф, компенсаційні виплати, конфіскація особистого майна [171, с. 34]. Тож, у разі віднесення наклепу та образи до злочинів невеликої та середньої тяжкості, до них оптимальним є застосування покарань альтернативних позбавленню волі. Отже, визначення таких видів та міри покарань, які є найбільш ефективними за вчинення «наклепу та образи», повинно здійснюватися шляхом урахування ступеня суспільної небезпеки указаних діянь, оскільки зазначені процеси є взаємообумовленими.

І. Г. Богатирьов зазначає, що «покарання, не пов'язані з позбавленням волі», є ефективними видами кримінальних покарань, які відповідають суспільно-економічним формаціям і сприяють втіленню принципів гуманізму кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку суспільства, економії засобів кримінальної репресії [18, с. 30].

На думку Ю. О. Ткачука, ефективність «покарань, не пов'язаних із позбавленням волі» обумовлена тим, що такі види покарань не позбавляють особу, яку визнано винною у вчиненні злочину, соціальних зв'язків, сімейних відносин. Застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, відповідає вимогам досягнення мети покарання, сприяє втіленню принципів гуманізму кримінально-правової політики. Вчений доходить висновку щодо необхідності подальшого удосконалення системи покарань та, відповідно, кримінально-правових санкцій за рахунок доповнення діючого законодавства більшим числом покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Слід більше звертати

уваги на застосування громадських робіт, арешту, а також на поєднання покарання з попереджувальними заходами впливу на засудженого [388, с. 24]. Висновки цього вченого є, безперечно, правильними, проте запровадження нових видів покарань є питанням не лише протидії та попередження злочинів проти честі та гідності, але й питанням удосконалення системи покарань, що належить до Загальної частини кримінального права та потребує комплексного дослідження.

У зв'язку із цим, слід звернути увагу на види та міру покарань, які застосовувалися в історії становлення відповідальності за наклеп та образу, інші злочини проти честі та гідності, що нами не досліджувалось у розділі першого роботи, зарубіжний досвід із цього питання, а також визначимо оптимальні види покарань та їх міру з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних ознак указаних видів діянь, досліджених у другому розділі роботи, зокрема, звернемо увагу на види та міри покарань за наклеп та образу у проектах законів, якими пропонувалося криміналізувати названі діяння.

За Просторової редакції Руської Правди за наклеп щодо жінки великих бояр (ст. 30) передбачався штраф у розмірі 5 гривень золотом, жінки менших бояр або міщанина – 3 гривні золотом, звичайної людини – 30 резан. За фізичну образу, згідно зі ст. 31, передбачалося накладення штрафу у розмірі 12 гривень на користь церкви [354, с. 194]. Указаний вид покарання був мірою відповідальності не стільки за образу як таку, стільки за ганебні вчинки та мірою відповідальності за посягання на соціальний статус особи, якому за тих часів приділялася дуже велика увага [348, с. 212].

В Уставі князя Ярослава Володимировича за образу словом передбачалося відшкодування шкоди потерпілій особі, а також – штрафна виплата на користь церкви, розмір яких залежав від соціального статусу жінки [93, с. 14], тобто основним видом покарання за часів Київської Русі був штраф, при цьому розмір цього майнового виду покарання був у десять разів більшим, якщо посягання здійснювалося на особу знатного роду.

У Литовському статуті містилася така норма, якою передбачалася відповідальність за посягання на честь та гідність особи: «если бы кто оговором обвинил кого-нибудь и обвиняемый должен был бы подвергнуться бесчестью или смертной казни, или конфискации имения, или какому-либо другому наказанию, тогда тот, кто оговорит другого, не представит доказательств, сам должен понести такое наказание» [446 с. 56]. Смертна кара та конфіскація майна можливо більше передбачалися для залякування, а вид та розміри інших покарань за Литовськими статутами обумовлені принципом «таліону».

Згідно із ст. 73 Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р., за образу передбачалося грошове стягнення, а за вчинення такої на царському дворі, у церкві або в суді – тюремне ув'язнення, биття кийками чи батоном [74, с. 207]. В артикулі Військовому 1715 р. передбачалося, що за наклеп особа, яка безпідставно звинуватила іншу особу у вчиненні злочинного діяння, притягувалася до того покарання, яке передбачалося за діяння в якому було безпідставно звинувачено іншу особу [454, с. 47]. Отже, у XVII – XVIII ст.ст. за наклеп застосовувалося грошове стягнення, а за кваліфікований наклеп – ув'язнення, при цьому при обранні виду та міри покарання продовжував застосовуватися принцип «таліону».

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. передбачалося, що за простий наклеп згідно зі ст. 136, застосовується арешт; за наклеп передбачений положеннями ст. 1535 передбачено застосування – тюрми; за наклеп щодо «невосходящихъ родственниковъ» згідно зі ст. 1539 указанного законодавчого акта – передбачено застосування покарання, указанного у ст. 136 та ст. 1535 із підвищенням на три ступені. Винесення вироку суду про засудження особи за наклеп за бажанням потерпілої особи могло опублікуватись у місцевій газеті [209, с. 71], тобто згідно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. кримінальні покарання поєднувались із цивільно-правовими заходами впливу на засуджених осіб. У Кримінальному уложенні 1903 р. згідно зі ст. 530 за образу словом

передбачалося таке покарання, як «арешт», або «грошова пеня» не вище п'ятисот рублів [209, с. 49].

В 1922 р. на територію України було поширено дію КК РСФРР 1922 р. як першого кримінального кодексу УСРР [427, с. 65], що також підтверджується преамбулою Постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23.08.1922 р., що мала назву «Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР». Законодавчі органи УСРР зберегли однакову з КК РСФРР нумерацію і зміст статей [192, с. 113]. Згідно з ч. 1 ст. 172 КК УСРР за образу словесну або письмову передбачалось покарання у вигляді примусових робіт на строк до шести місяців, або штрафом до 500 рублів золотом або і те й інше покарання. За образу через розповсюджені або публічно виставлені твори або зображення, згідно з ч. 1 ст. 173 КК УСРР 1922 р. передбачалося позбавлення волі на строк до одного року. За наклеп згідно зі ст. 174 КК УСРР 1922 р. передбачалося позбавлення волі, або примусові роботи на строк до шести місяців, а за наклеп через розповсюджені, або публічно виставлені твори або зображення або в інший спосіб розмножені твори за ст. 175 передбачалося позбавлення волі на строк до одного року [416, с. 20].

За ст. 167 КК УСРР 1927 р. за усну або письмову образу або образу дією передбачалося застосування виправно-трудова робіт на строк до шести місяців або штраф до п'ятисот карбованців. Згідно зі ст. 168 КК УСРР 1927 р. за образу, вчинену у розповсюджених або у прилюдно виставлених друкованих творах чи зображеннях – виправно-трудова робіт, або штраф до п'ятисот карбованців. За наклеп, згідно зі ст. 169 К УСРР, – позбавлення волі, або виправно-трудова робіт на строк до шести місяців, за наклеп у друкованому або в інший спосіб розмноженому творі – позбавлення волі на строк до одного року, або виправно-трудова робіт [136].

У КК УРСР 1960 р. запроваджено кримінальну відповідальність за наклеп та образу. За наклеп згідно зі ст. 125 КК УРСР 1960 р. передбачалося застосування позбавлення волі, або виправні роботи на строк до одного року, а

за кваліфікований наклеп – позбавлення волі до трьох років [322]; з 12.01.1983 р. за указані покарання було додано штраф до двохсот карбованців, а за кваліфікований наклеп – позбавлення волі на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років, або штраф у розмірі від ста до трьохсот карбованців, а за особливо кваліфікований наклеп – позбавленням волі до п'яти років [322]; з 08.02.1995 р. збережено попередні види та розміри покарань, проте збільшено розмір штрафу за ч. 1 із 30 до 80 мінімальних розмірів заробітної плати, за ч. 2 – від 100 до 300 мінімальних розмірів заробітної плати [316].

За образу, згідно зі ст. 126 КК України 1960 р. було передбачено застосування виправних робіт до трьох місяців, або штраф до тридцяти карбованців, або громадську догану – [135]; з 12.01.1983 р. – виправні роботи до одного року, або штраф до двохсот карбованців [322]; з 08.02.1995 р. – виправні роботи до одного року, або штраф від тридцяти до восьмидесяти мінімальних розмірів заробітної плати [316].

Отже, за радянських часів за наклеп та образу застосовувалися такі види покарань, як:

Кодифікований Акт	Види покарань	Наклеп	Кваліфікований наклеп	Образа	Кваліфікована образа
КК УСРР 1922 р.	штраф	---	---	500 рублів	---
	примусові роботи	до 6 міс.	---	до 6 міс.	---
	позбавлення волі	до 6 міс.	до 1 року	---	до 1 року
КК УСРР	штраф	---	---	до 500 карб.	до 500 карб.
	виправно-	до 6	до 1 року	до 6	до 1 року

1927 р.	трудові роботи	міс.		міс.	
	позбавлення волі	до 6 міс.	до 1 року	---	---
КК УРСР 1960 р.	штраф	---	---	до 30 карб.	---
	виправні роботи	до 1 року	---	до 3 міс.	---
	позбавлення волі	до 1 року	до 3 року	---	---

У питанні деяких видів покарання, зокрема, смертної кари, а також деяких інших положень КК України 2001 р. одні вчені визначають діючий кримінальний закон як більш гуманніший ніж КК України 1960 р. [197, с. 10], проте інші вчені, оцінюючи систему покарань у цілому, а також поширеність застосування видів покарань в Особливій частині КК України 2001 р., зазначають, що діючий кодекс містить, навіть більшу кількість суворих покарань ніж КК України 1960 р.

В. Т. Малярєнко зазначає, що у новому Кодексі: передбачено майже на 15 % більше злочинів, незважаючи на здійснену декриміналізацію; введено нове поняття «особливо тяжкі злочини» (до яких віднесено майже 100 злочинів); розширено перелік злочинів, за вчинення яких особи несуть відповідальність із чотирнадцяти років; ліквідовано інститут умовного засудження, а в інституті призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, внесено істотні обмеження; підвищено або мінімальні або максимальні межі санкції. Хоча, разом із тим, за злочини невеликої або середньої тяжкості введено альтернативні види покарання, при цьому на перше місце поставлено ті, що не пов'язані з позбавленням волі [171, с. 38].

На думку М. І. Мельника, суттєвим недоліком загального характеру чинного КК України є те, що при його конструюванні не враховано принципове

положення щодо того, що кримінально-правові заходи впливу на правопорушників є, так би мовити, засобами «крайньої необхідності», які держава може застосовувати тільки у разі, якщо всі інші наявні в її розпорядженні засоби, у тому числі примусові заходи, вичерпано. Звідси випливають такі похідні недоліки кримінального закону, як надмірна (необґрунтована) криміналізація діяння, надмірна їх караність (необґрунтована суворість санкцій) тощо [178, с. 228.].

Здійснений Ю. О. Ткачуком аналіз співвідношення Особливої частини КК України та КК України 1960 р. у частині застосування альтернативних покаранню мір як в абсолютних цифрах, так і в процентному вираженні щодо загального числа покарань показав, що в діючому кримінальному законі, як і в КК України 1960 р. покарання у вигляді позбавлення волі посідають домінуюче місце (біля 39,56% від загальної кількості санкцій), друге місце за поширеністю у санкціях в КК України посідає штраф (16,89 %). Зменшилась також кількість санкцій у КК України у вигляді виправних робіт, яка дорівнює 9,7% від загальної кількості покарань, хоча цей вид покарання у КК України 1960 р. застосовувався у 25% від загальної кількості санкцій [388, с. 24].

О. Г. Колб, П. Л. Фріс зазначають, що КК України об'єктивно зорієнтовано на застосування такого кримінального покарання, як позбавлення волі, оскільки указаний вид покарання передбачено у 26,4% санкцій від загальної кількості санкцій Особливої частини кримінального закону поряд з іншими покараннями [107, с. 5].

Гострота переживання обмежень особи під час відбування покарання у виді позбавлення волі залежить від різних соціалістично-демократичних показників, але, як зазначає І. М. Гальперін, великий інтерес являють собою щодо того, що засудженими найбільш складно переноситься у процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Ранжування ряду відповідей засуджених до позбавлення волі щодо того, які обставини найбільш тяжко переносяться (по В. А. Елеонському) виглядає так: 1) втрата свободи; 2) відрив

від сім'ї та родичів; 3) режим відбування покарання; 4) дорікання совісті та почуття сорому; 5) відрив від колективу, в якому засуджений працював до засудження; 6) розпад сім'ї; 7) перебування в середовищі злочинців; 8) втрата статевого життя; 9) втрата роботи за спеціальністю; 10) матеріально-побутові обмеження [50, с. 51].

Проте, як зазначає П. П. Осіпов, яким би тривалим не був строк позбавлення волі, він закінчується, і колишній ув'язнений виходить на волю. Вплив відбутого покарання на подальший стан людини не надає підстав розглядати його в «райдужних тонах». Отже, якщо відволіктися від виховного змісту позбавлення волі, то не можна не дійти висновку, що з точки зору можливостей досягнення приватно-попереджувальної мети після його відбування цей вид покарання не володіє якими-небудь перевагами у порівнянні з іншими видами покарання. Більше того, йому притаманні недоліки, яких немає в останніх [232, с. 84–85].

У зв'язку із цим, виникає питання, які види покарань зараховувати до альтернативних позбавленню волі? Це лише штраф, громадські та виправні роботи чи й інші види покарань. Наприклад, свого часу у КК Народної Республіки Болгарія як новий самостійний вид покарання було додано такі види покарань, як: а) обмеження в місця проживання; б) звільнення з посади [467, с. 138]. В ст. 32 КК РСФСР передбачався такий вид покарання як «виконання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду полягає у безпосередньому встановленню заподіяної шкоди за своїми коштами, або в публічному вибаченні перед потерпілим або членами колективу в формі, встановленій судом». Проте, як зазначає В.Т. Михайлов, порядок виконання указанного покарання не було визначено законодавством, крім того, який зміст вкладався законодавцем у терміни «своїми силами» та «своїми коштами», було не зрозуміло, оскільки законодавець не розкрив указаних понять. У такому разі здійснення функції прокурорського нагляду за виконанням указанного покарання є ускладненим. Це стосується і позбавлення права займати певні

посади або займатися певними видами діяльності, звільнення з посади і ряду інших покарань [187, с. 136-137].

На думку К. А. Шахманаєва, такий вид покарання як «відшкодування шкоди» за своїм змістом найбільше відповідає специфіці злочинів проти честі та гідності особи і при належному його виконанні буде досить ефективним засобом боротьби за наклеп і образу. Публічне вибачення перед потерпілою особою, спростування наклепницьких відомостей або інше усунення моральної шкоди здатні значною мірою вплинути на виховання засудженого, сприяти відновленню у майбутньому нормальних взаємовідносини між потерпілим і оточуючими [459, с. 122–123]. Подібну точку зору висловлював В. І. Шмаріон, який зазначав, що для підвищення ефективності кримінально-правової охорони честі і гідності необхідним є введення в систему покарань, передбачену ст. 44 КК РФ, такого покарання, як «покладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду» [44464, с. 21].

Отже, запровадження нових видів покарань за наклеп та образу має супроводжуватися розробкою та затвердженням нормативно-правових актів, які визначали би порядок застосування указаних видів покарань.

Вищезазначене свідчить про необхідність, як і було передбачено у ч. 1–2 ст. 125, ст. 126 КК 1960 р. застосування покарань, які є альтернативними позбавленню волі: штраф, позбавлення права займати певні посади або займатися певними видами діяльності, громадські роботи, виправні роботи. Проте замість позбавлення волі до одного року, на нашу думку, необхідно застосовувати арешт або обмеження волі.

При дослідженні питань кримінально-правової охорони честі та гідності осіб вченими часто проводяться опитування з метою виявлення громадської думки або думки працівників правоохоронних органів щодо певних питань охорони указаних цінностей. Подібні опитування було здійснено у межах дисертаційних досліджень А. В. Бортник [21., с. 210–211], К. А. Шахманаєв [459, с. 125–129], Ю. В. Ганжа [52, с. 150–154], у зв'язку із чим, вважаємо за

необхідне для визначення питань співрозмірності заходів державного стягнення, які повинні призначатися за наклеп та образу, у разі їх криміналізації, та визначення найбільш ефективних видів та розмірів покарань провести опитування. Узагальнення результатів такого опитування свідчить про таке.

При визначенні ефективності покарань, які будуть застосовуватися за наклеп, нами змодельовано варіанти поведінки потерпілих осіб, а також уявлення пересічних громадян про співрозмірність того або іншого виду покарання за наклеп та образу. Наприклад, респондентові було запропоновано уявити, що якби він дізнався від знайомих, що в газеті, по телебаченню, в Інтернет-виданні про нього поширено образливі або недостовірні відомості, то як би він відреагував на таке повідомлення. У відповідь на таку змодельовану ситуацію 46 респондентів відповіли, що просто проігнорували б таке повідомлення, 30 осіб звернулися б зі скаргою до самого ЗМІ, в якому було розміщено указані недостовірні данні, 18 респондентів звернулися б зі скаргою до органів влади і 18 спростували б указану інформацію своїми силами.

Респонденту було запропоновано декілька варіантів поведінки, якщо звернення зі скаргою до газети або телебачення не дало результатів. У відповідь на таку ситуацію 64 респонденти повідомили, що звернулись би до суду, 24 відповіли, що звернулись би до органів, які регулюють діяльність ЗМІ, 19 респондентів – у поліцію, 14 респондентів – у прокуратуру. При цьому, 64 опитаних вважають, що у випадку відсутності дій з боку влади на наклеп, внаслідок чого винні особи не будуть покарані, причиною цього, з їх погляду, є «недбале виконання державними службовцями своїх обов'язків», 20 опитаних відповіли, що скаржитись або судитись «собі дорожче буде» (судовий збір, оплата праці юристів), і лише 14 із респондентів вважають, що перешкодою є відсутність підстав для притягнення до того виду відповідальності, на який заслуговує винна особа, тобто ніхто з респондентів не зазначив, що відсутність кримінальної відповідальності є перешкодою у припиненні таких діянь.

При цьому належним видом відповідальності для особи винної у клепті, якщо поширені про респондента образливі або недостовірні відомості завдали їй істотної шкоди (звільнення з роботи, розрив стосунків із друзями, депресія, стрес), 48 опитаних вважають, що особа має бути притягнутою до кримінальної відповідальності, 44 респондента вважають, що до цивільної відповідальності, 26 – до дисциплінарної відповідальності, і лише 4 висловили пропозицію щодо необхідності притягувати осіб до адміністративної відповідальності.

Після того, як респонденти відповіли, який вид відповідальності є найбільш оптимальним, опитуваним запропонували обрати вид заходу впливу, який необхідно було застосувати до винної особи. Більшість із респондентів – 68 осіб зазначили, що вказана особа має бути позбавлена можливості займати посади або займатись певним видом діяльності (при цьому вони мали на увазі журналістську діяльність, державну службу тощо), 52-ма респондентами було обрано штраф, 12 респондентів обрали громадські роботи, 4 респонденти запропонували більш суворі заходи – позбавлення волі, арешт.

Отже, дослідження громадської думки свідчить, що найбільш співрозмірним видом покарання є: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності; 2) штраф; 3) громадські роботи; 4) позбавлення волі; 5) арешт.

О. С. Субботенко стверджує, що у кримінальному законодавстві держав-учасниць СНД і країн Балтії спостерігається однаковий підхід до викладення кримінально-правової заборони клепту, який обумовлений спільним історичним розвитком. Поділ підстав відповідальності за клевет є найбільш детальним у кримінальному законодавстві Російської Федерації, Республіки Казахстан та Республіки Вірменія, а покарання за цей злочин, на думку вченого, перебуває під найбільшим впливом кримінально-правової політики держав, тому має ряд суттєвих відмінностей [379, с. 96]. Тож з'ясуємо, чи дійсно є так, як стверджує О. С. Субботенко, крім того, оскільки названим вченим питання покарання не досліджувалося повною мірою за законодавством

інших держав, аналіз видів та розмірів покарань, які передбачено за наклеп та образу, дасть змогу визначити спектр заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються іншими державами та які можна застосувати у кримінальному законодавстві України.

Розглянемо окремо види та розміри покарань окремо для наклепу та образи, при цьому окремі особливі форми наклепу або образи, на які звертали увагу при дослідженні системи злочинних діянь брати не будемо.

Неповага, згідно зі ст. 433-5 «Образа» КК Французької Республіки карається штрафом у розмірі 50 000 франків, а неповага до публічної особи або неповага до звичайної особи у публічному місці карається тюремним ув'язненням на строк до шести місяців та одночасно штрафом до 50 000 франків, а неповага до публічної особи у вчинена у присутності інших осіб карається тюремним ув'язненням до одного року та штрафом до 100 000 франків [421, с. 397–398].

Згідно зі ст. 207 КК Королівства Іспанії наклеп карається позбавленням свободи на строк від шести місяців до двох років або штрафом у розмірі від шести до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат, якщо недостовірні відомості було поширено серед широкого кола осіб, а в інших випадках – штрафом у розмірі від чотирьох до десяти місячних заробітних плат. Тяжка образа, завдана публічно, карається штрафом у розмірі від шести до чотирнадцяти місячних заробітних плат, а в інших випадках – від трьох до семи місячних заробітних плат [403, с. 69–70].

У § 187 КК Німеччини за наклеп передбачено застосування таких покарань як позбавлення волі на строк до двох років або грошовий штраф, а якщо діяння скоєно у публічному виступі, на зборах або шляхом поширення письмових матеріалів (§ 11 абз. 3), карається позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим утриманням [4]. У ст. 173 КК Швейцарії за наклеп передбачено покарання тюремним ув'язненням на строк до шести місяців або штрафом. За образу згідно зі ст. 177 КК Швейцарії передбачено покарання у

вигляді тюремного ув'язнення на строк до трьох місяців або штраф [88422, с. 196–197].

У ст. 1 Глави 5 КК Королівства Швеції передбачено, що особа за вчинення клевети карається штрафом, а за вчинення тяжкого клевети (який завдав значної шкоди) передбачено застосування штрафу або тюремне ув'язнення на строк не більше двох років. Образа, згідно зі ст. 3 КК Королівства Швеції карається штрафом, а тяжка образа – штрафом або ув'язненням на строк до шести місяців [423, с. 50–51].

У § 111 КК Республіки Австрія передбачено, що за клевету може бути застосовано покарання у вигляді «позбавлення волі» строком до шести місяців або «грошовий штраф» у розмірі до 360 денних ставок. При цьому, згідно з ч. 2 § 111 КК Республіки Австрія, якщо клевету вчинено за допомогою ЗМІ або в інший спосіб, за допомогою якого клевета стає відомим для багатьох осіб, таке діяння карається позбавленням волі строком до одного року або грошовим штрафом у розмірі до 360 денних ставок.

За образу, згідно з § 115 КК Республіки Австрія, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі строком до трьох місяців або грошовий штраф у розмірі до 180 денних ставок, якщо особа за своє діяння не знаходиться під загрозою більш суворого покарання за іншим визначенням [397, с. 157-159].

КК Королівства Бельгії у ст. 444 передбачено, що особа, винна у клеветі, карається тюремним ув'язненням від восьми днів до одного року та штрафом від двадцяти шести франків до двохсот франків у тих випадках, коли клевету вчинено публічно, у вигляді картинок, емблем, виставлених для продажу або для огляду іншим особам.

Образа, згідно з положеннями ст. 448 КК Королівства Бельгії, карається тюремним ув'язненням від восьми днів до двох місяців та штрафом від двадцяти шести франків до п'ятисот франків або тільки одним з указаних покарань [399, с. 275–276]. Назване поняття об'єднує і клевету і образу, при цьому містить також питання можливості спростування відомостей.

У КК Королівств Данії, згідно з § 267, за простий наклеп передбачено штраф або просте ув'язнення під стражу, а за наклеп щодо службової особи покарання призначається у вигляді ув'язнення до шести місяців [402, с. 197–198].

У КК Королівства Нідерландів у ст. 261 особа, винна в усному наклепу, підлягає тюремному ув'язненню не більше ніж на шість місяців або штрафу третьої категорії, а якщо наклеп вчинено шляхом поширення письмових матеріалів, особа підлягає строку тюремного ув'язнення не більше одного року або штрафу третьої категорії. У ст. 267 КК Королівства Нідерландів передбачено, що покарання підлягає збільшенню на одну третину у разі, якщо діяння поєднано із певними обтяжуючими ознаками (щодо представника публічної влади або під час виконання публічних обов'язків або щодо глави або члена уряду) [400, с. 367].

Отже, у кримінальному законодавстві держав Західної Європи за образу, як правило, передбачено застосування штрафу або тюремне ув'язнення до 3 місяців (КК Французької Республіки, КК Республіки Австрія), за кваліфікуючу образу штраф більшого розміру або тюремне ув'язнення до шести місяців (КК Французької Республіки, КК Королівства Швеції). За наклеп, як правило, передбачено застосування або лише штрафу (у КК Королівства Швеції) або альтернативно тюремне ув'язнення до шести місяців (у КК Французької Республіки, КК Республіки Австрія, КК Королівства Нідерландів), до одного року (у КК Королівства Бельгії), до двох років (у КК ФРН), а за кваліфікований наклеп – до шести місяців (КК Королівства Данії) або до одного року (КК Республіки Австрія, КК Королівства Нідерландів) або до двох років (КК Королівства Іспанія), до 5 років ув'язнення (КК ФРН).

У Модельному КК держав-учасниць СНД наклеп, кваліфікований наклеп за ст. 148, а також образа за ст. 149 пропонувалося зараховувати до злочинів невеликої тяжкості, а особливо кваліфікований наклеп (поєднаний з

обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину) – до злочинів середньої тяжкості [220].

У КК РФ, згідно зі ст. 128-1, передбачено за наклеп застосування таких покарань, як штраф у розмірі до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців або обов'язковими роботами на строк до ста шістдесяти годин; за публічний наклеп передбачено застосування таких покарань, як штраф до одного мільйона рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до одного року або виправними роботами на строк до двохсот сорока годин; за наклеп з використанням службового становища – штраф до двох мільйонів рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до двох років або виправними роботами на строк до трьохсот двадцяти годин; наклеп про те, що особа страждає на захворювання, становить небезпеку для оточуючих, а так само наклеп, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні злочину сексуального характеру – карається штрафом у розмірі до трьох мільйонів рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до трьох років або виправними роботами на строк до чотирьохсот годин; наклеп, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину – штраф у розмірі до п'яти мільйонів рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до трьох років або виправними роботами на строк до чотирьохсот вісімдесяти годин [417].

У КК Грузії, згідно зі ст. 144-3 за приниження або нелюдське поводження передбачено застосування таких покарань, як штраф, обмеження волі до трьох років або позбавлення волі від двох до п'яти років; за кваліфіковане приниження або нелюдське поводження – позбавлення волі від чотирьох до шести років, штраф з позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю до п'яти років або без такого [401].

У КК Республіки Молдова, згідно зі ст. 166-1 за «тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження» передбачено застосування таких покарань, як позбавленням волі від 2 до 6 років або штрафом від 1150 до 1350 умовних одиниць з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 3 до 5 років; за вказане кваліфіковане діяння – позбавлення волі на строк від 3 до 8 років, або штрафом у розмірі від 1350 до 1600 умовних одиниць з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років [413].

У КК Республіки Казахстан, за наклеп, згідно зі ст. 129 передбачено штраф у розмірі від ста до двохсот розрахункових місячних показників, або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до двох місяців або громадські роботи від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або виправні роботи від одного року; за кваліфікуючий наклеп штраф від двохсот до п'ятисот розрахункових показників або у розмірі доходу засудженого за період від двох до п'яти місяців або громадські роботи від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи від одного до двох років або обмеження волі до двох років, або арешт до шести місяців; особливо кваліфікований наклеп – обмеження волі або позбавлення волі до трьох років. За образу, згідно зі ст. 130 КК Республіки Казахстан передбачено штраф у розмірі до ста місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до одного місяця або громадські роботи до ста двадцяти годин або виправні роботи до шести місяців; за кваліфіковану образу – штраф від ста до чотирьохсот місячних розрахункових показників або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого від одного до чотирьох місяців, або громадські роботи до ста вісімдесяти годин, або виправні роботи чи обмеження волі до одного року [412].

У КК Республіки Вірменія, згідно зі ст. 135, за наклеп передбачено штраф у розмірі від п'ятдесяти до сто мінімальних заробітних плат або виправні роботи на строк не більше одного року; за кваліфікований наклеп – штраф у розмірі від ста до двохсот мінімальних заробітних плат, або виправні роботи на строк від одного року до двох років, або арешт до двох місяців; за особливо кваліфікуючий наклеп – виправні роботи до двох років, або арешт від одного до двох місяців, або позбавлення волі до трьох років.

За образу, згідно зі ст. 136 КК Республіки Вірменія, передбачено – штраф у розмірі не більше ста мінімальних заробітних плат, або виправні роботи на строк не більше шести місяців; а за кваліфіковану образу – штраф у розмірі від п'ятдесяти до двохсот та більше розмірів мінімальних заробітних плат або виправні роботи до одного року [409].

У КК Республіки Азербайджан, згідно зі ст. 147.1. за наклеп передбачено штраф у розмірі від ста до п'ятисот манатів, або громадські роботи на строк від двохсот сорока до чотирьохсот вісімдесяти годин, або виправні роботи на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до шести місяців; особливо кваліфікований наклеп – передбачено застосування виправних робіт до двох років, або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на термін до трьох років.

За образу, згідно зі ст. 148 КК Республіки Азербайджан, передбачено застосування штрафу у розмірі від трьохсот до тисячі манатів, або громадські роботи на строк від двохсот сорока до чотирьохсот вісімдесяти годин, або виправні роботи на строк до одного року, або позбавлення волі на строк до шести місяців [398].

За наклеп в КК Республіки Туркменістан, згідно зі ст. 132, передбачено застосування за наклеп покарань у вигляді покладення обов'язку загладити завдану шкоду, штраф у розмірі від п'яти до десяти середньомісячних розмірів оплати праці або виправні роботи на строк до одного року; за кваліфікований наклеп – штраф у розмірі від десяти до двадцяти середньомісячних розмірів

оплати праці або виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до одного року; а за особливо кваліфікований наклеп – позбавлення волі на строк до трьох років.

У КК Республіки Туркменістан за образу, згідно із ст. 133, передбачено застосування таких видів покарань, як покладення обов'язку загладити завдану шкоду або штраф у розмірі від п'яти до десяти середньомісячних розмірів оплати праці; за кваліфіковану образу – штраф в розмірі від десяти до двадцяти середньомісячних розмірів оплати праці або виправні роботи на строк до одного року [419].

У КК Республіки Білорусь за наклеп, згідно ст. 188, передбачено застосування таких видів покарань як громадські роботи або штраф, або виправні роботи на термін до одного року, або арешт на строк до трьох місяців, або обмеження волі на строк до двох років; за кваліфікований наклеп – штраф, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років. За образу, згідно зі ст. 189 КК Республіки Білорусь, передбачено застосування громадських робіт, або штрафу, або виправних робіт на термін до одного року, або обмеження волі на строк до двох років; а за кваліфіковану образу – штраф, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до трьох місяців, або обмеження волі на строк до трьох років [410].

У КК Республіки Узбекистан у ст. 139 за наклеп передбачено – штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи до двох років; за кваліфікований наклеп – штраф від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати або виправні роботи від двох до трьох років, або арешт до шести місяців; за особливо кваліфікований наклеп – позбавлення волі до трьох років. За образу згідно зі ст. 140 КК Республіки Узбекистан передбачено застосування штрафу до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи до одного року; за кваліфіковану образу – штраф від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів

заробітної плати або виправні роботи від одного року до двох років; за кваліфіковану образу – штраф від чотирьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів плати або виправні роботи від двох до трьох років або арешт до шести місяців [415].

У кримінальному законодавстві інших держав за наклеп передбачено застосування штрафу, виправних робіт (КК РФ, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Азербайджан), покладення обов'язку загладити завдану шкоду (КК Республіки Туркменістан), громадські роботи (КК Республіки Казахстан), арешт до двох місяців (КК Республіки Вірменія) або до трьох місяців (КК Республіки Білорусь), а за кваліфікований наклеп – штраф, виправні роботи (КК РФ), громадські роботи збільшених розмірів (КК Республіки Казахстан), арешт до шести місяців (КК Республіки Узбекистан), обмеження волі, позбавлення волі до 3 років (КК Республіки Казахстан, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Туркменістан, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Узбекистан).

За образу передбачено застосування штрафу, громадських, виправних робіт (КК Республіки Казахстан, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Узбекистан), покладення обов'язку загладити завдану шкоду (КК Республіки Туркменістан), обмеження волі до 3 років (КК Грузії, КК Республіки Узбекистан), позбавлення волі до шести місяців (КК Республіки Азербайджан), до 5 років (КК Грузії), до 6 років (КК Республіки Молдова), а за кваліфіковану образу – штраф збільшених розмірів або виправні роботи, позбавлення волі до шести років (КК Грузії).

Отже, перелік видів покарань, яких передбачено у кримінальному законодавстві інших держав, у порівнянні з державами Західної Європи, є більш широким, оскільки крім штрафу та короткострокових видів позбавлення волі, передбачено застосування виправних та громадських робіт, обмеження волі, що слід запозичити при визначенні видів покарань за наклеп та образу.

Розглянемо, які види покарань пропонувалися вченими у їхніх наукових працях.

В. А. Бортник за наклеп пропонувалися такі види покарань: 1) позбавлення волі (до одного року); 2) виправні роботи (до одного року); 3) штраф (150 до 300 НМДГ). За кваліфікований наклеп вченим пропонувалися такі види покарань, як: 1) позбавлення волі (до трьох років); 2) виправні роботи (до двох років); 3) штраф (від 200 до 400 НМДГ), а за особливо кваліфікований наклеп пропонувався такий вид покарання, як позбавлення волі до п'яти років. Раніше отримано висновок, що покарання має відображати ступінь суспільної небезпеки, його ефективність залежить не від суворості, а досягнення тих цілей, які ставить законодавець при криміналізації клевети, при найменших витратах, тобто шкоді, яка завдається винній особі. Запропоновані В. А. Бортником види покарання є надмірно суворими, оскільки вже за основний склад клевети пропонується застосовувати позбавлення волі до одного року, хоча у ч. 2 ст. 62 КК України передбачено, що указаний вид покарання може застосовуватися від одного року до п'ятнадцяти років. За особливо кваліфікований вид клевети – лише один вид покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років.

Подібну позицію до розміру позбавлення волі за кваліфікований наклеп займав і К. А. Шахманаєв, який пропонував за особливо кваліфікований наклеп та образу, вчинені особою з використанням свого службового становища, пропонував застосовувати: 1) штрафом у розмірі від трьохсот до п'ятисот НМДГ або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період від одного року до двох років; 2) позбавленням права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років; 3) позбавлення волі на строк до п'яти років. На нашу думку, недоречним є застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного виду покарання щодо такого кваліфікованого клевети, а запропонований розмір позбавлення волі також є надмірно великим.

В. А. Бортник за образу пропонувалися такі покарання, як: 1) виправні роботи (до одного року); 2) штраф (150–300 НМДГ), а за кваліфіковану образу: 1) позбавлення волі (до одного року); 2) виправні роботи (до одного року); 3) штраф (200-400 НМДГ) [22, с. 175–178]. Крім указаних видів покарань, В. А. Бортник пропонувалося запровадження кримінальної відповідальності за наклеп та образу Президента України. За вказане діяння пропонувалося застосовувати такі максимальний вид та міру покарання як позбавлення волі до 3 років; пропонувалося запровадження кримінальної відповідальності за образу народного депутата України або представника влади із застосуванням за позбавлення волі до 3 років як максимального виду та міри покарання; за образу працівника правоохоронного органу, судді, священнослужителя пропонувалося застосовувати максимальний вид та міру покарання – позбавлення волі до 2 років [22., с. 175–178]. Інший вчений, В. А. Бортник, дійшов до протилежної позиції: «Водночас найважливішим серед таких змін слід визнати декриміналізацію образи та наклепу, що, на наш погляд, є абсолютно виправданим та досить доцільним у сучасних умовах існування українського суспільства. Відмова від кримінальної відповідальності за наклеп та образу відбулася разом із прийняттям нового КК України 2001 р., хоча і до цього вносилися законодавчі пропозиції щодо декриміналізації цих діянь» [22, с. 49].

Отже, цим вченим взагалі обґрунтовувалась відмова від кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Звичайно, що види та міра покарань указаним вченим не досліджувалися.

О. С. Субботенко зазначає: «Ми поділяємо позицію міжнародної спільноти та громадськості щодо відміни за наклеп та образу покарання у виді позбавлення волі, оскільки це є зрілою та виваженою позицією, яка має бути належно підтримана та реалізована. На наш погляд, серед видів покарань, які повинні бути передбачені за наклеп, законодавець може використати штраф та громадські роботи, оскільки вони мають достатньо високе виховно-

профілактичне значення [379, с. 152]. Конкретних розмірів указаних покарань О. С. Субботенко не пропонувалося.

Слід звернути увагу на види та розміри покарань, які пропонувалося у проектах законодавчих актів. У Проекті А.В Яценко за наклеп (ст. 151-1) пропонувалося застосовувати: 1) виправні роботи (до одного року); 2) штрафом (від тридцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

За наклеп (ч. 2 ст. 151-1) у друкованому або в інший спосіб розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчиненим особою, раніше судимою за наклеп, пропонувалося застосовувати: 1) обмеження волі (на строк до двох років); 2) виправні роботи (на строк до двох років); 3) штраф (від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

За наклеп (ч. 3 ст. 151-1), поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину пропонувалося застосовувати позбавлення волі на строк до двох років [319]. Зіставлення запропонованих видів покарання у проекті закону № 2086 від 22.02.2008 р. свідчить, що такий вид покарання, як громадські роботи, взагалі не пропонувався за вчинення наклепу, позбавлення права займати певні посади пропонувалося лише чомусь за вчинення діяння, яке є основним складом злочину. Пропорція мінімальної та максимальної межі виправних робіт, штрафу за основний та кваліфікований наклеп запропонована правильно – відповідно до ознак наклепу, проте за особливо кваліфікований наклеп передбачено лише одне покарання, що є помилковим з позиції законодавця. Схематично співвідношення вищевказаних видів покарань можна зобразити так:

<i>Вид покарання за наклеп за Проектом</i>	<i>Штраф</i>	<i>Виправні роботи</i>	<i>Позбавлення права займати</i>	<i>Обмеження волі</i>	<i>Позбавлення волі</i>
--	--------------	------------------------	----------------------------------	-----------------------	-------------------------

А.В. Яценко			<i>певні посади</i>		
Наклеп	30-80 НМДГ	до 1 року	до 3 років	---	---
Наклеп кваліфікований	50-120 МДГ	до 2 років	---	до 2 років	---
Наклеп особливо кваліфікований	---	---	---	---	до 2 років

В проєкті В.С. Журавського (ст. 145-1) пропонувалось застосовувати за клевету: 1) штраф (в розмірі від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); 2) виправні роботи (на строк до одного року); 3) обмеження волі (до двох років).

Клевета, який публічно демонстровано у творі, ЗМІ, вчинене слідчим, прокурором чи суддею пропонувалося застосовувати альтернативно: 1) штраф (у розмірі від п'ятисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); 2) виправні роботи (на строк від одного до двох років); 3) обмеження волі (на строк від двох до п'яти років). Із застосуванням такого додаткового покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

Клевета, поєднаний з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, пропонувалося застосовувати: 1) обмеження волі (на строк від двох до п'яти років); 2) позбавлення волі (на строк до трьох років). Із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років [320].

Порівняння запропонованих видів та міри покарання у проєкті закону № 11013 від 19.07.2012 р. свідчить, що не було передбачено застосування такого виду покарання як «громадські роботи». За вчинення діяння, яке пропонувалося зарахувати до основного складу злочину, пропонувалось застосовувати «виправні роботи» та «обмеження волі», які є неспіврозмірними за мірою (при

тому, що «обмеження волі» є більш суворим видом покарання, його запропонований розмір був також більшим, ніж «виправні роботи» у два рази), а розмір обмеження волі у кваліфікованому та особливо кваліфікованому наклепі, як і позбавлення права займати певні посади були тотожними, у зв'язку із чим не є зрозумілим, у чому полягає підвищений ступінь суспільної небезпеки у кваліфікованому складі злочину.

Схематично співвідношення вищезазначених видів покарань можна зобразити так:

<i>Вид покарання за наклеп за Проектом В.С. Журавського</i>	<i>Штраф</i>	<i>Виправні роботи</i>	<i>Позбавлення права займати певні посади</i>	<i>Обмеження волі</i>	<i>Позбавлення волі</i>
Наклеп	200 до 500 НМДГ	до 1 року	---	до 2 років	---
Наклеп кваліфікований	від 500 до 1500 НМДГ	від 1 до 2 років	від 1 до 3 років	від 2 до 5 років	---
Наклеп особливо кваліфікований	---	---	від 1 до 3 років	від 2 до 5 років	до 3 років

У Проекті № 3879 за наклеп (ст. 151-1) пропонувалося застосовувати альтернативно: 1) штраф (до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); 2) громадські роботи на строк до двохсот годин; 3) виправні роботи на строк до одного року. У цьому ж проекті за наклеп у творі, що демонструється, ЗМІ, Інтернет, вчинення особою, раніше судомою за наклеп: 1) штраф (від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян); 2) громадські роботи (від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин); 3) виправні роботи на строк до одного року.

У цьому ж проекті наклеп поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину пропонувалося застосовувати: 1) виправні роботи (на строк від одного до двох років); 2) обмеження волі (на строк до двох років) [339].

На відміну від попередніх проектів, у проекті № 3879 від 14.01.2014 р., передбачено такий вид покарання, як «громадські роботи», що є позитивним, проте відсутній такий вид покарання, як «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю».

До недоліків цього проекту закону також можна віднести те, що міра виправних робіт є тотожною за вчинення наклепу, який є як основним, так і кваліфікованим складом злочину, розмір штрафу є достатньо малим як за основним, так і за кваліфікований склад злочину, і дорівнює у гривневому еквіваленті до 850 грн за основний склад злочину та від 850 до 5100 грн за кваліфікований склад злочину, при тому, що прожитковий мінімум для працездатних осіб та мінімальна заробітна плата становили 1218 грн. [323], що є меншим навіть за розміри моральної шкоди, щодо відшкодування якої подаються цивільні позови.

Наприклад, із приводу цього М. Є. Матросова зазначає, що заміна кримінально-правового захисту честі, гідності та ділової репутації цивільно-правовим сприяли і деякі особливості (більший розмір шкоди, який заявляється до відшкодування) компенсації моральної шкоди по досліджуваній категорії справ [175, с. 109], а В. Д. Іванов, зазначав: «оскільки в новому КК РФ міри покарання передбачені ст. 129 «Наклеп», ст. 130 «Образа» нижчі, ніж у попередній редакції указаних статей КК РФ – це не надає пріоритету кримінально-правовим нормам над цивільно-правовими, а тому указані норми слід виключити із КК РФ, обмежившись захистом честі та гідності шляхом

застосування норм цивільного права [86, с. 8], тобто співвідношення штрафу в основному та кваліфікованому складі злочину має бути збалансованим.

На думку К. А. Шахманаєва, недосконалість КК РФ полягає у тому, що покарання за наклеп не відповідає тяжкості цього злочину. У зв'язку із цим, вченим пропонувалося вдвічі збільшити розмір штрафу за наклеп та образу [459, с. 122–123], оскільки громадяни здійснюють захист честі та гідності у порядку цивільного судочинства не лише з метою компенсації моральної шкоди, а через те, що за наклеп та образу передбачено невеликі розміри покарань для винних осіб [459, с. 122–123].

Отже, штраф за своїм розміром має перевищувати розмір моральної шкоди, які, як правило, присуджуються у цивільному судочинстві за наклеп та образу, оскільки у разі притягнення до кримінальної відповідальності та, відповідно, покарання за наклеп та образу, цілі застосовуваних покарань є набагато ширшими, ніж цілі заходів цивільно-правового характеру – спеціальна, загальна превенція, виправлення особи, кара.

Схематично співвідношення вищевказаних видів покарань можна зобразити так:

<i>Вид покарання за наклеп за Проектом № 3879</i>	<i>Штраф</i>	<i>Громадські роботи</i>	<i>Виправні роботи</i>	<i>Обме ження волі</i>
Наклеп	до 50 НМДГ	до 200 годин	до 1 року	---
Наклеп кваліфікований	від 50 до 300 НМДГ	від 150 до 240 годин	до 1 року	від 2 до 5 років
Наклеп особливо кваліфікований	---	---	від 1 до 2 років	до 2 років

Отже, враховуючи історичний досвід, зарубіжний досвід, види покарань, які пропонувалися вченими та у проектах законодавчих актів, можна запропонувати такі види покарань:

наклеп – карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до трьох місяців з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років;

кваліфікований наклеп – карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

образа – карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами до двохсот сорока годин або арештом на строк до шести місяців з позбавленням особи займати певні посади або займатися певними видами діяльності на строк до трьох років.

Висновки. Розв'язання проблеми визначення видів та міри покарання за злочини проти честі та гідності полягає у виборі законодавцем таких заходів кримінально-правового впливу, застосування яких було би найбільш ефективним за вчинення указаних діянь. При цьому, метою криміналізації окремих діянь проти честі та гідності є охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу честі та гідності, попередження вчинення указаних суспільно небезпечних діянь, а також припинення більш суспільно небезпечних діянь проти здоров'я, життя людини, громадського порядку, які вчиняються шляхом посягань на честь та гідність, а також виправлення осіб та попередження вчинення ними подібних злочинів у майбутньому.

Опитування свідчить, що найбільш співрозмірним видом покаранням для

злочинів проти честі та гідності є, з урахуванням ієрархічності: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності; 2) штраф; 3) громадські роботи; 4) позбавлення волі; 5) арешт. При цьому, перелік видів покарань, які передбачено у кримінальному законодавстві пострадянських держав, у порівнянні з державами Західної Європи є більш широким, оскільки, крім штрафу та короткострокових видів позбавлення волі, передбачено застосування виправних та громадських робіт, обмеження волі, що слід запозичити при визначенні видів покарань за злочини проти честі та гідності.

Найбільш поширеним покаранням за злочини проти честі та гідності у більшості країн є штраф, який за своїм розміром має перевищувати розмір грошового відшкодування моральної шкоди, що, як правило, присуджується у цивільному судочинстві за діяння проти честі та гідності, оскільки у разі притягнення до кримінальної відповідальності та, відповідно, покарання за злочин проти честі та гідності, цілі застосовуваних покарань є набагато ширшими, ніж цілі заходів цивільно-правового характеру спеціальна, загальна превенція, виправлення особи, кара.

Висновки до 3 розділу

Таким чином, дослідження щодо співвідношення та взаємозв'язку в питаннях охорони честі та гідності особи у кримінальному та інших галузях законодавства України свідчить, зокрема, що конституційне законодавство визначає лише місце «честі» та «гідності» серед інших прав і свобод людини та громадянина, серед суміжних цінностей (є однією з найвищих соціальних цінностей згідно із ст. 3 Конституції України), що охороняються державою; закріплює загальні засади охорони «честі» та «гідності» (ст. ст. 28, 62, 105 Конституції України). Механізм охорони «честі» та «гідності» (відповідальність, процесуальні норми, пільги та заохочення, правосвідомість),

крім конституційних норм-принципів, у Конституції України не передбачено, він міститься в інших галузях законодавства України.

У конституційному і кримінальному законодавствах (також) передбачено поняття «честь та гідність нації, народу». Тенденція пріоритетності правового захисту прав людини другого покоління у порівнянні з правами першого покоління призводить до: 1) відсутності реального механізму захисту честі та гідності та, відповідно, декларативності конституційних норм-принципів; 2) унеможливлення реалізації об'єктивних прав на повагу честі та гідності особи, закріплених у Конституції України; 3) залежності захисту зазначених прав від суб'єктивних можливостей учасників правовідносин. Звинувачення особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння, згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, обумовлює втрату цією особою «зовнішньої честі».

У положеннях КУпАП, в яких передбачено відповідальність за адміністративні правопорушення проти честі та гідності особи, указані цінності є такими ознаками, як: 1) безпосередні додаткові обов'язкові об'єкти (ст. ст. 148-3, 185-3 КУпАП); 2) безпосередні основні альтернативні об'єкти (ст. ст. 173, 178, 185-9 КУпАП); 3) безпосередні додаткові факультативні об'єкти (ст. ст. 173-2, 185, 185-10, 188-39 КУпАП). В той же час, положеннями КУпАП не передбачено жодної правової норми, яка б охороняла честь та гідність як безпосередній основний об'єкт адміністративного правопорушення. Честь та гідність не охороняються положеннями адміністративного деліктного законодавства, проте ці правові цінності й не повинні охоронятися положеннями КУпАП за предметом правового регулювання, яким є суспільні відносини управлінського характеру між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління, які виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності.

Суспільно небезпечне посягання на честь та гідність у сфері реалізації трудових прав та обов'язків, за наявності інших ознак, передбачених КК України, може кваліфікуватись як: 1) злочин, передбачений ст. ст. 172, 173 КК

України, у разі вчинення діяння роботодавцем; 2) злочин, передбачений ст. ст. 383, 384 КК України, у разі вчинення діяння іншим працівником стосовно свого колеги, який у цьому разі є потерпілим. Проте зазначені кримінально-правові норми не містять будь-яких згадок щодо «ділової репутації», «честі» та «гідності» особи як ознак основного або кваліфікованих складів злочинів, але тлумачення названих положень КК України свідчить про можливість завдання злочинної шкоди указаним цінностям у разі вчинення діянь, відповідальність за які передбачено указаними статтями КК України.

У такій ситуації правовий вплив на винну особу за наклеп або образу здійснюється шляхом її виключення з трудових правовідносин (звільнення). У подібних випадках або під час посягання на честь та гідність працівника із боку власника підприємства або уповноваженого ним органу потерпілий має реальну можливість захистити свою честь та гідність лише у межах цивільного судочинства, хоча в абз. 2 п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 р. покладено відповідальність за такі дії винного на підприємство, де він працює.

Встановлено, що зайвою є деталізація у ч. 1 ст. 172 КК України змісту критики, а тим більше зайвим є зазначення назви конкретного законодавчого акта, який втратив чинність, і це зробило неможливим застосування цього положення КК України у частині звільнення через повідомлення про корупцію.

Обґрунтовується висновок відносно того, що представники ЗМІ не несуть відповідальності за будь-яку форму (окрім брутальної, принизливої, непристойної) поширення оціночних суджень, поширення відомостей оціночного характеру. Крім того, представники ЗМІ звільняються від відповідальності за шкоду честі, гідності та ділової репутації, за достовірність будь-яких відомостей (фактичних даних), якщо вказані відомості отримані з інших джерел. При цьому друковані ЗМІ, телебачення та радіо зобов'язані у таких випадках дослівно відтворювати відомості із посиланням на джерело їх отримання, а інформаційні агентства мають право на будь-яке редагування,

скорочення інформації, отриманої з інших джерел. Представники ЗМІ також не зобов'язані посилатися на джерело отримання указаної інформації. На представників ЗМІ не поширюються положення Закону України «Про захист персональних даних». Такі умови звільнення представників ЗМІ від відповідальності призводять на практиці до упередженого висвітлення позиції власника ЗМІ або конкретного журналіста, а у разі необхідності поширення недостовірних відомостей з метою зіпсування ділової репутації, честі та гідності опонента достатньо буде зробити посилання на інформаційне агентство, що розташоване в іншій державі, або будь-яке «фіктивне» агентство.

Обґрунтовано, що правильну умову звільнення ЗМІ від відповідальності сформульовано у ст. 57 Закону РФ «Про засоби масової інформації», де закріплено, що: «б) дослівне відтворення повідомлень та матеріалів або їх фрагментів, розповсюджених іншими ЗМІ, що може бути встановлено та притягнуто до відповідальності за це порушення законодавства про ЗМІ». За такого визначення підстави звільнення від відповідальності зробити посилання на будь-яке сумнівне «мінливе» джерело інформації або джерело інформації, що знаходиться в іншій державі, цим самим зробивши лише формальне посилання, як це передбачено положеннями діючого законодавства України, буде недостатньо. У разі неможливості встановлення джерела, на яке посилається ЗМІ, до відповідальності має бути притягнутий той ЗМІ, що поширив указану інформацію.

Обґрунтовується, що посягання на інформаційний простір загрожує державній безпеці, а наклеп на державного чи громадського діяча ні. У таких пропозиціях вчених превалює захист інформаційної безпеки держави (зокрема, її авторитету) над честю, гідністю та діловою репутацією державних діячів, але, на нашу думку, наклеп на державного діяча може завдати більшої істотної шкоди державній безпеці, аніж посягання на інформаційний простір держави.

Зміст принципу поваги до честі та гідності людини у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України має особливості у

порівнянні з іншими галузями законодавства і полягає у тому, що слідчий, прокурор, суд, учасники кримінального провадження повинні виконувати свої обов'язки з дотриманням принципу «поваги до людської гідності» суб'єкта злочину, а також інших учасників кримінального провадження. Враховуючи зазначене, у ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України законодавець повинен був передбачити виключно «гідність», а не «честь» та «гідність», оскільки виконання правоохоронними органами своїх повноважень призводить до зниження громадсько-політичної думки щодо суб'єкта злочину, що є допустимим явищем під час здійснення кримінальних проваджень.

У ч. 3 ст. 11 та п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, навпаки, законодавець повинен був передбачити як «людську гідність», так і «честь», оскільки, згідно з ч. 3 ст. 11 КПК України, кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, не лише «свою людську гідність», порушену під час здійснення кримінального провадження, але й «честь». А підставою для розгляду кримінального провадження у закритому судовому засіданні, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, має бути не стільки загроза завдання шкоди «гідності», скільки загроза завдання шкоди саме «честі», як це передбачено в абз. 12-13 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Правильне розуміння значення принципу «поваги до людської гідності та честі» та їх проявів у КПК України сприятиме як удосконаленню етичних засад діяльності слідчого, прокурора, суду, учасників кримінального провадження, так і глибокому розумінню кримінально-правової охорони указаних цінностей у КК України.

В сучасних умовах поширення наклепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації наклепницької інформації або шляхом розсіпки електронних листів. Встановлення особи, що розповсюдила такі відомості, є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, яке може здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України на підставі

ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. В той же час, для відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Подальші будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що її поширили, у межах цивільного судочинства є неможливими через вищезазначені перешкоди.

У разі запровадження кримінальної відповідальності кримінальні провадження за наклеп та/або образу (як прості, так і кваліфіковані) необхідно віднести до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Припинення кримінальних проваджень у зв'язку з «примиренням з потерпілим» за вказаною категорією злочинів повинно здійснюватися лише при дотриманні обов'язкових умов, передбачених для звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною підставою.

Дослідженням доведено, що будучи привілейованою ознакою, посягання на честь та гідність суб'єкта злочину знижує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки обумовлює завдання винуватою особою злочинної шкоди джерелу вказаного посягання, а будучи кваліфікуючою ознакою підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки вказані цінності є додатковими безпосередніми об'єктами злочинів, способом завдання злочинної шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину або спеціальним обов'язковим мотивом вчинення злочину.

До посягання на «честь» та «гідність», а також суміжні цінності за діючим КК України, які відіграють роль кваліфікуючих ознак в інших складах злочинів, належать: 1) посягання на честь та гідність фізичної особи; 2) посягання на «гідність певної нації»; 3) посягання на моральність у вигляді хуліганського мотиву. Виявлено тенденцію, що у разі відсутності кримінальної відповідальності за «наклеп» або «наклеп» та «образу» у кримінальних законах певних держав, кількість діянь, в яких посягання на честь та гідність, а також

«національну гідність» відіграють роль кваліфікованих ознак, збільшується, тобто «компенсується» завдяки такому способу встановлення підстав відповідальності за такі діяння.

У більшості постсоціалістичних держав «тяжка образа» суб'єкта злочину з боку потерпілої особи, якщо вона спричинила або обумовила вчинення злочину, є привілейованим злочином, зокрема, «привілейованим вбивством», «привілейованим тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням». Разом із тим у більшості постсоціалістичних цих держав за «образу» передбачено самостійну підставу кримінальної відповідальності. За такого підходу законодавцем «порушено пропорційність» у кримінально-правовому регулюванні: «приниження честі та гідності особи» у ст. ст. 116, 123 КК України визначено як привілейовану ознаку вбивства та тяжкого тілесного ушкодження, однак відповідальність за саме діяння, що призводить до пониження честі та гідності особи (наклеп та образу), є відсутньою.

У тих випадках, коли посягання на «національну честь і гідність» є підставою виокремлення кваліфікуючого складу злочину, то така ознака відіграє роль «мотиву вчинення діяння». У тих випадках, коли посягання на «честь і гідність особи» є кваліфікуючою ознакою злочину, як правило, така ознака відіграє роль «способу вчинення діяння». «Ділова репутація» і «авторитет» не є привілейованими або кваліфікуючими ознаками складів злочинів.

У структурі кримінального законодавства цієї групи держав посягання на «честь» і «гідність» має різне значення. Якщо посягання є підставою виокремлення привілейованого складу злочину його виділено у самостійний склад злочину в окремій статті кримінального закону. Якщо посягання є підставою виокремлення кваліфікованого складу злочину його виділено у частині або пункті цієї ж статті, якою передбачено основний склад злочину.

У кримінальному законодавстві інших держав виокремлюються такі кваліфікуючі ознаки, як: 1) вчинення у публічному виступі, у друкованому

творі або творі, що публічно демонструється, у ЗМІ; 2) особливий зміст недостовірних відомостей наклепу; 3) вчинення особою, раніше судимою за образу чи наклеп; 4) що спричинило тяжкі наслідки, разом із цим наслідки або взагалі не конкретизовано або вказуються вид та ступінь злочинної шкоди; 5) вчинені з корисливих або інших негідних спонукань; 6) вчинення наклепу або образи з використанням службового становища; 7) вчинення наклепу або образи щодо службової особи (публічної влади або публічної установи або органу, члену уряду дружньої держави); 8) вчинення наклепу або образи завідомо або «систематично» (як пропаганди).

Попередні дослідження ознак таких злочинів, як наклеп та образа, такого способу вчинення указаних діянь, як вчинення публічно, через публічний твір, через ЗМІ, інтернет-мережу, а також така ознака суб'єктивної сторони як «завідомість» свідчать про те, що їх не слід зараховувати до кваліфікуючих ознак, оскільки, враховуючи підстави криміналізації, зазначені ознаки потребують зарахування до основного складу злочину. Вчинення наклепу або образи особою, раніше судимою за зазначені діяння, а також вчинення зазначених діянь з використанням службового становища є не типовим діянням для кримінального законодавства України та практики його застосування. Корисливі або інші низькі спонукання є мотивом, що притаманний всім видам наклепу та образи, тому виокремлення мотиву як кваліфікуючої ознаки наклепу або образи є недоцільним, оскільки він жодним чином не буде підвищувати ступінь суспільної небезпеки окреслених діянь.

До кваліфікованих ознак слід зараховувати особливий зміст наклепу (з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, із викривленням персональних даних, що становлять особливий ризик для особи), вчинення наклепу щодо службової особи, а також заподіяння тяжких наслідків або під час виборчого процесу.

Розв'язання проблеми визначення видів та міри покарання за злочини проти честі та гідності полягає у виборі законодавцем таких заходів

кримінально-правового впливу, застосування яких було би найбільш ефективним за вчинення указаних діянь. При цьому, метою криміналізації окремих діянь проти честі та гідності є охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу честі та гідності, попередження вчинення указаних суспільно небезпечних діянь, а також припинення більш суспільно небезпечних діянь проти здоров'я, життя людини, громадського порядку, які вчиняються шляхом посягань на честь та гідність, а також виправлення осіб та попередження вчинення ними подібних злочинів у майбутньому.

Опитування свідчить, що найбільш співрозмірним видом покаранням для злочинів проти честі та гідності є, з урахуванням ієрархічності: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності; 2) штраф; 3) громадські роботи; 4) позбавлення волі; 5) арешт. При цьому, перелік видів покарань, які передбачено у кримінальному законодавстві пострадянських держав, у порівнянні з державами Західної Європи є більш широким, оскільки, крім штрафу та короткострокових видів позбавлення волі, передбачено застосування виправних та громадських робіт, обмеження волі, що слід запозичити при визначенні видів покарань за злочини проти честі та гідності.

Найбільш поширеним покаранням за злочини проти честі та гідності у більшості країн є штраф, який за своїм розміром має перевищувати розмір грошового відшкодування моральної шкоди, що, як правило, присуджується у цивільному судочинстві за діяння проти честі та гідності, оскільки у разі притягнення до кримінальної відповідальності та, відповідно, покарання за злочин проти честі та гідності, цілі застосовуваних покарань є набагато ширшими, ніж цілі заходів цивільно-правового характеру спеціальна, загальна превенція, виправлення особи, кара.

В цілому, враховуючи історичний досвід, зарубіжний досвід, види покарань, які пропонувалися вченими та у проектах законодавчих актів, можна

запропонувати такі види покарань за суспільно небезпечні діяння проти честі та гідності фізичної особи:

наклеп карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до трьох місяців з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років;

кваліфікований наклеп карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

образа карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців з позбавленням особи права займати певні посади або займатися певними видами діяльності на строк до трьох років.

ВИСНОВКИ

За існуючими поглядами фахівців-суспільствознавців щодо визначення понять «честь» та «гідність», честь – це позитивна (зовнішня) оцінка ділових, морально-етичних якостей особи у певній сфері суспільного життя (професійній, громадській тощо), що формується у оточуючих учасників суспільних відносин, суспільстві диференційовано, стосовно конкретної особи з урахуванням її соціального статусу і соціальної ролі та має вираження у ставленні до неї як до носія індивідуалізованих цінностей. Гідність – це позитивна (внутрішня) оцінка конкретною особою власних морально-етичних якостей, відповідно до загальноновизнаних у суспільстві моральних якостей, що є суб'єктивно детермінованим елементом індивідуальної свідомості. Виокремлюють такі рівні гідності, як: індивідуальний, груповий, родовий. Відмінність між поняттями «честь» та «гідність» полягає у тому, що: 1) у понятті «честь» оцінка якостей «здійснюється суспільством», а у понятті «гідність» самою особою; 2) предметом оцінки у понятті «честь» є публічна діяльність особистості, детермінована її професійними якостями, а у понятті «гідність» предметом оцінки є духовні якості цієї особи, які співвідносяться з уявленням щодо вказаних якостей у суспільстві; 3) честь диференційована оцінка, а гідність суб'єктивно детермінована самооцінка себе у відповідності до загальноновизнаних моральних якостей. Вказані характеристики більш повно та всебічно визначають зміст понять «честь» та «гідність» та сприяють визначенню способів їх кримінально-правової охорони.

Дослідження священних християнських текстів (Старого та Нового Завіту) та коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи, свідчить про те, що під поняттям «честь» у християнстві розуміється «пошана» з боку оточуючих, що має прояв у вчинках, словах, обставинах, в яких перебуває особа, і притаманна особі як за її життя, так і після смерті. При цьому потрібно підкреслити, що невід'ємною ознакою «честі» особи в

релігійних нормах є «покірність» особи духом перед Богом. Акцентуація особи на своїх заслугах як власних досягненнях, а не проявах трансцендентного Абсолюту, приводить до трансформації «честі особи» у «гординю», що, за релігійними нормами, є одним із людських гріхів. У Старому та Новому Завіті «честь» згадується як «честь особи», «честь Бога», виокремлюються «честь жінки», «честь померлої особи», «честь народу», «честь Ісуса Христа». Тож виокремлюються такі види «честі» за суб'єктами-носіями, як: 1) «честь Бога» (Ісуса Христа); 2) «честь об'єднань людей» (народ, нація, юридична особа); 3) «честь особи»; 4) «честь влади». Особливою за змістом є честь жінки. Під поняттям «гідність» у релігійних нормах розуміється властивість людини, яка характеризує її праведність та високі моральні якості як людини.

«Честь народу», «честь влади» трансформуються, при їх охороні кримінально-правовими нормами, в такі об'єкти як «моральність» та «авторитет». У праві, зокрема кримінальному, безпосередньо охороняється лише «честь фізичної особи». «Честь народу», «честь нації» також згадуються у законодавчих актах, проте зазначені поняття є «умовними», оскільки кримінально-правова охорона та захист зазначених цінностей здійснюються через захист «честі» та «гідності» фізичних осіб.

У кримінальному праві «честь» та «гідність» вважаються або тотожними поняттями, при цьому часто визначається одне поняття через інше, або як різні, проте взаємопов'язані поняття.

Умовно можна виділити чотири послідовних етапи розвитку законодавства про кримінально-правову охорону честі та гідності особи на теренах України.

Перший, давньоруський етап характеризується тим, що за часів Київської Русі кримінальна відповідальність передбачалась лише за образу «честі» безпосередньою дією, а відповідальність за образу «честі» – словом лише за вчинення указаних дій щодо жінки. У цей період потерпілою від образи могла бути виключно вільна людина. Образа честі та гідності фізичної особи

сприймалась як така, що принижує честь та гідність не лише вільної людини, але і честь та гідність сім'ї, роду, до яких належала вільна людина. Позначення суспільно небезпечних дій терміном «образа» свідчить, що кожне злочинне діяння «опосередковано» завжди завдавало шкоди честі та гідності потерпілої особи. За образу честі та гідності особи за часів Київської Русі передбачалися майнові покарання, вид та розмір яких залежали від належності людини до певного стану. Розмір майнового покарання за образу був набагато більшим, аніж за тілесні ушкодження. Семантичний аналіз терміну «образа» свідчить, що, у цілому, поняття злочину за часів Київської Русі у першу чергу сприймалось як таке, що принижує честь та гідність особи, тобто діяння, що ображало особу, родину, общину та завдавало їм певної шкоди.

На другому, імперському етапі розвитку державності становлення кримінальної відповідальності за посягання проти честі та гідності особи кількість підстав відповідальності збільшилась. Не лише покарання, але й самі посягання проти честі та гідності залежали від родового стану потерпілого. Окремими кримінально-правовими нормами охоронялися честь та гідність судді. За посягання проти честі та гідності на цьому етапі розвитку кримінального законодавства застосовувалися не лише майнові покарання, але й тюремне ув'язнення, тілесні покарання, вигнання з общини та інше. Образа словом визнавалася злочином лише у випадках її оприлюднення у присутності потерпілої особи, винятком із цього була образа вищих представників держави.

На третьому, радянському етапі, кримінальне законодавство, яким охоронялися честь та гідність, набуло значного розвитку. У цей період запроваджено як загальні кримінально-правові норми за посягання на честь та гідність (ст. ст. 172-175 КК УСРР 1922 р., ст. ст. 159, 160 КК УСРР 1927 р., ст. ст. 126, 127 КК УРСР 1960 р.), так й спеціальні кримінально-правові норми (ст. ст. 176-3, 189, 189-1 КК УРСР 1960 р.). Недоліком кримінально-правової охорони честі та гідності цього періоду є «політичне забарвлення» та визнання

першопричиною охорони гідності людини «досягнення боротьби пролетаріату», а не «природня потреба людини».

На четвертому, сучасному етапі розвитку кримінально-правової охорони честі та гідності зазначені цінності не охороняються положеннями КК України як окремі блага, проте, наприклад, здійснювалися неодноразові спроби криміналізації наклепу та образи (проекти законів України № 2086 від 22.02.2008 р., № 11013 від 19.07.2012 р., № 3879 від 14.01.2014 р.). Указані проекти мали низку істотних недоліків у запропонованих законодавчих визначеннях наклепу та образи.

В цілому, ретроспективне дослідження охорони честі та гідності на підставі історичних пам'яток свідчить про існування в указаних актах декількох позитивних положень, які слід урахувати під час розробки проектів законів щодо охорони честі та гідності, зокрема такі, як: дії, в яких заподіяння психічних страждань «конкурувало» з нанесенням тілесних ушкоджень, при визначенні образи; наругу над могилою або тілом померлої особи відносили до посягань проти честі та гідності; не визнавались образою дії, завдані потерпілій особі у відповідь на рівну або більш тяжку образу; встановлювалось, що наслідком наклепу може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або «позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»; «штраф», «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності» це ті види покарання, що історично застосовувалися за злочини проти честі та гідності та які доцільно передбачити як види покарань за такі діяння у чинному КК України; провадження «проти честі та гідності» особи вирішувалися переважно шляхом примирення сторін та належали до проваджень приватного обвинувачення.

Дослідження злочинів проти честі, гідності та суміжних немайнових цінностей (ділової репутації, авторитету, моральності та ін.) свідчить про те, що з позиції системного підходу необхідність криміналізації окремих діянь,

спрямованих проти честі та гідності обумовлена, наприклад, тим, що лише в межах кримінального процесуального законодавства є можливим встановлення осіб, які вчиняють, зокрема, наклеп за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (через електронно-обчислювальні машини, системи та комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку). Отримання зазначеної інформації є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем на підставі ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження, проте провести указані слідчі дії неможливо, оскільки наклеп не є злочином, у зв'язку із чим відсутніми є підстави для відкриття кримінального провадження.

З позиції інтеракціоністського підходу порушення закону (вчинення суспільно небезпечного діяння, злочину) є частиною «ціни для суспільства» за те, яким чином у ньому організовані усі системи суспільних відносин. Одним із можливих способів попередження небезпечних наслідків (самогубство, порушення рівноправності тощо), які завдаються шляхом вчинення «наклепу», є встановлення відповідальності саме за «наклеп» як спосіб заподіяння небезпечних наслідків.

Згідно з антропологічним підходом людина як біосоціальний індивідуум є головним носієм правовідносин, первинною ланкою суспільства, а держава існує для забезпечення існування людини. Указаний підхід відображено у ст. 3 Конституції України. Указані визначення у контексті антропологічного підходу свідчать, що захищеність безпеки суспільства, держави є залежною більшою мірою від захищеності державних та громадських діячів, захищеності кожного із членів суспільства, аніж від «абстрактної» кримінально-правової охорони малих та великих соціальних груп. Позиція законодавця у діючому КК України щодо охорони честі та гідності фізичних осіб, у порівнянні із кримінально-правовою охороною авторитету, моральності, навіть ділової репутації юридичних осіб, свідчить про «зміщення акценту» кримінально-правового захисту з людини на захист держави, суспільства, юридичних осіб.

«Честь та гідність» фізичної особи є (може бути ?) кримінально караними лише у випадках і тоді, коли посягання на зазначені цінності є способом вчинення таких діянь, що завдають шкоди іншим безпосереднім об'єктам злочинів (ст. 120, ч. 2 ст. 154, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ст. 383, ст. 384, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 406 КК України), а в окремих випадках є (ст. ст. 146-151 КК України) або може бути факультативним додатковим об'єктом злочину (ст. 168 КК України).

«Ділова репутації юридичних осіб» є основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ст. ст. 229, 356 КК України, а «авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування» є основним безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. ст. 338-340, 343-345, 349-355 КК України. «Національна гідність та честь» є безпосереднім об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачено у ст. 161 КК України. Посягання на зазначені об'єкти злочинів є мотивом вчинення діянь, передбачених у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 442 КК України. Указані цінності одночасно є додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів. Також, «моральність» є основним безпосереднім об'єктом злочинів у ст. ст. 297-304 КК України, а також обов'язковою ознакою (мотивом) суб'єктивної сторони діянь, відповідальність за які передбачено положеннями п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 296, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299 КК України.

Наведена порівняльна характеристика кримінально-правової охорони немайнових прав фізичної особи, юридичної особи, держави, нації, суспільства свідчить про відсутність у КК України необхідних механізмів кримінально-правової охорони «честі та гідності фізичних осіб» порівняно з великою кількістю підстав кримінальної відповідальності за посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію юридичних осіб». Подібні правові механізми охорони «честі» та «гідності» свідчать про недотримання законодавцем у КК України антропологічного підходу, закріпленого, як вказувалось, у ст. 3

Конституції України, та про певну «безсистемність» кримінального закону, що, у свою чергу, призводить до «нехтування» прав індивідуума, як «первинної ланки» кожного колективного учасника суспільних відносин, та про превалювання у кримінальному законодавстві України колективного над індивідуальним, що є більш характерним для інших видів політичних устроїв, ніж тому, що існує зараз в Україні.

Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом злочинів проти честі та гідності згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки злочинних посягань на честь та гідність особи – вчинення зазначених дій службовою особою з використанням службового становища. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

При встановленні суб'єктивної сторони у злочинах проти честі та гідності особи необхідно враховувати спрямованість умислу.

Такі злочини характеризуються прямим умислом :особа усвідомлює, що поширює завідомо неправдиві відомості, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її репутацію, і бажає цього, а завідомість вимагає встановлення саме прямого умислу; або ж винний усвідомлює, що своїми діями принижує честь і гідність конкретної людини в непристойній формі і бажає цього. При заочному образі винний також усвідомлює, що його образливі слова, висловлювання, малюнки тощо дійдуть до потерпілого.

При вирішенні питання про те, чи ганьблять поширювані завідомо неправдиві відомості честь і гідність іншої особи або підривають його репутацію, враховується як думка потерпілого, так і думка суспільства. У правовій літературі висловлена обґрунтована думка про те, що вирішальний критерій належить громадській думці, а століттями усталені уявлення про

добро і зло, честь і безчестя, порядності і безсоромності повинні лежати в основі визначення того, чи ганьблять відомості потерпілого.

Деякі юристи вважають за можливе вчинення злочинів проти честі і гідності ще й з непрямим умислом. На нашу думку, така позиція вчених про те, що злочини проти честі і гідності може бути вчинені з непрямим умислом представляється помилковою, адже спростовується цілеспрямованістю умислу на заподіяння шкоди та її відтворенням у характері вчинюваних винним дій.

Мотив злочинів проти честі та гідності може бути будь-який, наприклад: помста, заздрість, усунення конкурента, кар'єризм, корисливість, прагнення принизити в очах оточуючих тощо.

Мета злочинів проти честі та гідності є завжди пониження честі і гідності особи, поєднане з його моральними переживаннями. І тут дуже важливо розрізняти такі поняття як моральні переживання і моральна шкода, так як про моральних переживаннях ми можемо вести мову, ймовірно, у всіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. І велику роль в цьому випадку грає суб'єктивне сприйняття людиною протиправного посягання, в результаті вчинення якого вона став потерпілим.

Як правило, при вчиненні злочинів проти честі та гідності емоції не впливають на кваліфікацію вчиненого, але повинні враховуватися судом при призначенні покарання. Так, відповідно до п. 7 ст. 66 КК України, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, визнається обставиною, яка пом'якшує покарання. Однак, коли емоційний стан суб'єкта злочину тим чи іншим чином пов'язаний з посяганням на його честь чи гідність або навпаки, в такому випадку йде мова про посягання на честь та гідність особи як обтяжуючі та пом'якшуючі ознаки інших злочинів.

Проведене порівняння стану кримінально-правової охорони «честі», «гідності» в інших державах із станом кримінально-правової охорони «ділової репутації фізичних та юридичних осіб», «авторитету держави» та

«моральності» свідчить про те, що у більшості держав пострадянського простору існують підстави кримінальної відповідальності як за посягання на «честь та гідність», так і за злочинні посягання на «моральність», «авторитет», «ділову репутацію».

До злочинів проти «моральності», в українському кримінальному законодавстві, і, як правило, у законодавстві інших держав, належать: 1) хуліганство; 2) наруга над тілами померлих осіб та місцями їх поховання; 3) порушення національної, расової або релігійної рівноправності; 4) знищення об'єктів культурної або культурно-історичної спадщини; 5) розпалювання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті та ворожнечі. До злочинів проти «авторитету» слід зараховувати такі діяння, як наруга над символами власної держави та символами інших держав, а в кримінальному законодавстві деяких країн також дискредитацію окремих вищих посадових осіб держави або самої держави. До злочинів проти «ділової репутації» належать: 1) незаконне використання товарного знаку або ділової репутації; 2) незаконне отримання та розголошення відомостей, що є комерційною або банківською таємницями; 3) хибна або недостовірна реклама.

У порівнянні з зарубіжною кримінально-правовою системою охорони немайнових прав у КК України передбачено підставу кримінальної відповідальності за більшість із діянь, що посягають на «моральність», «авторитет» та «ділову репутацію», проте відсутньою є кримінальна відповідальність за честь та гідність фізичної особи, що визначає нерівномірність рівня кримінально-правової охорони немайнових прав різних учасників суспільних відносин.

У державах Західної Європи до злочинів проти честі та гідності особи також відносять наклеп, що часто іменується як «дифамація» та «образа», а також посягання на гідність померлої особи, приватність фізичної особи, недостовірне повідомлення про вчинення злочину, посягання на відомості, що становлять різного роду таємницю (зокрема: лікарську, усиновлення тощо),

докір за вчинення злочину, незаконне фотографування, погрозу вчиненням злочину, порушення рівноправності та інші діяння.

Дослідження законодавчого визначення «наклепу» та «образи» свідчить, що у більшості інших держав передбачено кримінальну відповідальність за «наклеп», зокрема, кримінальну відповідальність за «образу» передбачено лише у кримінальному законодавстві окремих держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Республіка Вірменія, Литовська Республіка). У кримінальному законодавстві деяких держав Західної Європи «образу» об'єднана з «наклепом» в одне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія), а в деяких державах (Болгарія) виділено в окремий злочин.

Визначення «наклепу» у кримінальному законодавстві держав Західної Європи є надмірно загальним (Болгарія, Нідерланди, Данія), містить ряд неюридичних понять «повага», «неповага», «честь», «гідність» (Австрія, Данія, Швеція), тому досвід зазначених держав щодо передбачення законодавчих ознак «наклепу» потрібно критично використовувати у КК України.

Після 2011 року низка пострадянських держав декриміналізувала «наклеп» та/або «образу». Проте, наприклад, у кримінальному законодавстві Російської Федерації було відновлено підставу кримінальної відповідальності за «наклеп», а законодавці Молдови та Грузії пішли шляхом декриміналізації «наклепу» та «образи», проте було збережено спеціальні підстави кримінальної відповідальності за зазначені діяння, разом із цим ознаки загальних складів злочинів «наклепу» та «образи» було включено до таких злочинів, як «приниження або нелюдське поводження» (ст. 144-3 КК Грузії), або «катування, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження» (ст. 166-1 КК Молдови).

Дослідження поняття «образи» свідчить про існування певних складностей у розмежуванні інвективної образливої чи інвективної критичної лексики, що обумовлює необхідність криміналізації лише «публічної образи».

Включення способу вчинення «наклепу» та «образи» як «у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, ЗМІ або під час масового розповсюдження в інформаційних ресурсах Інтернет» до основного складу «наклепу» та «образи», як це зроблено у кримінальному законодавстві Республіки Туркменістан, Республіки Азербайджан, Латвійської Республіки, є необхідним, оскільки ступінь суспільної небезпеки такого діяння відповідатиме ступеню суспільної небезпеки злочину. В той же час, відсутність такої ознаки як публічність вчинення, у кримінальному законодавстві держав Західної Європи обумовлено іншим рівнем культурного розвитку.

У визначенні «наклепу» та «образи» непотрібним є на нашу думку, використання поняття «честь» та «гідність». Достатньо у законодавчому формулюванні, як це передбачено у КК Естонії, КК Литви, вказати на поширення відомостей «про особу».

В цілому, вищезазначене свідчить про наявність таких підходів до законодавчого визначення клевети: 1) запозичення поняття «наклепу» з Модельного КК (ст. 143) держав-учасниць СНД (КК РФ, КК Казахстану, КК Вірменії, КК Киргизії, КК Туркменістану, КК Естонії, КК Литви); 2) відмова від кримінальної відповідальності за «наклеп» (КК України, КК Молдови, КК Таджикистану); 3) включення до основного складу «наклепу» та «образи» додаткових ознак (вчинено публічно, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, що спричинило тяжкі наслідки), що за першого підходу у визначенні клевети віднесено до кваліфікуючих ознак (КК Грузії, КК Азербайджану, КК Латвії); 4) включення адміністративної преюдиції у визначення «наклепу» та «образи» (КК Білорусі, КК Узбекистану, КК Латвії); 5) поєднання «наклепу» та «образи» в одне злочинне діяння (Данія, Бельгія, Швеція, Іспанія).

Найбільш прийнятним напрямком удосконалення легального визначення «наклепу» та «образи» є третій підхід, який може бути застосований у КК України. На нашу думку, механізм кримінально-правової охорони «честі» та

«гідності» слід створити шляхом запровадження матеріальних конструкцій складів злочинів або таких формальних конструкцій діяння об'єктивної сторони складів злочинів, як, наприклад, «...створило загрозу заподіяння шкоди...» Практика Європейського суду з прав людини свідчить, що «наклепом» визнається діяння, яким здійснюється безпосередній вплив на потерпілу особу. Як результат дослідження зарубіжного досвіду законодавчого визначення «наклепу» та «образи», проектів законодавчих актів, в яких пропонувалася криміналізація зазначених діянь, вважаємо, що правильним є таке визначення наклепу та образи:

«Наклеп, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших дій, що принижують іншу особу, якщо таке діяння вчинено у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження або спричинило позбавлення права займатися певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння»;

«Образа, тобто умисне приниження особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження».

Зіставлення охорони честі та гідності у конституційному та кримінальному законодавствах свідчить, що, конституційне законодавство визначає лише місце «честі» та «гідності» серед інших прав і свобод людини та громадянина, серед суміжних цінностей (є однією з найвищих соціальних цінностей згідно із ст. 3 Конституції України), що охороняються державою; закріплює загальні засади охорони «честі» та «гідності» (ст. ст. 28, 62, 105 Конституції України). Механізм охорони «честі» та «гідності» (відповідальність, процесуальні норми, пільги та заохочення, правосвідомість),

крім конституційних норм-принципів, у Конституції України не передбачено, він міститься в інших галузях законодавства України.

У конституційному і кримінальному законодавствах (також) передбачено поняття «честь та гідність нації, народу». Тенденція пріоритетності правового захисту прав людини другого покоління у порівнянні з правами першого покоління призводить до: 1) відсутності реального механізму захисту честі та гідності та, відповідно, декларативності конституційних норм-принципів; 2) унеможливлення реалізації об'єктивних прав на повагу честі та гідності особи, закріплених у Конституції України; 3) залежності захисту зазначених прав від суб'єктивних можливостей учасників правовідносин. Звинувачення особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння, згідно з ч. 3 ст. 50 КК України, обумовлює втрату цією особою «зовнішньої честі».

У положеннях КУпАП, в яких передбачено відповідальність за адміністративні правопорушення проти честі та гідності особи, указані цінності є такими ознаками, як: 1) безпосередні додаткові обов'язкові об'єкти (ст. ст. 148-3, 185-3 КУпАП); 2) безпосередні основні альтернативні об'єкти (ст. ст. 173, 178, 185-9 КУпАП); 3) безпосередні додаткові факультативні об'єкти (ст. ст. 173-2, 185, 185-10, 188-39 КУпАП). В той же час, положеннями КУпАП не передбачено жодної правової норми, яка б охороняла честь та гідність як безпосередній основний об'єкт адміністративного правопорушення. Честь та гідність не охороняються положеннями адміністративного деліктного законодавства, проте ці правові цінності й не повинні охоронятися положеннями КУпАП за предметом правового регулювання, яким є суспільні відносини управлінського характеру між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління, які виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності.

Суспільно небезпечне посягання на честь та гідність у сфері реалізації трудових прав та обов'язків, за наявності інших ознак, передбачених КК України, може кваліфікуватись як: 1) злочин, передбачений ст. ст. 172, 173 КК

України, у разі вчинення діяння роботодавцем; 2) злочин, передбачений ст. ст. 383, 384 КК України, у разі вчинення діяння іншим працівником стосовно свого колеги, який у цьому разі є потерпілим. Проте зазначені кримінально-правові норми не містять будь-яких згадок щодо «ділової репутації», «честі» та «гідності» особи як ознак основного або кваліфікованих складів злочинів, але тлумачення названих положень КК України свідчить про можливість завдання злочинної шкоди указаним цінностям у разі вчинення діянь, відповідальність за які передбачено указаними статтями КК України.

Зайвою є деталізація у ч. 1 ст. 172 КК України змісту критики, а тим більше зайвим є зазначення назви конкретного законодавчого акта, який втратив чинність, і це зробило неможливим застосування цього положення КК України у частині звільнення через повідомлення про корупцію.

Представники ЗМІ не несуть відповідальності за будь-яку форму (окрім брутальної, принизливої, непристойної) поширення оціночних суджень, поширення відомостей оціночного характеру. Крім того, представники ЗМІ звільняються від відповідальності за шкоду честі, гідності та ділової репутації, за достовірність будь-яких відомостей (фактичних даних), якщо вказані відомості отримані з інших джерел. При цьому друковані ЗМІ, телебачення та радіо зобов'язані у таких випадках дослівно відтворювати відомості із посиланням на джерело їх отримання, а інформаційні агентства мають право на будь-яке редагування, скорочення інформації, отриманої з інших джерел.

Посягання на інформаційний простір загрожує державній безпеці, а наклеп на державного чи громадського діяча ні. У таких пропозиціях вчених превалює захист інформаційної безпеки держави (зокрема, її авторитету) над честю, гідністю та діловою репутацією державних діячів, але, на нашу думку, наклеп на державного діяча може завдати більшої істотної шкоди державній безпеці, аніж посягання на інформаційний простір держави.

Зміст принципу поваги до честі та гідності людини у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України має особливості у

порівнянні з іншими галузями законодавства і полягає у тому, що слідчий, прокурор, суд, учасники кримінального провадження повинні виконувати свої обов'язки з дотриманням принципу «поваги до людської гідності» суб'єкта злочину, а також інших учасників кримінального провадження. Враховуючи зазначене, у ч. 4 ст. 240, ч. 4 ст. 241 КПК України законодавець повинен був передбачити виключно «гідність», а не «честь» та «гідність», оскільки виконання правоохоронними органами своїх повноважень призводить до зниження громадсько-політичної думки щодо суб'єкта злочину, що є допустимим явищем під час здійснення кримінальних проваджень.

У ч. 3 ст. 11 та п. 3 ч. 2. ст. 27 КПК України, навпаки, законодавець повинен був передбачити як «людську гідність», так і «честь», оскільки, згідно з ч. 3 ст. 11 КПК України, кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, не лише «свою людську гідність», порушену під час здійснення кримінального провадження, але й «честь». А підставою для розгляду кримінального провадження у закритому судовому засіданні, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, має бути не стільки загроза завдання шкоди «гідності», скільки загроза завдання шкоди саме «честі», як це передбачено в абз. 12-13 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Правильне розуміння значення принципу «поваги до людської гідності та честі» та їх проявів у КПК України сприятиме як удосконаленню етичних засад діяльності слідчого, прокурора, суду, учасників кримінального провадження, так і глибокому розумінню кримінально-правової охорони указаних цінностей у КК України.

В сучасних умовах поширення наклепницьких відомостей здійснюється в основному через веб-сайти ЗМІ шляхом публікації наклепницької інформації або шляхом розсіпки електронних листів. Встановлення особи, що розповсюдила такі відомості, є можливим лише шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, яке може здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України на підставі

ухвали слідчого судді у межах кримінального провадження для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. В той же час, для відкриття кримінального провадження немає правових підстав, оскільки наклеп не є злочином. Подальші будь-які дії стосовно спростування наклепницької інформації або притягнення до відповідальності осіб, що її поширили, у межах цивільного судочинства є неможливими через вищезазначені перешкоди.

У разі запровадження кримінальної відповідальності кримінальні провадження за наклеп та/або образу (як прості, так і кваліфіковані) необхідно віднести до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Припинення кримінальних проваджень у зв'язку з «примиренням з потерпілим» за вказаною категорією злочинів повинно здійснюватися лише при дотриманні обов'язкових умов, передбачених для звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною підставою.

Будучи привілейованою ознакою, посягання на честь та гідність суб'єкта злочину знижує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки обумовлює завдання винуватою особою злочинної шкоди джерелу вказаного посягання, а будучи кваліфікуючою ознакою підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки вказані цінності є додатковими безпосередніми об'єктами злочинів, способом завдання злочинної шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину або спеціальним обов'язковим мотивом вчинення злочину.

До посягання на «честь» та «гідність», а також суміжні цінності за діючим КК України, які відіграють роль кваліфікуючих ознак в інших складах злочинів, належать: 1) посягання на честь та гідність фізичної особи; 2) посягання на «гідність певної нації»; 3) посягання на моральність у вигляді хуліганського мотиву. Виявлено тенденцію, що у разі відсутності кримінальної відповідальності за «наклеп» або «наклеп» та «образу» у кримінальних законах певних держав, кількість діянь, в яких посягання на честь та гідність, а також «національну гідність» відіграють роль кваліфікованих ознак, збільшується,

тобто «компенсується» завдяки такому способу встановлення підстав відповідальності за такі діяння.

У більшості постсоціалістичних держав «тяжка образа» суб'єкта злочину з боку потерпілої особи, якщо вона спричинила або обумовила вчинення злочину, є привілейованим злочином, зокрема, «привілейованим вбивством», «привілейованим тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням». Разом із тим у більшості постсоціалістичних цих держав за «образу» передбачено самостійну підставу кримінальної відповідальності. За такого підходу законодавцем «порушено пропорційність» у кримінально-правовому регулюванні: «приниження честі та гідності особи» у ст. ст. 116, 123 КК України визначено як привілейовану ознаку вбивства та тяжкого тілесного ушкодження, однак відповідальність за саме діяння, що призводить до пониження честі та гідності особи (наклеп та образу), є відсутньою.

У тих випадках, коли посягання на «національну честь і гідність» є підставою виокремлення кваліфікуючого складу злочину, то така ознака відіграє роль «мотиву вчинення діяння». У тих випадках, коли посягання на «честь і гідність особи» є кваліфікуючою ознакою злочину, як правило, така ознака відіграє роль «способу вчинення діяння». «Ділова репутація» і «авторитет» не є привілейованими або кваліфікуючими ознаками складів злочинів.

У структурі кримінального законодавства цієї групи держав посягання на «честь» і «гідність» має різне значення. Якщо посягання є підставою виокремлення привілейованого складу злочину його виділено у самостійний склад злочину в окремій статті кримінального закону. Якщо посягання є підставою виокремлення кваліфікованого складу злочину його виділено у частині або пункті цієї ж статті, якою передбачено основний склад злочину.

У кримінальному законодавстві інших держав виокремлюються такі кваліфікуючі ознаки, як: 1) вчинення у публічному виступі, у друкованому творі або творі, що публічно демонструється, у ЗМІ; 2) особливий зміст

недостовірних відомостей наклепу; 3) вчинення особою, раніше судимою за образу чи наклеп; 4) що спричинило тяжкі наслідки, разом із цим наслідки або взагалі не конкретизовано або вказуються вид та ступінь злочинної шкоди; 5) вчинені з корисливих або інших негідних спонукань; 6) вчинення наклепу або образи з використанням службового становища; 7) вчинення наклепу або образи щодо службової особи (публічної влади або публічної установи або органу, члену уряду дружньої держави); 8) вчинення наклепу або образи завідомо або «систематично» (як пропаганди).

Попередні дослідження ознак таких злочинів, як наклеп та образа, такого способу вчинення указаних діянь, як вчинення публічно, через публічний твір, через ЗМІ, інтернет-мережу, а також така ознака суб'єктивної сторони як «завідомість» свідчать про те, що їх не слід зараховувати до кваліфікуючих ознак, оскільки, враховуючи підстави криміналізації, зазначені ознаки потребують зарахування до основного складу злочину. Вчинення наклепу або образи особою, раніше судимою за зазначені діяння, а також вчинення зазначених діянь з використанням службового становища є не типовим діянням для кримінального законодавства України та практики його застосування. Корисливі або інші низькі спонукання є мотивом, що притаманний всім видам наклепу та образи, тому виокремлення мотиву як кваліфікуючої ознаки наклепу або образи є недоцільним, оскільки він жодним чином не буде підвищувати ступінь суспільної небезпеки окреслених діянь.

До кваліфікованих ознак слід зараховувати особливий зміст наклепу (з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, із викривленням персональних даних, що становлять особливий ризик для особи), вчинення наклепу щодо службової особи, а також заподіяння тяжких наслідків або під час виборчого процесу.

Розв'язання проблеми визначення видів та міри покарання за злочини проти честі та гідності полягає у виборі законодавцем таких заходів кримінально-правового впливу, застосування яких було би найбільш

ефективним за вчинення указаних діянь. При цьому, метою криміналізації окремих діянь проти честі та гідності є охорона суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу честі та гідності, попередження вчинення указаних суспільно небезпечних діянь, а також припинення більш суспільно небезпечних діянь проти здоров'я, життя людини, громадського порядку, які вчиняються шляхом посягань на честь та гідність, а також виправлення осіб та попередження вчинення ними подібних злочинів у майбутньому.

Найбільш співрозмірним видом покаранням для злочинів проти честі та гідності є, з урахуванням ієрархічності: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності; 2) штраф; 3) громадські роботи; 4) позбавлення волі; 5) арешт. При цьому, перелік видів покарань, які передбачено у кримінальному законодавстві пострадянських держав, у порівнянні з державами Західної Європи є більш широким, оскільки, крім штрафу та короткострокових видів позбавлення волі, передбачено застосування виправних та громадських робіт, обмеження волі, що слід запозичити при визначенні видів покарань за злочини проти честі та гідності.

Найбільш поширеним покаранням за злочини проти честі та гідності у більшості країн є штраф, який за своїм розміром має перевищувати розмір грошового відшкодування моральної шкоди, що, як правило, присуджується у цивільному судочинстві за діяння проти честі та гідності, оскільки у разі притягнення до кримінальної відповідальності та, відповідно, покарання за злочин проти честі та гідності, цілі застосовуваних покарань є набагато ширшими, ніж цілі заходів цивільно-правового характеру спеціальна, загальна превенція, виправлення особи, кара.

З урахуванням досвіду зарубіжного законодавця, пропозицій вітчизняних і зарубіжних вчених, власних доробок та з метою поліпшення кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні, пропонується здійснити

зміни і доповнення до чинного кримінального законодавства, зокрема, включити до Кримінального кодексу України наступні статті:

«Стаття 151-1. Наклеп

Умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, вчинення інших дій, що принижують честь або/та гідність іншої особи, якщо таке діяння вчинено у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження або спричинило позбавлення права займатися певним видом діяльності, обіймати певні посади, звільнення особи, інші тяжкі наслідки або створило загрозу їх заподіяння, –

карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до трьох місяців з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, –

караються штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.»;

«Стаття 151-3. Образа

Умисне приниження честі або/та гідності іншої особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах Інтернет або шляхом масового розповсюдження, –

карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами до двохсот сорока годин, або арештом

на строк до шести місяців з позбавленням особи права займати певні посади або займатися певними видами діяльності на строк до трьох років».

Пропонується ч. 1 ст. 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю» викласти в наступній редакції:

«1. Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним про вчинення корупційного правопорушення іншою особою, а також інше грубе порушення законодавства про працю».

Пропонується п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України «Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій» викласти в наступній редакції:

«3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують честь особи».

Пропонується ч. 4 ст. 240 КПК України «Слідчий експеримент» викласти в наступній редакції:

«4. Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхня гідність, не завдається шкода».

Пропонується ч. 4 ст. 241 КПК України «Освідування особи» викласти в наступній редакції:

«4. При освідуванні не допускаються дії, які принижують гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеева Л. В. Психологический анализ признаков субъекта преступления. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2004. № 1. С. 174–189.
2. Андреев Д. В. ЗМІ в системі суспільно-правової комунікації: моделі реалізації інформаційної політики. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Ужгород, 30-31 берез. 2013 р.). Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2013. 256 с.
3. Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита. Москва: Юристъ, 1994. 88 с.
4. Антохов А. А. Тенденції розвитку інформаційних технологій: глобальний, національний та регіональний виміри. *Інформаційні технології та економічна безпека: науково-виробничий журнал*. 2015. № 1 (56). 256-262 с. С. 257.
5. Арямов А. А., Пономаренко В. С. Мифологизация институтов чести, достоинства и деловой репутации. *Известия высших учебных заведений. Уральский регион*. 2010. № 2. С. 4-8.
6. Багрий-Шахматов Л. Обеспечение чести и достоинства граждан уголовно-правовыми средствами в свете проекта новой Конституции Украины. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 63-64.
7. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса. 2007. 17 с.
8. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2007. 200 с.
9. Бандзеладзе Г. Д. О понятие человеческого достоинства. Тбилиси, 1979. 108 с.

10. Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія. Харків : Золота миля. 2012. 224 с.
11. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.
12. Барташук Л. П. Ретроспективний аналіз забезпечення права людини на повагу до гідності у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С.23–28.
13. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / состав. и ред. Ю. М. Юмашев. Москва : СТЕЛС БИМПА, 1995. 304 с.
14. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград : ЛГУ, 1986. 176 с.
15. Бигич О.Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: дис... канд. юрид. наук. Київ. 2002. 16 с.
16. Біблія (Старий та Новий завіт) у перекладі Івана Огієнка: Ювілейне вид. з нагоди тисячоліття християнства в Україні (988–1988 рр.). 1523 с.
17. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2008. 22 с.
18. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія та практика їх виконання ВТІ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : КНУВС. 2006. 32 с.
19. Боев Б. Понятие и определение диффамации. Международная практика рассмотрения дел, связанных с клеветой и оскорблением. *Декриминализация клеветы и оскорбления* : материалы «круглого стола» и семинара (г. Алматы, 23-24 октября 2010 г.). Алматы : ТОО «Издательство LEM», 2010. С. 9–12.

20. Бортник В. К вопросу чести и достоинства человека, как объекта преступления по уголовному законодательству зарубежных стран. *Legea Si Viata*. 2013. № 7. С. 24–28.

21. Бортник В. А. Честь та гідність особи як об'єкт злочину : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2013. 212 с.

22. Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України, Київ. 2004. 202 с.

23. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва : Юрид. лит., 1963. 276 с.

24. Бугор І. Захист честі, гідності та ділової репутації громадян та організацій. *Сучасна цивілістика: матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. (м. Одеса. 28 березня 2014 р.) / відп. за вип. Є. О. Харитонов. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 23-25.

25. Бучин М. А. Еволюція демократичних принципів виборів та особливості їхньої реалізації в Україні : дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 488 с.

26. В Одессе повесился прапорщик из-за конфликта с сослуживцами: Новости Одессы: *Новости с Думской площади «Таймер»*. URL: <http://bit.ly/29CH9dh>. (дата звернення: 17.12.2018).

27. В Одесской области 50-летний мужчина убил своего односельчанина выстрелом в голову : *Украинская служба информации : Одесса*. URL: <https://usionline.com/2016/07/25/v-odesskoj-oblasti-50-letnij-muzhchina-ubil-svoego-odnoselchanina-vystrelom-v-golovu/>. (дата звернення: 17.12.2018).

28. Вакарина Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средства их достижения (уголовно-правовые и уголовно-исполнительные

аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Краснодар. юрид. ин-т. Краснодар, 2001. 210 с.

29. Ващук О. П. Криміналістична характеристика та класифікація саообмови при розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. т. 2. С. 114–116.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (із дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь, ВТФ Перун. 2005. 1728 с.

31. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ : Атіка, 2006. 740 с.

32. Вереша Р. В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. Київ : Алерта, 2017. 568 с.

33. Вирок Рівненський міський суд по справі № 569/19236/13-к від 11 лютого 2014 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37113012>. (дата звернення: 17.12.2018).

34. Вирок Сторожинецького райсуду Чернівецької обл. від 23.11.2015 р. по справі № 723/2851/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53726902>. (дата звернення: 17.12.2018).

35. Висновок від 11.03.2008 р. на проект Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України” (щодо клепу) № 2086 від 22.02.2008 р. Головного науково-експертного управління ВР України (В.І. Борденюк, А.М. Ришелюк). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31741. (дата звернення: 17.12.2018).

36. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Валерії Лутковської Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 р.. Київ. *Права людини*. 2018. 661 с. . URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>. (дата звернення: 17.12.2018).

37. Виступ Уповноваженого ВР України з прав людини Н. Карпачової під час представлення Щорічної доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у ВР України від 07.02.2012 р. URL: http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1365:-7-2012-&catid=221:2012&Itemid=222. (дата звернення: 17.12.2018).

38. Владимиров В. Сильное душевное волнение как обстоятельство, смягчающее ответственность. *Советская юстиция*. 1957. № 8. С. 26–31.

39. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву : лекции. Москва : Высш. шк. МООПРСФСР, 1964. 59 с.

40. Власов В. П. Мотивы, цели и умысел при совершении хулиганских действий. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 23. С.120–137.

41. Волков С., Булычев В. Защита деловой репутации от порочащих сведений. *Российская юстиция*. 2003. № 8. С. 78–84.

42. Волкова О. М. Права першого та другого покоління: особливості реалізації. *Розвиток державності та права в Україні : реалії та перспективи*: зб. наук. праць. Ч. 1. Матеріали. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 24 квіт. 2009 р.). Сімферополь: КРП «Вид-во Кримучпедгіз». 2009. С.88–90.

43. Волошин И. А. Трудности реализации законодательства в Украине. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Ч. 1. матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 24 квіт. 2009 р.). Сімферополь: КРП «Вид-во Кримучпедгіз», 2009. С. 91–93.

44. Воробьев А. В. Освобождение от ответственности при рассмотрении дел о диффамации в СМИ. *Закон*. 2011. № 5. С. 99–108.

45. Воронович Б. А. Объективное и субъективное в социальных процессах. *Философские науки*. 1985. № 4. С. 42–43.

46. Вуокко Х. Схемы и тенденции преследования СМИ в регионе ОБСЕ. *Что можно сделать для декриминализации клеветы и отмены законов*

об оскорблении: материалы круглого стола (г. Париж, 24–25 ноября 2003 г.). Вена. 2004. С. 37–40.

47. Гайнутдинов Д. Ответственность за клевету по российскому законодательству, подготовленное по результатам анализа законодательства РФ по тематическому направлению «Криминализация клеветы». С. 7. URL: <http://www.ihahr-nis.org/sites/default/files/files/cleveta-ekspert.pdf>. (дата звернения: 17.12.2018).

48. Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний. *Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сбор. науч. трудов*. Омск : Омск. высш. шк. милиции МВД СССР. 1980. 143 с.

49. Галушко Б. С. Поняття злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 591–597.

50. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения. Москва: Юрид. лит., 1983. 208 с.

51. Ганжа Ю. В. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по законодательству середины XIX начала XX века. *История государства и права дореволюционной России*. 2004. № 11. С. 31–33.

52. Ганжа Ю. В. Преступления против чести и достоинства личности : уголовно-правовая и криминологическая характеристика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ростов-на-Дону, 2007. 196 с.

53. Гараджаев Д. Я. Национальная безопасность и пределы ограничения прав человека. *Юридический вестник*. 2006. № 2. С. 78–83.

54. Гаскарова М. Л. Правовая защита чести и достоинства личности: вопросы теории : автореф. дис. на соискание науч. степени канд.. юрид. наук : 12.00.01. Москва. 1999. 26 с.

55. Гилинский Я. И. Социальное насилие: монография. СПб: Альфа Пресс, 2013. 185 с.

56. Глазьев О. Н. Государственный переворот. Стратегия и технологии. Москва: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2006. 448 с.
57. Голубев К. И., Нарижный С. В. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург Изд.-во «Юр. центр Пресс». 2001. 302 с.
58. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : De Lege Ferenda. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 274–291.
59. Грищук О. В. Антропна гідність – джерело прав і свобод людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14 лют. 2003 р.)*. Львів, 2003. С. 9–10.
60. Грищук О. В. Людська гідність як антропологічна підстава прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: зб. праць / гол. ред. В. Л. Ортинський*. Львів, 2006. Вип. 1. С. 322-323.
61. Грищук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 20 с.
62. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 20 с.
63. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. 132 с.
64. Дагель П. С., Д. П. Котов. Субъективная сторона преступления и ее установление : монография. Воронеж : Изд-во Воронежского гос. унта, 1974. 243 с.
65. Даль В. Толковый словарь живаго великарусского языка : в 4 т. / Изд. 2-е, знач. исправ. и умноженное по рукописям автора. Т. 4. С.-Петербург. Москва: Изд-ние Книгопродавца-Типографа. М. О. Вольфа. 1882. 704 с.

66. Даль В. Толковый словарь живаго великарусского языка: в 4 т. / Изд. 2-е, знач. исправ. и умноженное по рукописям автора. Т. 1. С.-Петербург. Москва: Изд-ние Книгопродавца-Типографа. М. О. Вольфа. 1882. 723 с.
67. Дворянкина Т. С. Уважение чести и достоинства личности как нравственная основа судебного разбирательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. академия. Москва. 2006. 184 с.
68. Домбровский И. С. Унижение чести и достоинства и причинение вреда здоровью человека: проблема соотношения. *Вестник Владимирского юридического университета*. 2012. № 4. С. 62–66.
69. Дорохіна Ю. А. Суб'єкт злочину проти власності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 149–155.
70. Дорохіна Ю. А. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності: сучасний стан та міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2012. № 6. С. 71–76.
71. Дуве Ф. Давайте работать вместе над отменой законов об уголовной ответственности за клевету. *Что можно сделать для декриминализации клеветы и отмены законов об оскорблении: материалы круглого стола* (г. Париж, 24–25 нояб. 2003 г.). 2004. С. 17–20.
72. Дудоров О. О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 133–141.
73. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
74. Духовский М. В. Понятие клеветы как преступления против чести частных лиц. Ярославль: Типограф. губернской земской управы, 1873. 263 с.
75. Егорова Н. А. Теоретические проблемы уголовной ответственности за преступления лиц, выполняющих управленческие функции (управленческие преступления) : Монография. Волгоград : Перемена, 2006. 552 с.

76. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 289 с.

77. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка : в 3-х т. / Т. 1. Москва. Изд-во : АСТ. 2006. 874 с.

78. Єфименко В. Честь. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис. 2002. 744 с.

79. Жукровська Н. Б. Інститут відшкодування майнової шкоди в джерелах права періоду Київської Русі. *Митна справа*. 2010. № 6 (Ч. 2). С. 139–144.

80. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Націон. агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>. (дата звернення: 17.12.2018).

81. Закон про наклеп і кримінальна відповідальність. Чому несумісні речі?: Кримінальне право: Правова консультація в інтимних подробицях. URL: <http://www.pravoconsult.com.ua/naklep-i-kriminalna-vidpovidalnist-chomu-nesumisni-rechi-v-ukrayini/#ixzz3qG569k7L>. (дата звернення: 17.12.2018).

82. Замыслин Е. И., Намнясева В. В. Обеспечение безопасности в уголовном судопроизводстве (к вопросу о защите чести и достоинства личности). *Вестник Воронежского института МВС России*. 2012. № 3. С. 59–64.

83. Земскова С. И. Судебная экспертиза по делам диффамации. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2011. № 12. С. 35–38.

84. Зильберман И. Суд в борьбе с антисемитизмом. *Еженедельник Советской юстиции*. 1929. № 4 (31 января). С. 83–85.

85. Злобин Г. А. Основания и повод криминализации: Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. : В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва : Наука. 1982. 303 с.

86. Иванов В. Д. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой защиты чести и достоинства личности. *Правоохранительные органы в условиях развития частноправовых институтов в России: тезисы межвузовской научно-теоретической конференции*. Ростов-на-Дону: РВШ МВД РФ, 1995. С. 8–10.

87. Иванова Д. И. Как защищать в суде «честь и достоинство» – рекомендации юристов, как судиться с прессой. *Вопросы гуманитарных наук*. 2008. № 6. С. 183–186.

88. Игнатов А. Н. Костарева Т. А. Уголовное право: Уголовная ответственность и состав преступления. Общая часть. Особенная часть: Курс лекций. Лекция 4 / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. Москва : Норма, Инфра–М, 1996. 63 с.

89. Иногамова-Хегай Л. В., Черобедов С. С. Квалификация преступлений с использованием служебного положения. *Уголовное право*. 2008. № 4. С. 25–30.

90. Івакін О. А. Діалектична філософія : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2003. 352 с.

91. Иванова Н. Г. Трансформація уявлень про право людини на честь та гідність. *Актуальні проблеми держави і права* : збір. наук. праць. Вип. 36. Одеса : Юрид. літ. 2007. С. 293–299.

92. Калініченко Ю. В. Деякі питання суб'єкта завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. *Форум права*. 2015. № 2. С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_2_14. (дата звернення: 17.12.2018).

93. Карагодина Н. П. Обязательства вследствие причинения вреда чести и достоинству личности в законодательстве Древней Руси. *История государства и права*. 2010. № 3. С. 12–15.

94. Карпец И. И. Наказания. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит. 1973. 228 с.

95. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. Москва : Юрид. лит., 1976. 224 с.

96. Кархалев Д. Н. Охранительное правоотношение по защите чести, достоинства и деловой репутации лица. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2010. № 1. С. 28–31.

97. Кириллова Л. Е. Правовые проблемы размещения информации, порочащей честь и деловую репутацию лиц, в электронных СМИ. *Закон и право*. 2005. № 4. С. 41–43.

98. Кириченко В. В. Психологія інформаційної діяльності: навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 130 с.

99. Кириченко І. Чи можна, захищаючи честь не втратити гідність? *Юридичний журнал*. 2006. № 4 (46). С. 123–131.

100. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. 2-е изд., испр. и значит, доп. Москва : Статут. 2002. 652 с.

101. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 7–16.

102. Ківалова Т. С. Динаміка вітчизняної законодавчої концепції зобов'язання відшкодування шкоди. *Проблеми законності: республіка міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 96. С. 26–32.

103. Коваленко В. П. Релігійні витоки кримінального права. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право. 2013. С. 187–190.

104. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури: схвалено Всеукраїнською конференцією працівників прокуратури від 28.11.2012 р. та затверджено Наказом ГП України від 28.11.2012 р. № 123. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/kodet.html?_m=publications&_t=rec&id=113992. (дата звернення: 17.12.2018).

105. Кодекс суддівської етики, затверджено XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 р. URL: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf). (дата звернення: 17.12.2018).

106. Кожевников М. О преследованиях рабочих и сельских корреспондентов. *Еженедельник Советской юстиции*. 1925. № 10. С. 240–241.

107. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. Держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2005. С. 105–107.

108. Колос М. Старозавітні передумови формування кримінального права християнської цивілізації. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 224–234.

109. Комисаров О. М. Уголовный закон. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. Москва : Норма, 2000. 480 с.

110. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 17.12.2018).

111. Кондратов Д. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці особистої кореспонденції (історичний аспект). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: зб. наук. праць*. Львів, 2006. Вип. 1. С. 34–35.

112. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности : монография Екатеринбург : Изд-во Гуманитарного ун-та, 2000. 347 с.

113. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.12.2018).

114. Конституція України: науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій та ін. Харків: Право ; Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

115. Коржанский Н. Й. О недостатках уголовноправовой охраны чести и достоинства личности. *Труды Высшей следственной школы МВД СССР*. Вып. 3. Волгоград, 1970. С. 38–45.

116. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.

117. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. Київ : Генеза, 1998. 592 с.

118. Коржанський М. Й. Чи має переваги новий Кримінальний кодекс України. *Юридичний вісник України*. 2001. 1-7 вер. С.1–4.

119. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: монография. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. 268 с.

120. Корчевна Л. О. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. 2005. 412 с.

121. Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности). Ярославль. Яросл. гос. ун-т, 1993. 234 с.

122. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.

123. Котов Д. П. Мотивы преступлений и их доказывание. Вопросы теории и практики / науч. ред. : Л. Д. Кокорев. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. 152 с.

124. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 6. С. 30–35.

125. Кригер Г. А. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона. Москва: Наука, 1977. 152 с.

126. Кримінальне право (Особ. част.): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.

127. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Бажанов М. І. та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.

128. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та доповн. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.

129. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

130. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Ін Юре, 2003. 1196 с.

131. Кримінальний кодекс України від 05.09.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 17.12.2018).

132. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / Ю. В. Баулін та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-е вид., прероб. та доповн. Харків: ТОВ Одісей, 2007. 1184 с.

133. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар. 8-е вид., перероб. та доповн. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків: Одісей, 2012. 904 с.

134. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / О. М. Алієва та ін. ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. 7-е вид., перероб. і допов. Харків : Одісей, 2011. 824 с.

135. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

136. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки від 08.06.1927 р.: затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР від 08.06.1927 р. Київ: Мінюст «Держ. Вид.-во політичної літератури УРСР». 1950. 167 с.

137. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI: Верховна Рада України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 17.12.2018).

138. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI : Верховна Рада України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 17.12.2018).

139. Кримінально-процесуальний кодекс України: закон від 28.12.1960 р. № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. (дата звернення: 17.12.2018).

140. Кристи Н. Пределы наказания. под ред. А.М. Яковлев. Москва: Прогресс, 1985. 176 с.

141. Кротова А. В. Информация как свобода человека. *Закон и право*. 2005. № 4. С. 40–41.

142. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. Особенна часть / под ред. Е. А. Фролова. Ярославль : Из-во Ярослав. гос. ун-т, 1970. 90 с.

143. Кругликов Л. Л., Савинов В. Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений: учебное пособие. Ярославль : Ярос. ун-т, 1989. 88 с.

144. Кудрявцев В. Н. Криминализация как способ осуществления уголовной политики. Основания уголовно-правового запрета (криминализация

и декриминализация) / отв. ред. : В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва : Наука, 1982. 303 с.

145. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.

146. Кудрявцев В. Н. Эффективность закона как средство осуществления политики. *Основные направления борьбы с преступностью: сборник науч. стат.* / под. ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляндского). Москва : Юрид. лит., 1975. 176 с.

147. Кудрявцев В. Н. Эффективность правовых норм / В.Н. Кудрявцев и др. Москва : Юрид. лит, 1980. 280 с.

148. Кудряшкина Л. Ю. Категория модальности: Психология и социология / 8. Педагогическая психология. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Psihologia/8_106958.doc.htm. (дата звернення: 17.12.2018).

149. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. Москва : МГУ. 1969. 232 с.

150. Кузьменко Є. Неправомірне використання ділової репутації чебуречної «Джентлемени удачи». *Інтелектуальна власність*. 2014. № 5. С. 45–49.

151. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 181 с.

152. Курс советского уголовного права : в 5 т. / отв. ред. : Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. Т. 3 : Часть особенная. 572 с.

153. Курс советского уголовного права. Часть общая: в 2 т. / отв. ред. : Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. Т. 1 : Часть общая. 646 с.

154. Кусов Г. В. Декриминализация уголовно-правовых норм «оскорбление» и «клевета» в российском праве (создание института

диффамации). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Юриспруденция»*. 2011. №3. 35–44 с.

155. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1996. Вип. 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1996_1_6.

156. Кучинська О. П. Принцип поваги до честі і гідності людини в кримінальному процесі. *Адвокат*. 2012. № 4. С. 17–18.

157. Кушнір Л. В. Захист честі й гідності людини у сфері кримінального судочинства. *Право та суспільство*. 2015. № 6-2. С. 196–197.

158. Лагутіна І. В. Право працівника на трудову честь і гідність як особисте немайнове трудове право. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 25. 2012. № 1. С. 80–86.

159. Лазур Я. В. Щодо класифікації прав і свобод людини. *Форум права*. 2011. № 1. С. 565–569.

160. Лежух Т. І. Судова практика Європейського Суду з прав людини під час розгляду справ із захисту честі, гідності та ділової репутації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 180–184.

161. Лившиц Ю. Личность и общественный порядок. Таллин. 1975. 113 с.

162. Лизогуб Я. Уголовно «оскорбленная» клевета. Декриминализация оскорбления и клеветы на Украине: сравнительно-правовой аспект. URL: <http://pravo.ua/article.php?id=10004440>. (дата звернення: 17.12.2018).

163. Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за порушення безпеки людини за законодавством держав-учасниць Європейського Союзу: монографія. Київ : Право України; Харків : Право, 2013. 96 с.

164. Луцький І. М. Правовий та релігійний підхід до поняття людської гідності. *Науково-інформаційний вісник (Серія «Право»)*. 2014. № 9. С.19–25

165. Мазяр О. В. Релігійний досвід як чинник ціннісної регуляції поведінки в суспільстві. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості*: зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. Т.12. Вип. 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. С. 143–151.

166. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.

167. Малєин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. Москва : Наука. 1985. 412 с.

168. Малєина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан : пособие. Москва : Знание, 1991. 128 с.

169. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. Киев: Тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1894. 232 с.

170. Малько А. В. Общая теория государства и права. Москва. 1998. 455 с.

171. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3. С. 32–44.

172. Маннс Г. Ю. Общее и специальное предупреждение в уголовном праве. Иркутск. Изд-во «Власть труда». 1926. 72 с.

173. Марущак Н. Про зміст принципу поваги до гідності особи в кримінальному судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 8. С. 144–147.

174. Матвеева О. Н. Оскорбление-унижение чести и достоинства, выраженное в неприличной форме. *Лингвистический экспертно-консультационный центр*. URL: http://lingva-expert.ru/expert_says/notes_experts/ob-oskorblenii-matveeva-o-n/. (дата звернення: 17.12.2018).

175. Матросова М. Е. Защита чести и достоинства сотрудников органов внутренних дел: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академия управления министерства внутрен. дел Рос. Фед. Москва, 1997. 211 с.

176. Мацькевич М. М. Генеза прав людини: правовий та філософські аспекти. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 54–66.

177. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. / Ч. 1. Москва, 1997. 192 с.

178. Мельник М. І. Загальні проблеми коментування кримінального закону. *Життя і право*. 2004. № 3. С. 57–61.

179. Миколенко А. Н. Правовые последствия преступлений против чести и достоинства личности. *Правова держава*. 2001. № 3. С. 92–95.

180. Милотинова М. Болгария: современная ситуация в области законодательства о диффамации и оскорблении. *Что можно сделать для декриминализации клеветы и отмены законов об оскорблении: материалы круглого стола* (г. Париж, 24-25 ноября 2003 г.). Вена. 2004. С. 33–36 с.

181. Миренский Б. А. Использование оценочных категорий органами внутренних дел при квалификации преступлений: Учебное пособие. Ташкент, МВД СССР, Ташкент. высш. школа, 1979. 77 с.

182. Мирошниченко Н. А. Состав преступления: текст лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. 78 с.

183. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

184. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 575 с.

185. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 258 с.

186. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії) : у 3 т. Київ: Генеза, 1999. 944 с.

187. Михайлов В. Т. Некоторые вопросы прокурорского надзора за законностью исполнения наказаний, не связанных с лишением свободы. *Наказания, не связанные с лишением свободы*: сбор. науч. стат. под. ред. И. М. Гальперина. Москва : Юрид. лит.-ра, 1972. С. 125–138.

188. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – Київ, 2008. 16 с.

189. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1983. 300 с.

190. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: вибрані твори. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 240 с.

191. Мицкевич А. Ф. Нормы уголовного кодекса Российской Федерации как средство реализации общечеловеческих ценностей. *Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы*: матер. 11 Межд. науч.-практич. конф., состояв. на юрид. фак.-те МГУ им. В. Ломоносова (г. Москва, 30–31 мая 2002 г.). С. 200–203.

192. Мишутин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права. 1917-1918 гг. Москва. 1954. 232 с.

193. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди завданої незаконними діями: ретроспектива та сьогодення. *Право України*. 2004. № 12. С. 109–111.

194. Можаровська К. В. Захист ділової репутації публічних осіб. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 140–144.

195. Можаровська К. В. Сторони у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Ужгород, 30–31 берез. 2013 р.). Херсон : Видав. дім «Гельветика», 2013. С. 88–89.

196. Молочков Ю. В. Защита чести и достоинства в гражданском процессе: автореф. дис. канд. юр. наук. Екатеринбург, 1993. 19 с.

197. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2005. 18 с.

198. Мульченко В. Проблеми охорони честі та гідності особи у кримінальному законі. *Право України*. 2002. № 10. С. 41–44.

199. Мульченко В. В. Объект преступных посягательств на здоровье, честь и достоинство судей (исторический аспект). *Актуальні проблеми розвитку суспільної дуки і практики управління*: зб. наук. праць. Запоріж. ін.-т держ. і муніцип. упр-ня; редкол.: В.В. Глазунов (головн. ред.) та ін. / Вип. 3. Запоріжжя: РВП «Видавець», 1997. С. 49–51.

200. Навроцький В. О. Чи перебуває вітчизняне кримінальне право в кризі? *Юридичний вісник України*. 2009. № 37 (741). 12–18 вер. 2009 р. С. 6; № 38 (742). 19–25 вер. 2009. С. 6–7.

201. Назаренко И. В. Защита чести и достоинства личности в отечественном уголовном законодательстве и появление оскорбления как самостоятельного вида преступления. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2012. № 3. С. 134–138.

202. Назарук О. І. Діяльність прокурора щодо забезпечення відшкодування немайнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р.). Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2013. С. 231–233.

203. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.

204. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

205. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: спец. випуск / гол. ред. В. С. Ковальський, відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв, С. С. Яценко, спец. ред. В. І. Антипов, В. А. Клименко. Київ : Юрінком. 1994. 799 с.

206. Наумова А. О. Право на реабілітацію в ситуації примусової самообмови. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (27). Том. 8. С. 89–92.

207. Невлева И. М. Философия: учеб. пособ. Харьков: Консум, 2001. 432 с.

208. Неклюдов Н. А. Общая часть Уголовного права (Конспект). С-П.; Изд. «Русской книжной торговли», Типография И.П. Меркулова, Граф. пер. дом. № 5, 1875. 192 с.

209. Неклюдов Н. А. Руководство к Особенной части Русского уголовного права: Т. 1: Преступления и проступки против личности. С-П.: Изд. «Русской книжной торговли», Типография И. П. Меркулова, Граф. пер. дом. № 5. 1876. 543 с.

210. Некрасов А. И. Социология. Харьков: Одиссей, 2004. 304 с.

211. Немытина М. В. Суд в России. Вторая пол. XIX–нач. XX века. Саратов: СЮИ МВД, 1999. 245 с.

212. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для юрид. вузов и фак.-тов. Москва : Изд-во НОРМА. 2001. 522 с.

213. Нестеренко В. Гідність: Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис. 2002. 744 с.

214. Новіков В. В. Основні форми релігійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 192–194.

215. Ной И. С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратовского гос. ун-та. 1959. 125 с.

216. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказаний в советском государстве. политико-юридическое исследование. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та ТИ «Коммунист», 1973. 193 с.

217. О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 07.12.2011 г. № 420-ФЗ. URL: <http://www.rg.ru/2011/12/08/p-raboty-site-dok.html>. (дата звернения: 17.12.2018).

218. О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный Закон от 28 июля 2012 г. № 141-ФЗ. *Собрание законодательства Российской Федерации*. 2012. № 31. Ст. 4330.

219. О делах об убийствах сельских и рабочих корреспондентов: Циркуляр НКЮ № 193 от 11.11.1924 г. *Еженедельник Советской юстиции*. 1925. № 10. С. 244.

220. О Модельном Уголовном кодексе для Государств - участников СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участниц СНГ № 7-5 от 17.02.1996 г. URL: <http://www.cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=563>. (дата звернения: 17.12.2018).

221. О средствах массовой информации: Закон Российской Федерации от 27.12.1991 р. № 2124-1. URL: <http://goo.gl/PFOIE4>. (дата звернения: 17.12.2018).

222. Об ответственности учреждений и должностных лиц за разглашение по получении от редакции газет, писем и заметок рабкоров и селькоров имен последних: Циркуляр Верховного Суда РСФСР от 31.01.1925 г. *Еженедельник Советской юстиции*. 1925. № 10. С. 244.

223. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. Т. 2. Теория права. Москва : Зерцало, 1998. 537 с.

224. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва, 1978. 811 с.

225. Олексин Т. Я. Поглиблення процесів інформатизації та монетизації соціальних медіа в Україні. Ефективна економіка. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1137>. (дата звернення: 17.12.2018).

226. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госиздат юрид. лит., 1958. 258 с.

227. Ороховська Л. А. Криза медіакультури інформаційного суспільства. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2014. № 1 (115) С. 33–35.

228. Орымбаев Р. О. Специальный субъект преступления. Алма-Ата : Наука, 1977. 151 с.

229. Осадчий В. І. Гідність як об'єкт злочинного впливу на правоохоронну діяльність. *Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики управління*: зб. наук. праць. Вип. 3. Запоріжжя. 1997. С. 126–129.

230. Осадчий В. І. Про додатковий об'єкт образи працівника правоохоронного органу. *Право України*. 2000. № 2. С. 88–90.

231. Осипенко Н. А. Правова характеристика категорії честь та гідність в умовах розвитку адміністративного законодавства. *Юридичний вісник*. 2010. № 2. С. 15–17.

232. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты). Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 134 с.

233. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / Кудрявцев В. Н. и др.; под. ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука. 1982. 304 с.

234. Оспенников Ю. В. О значении штрафа в 12 гривен в русском праве XII-XV вв. *История государства и права*. 2006. № 4. С. 6–9.

235. Отечественное законодательство XI–XX вв. Пособ. для семинаров. Ч.1 (XI–XIX вв.) / под ред. О. И. Чистякова. Москва: Наука. 1986. 644 с.

236. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травн. 2013 р. № 314-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 12. Ст. 183.

237. Павликівський В. І. Кримінальна відповідальність за дифамацію (Європейський досвід). *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 243-249.

238. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ. Харків. 2017. 36 с.

239. Паліюк В. П. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди (історико-правова спадщина). *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 2. С. 54–61.

240. Паліюк В. П. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди фізичній особі за нормами статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при порушення права на доступ до суду. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 30–31 бер. 2013 р.). Херсон: Вид. дім «Гельветика». 2013. С. 89–92.

241. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков. Вища школа. 1982. 162 с.

242. Пашков А. С., Чечот Д. М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Советское государство и право*. 1965. № 8. С. 3–11.

243. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищением. Харьков : Высш. шк., 1975. 191 с.

244. Підгородинський В. М. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення: Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія. за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРИЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв: Іліон, 2016. С. 259–278.

245. Підгородинський В. Генезис правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис: Щоквартал. наук. журн.* 2006. № 2. С. 45–47.

246. Підгородинський В. Криміналізація наклепу і свобода слова в Україні. *Право України.* 2013. № 6. С. 262–268.

247. Підгородинський В. Поняття честі та гідності особи. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2009. № 10. С. 88–94.

248. Підгородинський В. Прокуратура України напередодні реформування. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2012. № 8. С. 52–60.

249. Підгородинський В. М. «Відомості» як засіб кримінального посягання на честь та гідність особи: *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Всеукр. наук. -практ. конфер. м. Одеса, 6–7 лют. 2015 р. Одеса : Міжнар. гуман. ун-т.* С. 77–80.

250. Підгородинський В. М. «Поражаючі честь (осрамительные)» покарання за уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. *Вісник Запорізького національного університету.* 2015. № 3. С. 138–144.

251. Підгородинський В. М. Аналіз кримінального законодавства окремих іноземних країн щодо відповідальності за торгівлю людьми. *Юридический вестник.* 2006. № 2. С. 119–123.

252. Підгородинський В. М. Відмінність «критики» від «наклепу» у практиці ЄСПЛ (в контексті кримінальної відповідальності). *«Integrarea Republicii Moldova i Ucrainei în UE: Aspectul juridic»*, conferință internațională tiinifico-practică (2015; Chiinău). Conferința internațională tiinificopractică «Integrarea Republicii Moldova i Ucrainei în UE: Aspectul juridic», 6-7 noiem. 2015, Chiinău / com. org.: V. Bujor (preedinte). Chiinău: S. n., 2015 (Tipogr. „Cetatea de Sus”). P. 201–204.

253. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НУ «ОЮА». Одеса, 2005. 198 с.

254. Підгородинський В. М. Громадянські (особисті) права як критерій виділення розділів Особливої частини КК України. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матер. міжнар. наук.-прак. конфер. м. Харків, 11–12 жов. 2012 р.,). Харків : Право, 2012. С. 318–320.

255. Підгородинський В. М. Дослідження властивостей засобів кримінально-правового посягання на честь та гідність особи: *Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права*: матер. всеукраїн. Інтернет-конференції. м. Одеса, 20 квіт. 2015 р. С. 70–73.

256. Підгородинський В. М. Еволюція законодавчого регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Юридический вестник*. 2008. № 1. С. 27–34.

257. Підгородинський В. М. Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 47. С. 173–181.

258. Підгородинський В. М. Ефективність кримінально-правової охорони честі та гідності (до питання дослідження суб'єктів-носіїв): *Концептуальні основи кримінальної законотворчості*: матер. міжнар. наук.-прак. конф. м. Одеса, 19 жов. 2017 р. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 375–382.

259. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності за часів Київської Русі. *Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах*: тези Міжнар. наук.-практ. конфер. м. Львів, 16 жовт. 2015 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 202–204.

260. Підгородинський В. М. Зміст та значення понять «Чесць» та «Гідність» у законах Божому та кримінальному. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 4. С. 87–90.

261. Підгородинський В. М. Значення деяких рішень Європейського суду з прав людини з питань захисту честі і гідності особи для кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. 2010. Вип. 54. С. 243–249.

262. Підгородинський В. М. Значення для кримінального права України рішень Європейського Суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо критики публічних осіб). *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 36. С. 110–119.

263. Підгородинський В. М. Значення для кримінального права України рішень Європейського суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо прав ЗМІ). *Юридичний вісник*. 2009. № 3. С. 53–58.

264. Підгородинський В. М. Історіографія охорони честі та гідності в доктрині кримінального права: Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції : монографія / авт. кол.: Ківалов С. В. та ін.; за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юрид. літ-ра. 2016. С. 271–285.

265. Підгородинський В. М. Кіберпростір: проблеми правового регулювання (в контексті охорони честі та гідності особи). *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 лист. 2017 р. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 43–44.

266. Підгородинський В. М. Криміналізація клевети: «pro» та «contra» (дослідження ментальних перепон). *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі Євроінтеграції*: міжнар.

наук.-практ. конфер. м. Дніпропетровськ, 27–28 лист. 2015 р. Юр. фак.-т Дніпроп. гум. ун.-ту. 2015. Ч. II. С. 107–110.

267. Підгородинський В. М. Криміналізація наклепу: дослідження останніх законодавчих ініціатив. *Вісник прокуратури: Загальнодерж. фахове юрид. вид.* 2014. № 8 (158). С. 118–128.

268. Підгородинський В. М. Кримінальна відповідальність за розголошення відомостей, що принижують честь та гідність людини. *Митна справа.* 2012. № 5 (83). С. 78–85.

269. Підгородинський В. М. Кримінально-правові девіації проти честі та гідності на різних (макро-, мезо-, мікро-) рівнях. *Журнал «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Т. XVI. Одеса: Юрид. літ-ра, 2015. С. 301–308.

270. Підгородинський В. М. Наклеп в законопроектній діяльності з кримінального законодавства (проект В. С. Журавського). *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (20 трав. 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.2. Одеса: Юрид. літ-ра, 2016. С. 178–180.

271. Підгородинський В. М. Наклеп в законопроектній діяльності з кримінального законодавства (проект А. В. Яценко). *Проблеми реалізації та забезпечення ефективності правових реформ:* збір. матер. міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція». м. Київ, 16 чер. 2016 р. Київ: Видав. дім «АртЕк», 2016. С. 128–132.

272. Підгородинський В. М. Окремі питання визначення ознак об'єктивної сторони торгівлі людьми. *Митна справа (Митний комплект): Митні правила.* 2006. № 2. С. 53–57.

273. Підгородинський В. М. Окремі питання кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць.* 2007. Вип. 30. С. 254–257.

274. Підгородинський В. М. Окремі питання кваліфікації торгівлі людьми. *Актуальні проблеми держави і права: сб. ст.* 2007. Вип. 32. С. 135–138.

275. Підгородинський В. М. Охорона честі та гідності в науці цивільного та кримінального права: Сучасне кримінальне право України: наукові нариси монографія / передм. С. В. Ківалова ; за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса. Юрид. літ-ра. 2017.

276. Підгородинський В. М. Охорона честь та гідність в конституційному та кримінальному законодавстві України. *Право та суспільство.* 2017. № 2-1. С. 180–185.

277. Підгородинський В. М. Переслідування за критику: історія та сучасність підстави кримінальної відповідальності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матер. міжнар. наук.-практ. конфер. м. Одеса, 19 трав. 2017 р. : у 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2017. С. 216–218.

278. Підгородинський В. М. Поняття «честі» в роботі Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» та його вплив на доктрину кримінального права: *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини:* матер. міжнар. наук. -практ. конф. присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія. м. Одеса, 13 черв. 2014 р. / МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. Відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юрид. літ-ра, 2014. С. 209–213.

279. Підгородинський В. М. Порівняльний аналіз злочинів проти честі та гідності за КК Молдови, України та держав ЄС. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. м. Запоріжжя, 27–28 жовтня 2017 року. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С. 86–89.

280. Підгородинський В. М. Порівняння посягань проти честі та гідності особи за КК України та КУПАП. *Правові та інституційні механізми*

забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, 15–16 трав. 2015 р. : у 2 т. Т.2. Одеса: Юрид. літ.-ра, 2015. С. 175–177.

281. Підгородинський В. М. Прийоми законодавчого визначення ознак наклепу у кримінальному законодавстві інших держав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4 (Ч. 2). С. 87–91.

282. Підгородинський В. М. Про криміналізацію образи в Україні: *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. -практич. конфер., присвяч. 15-річчю НУ «ОЮА» та 165-річчю Одеської школи права. м. Одеса, 30 лист. 2012 р. Т. 2. С. 173–175.

283. Підгородинський В. М. Співвідношення дисциплінарної та кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність людини в Україні: *Закон, проступок, відповідальність: збірка наукових праць*: присвяч. 85-річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юрид. літ.-ра, 2014. С. 129–132.

284. Підгородинський В. М. Способи законодавчого закріплення злочинних посягань проти честі та гідності: *Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 15.10.2015 р. С. 52-54. URL: http://www.iir.edu.ua/uploads/files/Publikacii/Materiالي%20H3%2015_10_2015_п роєкт_11_10_2015.pdf. (дата звернення: 17.12.2018).

285. Підгородинський В. М. Честь та гідність в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства*: матер. всеукраїн. наук.-практ. конфер., присвяченої до 70-річчя д. ю. н., професора Ю.П. Аленіна. м. Одеса, 21 квіт. 2017 р. Одеса: Юрид. літ.-ра, 2017. С. 323–327.

286. Підгородинський В. М. Честь та гідність в системі об'єктів кримінально-правової охорони за діючим КК України. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 110–114.

287. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи в системі об'єктів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України. *Правове життя сучасної України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова. м. Одеса, 16-17 трав. 2014 р. : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса: Юрид. літ-ра, 2014. С. 517–520.

288. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи як об'єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці: до постановки проблеми: *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. м. Івано-Франківськ, 11–16 березня 2014 р. С. 96–100.

289. Підгородинський В. М. Честь та гідність особи як об'єкти злочинів за кримінальним правом України. *Митна справа (Митний комплект): Митні правила*. 2009. № 1. С. 60–66.

290. Підгородинський В. М. Юридична освіта як гарантія процесуальної самостійності слідчого. *Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 21 жов. 2016 р. / відп. ред. Г. О. Ульянова; Національн. ун-т «Одеська юрид. академія», Одеса, 2016. С. 20–22.

291. Подгородинский В. Н. «Недостоверность» ведомостей как свойство средства посягательства на честь и достоинство. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза*: мат. межд. науч.-практ. конференции. г. Кишинев, Республика Молдова, 27-28 марта 2015 г. Ч. 1. С. 178–180.

292. Подгородинский В. Н. Системы преступлений против чести и достоинства в УК РФ и УК Украины: тенденции развития. *Тенденции развития уголовного и уголовно-процессуального законодательства*: матер. межд. науч.

конфер., посвящ. 80-летию проф. В. М. Махова. г. Москва, 20 нояб. 2015 г. / отв. ред. Л. А. Букалерева. Москва : РУДН, 2016. С. 322–327.

293. Подгородинский В. Н. Тенденции в определении «клеветы» в уголовном законодательстве постсоветских государств. *Юриспруденция: современный взгляд на актуальные проблемы*: сбор. науч. трудов по итогам междуна. науч.-практ. конфер. № 1. г. Астрахань, 25 июля 2016 г. Астрахань, 2016. С. 61–66.

294. Подгородинский В. Н. Честь и достоинство как квалифицирующие и привилегированные признаки составов преступлений в законодательстве некоторых государств. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2017. № 12/2. С. 154–158.

295. Подгородинский В. Н. Честь и достоинство лица: к вопросу об эффективности уголовно-правовой охраны. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6 (28). Ч. 1. С.114–117.

296. Подоляк В. Порухення честі і ділової репутації в Інтернеті. Практичні кейси від адвоката: Вебінар–19.12.2017 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Vlq_i2EwmqY. (дата звернення: 17.12.2018).

297. Поленина С. В. Качество закона и эффективность законодательства / под ред. Куник Я. А. Москва : Изд-во ИГиП РАН. 1993. 56 с.

298. Понятие чести и достоинства, оскорбления и ненормативности в текстах права и средств массовой информации / Базылев В. Н. и др. ; отв. ред. А. К. Симонов; послесл. А. Р. Ратинова. Москва : Права человека, 1997. 127 с.

299. Понятие чести, достоинства и деловой репутации: спорные тексты СМИ и проблемы их анализа и оценки юристами и лингвистами. / под ред. А. К. Симонова и М. В. Горбаневского. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Медия, 2004. 328 с.

300. Поправки до Кримінального кодексу Грузії: Закон № 212 від 24 червня 2004 р. *Грузинський законодавчий бюлетень*. 09/07/2004. № 18.

301. Постановление Европейского Суда от 21.07.2005 г. по делу «Гринберг против РФ», (жалоба № 23472/03). URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Grinberg_v_Russia_21_07_2005.doc. (дата звернения: 17.12.2018).

302. Постановление Европейского Суда по правам человека от 05.10.2006 г. по делу «Захаров против РФ» (жалоба № 14881/03). URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19382987/17528133/>. (дата звернения: 17.12.2018).

303. Постановление Европейского Суда по правам человека от 11.03.2003 г. по делу «Лесник против Словакии» (жалоба № 35640/97). URL: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/euor_practise44/. (дата звернения: 17.12.2018).

304. Постановление Европейского Суда по правам человека от 14.12.2006 г. по делу «Карман против РФ», (жалоба № 29372/02). URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Dyuldin_and_Kislov_v_Russia_31_07_2007.pdf. (дата звернения: 17.12.2018).

305. Постановление Европейского Суда по правам человека от 21.01.1999 г. по делу «Яновский против Польши» (жалоба № 25716/94). URL: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/euor_practise64/. (дата звернения: 17.12.2018).

306. Постановление Европейского Суда по правам человека от 21.01.1999 г. по делу «Яновский против Польши» (жалоба № 25716/94). URL: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/euor_practise64/. (дата звернения: 17.12.2018).

307. Постановление Европейского суда по правам человека от 31.07.2007 г. по делу «Дюльдин и Кислов против России» (жалоба № 25968/02). URL: <http://docs.cntd.ru/document/902108188>. (дата звернения: 17.12.2018).

308. Потапенко С. В. Честь и достоинство судьи. *Российский судья*. 2001. № 5. С. 4–6.

309. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» за № 3879 від 14.01.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49483. (дата звернення: 17.12.2018).

310. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права / Власов И. С. и др.; отв. ред.: Н. Ф. Кузнецова. Москва : Юрид. лит., 1991. 288 с.

311. Придворов Н. А. Достоинство личности и социалистическое право. Москва: Юрид. лит., 1977. 135 с.

312. Придворов Н. А. Социалистическое право и достоинство личности. *Советское государство и право*. 1996. № 12. С. 11–14.

313. Примерный уголовный кодекс (США). Официальный проект Института американского права : перевод с английского / под ред. Б. С. Никифорова (предисл.) ; пер. : А. С. Никифорова. Москва : Прогресс, 1969. 303 с.

314. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>. (дата звернення: 17.12.2018).

315. Про відповідальність за дії, спрямовані проти громадського порядку і безпеки громадян: Указ Президії Верховної ради Української РСР від 20.04.1990 р. № 9082-ХІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 18. Ст. 278. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/9082-11>. (дата звернення: 17.12.2018).

316. Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу: Закон України від 8 лютого 1995 р. № 41/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8 (21.02.95). Ст. 53.

317. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за

наклеп: проект закону № 9306 від 20.11.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64959. (дата звернення: 17.12.2018).

318. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 р. № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n15>. (дата звернення: 17.12.2018).

319. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України” (щодо наклепу): проект закону України № 2086 від 22.02.2008 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31741. (дата звернення: 17.12.2018).

320. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини: проект закону України № 11013 від 19.07.2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44065. (дата звернення: 17.12.2018).

321. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10.12.1985 р. № 1432-XI. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1985. № 52. Ст. 1224.

322. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.01.1983 р., № 4571-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 4. Ст. 50.

323. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2246-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 3-4. С. 5. ст. 26.

324. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/95 від 29.02.1996 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96. (дата звернення: 17.12.2018).

325. Про забезпечення права на справедливий суд: закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 17. ст. 24. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192-19>. (дата звернення: 17.12.2018).

326. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 р.: Закон від 14.10.2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 46, стор. 3010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/print1487412597561793>. (дата звернення: 17.12.2018).

327. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: Постанова Пленуму ВСУ України № 7 від 28.09.90 (втратила чинність з 27 лют. 2009 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90>. (дата звернення: 17.12.2018).

328. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон УРСР ВР УРСР від 28.12.1960 р., б/№. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14

329. Про захист персональних даних: закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. (дата звернення: 17.12.2018).

330. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. Ст. 377. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12/print1460470909107106>. (дата звернення: 17.12.2018).

331. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (дата звернення: 17.12.2018).

332. Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 N 9/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 22. Ст. 114. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 17.12.2018).

333. Про Концепцію боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 25.04.2013 р. № 230/2013. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 34. стр. 30.

334. Про оперативно-розшукову діяльність Верховна Рада України: закон від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

335. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360

336. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>. (дата звернення: 17.12.2018).

337. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Верховний Суд від 31.03.1995 № 4. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. (дата звернення: 17.12.2018).

338. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09. (дата звернення: 17.12.2018).

339. Про судоустрій і статус суддів та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян: проект закону України № 3879 від 14.01.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49483. (дата звернення: 17.12.2018).

340. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. (дата звернення: 17.12.2018).

341. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. Офіційний вісник України. Київ. Логос. 2008. № 27. С. 838.

342. Прусак А. И. Достоинство личности в социологическом дискурсе. *Социологические исследования*. 2006. № 7. С. 144–145.

343. Психологія : підручник / Гончарук П. А. та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 5-те вид., стереотип. Київ : Либідь, 2005. 560 с.

344. Публічна позиція ВГО «Асоціації правників України» з приводу переслідування адвоката Андрія Вишневського. URL: <http://bit.ly/2pRL2OC>. (дата звернення: 17.12.2018).

345. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

346. Рабінович С. П. Гідність людини як онтологічна основа її невід’ємних прав: католицька інтерпретація. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць* / гол. ред. С. В. Ківалов. Одеса, 2002. Вип. 13–14. С. 647–649.

347. Рабінович С. П. Розв’язання колізій між свободою висловлювання та право на гідність і честь у праві України: *зб. наук. праць Серія «Юридичні науки»*. Львів. держ. ін-т новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола. 2006. Вип. 1. С. 40–43.

348. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі»). *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків : Право. 2014. № 4 (79). С. 210–214.

349. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 6 квітня 2017 р. по справі № 752/20591/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65994484>. (дата звернення: 17.12.2018).

350. Рішення Європейського Суду з прав людини від 05.09.2005 р. по справі «Салов проти України» (заява № 65518/01). URL:

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_428/print1446383457795807. (дата звернення: 17.12.2018).

351. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.03.2005 р. по справі «Українська Прес-Група» проти України» (Заява № 72713/01). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_382. (дата звернення: 17.12.2018).

352. Роз'яснення основних положень «Порядку повідомлення Уповноваженого щодо визначення обробки персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних»: від 8 січня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003715-14>. (дата звернення: 17.12.2018).

353. Розенко В. Г., Матвійчук В. К. Суб'єкт злочину: лекція. Київ : Укр. академія внутр. справ, 1993. 36 с.

354. Российское законодательство X-XX веков : в девяти томах / Т. 1. Законодательство Древней Руси. Москва : Юрид. лит., 1984. 432 с.

355. Ростовский И. Ответственность за разглашение имен рабкоров и селькоров по сообщенным ими заметкам. *Еженедельник Советской юстиции*. 1925. № 10. С. 238–239.

356. Рудковська М. Р. Становлення та розвиток поняття суспільної небезпеки. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 2. С. 111–119.

357. Рудый Н. К. Преступления против порядка управления, посягающие на служебную деятельность и личность представителей власти: сравнительный анализ законодательства России и стран СНГ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Рос. ун-т дружбы народов. Москва, 2009. 325 с.

358. Рудый Н. К. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности. *Юрист*. 2002. № 11. С. 55–56.

359. Рудый Н. К. Уголовно-правовая охрана чести, достоинства и репутации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Москва. Академия налоговой полиции ФС НП РФ, 2002. 177 с.

360. Савінова Н. До питання соціальної обумовленості криміналізації інформаційної експансії в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Юридичний журнал*. 2014. № 1. С. 48–53.

361. Саприкіна І. Цивільно-правові способи захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у новому Цивільному кодексі України. *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 55–58.

362. Сахаров А. Б. К вопросу об эффективности уголовного законодательства. Проблемы советского уголовного права. *Материалы обсуждения теоретических вопросов советского уголовного права и Комментарий УК РСФСР 1971 г.* Москва : Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1973. С. 26-27

363. Святогорец Н. Невидимая брань / пер. рукописей с греческого Святителя Феофана Затворника. Изд-во Печерской Лавры. 216 с.

364. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 289–293.

365. Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту честі та гідності, честі та ділової репутації працівників міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

366. Словарь по обществознанию: учебное пособие для абитуриентов вузов. / под ред. Ю. Ю. Петрунина. Москва. 2006. 512 с.

367. Словник української мови : у 11 т. / голов. редкол. Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1 : А–В. 799 с.

368. Словничок юридичних термінів: навч. посіб. / уклад. В. П. Марчук. Київ : МАУП, 2003. 128 с.

369. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

370. Смаглюк О. М., Павловська А. А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_25. (дата звернення: 17.03.2019).

371. Социальная философия: учебник / под общ. ред. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлача. Киев–Харьков: Издат. центр «Единорог», 2002. 736 с.

372. Социология: учебник / Н. Ф. Осипова и др.; под ред. Н. Ф. Осиповой. Харьков : ООО «Одиссей», 2008. 264 с.

373. Соціологія: підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. Харків, Київ, 1998. 624 с.

374. Спиркин А. Г. Философия: учебник. 2-е изд. Москва : Гардарики, 2006. 736 с.

375. Справа за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 111 Конституції України: Конституційний Суд України: рішення від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003. URL: <https://goo.gl/fh65D0>. (дата звернення: 17.12.2018).

376. Сташис В. В., Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Харьков : Изд. объедин. «Вища школа», 1987. 216 с.

377. Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Київ : Науковий світ, 2001. 306 с.

378. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2000. 20 с.

379. Субботенко О. С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2016. 221 с.

380. Сурілов О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Одеса : Астропринт, 1998. 224 с.

381. Сухомлинов И. Н. Примирение по делам об оскорблении чести (вторая половина XIX – XX века). *Правоведение*. 2006. № 4 (267). С. 201–206.
382. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. Т. 1. Москва. 1994. 283 с.
383. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступлений. Киев : Изд-во Киевского ун-та «Виша школа», 1977. 152 с.
384. Тер-Акопов А. А. Духовность в механизме преступного поведения *Право в Вооружённых Силах. Военно-правовое обозрение*. 2005. № 8. С. 6–8.
385. Тіщенко Ю. В. Правовий міф і правова міфотворчість як атрибути сучасного суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2014. 18 с.
386. Ткаченко В. И. Ответственность за умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта. Москва : 1979. 31 с.
387. Ткачук В. Є. Про деякі історичні аспекти ролі та місця релігійних норм при формуванні змісту кримінальних покарань. *Право України*. 2010. № 5. С. 184–192.
388. Ткачук Ю. О. Санкції в Кримінальному кодексі України 2001 року та Кримінальному кодексі УРСР 1960 року: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат*. 2008. № 7. С. 21–25.
389. Тоби Мендель. Аргументы против законодательства об уголовной ответственности за диффамацию. *Что можно сделать для декриминализации клеветы и отмены законов об оскорблении: материалы круглого стола*. г. Париж, 24–25 ноября 2003 г. Вена. 2004. С. 23–32.
390. Тодыка О. Причины возникновения государственно-правовых конфликтов в сфере народовластия. *Юридический вестник*. 2006. № 2. С. 71–77.
391. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Ін Юре. 2004. 368 с.

392. Тонкіх І. Ю. Інтернет-журналістика. Жанри в інтернеті: навчальний посібник. Запоріжжя : Електроні дані. ЗНТУ, 2017. 129 с.

393. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 363 с.

394. Уголовное законодательство зарубежных стран: Англии, США, Франции, Германии, Японии: Сборник законодательных материалов / Голованова Н. А. и др. ; под ред. И. Д. Козочкина. Москва : Зерцало, 2001. 346 с.

395. Уголовное право России: Особ. часть: учеб. для вузов по направлению и спец. «Юриспруденция» / Б. В. Здравомыслов, и др. ; под ред. А. И. Рарога. Москва : ИМПЭ, 1996. 477 с.

396. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник для студ. вузов. / Алиева А. М. и др. ; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2009. 344 с.

397. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова ; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици ; пер. с нем. Л. С. Вихровой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 550 с.

398. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: Закон от 30.12.1999 г. № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353. (дата звернення: 17.12.2018).

399. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. Н. И. Мациева, перевод Г. И. Мачковского. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 278 с.

400. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин, пер. с англ. И. В. Мироновой. 2-е изд. Санкт-Петербург : Изд-во Юрид. Центр Пресс. 2001. 510 с.

401. Уголовный кодекс Грузии: принят Законом Грузии № 2287-вс от 22.07.1999 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>. (дата звернення: 17.12.2018).

402. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и пред. С. С. Беляева, пер. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб : Юрид. центр Пресс, 2001. 230 с.

403. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова; пер. с исп. В. П. Зыряновой, Л. Г. Шнайдер. Москва : ИКД «Зерцало-М», 1998. 218 с.

404. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. Перевод с китайского / под ред. А. И. Коробеева ; пер. Д. В. Вичиков. С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 303 с.

405. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / закон от 02.02.2017 г. № 19. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833. (дата звернения: 17.12.2018).

406. Уголовный кодекс Латвийской республики: закон от 17.06.1998 г. № 199/200. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>. (дата звернения: 17.12.2018).

407. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_27.html. (дата звернения: 17.12.2018).

408. Уголовный кодекс Польши / науч. ред. А. Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; вступ. ст. Э. А. Саркисовой ; пер. с польск. Д. А. Барилевич. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.

409. Уголовный кодекс Республики Армения: закон № ЗР-528 от 18.04.2003 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>. (дата звернения: 17.12.2018).

410. Уголовный кодекс Республики Беларусь: закон от 02.06.1999 г. URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/kodeksy-respubliki-belarus/>. (дата звернения: 17.12.2018).

411. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова, пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 298 с.

412. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон от 16.07.1997 г., № 167. URL: https://online.zakon.kz/DOCUMENT/?DOC_ID=31575252#POS=4904;-195 (дата звернения: 17.12.2018).

413. Уголовный кодекс Республики Молдова : Принят Парламентом Республики Молдова Nr. 985 от 18.04.2002 г. (СРМ985/2002, Вн. № 331268). *Monitorul Oficial*. 14.04.2009. Nr. 72-74. ст. № 195. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2> (дата звернения: 17.12.2018).

414. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: утверждён Законом от 21.05.1998 г., № 574. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325#pos=1;-173. (дата звернения: 17.12.2018).

415. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: утверждён Законом РУз от 22.09.1994 г. № 2012-ХП. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110. (дата звернения: 17.12.2018).

416. Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Москва : Изд-во Военной коллегии Верх. Триб. В.Ц.И.К., 1922. 27 с.

417. Уголовный кодекс Российской Федерации: Закон от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ: принят Государственной Думой от 24.05.1996 г., одобрен Советом Федерации 05.06.1996 г. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips>. (дата звернения: 17.12.2018).

418. Уголовный кодекс РСФСР в редакции 1926 г. *Собрание узаконений и распоряжений РКП РСФСР*. 1926 (06 декабря). № 80. ст. 600.

419. Уголовный кодекс Туркменистана: утверждён Президентом от 12.06.1997 г. №222-1. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286. (дата звернения: 17.12.2018).

420. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Александров Ю. В. и др. ; отв. ред. С. С. Яценко, В. И. Шакун. К. : Правові джерела, 1998. 1088 с.

421. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.

422. Уголовный кодекс Швейцарии / пол ред. и пер. с нем. А. В. Серебренниковой. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 350 с.

423. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, пер. С. С. Беляева. СПб : Юрид. центр Пресс, 2001. 167 с.

424. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстон. В. В. Запелова. Санкт-Петербург : Изд-во Юрид. центр Пресс, 2001. 262 с.

425. Узагальнення про відшкодування моральної шкоди 2015–2016 рр.: *Офіційний веб-портал Судової влади України*. URL: <https://goo.gl/Qkqhri>. (дата звернення: 17.12.2018).

426. Украинские СМИ протестуют против закона о клевете: Украинская правда: *Новости* (25.09.2012) *Политика*. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/09/25/6973394/?attempt=1>. (дата звернення: 17.12.2018).

427. Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР. Київ : Наукова думка. 1989. 120 с.

428. Устищенко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков : Вища школа, 1989. 104 с.

429. Ухвала слідчого судді Роздільнянського райсуду Одеської обл. С. І. Гринчак по справі № 511/2033/14-к від 15.07.2014 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45696183>. (дата звернення: 17.12.2018).

430. Ухвала судді Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області Мороз В.О. від 24.04.2017 р. по справа № 686/7675/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66190100>. (дата звернення: 17.12.2018).

431. Фаткуллин Ф. Н., Фаткуллин Ф. Ф. Проблемы теории государства и права. Казань: КЮИ МВД России, 2003. 351 с.

432. Фефелов П. А. Неотвратимость наказания – важнейший принцип советского уголовного права : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1965. 22 с.

433. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Политиздат. 1991. 560 с.

434. Фоков А. П. Честь, достоинство и деловая репутация как объекты гражданских прав. *Российский судья*. 2005. № 5. С. 2–3.

435. Фріс П. Л. Кара до покарання. *Адвокат*. 2007. № 9. С.3–6.

436. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. 362 с.

437. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 35 с.

438. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 280 с.

439. Хавжокова З. Б. Проблемы разграничения юридической ответственности в области защиты чести, достоинства и деловой репутации: вопросы квалификации. *Право и образование*. 2009. № 9. С. 167–174.

440. Хавронюк М. І. Біблійні джерела сучасного кримінального законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 142–146.

441. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2007. 38 с.

442. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.08 / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 557 с.

443. Хортюк О. Реалізація права на пред'явлення позову у цивільних справах про захист ділової репутації юридичної особи. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 77–81.

444. Храмцов О. М. Криміналізація клевети: «за» та «проти» (соціально-правовий та правий аспекти). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2014. Вип. 17. С. 158–161.

445. Храмцов О. М. Щодо кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: зб. наук. праць. Ч. 1: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. м. Сімферополь, 24 квіт. 2009 р. Сімферополь: КРП Вид-во Кримучпедгіз, 2009. С. 492–495.

446. Хрестоматия по истории государства и права СССР (дооктябрьский период) / Т. Е. Новицкая и др. Москва : Юрид. лит., 1990. 480 с.

447. Хрестоматия по истории отечественного государства и права : послеоктябрьский период / под ред. О. И. Чистякова. Москва. 1994. 524 с.

448. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2003. 20 с.

449. Цивільний кодекс України: закон України прийнятий Верховною Радою України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>. (дата звернення: 17.12.2018).

450. Цивільний кодекс Української РСР: Закон прийнятий Верховна Рада УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI (втратив чинність 01.01.2004 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>. (дата звернення: 17.12.2018).

451. Цой Н. А. Развитие уголовного законодательства Республики Казахстан об ответственности за посягательство на честь и достоинство. *Российский следователь*. 2009. № 14. С. 32–37.

452. Чебышев-Дмитриев А. П. О преступном действии по русскому допетровскому праву. Москва : Статут. 2004. 543 с.

453. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики : монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Одеса : Фенікс, 2017. 362 с.

454. Шабанов Д. С. Диффамация в российском праве. *Право и государство: теория и практика*. 2009. № 10 (58). С. 46–49.

455. Шаблистий В. В. Кримінально-правове забезпечення духовних (ідеальних) потреб людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 252–261.

456. Шапиева О. Г. Проблема нравственно-правовой социализации личности: концептуальный и практические аспекты : монография. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юрид. ин.-т МВД России, 1996. 213 с.

457. Шахманаев К. А. Конституционно-правовые основы защиты чести, достоинства и деловой репутации. *Закон и право*. 2008. № 11. С. 29–31.

458. Шахманаев К. А. Уголовно-правовая защита чести и достоинства личности: уголовно-правовой и криминологический анализ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва. 2009. 26 с.

459. Шахманаев К. А. Уголовно-правовая защита чести и достоинства личности (уголовно-правовой и криминологический анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рос. ун-т дружбы народов. Махачкала, 2009. 181 с.

460. Швидченко І. Г. Принципи інституту кримінального права, що мають релігійне походження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 88–89.

461. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 21 с.

462. Шеховцова Л. І. Про доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб (досвід іноземних держав). Інтернет-конференція з кримінальної юстиції 2010 року. URL: <http://jurlugansk.ucoz>. (дата звернення: 12.05.2019).

463. Шишенина А. В. Условия наступления ответственности по делам о защите чести и достоинства граждан. *Адвокат*. 2008. № 7. С. 104–108.

464. Шмарион В. И. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по российскому уголовному законодательству : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов н/Д. 2000. 21 с.

465. Шнитенков А. В. Использование служебного положения как квалифицирующий признак преступлений. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты* : Матер. рос. конгресса уголовн. права, 29–30 мая 2008 г. Москва, 2008. С. 331–334.

466. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 329 с.

467. Шупилов В. П. Развитие системы наказаний, не связанных с лишением свободы, в новом законодательстве Европейских социалистических государств. *Наказания, не связанные с лишением свободы*: сбор. науч. стат. / под. ред. И. М. Гальперина. Москва : Юридическая литература, 1972. С. 138–150.

468. Якібчук Н. Юридичні особи як суб'єкти права на захист від недобросовісної інформації. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. м. Львів, 13-14 лют. 2003 р. Львів. 2003. С. 323–324.

469. Яковлев А. М. Криминализация в системе социального контроля. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / П. С. Дагель и др. ; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва : Наука, 1982. С. 119–177.

470. Ярмиш Н. М. Дія як ознака суб'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 84 с.

471. Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона: гражданско-правовая защита личных неимущественных прав граждан. Москва : Юрид. лит., 1990. 175 с.

472. Яценко С. С. Гідність людини має захищатися належно. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 143–168.

473. Яценко С. С. Кримінальний Кодекс має відповідати основному закону держави – Конституції. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 66–84.

474. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : теоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 199–202.

475. Code pénal France Version consolidée au 16 octobre 2015: Vous êtes dans: Accueil: Les codes en vigueur: Code pénal: Legifrance.gouv.fr: le service public de la diffusion du droit. URL: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=D4F0C3E7F9BA49271DA14F445DF805A4.tpdila16v_2?cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20151029. (дата звернення: 17.12.2018).

476. Podgorodinsky V. Honor, authority and morality as a uniform object of legal protection in Ukraine's Criminal Code. *Scientific and theoretical journal "Evropský politický a právní diskurz"*. 2017. № 6. P. 246-251.

477. Podgorodynskiy V. The system of crimes against honour and dignity under Criminal Code of France: *Law Science and Practice in the Third Century*:

International Scientific Conference. (Košice, Slovak Republic; February 27-28). 2015. P. 164-167.

478. Strafgesetzbuch (StGB): in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998: das zuletzt durch Artikel 14 Nummer 10 des Gesetzes vom 20. Oktober 2015 (BGBl. I S. 1722) geändert worden ist. *BGBl.* – I S. 3322. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>. (дата звернення: 17.12.2018).

ДОДАТКИ

Додаток 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
 МФО 820172 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р 3522 7222 000120; 3521 2022 000120 банк Держказначейська служба України, м. Київ

25.11.2019 р. № 13-30/1640
 На № _____ від _____ 201_ р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)»

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук
 зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Підгородинського Вадима Миколайовича

Упродовж 2018-2019 н.р. на кафедрі галузевого права Херсонського державного університету здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Підгородинського Вадима Миколайовича на тему «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)».

Основні положення та висновки дисертації використовувалися під час читання курсів лекцій із навчальних дисциплін «Кримінальне право» для студентів РВО «бакалавр» спеціальності «Правознавство», «Актуальні проблеми кримінального права» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правознавство» та «Актуальні проблеми застосування кримінального права та процесу» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правоохоронна діяльність».

Упровадження результатів наукового пошуку дисертанта у процес підготовки майбутніх правознавців у Херсонському державному університеті допомогло студентам поглибити знання з проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи, що, в свою чергу, сприяло поліпшенню ефективності навчально-виховного процесу.

Зважаючи на зазначене вище, колектив кафедри галузевого права підготував висновки про доцільність упровадження результатів дослідження Підгородинського Вадима Миколайовича «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)» у практику освітнього процесу закладів вищої освіти (протокол від 19 листопада 2019 р. № 11).

Проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи,
 доктор економічних наук, професор

Н. А. Тюхтенко

Саїнчин О.С.
 (0552) 493024

«Затверджую»

Заступник Голови Херсонського апеляційного суду
Заїченко Володимир Леонідович
73000, м. Херсон, вул. 295 Херсонської стрілецької
дивізії, 1а,
Веб-сайт: <https://ksa.court.gov.ua>
E-mail: inbox@ksa.court.gov.ua
Контакт-центр: 0-800-501-492
« 18 » листопада 2019 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)»

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 - кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Підгородинського Вадима Миколайовича

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Підгородинського Вадима Миколайовича «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)» у процес підготовки суддів та працівників апарату суду упродовж 2018-2019 р.р.

Наукові висновки дисертації Підгородинського Вадима Миколайовича та ті здобутки, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Результати дисертації Підгородинського Вадима Миколайовича можуть враховуватися при здійсненні правосуддя по справах про злочини проти волі, честі та гідності особи, а також іншим злочинам, що стосуються посягань на честь та гідність осіб.

Крім того, отримані Підгородинським Вадимом Миколайовичем висновки можуть бути використані при підготовці узагальнень судової практики, що сприятиме підвищенню якості правосуддя. Матеріали реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату суду.

Заступник Голови Херсонського апеляційного суду

В. Л. Заїченко
В. Л. Заїченко

Додаток 3

«Затверджую»

Керівник Херсонської місцевої
прокуратури

К. В. Гуляков

1 листопада 2019 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)»

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Підгородинського Вадима Миколайовича

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Підгородинського Вадима Миколайовича «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)» у процес підготовки працівників Херсонської місцевої прокуратури упродовж 2019 р.

Дисертація «Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження)» має практичне значення, оскільки надає працівникам прокуратури можливість засвоєння проблематики кримінально-правової охорони честі та гідності особи, що сприяє професійному розвитку юристів-практиків, допомагає поглибити їх знання, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню ефективності боротьби із злочинністю.

Матеріали дослідження Підгородинського Вадима Миколайовича реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників прокуратури.